

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GÜLFER AKKAYA

KUMBARA
SANKI
p e r a

Sanki Eşittik

GÜLFER AKKAYA

Sanki Eşittik

1960-70'li yıllarda

devrimci mücadelenin

feminist sorgusu

KUMBARA
SANKI
p e r a

GÜLFER AKKAYA

SANKİ EŞİTTİK

1960-70'li yıllarda devrimci mücadelenin feminist sorgusu

Gülfer Akkaya, 1972 yılında Sivas'ın Kürkçü köyünde doğdu. Anadili Kürtçe. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji Bölümü mezunu. Halen Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Yüksek Lisans yapıyor. Kadınlara Mahsus Pazartesi Dergisi'nde gönüllü olarak çalıştı. Düzenli olarak çeşitli gazete, dergi ve web portallarında yazıyor.

2008 yılında “Unutulmasın diye... Demokratik Kadın Demeği” adlı kitabı çıktı.

Radikal feminist.

Kumbara Sanat Atölyesi ve Toplumsal Dayanışma Derneği
Araştırma Dizisi 1

Sanki Eşittik

Gülfer Akkaya

Aralık 2011

Tasarım-Uygulama

Haluk Koşar

Kapak Tasarım

Haluk Koşar

Deşifre

Asuman Yaşar – Çiğdem Kesik

Düzeltili

Merve Şeker

Fotoğraflar/Röprodüksiyon

Gülşin Ketenci

Baskı

Mart Matbaacılık

Merkez Mah. Ceylan Sk. No: 24 Kağıthane/İSTANBUL

0212 321 23 00

Kamera-Yönetmen

Güliz Sağlam

Kurgu

Özlem Sanyıldız / Güliz Sağlam

Kapak Fotoğrafı: "Ve Hep Birlikte Koştuk" kitabından alınmıştır

DVD kitabın ekidir, izinsiz çoğaltılamaz

**Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler izin alınmadan,
tümünü ya da kısmen yayımlanamaz veya kullanılamaz.**

■■ HEINRICH BÖLL STIFTUNG
DERNEĞİ TÜRKİYE TEMSİLCİLİĞİ

GÜLFER AKKAYA

SANKİ EŞİTTİK

1960-70'li yıllarda devrimci mücadelenin feminist sorgusu

Kumbara Sanat Atölyesi ve Toplumsal Dayanışma Derneği

İçindekiler

Sunuş - 7

Sevim Belli

Kesik saçlı devrimci kadın - 19

Latife Fegan

Kadın sosyal sınıfımız kurtuluşu için Ne yapmalı? - 49

Nurten Tuç

Okuyacağım, Madam Curie gibi bilim yapacağım - 65

İlkay Demir

70'li yılların devrimci mücadelesine ruh veren kadınlar - 95

Necmiye Alpay

Feminist kitapları okuyorduk, sözünü dinlemiyorduk - 155

Ümide Aysu

Kadınlar için feminizmden başka kurtuluş yolu yok - 189

Serap Mutlu Doğan

İlla kazanacağız - 221

Mukaddes Erdoğan Çelik

Koşuşun en küçük kadını - 247

Nilgün Yurdalan

Başka bir tarih yazıyoruz- 279

Gülseren Pusatlıoğlu

Eş yoldaştan özgür kadına - 309

Sunuş

1960 ve 1970'li yıllar, dünyada feminist hareketin yeniden ortaya çıktığı, yükseldiği yıllardır. Özellikle 1970'li yıllar, ikinci dalga feminizmin teorik ve pratik açıdan kadınların mücadele tarihinde son derece önemli bir dönemini ve "özel olan politiktir" şiarı ile feminist mücadelenin ana hatlarını temsil eder. Kadınlar bir yandan sokaklarda mevcut cinsiyetçi hayata ilişkin itirazlarını dillendirip başkaldırırken, siyasi taleplerini de formüle edip, dillendirirler.

Feministler kadınların kurtuluşunun ancak feminizmle mümkün olacağını haykırırken, feminist mücadelenin kapitalizm ve sosyalizm dahil her iki sistemin kadınları başta eviçi kölelik olmak üzere kapitalist piyasanın ucuz işgücü ve sosyalist devrimin itaatkar yoldaş kadınları olmalarını öneren cinsiyetçiliğine karşı feminist isyana çağırırlar. Bu ses kısa sürede dünyanın birçok yerinde yankı bulur. Kadınlar kendi örgütlerini kurup, kendi örgütlenme metotlarını arayıp bulurlar, kendi sözlerini oluştururlar, kendi devrimlerini tarif ederler. O güne kadar kendilerinin kurtuluşu konusunda ayaklarına bağ olan aşk, cinsellik, evlilik, aile, ahlak, çocuk, örgüt, devrim vb. gibi meselelerle yüzleşerek, mücadele ederek kendi kurtuluşlarının yollarını bulurlar.

Ne yazık ki o yıllarda feminist isyanın ulaşamadığı yerler de oldu. Tıpkı Türkiye gibi. Aynı yıllar Türkiye'de sosyalist mücadelenin çok yüksek

olduğu yıllardı. Sadece sosyalist mücadelenin değil, Kürt ulusal mücadelesinin de güçlü olduğu, başka bir şekilde söylersek, 1960 ve 1970'li yıllar Türkiye'de sınıfsal ve ulusal mücadelelerin olduğu, kadın kurtuluş mücadelesinin, yani feminist mücadelenin olmadığı yıllardı.

Neden? Bu soruyu sormaya başladığımızda aldığımız cevap "Kadınlar yoktu ya da çok azdı" şeklinde oluyordu. Üstelik bu erkek aklı sadece sözlü olarak çalışmıyor, "derin ve ciddi" araştırmalar yapıp, bunları kitaplaştırarak her seferinde bu iddiayı daha güçlendirerek önümüze koyuyordu. Bu akıllara zarar cevap maalesef hâlâ dünde kalmış, şimdilerde aşılmış bir cevap değil, bugün dahi geçmiş yılların değerlendirmesinin yapıldığı anı, röportaj ve araştırmalarda dillendirilmeye devam ediyor.

Cinsiyetçi aklın en büyük marifeti, cinsiyetçiliğini gizleyebilmesindedir. Bir de koşulların gücüne sığınabilmesinde. Kadınlar yoktu "masum" cümlesine uzun yıllar biz kadınlar bu nedenle ikna olmuş, kanmıştık. Oysa bu ideolojik yalan, erkeklerle kadınlar arasında verilen kurtuluş mücadelesinde egemen tarafı temsil eden erkeklerin, egemenlikleri altında ezip sömürdükleri kadınları mücadele alanında, onları daha alana inmeden ideolojik olarak teslim almaktan başka bir şey değildi.

Tarihsel açıdan var olamamak, ancak yaşamamış olmakla mümkün. Ay-nı kaderi yaşayan toplumsal bir grubun mutlaka geriye bıraktıkları olacaktır. Kadınlar da yaşadılar. Üstelik toplumsal bir grup olarak yaşadılar. Mademki kadınlar var ve yaşadılar, bir de tarihleri olmalıydı. Oysa görünürde yoktu. Evet, ama görüneni kim, nasıl görüp, gösteriyordu? Neyin görüneceğine ya da görünmeyeceğine kimler karar veriyordu? Kadınların tarihini kimin, hangi iktidarı, ne için gizliyordu?

İnsan aklı bir kere yola koyuldu mu, onu durdurmak mümkün olmuyor.

1960 ve 1970'li yıllarda Türkiye'de sosyalist mücadele içinde, silahlı silahsız, yasal, yasadışı her şekilde yer alan, işkencelerle yıldırılamayan, yıllarca hapis yatanlar ve bunlara rağmen mücadeleye devam eden o kadar çok kadınla tanışmıştım ki son on beş yıl içinde, kendime sormadan edemedim: Hani kadınlar yoktu ya da çok azdı? Başta Özgürlük ve Dayanışma Partisi içinde olduğum yıllardan bu güne, nereye baksam, nerde bulunsam, hangi kadınla derinlemesine sohbetler etsem, bir şekilde söz "eski yıllara" gidiveriyordu. "O yıllarda biz" diye devam ediyordu heyecan yüklü cümleler.

Daha çarpıcı olanı, tanıdığım kadınların hemen hepsi feminist kadınlardı. Güzel bir yanılgıdır, her ne kadar kimsenin doğuştan siyasi kimlikle gelmediğini bilsek de, yine de onu öyleymiş gibi farz etmek. Bu güzel yanılgıda kendi payıma düşen, uzun yıllardır siyasette yer alan kadınların "başından beri" feminist olduklarını zannetmemdi.

Öyle değilmiş, bunu öğrendim. Bu kez aklımda yeni bir soru oluştu. 1960'lar ve 1970'ler dünyada ikinci dalga feminist fırtınanın estiği yıllardı. Toplumsal mücadele içinde olanların feminist mücadeleyi duymamış olmaları mümkün olamazdı. Üstelik Türkiye'de o yıllarda sosyalist siyasette yer alan kadınlar ve erkekler arasında yabancı dil bilen, kolej mezunu olan çok sayıda insan mevcuttu. Ayrıca birçok kişi bizzat Amerika'ya, Avrupa'ya okumaya gidiyor, orda uzun yıllar yaşıyordu. Toplumsal mücadeleler içinde yer almış birinin dikkatinden, beğensin ya da beğenmesin, farklı toplumsal mücadele teori ve pratikleri kaçmış olamaz. Zira politik kişilerin yaşadığı yerde olup bitenlere karşı haberdar olmadığı düşünülemez. Yani dünyada olup bitenin bilgisine, haberine ulaşmamış olmaları neredeyse imkânsız.

Sorgulamanın bu kısmı araştırmamın temelini oluşturuyor dersem abartmış mı olurum, bilemiyorum. Burada sorgulamanın vardığı durak, o yıllarda Türkiyeli sosyalist kadınların ve erkeklerin feminizmi biliyor oldukları seçeneğiydi. Yine de herhangi bir haksızlık yapma kaygısından ötürü havada-asılı kalıyordu acaba sorusu. Vardığım bu sonuç ve havada asılı duran acaba sorusuyla yola koyuldum.

Beni, 1960 ve 1970'li yıllarda sosyalist örgütlerde kadınların durumuna ilişkin çalışmaya iten temel neden o güne dek yaygınlaştırılmış olan mevcut inanışın aklıma yatmamış olmasıdır. Neydi mevcut inanış? İlki erkeklerin ürettiği bilgiydi; kadınlar yoktu ya da çok azdı. İkincisi daha çok kadınların ürettiği bilgiydi; o zamanlar feminizmi bilmiyorduk.

Biliyorlarmış. Evet, devrimci mücadele içinde olan kadınların hepsi değilse de önemli bir kısmı feminizmi hem duymuş, hem az da olsa okumuştur. Bunun ispatı; Sevgi Soysal'ın neredeyse tüm romanları, Simon de Beauvoir'ın İkinci Cins adlı kitabının okunmuş olması, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın 1960'lı yıllardan itibaren kaleme aldığı "Kadın Sosyal Sınıfımız" adlı makalesi ve neredeyse tüm sosyalist geleneklerin kadın konusundaki derin suskunluğuydu. Bu suskunluk kasıtlı mıydı, değil miydi? Bu sorunun hiçbir önemi

yok. Zira siyaset, pratik ve reel. Yapılanlar kadar, yapılmayanların da neticeleri oluyor. Biliyorlardı ve sustular, yok saydılar. Böylece Türkiye'deki kadınların özgürlük mücadelesi 1980'li yıllara ertelenmiş oldu.

Bu kitapta sosyalist geleneklerin kadınların ezilme ve sömürüsüne ilişkin suskunluğunun nedenlerini erkeklerden değil, o geleneklerin içinde yer alan kadınların deneyimleri üzerinden okuyacaksınız. Devrim mücadelesi içinde yer alan kadınların feminizme ilişkin algı ve tutumlarını okuyacaksınız. Ve o tarihsel serüven içinde alınan yola aynı vagona, kadınlar vagonunda yolculuk edenler olarak kendi kişisel tarihimize de bakma fırsatı bulacağız.

Bu önsözü yazmayı ilk planladığımda, kadınların anlatılarından yola çıkan ve bunlar üzerinde çeşitli tahliller yapan bir metin yazmaya niyetliydim. Sayfalar dolusu notlar almıştım. Yazmak için oturduğumda hepsinden vazgeçtim. Tüm söyleşileri çeşitli sebeplerle tekrar tekrar okuduğumda her defasında farklı ve yeni şeyler yakaladım. Her okumamda başka bağlantılar kurdum. Hal böyle olunca planladığım ve notlarını aldığım önsözü yazmamanın daha yerinde olacağı kanaatine vardım. Anlatanla, dinleyenlerin -okuyanların- arasına girmemenin iyi olacağına ikna oldum.

Türkiye'nin 1960'lı ve 1970'li yılları, siyasette yer alan kadınların neler yaşadıkları konusunda ne yazık ki yeterince incelenmiş, araştırılmış yıllar değil. Üstelik özellikle 1960'lı yıllarda siyaset içinde yer alan kadınların önemli bir kısmı bugün yaşamıyor. Kaybettiğimiz kadınlar, kendileriyle beraber ortak tarihimizin bir kısmını da yanlarında götürmek zorunda kaldılar. Bizler de yazık ki çok geç fark ediyoruz yaşadıklarımızın değerini, kendi tarihimizi kendimizin yazmasının kıymetini... Ve bunun bir politik tutum olduğunu...

2008 yılında, 1989 yılında kurulan ve 1992 yılında kapatılan Demokratik Kadın Derneği (DKD) hakkında araştırma yapmış, *Unutulmasın diye... Demokratik Kadın Derneği* adlı kitabı çıkartmıştım. Kitabın tanıtım toplantısında Ümide (Aysu) bana "Neden daha öncesini araştırmıyorsun?" diye sormuştu. "1960'lı ve 1970'li yıllarda biz kadınlar kendimizi erkeklerle eşit zannediyorduk" diyerek eklemişti. Bir kadının kendisini erkeklerle eşit zannetmesi kafama takılmıştı. Bu zannetmenin ne gibi sonuçları doğmuş olabilir diye düşünmeye başlamıştım. Bu araştırmaya beni yön-

lendiren kişi Ümide'dir. O tarihten, yani 2008'den itibaren böyle bir çalışma yapabilir miyim diye kendime sormaya başladım. Bir yandan kadınlarla görüşüp, o yıllar üzerine sohbetler etmeye devam ediyordum.

Karar verip araştırmaya başladığım ilk yıl, şirin Yazıcıoğlu Cemgil'i kaybettiğimiz haberini aldım. Hissettiklerim tarifsizdi. Kendime acele etmeliyim dediğimi anımsıyorum. Öyle çok gidenlerimiz var ki, yanlarında hepimizin olan tarihlerini de bavullarına yükleyen... Oysa ne kadar çok ihtiyacımız var oturup konuşmaya, bavullarımızı açıp, hayatlarımızı birbirimize göstermeye, deneyim aktarmaya.

Çünkü yazmak hem çoğaltır hem de özgürleştirir.

***

Bu araştırmada kullandığım metot, sosyal bilimlerin kullandığı herhangi bir metottan ziyade, feminist bir merakın ardına takılarak sorularımın yanıtlarını bulmaya çalışmaktır. Bu araştırma bir sözlü tarih çalışması değildir. Benim için araştırdığım konu netti. 1960 ve 1970'li yıllarda sosyalist siyaset içinde yer alan kadınların durumlarını öğrenmek istiyordum. Amacım, tek tek sosyalist örgütlerin kadınlara yönelik teorik ve politik perspektifleri de değildi. Zira Türkiye gibi çok sayıda sosyalist örgütün olduğu bir ülkede böyle bir çalışmayı yapmak imkansız değilse bile çok zor olacaktı. Ben sosyalist örgütlerin değil, sosyalist geleneklerin kadın meselesini teorik ve politik açıdan nasıl ele aldıklarının takibindeydim. Örgütler, içinden geldikleri geleneğin takipçileri oldukları için, temelde aynı izi sürmekte. Bütünü görmem açısından bu uygun bir yöntemdi.

Yaptığım görüşmelerde sadece Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) geleneğinden kadınlarla görüşemedim. Belirtmek isterim ki, yakın gibi görünen 1960 ve 1970'li yıllar, o yıllarda mücadele içinde yer almış kadınları bulmaya çalıştığınızda bir o kadar uzak oluveriyor. Ve o dönemde siyaset içinde yer alan kadınlara ulaşmak sanıldığından zor olabiliyor. Karşılaştığımız ilk sorun o yıllarda siyasette yer alan kadınların önemli bir kısmının hayatta olmayışıydı. Ulaşabildiğim kadınlardan bazıları konuşmak istemedi. THKO geleneğinden ulaşabildiğim kadın arkadaşlar da benzer kaygılar içindeydi. Son olarak ulaşabildiğim bir kadın arkadaşla da takvimlerimizin uyuşmaması nedeniyle görüşmemizi yapamadık. THKO geleneğinin bu araştırmada olmaması önemli bir eksiktir.

Bir diğer eksiğimiz, yola koyulurken Kürt hareketinden iki kadınla görüşmeyi hedeflemiştik. Ancak yalnızca bir kadınla görüşebildik. Bunun tek nedeni, dün olduğu gibi bugün de Kürtler üzerinde devletin uyguladığı baskılardı. Kürt hareketinden kadın arkadaşlarımız bu kaygıdan dolayı konuşmak istemediler.

Latife Fegan'la İsveç'te yaşadığı ve olanaklarımız kısıtlı olduğu için yüz yüze görüşemedik. Bu nedenle belgesel film ve fotoğraf sergimizde Latife Fegan'a ait bir bölüm yer alamadı.

Araştırma yaparken ilk basamak incelenen döneme ilişkin üçlü okumalar şeklinde oldu. Önce dönem hakkında genel olarak çokça kaynağı okuyup inceleyerek işe başladım. Ardından sosyalist gelenekler üzerine araştırdığım döneme ilişkin özel okumalar yaptım. Ve son olarak görüşme yaptığımız kadınlar hakkında çıkan kaynakları okudum.

Araştırmada yer alacak kadınların belirlenmesi, araştırma sürecinde edindiğim isimler ve sosyalist geleneklerin içinde yer alan ya da almayan kadınların tavsiyeleri üzerinden oldu.

Kadınlarla kayıtlı görüşmeler yapmadan önce ilk olarak tüm kadınlarla ön görüşmeler yaptım. Araştırma hakkında bilgiler verip, neyin peşinde olduğumu anlatmaya çalıştım.

Ön görüşmelerin ardından hazırladığım soruları görüşmelerden birkaç hafta önce gönderdim. Ardından görüşmeler gerçekleşti.

Görüşme anında anlatımları kesmemeye azami dikkat ettim. Daha çok yardım istendiği yerlerde ve kimi bölümlerin "yeterince" açılabilmesi için devreye girdim. Çünkü kadınların kendi dilleri, anlatımları da anlattıkları şey kadar önemliydi.

Bu araştırma üç ürünle sonuçlandı. Sözlü ve görsel çalışmaların bir arada yapıldığı araştırmada, kitap, belgesel film ve fotoğraf arşivi/sergisi hazırladık.

Kadınlara ilişkin görsellerin toplanması, kamera kayıtları görüşme anı ve görüşmelerin haricinde alınan randevularla yapıldı. Kamera ve fotoğraf çekimleri hem birlikte yürüdü hem de farklı zamanlarda gerçekleşti.

Video kayıtlar ve kısa belgesel filmler Güliz Sağlam tarafından yapıldı. Bu araştırmada yer alan fotoğraflar, görüştüğümüz kadınların bireysel arşivlerinde yer alan, hepsi ilk kez bu çalışmayla ortaya çıkan fotoğraflar. Kişisel arşivlerin gün yüzüne çıkmasını önemsedik. Böylece tarihi belgeler niteliğine sahip olan fotoğraflar kişisel albümlerde tozlanıp unutul-

maktan kurtuldular. Bireysel arşivlerin yanı sıra kitapta ve fotoğraf arşivimizde/fotoğraf sergimizde yer alan fotoğraflar Gülşin Ketenci tarafından çekildi. Özel arşivlerde yer alan fotoğrafların röprodüksiyonu da yine Gülşin Ketenci tarafından yapıldı. Güliz Sağlam ve Gülşin Ketenci, film ve fotoğraf çalışmalarını dışında her konuda özveriyle çalıştılar, olağanüstüydüler.

Bu araştırmayı yaparken en çok zaman ve olanakların darlığından yakındık. Böyle zamanlarda bile bizi kırmadan, saatlerce bizimle çalışan, bize tüm olanaklarını seferber eden ve bu araştırmaya inandıkları için katılan kadınlara teşekkür etmeyi borç bilirim.

***

Bu araştırmayı yapmak benim için Türkiye'nin dününe bakmak anlamına gelmiyor. Yola çıktığımda öyle sanmışım, yanılmışım. Araştırma sürecinde şahsen maruz kaldığım devlet şiddeti bana anlatılan zulmün dünde kalmadığını, evvelki kuşakların kadınları ve erkekleri gibi bugün de hep beraber aynı devletin, benzer zulmü altında olduğumuzu söylüyordu.

"Başka kadınların" bundan kırk yıl önce yaşadıklarını yazarken, bir yandan benzer yöntemlerle kendimin aynı süreci yaşadığına tanıklık ettim. Böylece okunan kitaplar, yapılan görüşmeler bir yandan bana içinde olduğum durumu anlatmaya başladı. Kendimi bu kitapta yer alan on birinci kadın gibi hissetmeye başladım.

Evlere operasyon düzenleme, gözaltılar, toplu halde tutuklamalar, adliye kapıları, devrimcilere, Kürtlere ilişkin yürütülen süreklilikli avı, medya aracılığıyla siyasetle uğraşan insanlara yönelik sistematik olarak yapılan karama/kriminalize etme kampanyaları, hedef gösterme, insanları birbirinden şüphelendirip korkutarak uzaklaştırıp tek tek teslim alma...

Ve elbette zulme karşı direniş, sokaklar, tutuklu yakını olma, hapishane kapıları, cezaevine yazılan mektuplar, gelmesi beklenen mektuplar... Yanı sıra bir de yaşam gaillesi...

Hal böyle olunca, yazılan bizim hikayemiz dedim kendime. Sosyalist bir tutuklunun, sosyalist ve feminist bir yakını olarak kendi sürecimi feministçe direnişin ve tutum almanın derdiyle götürme çabasına düştüm. Ne çıkacak? Göreceğiz.

Zira cezaevi kapılarında da olsak, sokaklarda da olsak, sosyalist örgütlerde de olsak bir tek isyan özgürleşmemize yetmiyor. Yanı sıra bir daha isyan etmemiz gerekiyor. Her yere sinmiş patriarkaya karşı...

İşte bu yüzden isyan, bir daha isyan...

Gülfer Akkaya

Kasım 2011, İstanbul

Teşekkür

Ahmet Saymadi, Haluk Koşar, Feryal Saygılıgil, Tahsin Kandamar, Ercan Kavukoğlu, Çiğdem Kesik, Asuman Yaşar, Merve Şeker, Devrim Turgay Yılmaz, Nesrin Bulduk Deniz, Necmi Demir, İlker Berke, Zelal Ayman, Serap Güre, Hakan Deniz, Taylan Cemgil, Aysel Karayakas, Tuncay Yılmaz, Züleyha Gülüm, Zehra İpek, Semahat Sevim, Mürsel Berat Saymalı, Sine Boran Art, Serra Akcan, Dr. Ulrike Dufner

Hayatın her alanında özgürlük mücadelesi veren tüm kadınlara...

Sevim BELLİ

Kesik saçlı devrimci kadın

Sevim Belli kimdir?

Bir hayli yaşlanmış ama hala yüreğindeki emeğe bakış sıcaklığı değişmemiş bir arkadaşınız diyelim yahut ablanızım. Ben oldukça varlıklı bir aileye doğdum. Şimdi herkese sonradan uydurulmuş bir gerekçe gibi gelir, ama hakikaten, ben, herkesin, çevremizdeki insanların bizim kadar maddi olanaklarının olmamasının nedenlerini küçük yaşımdan beri hep araştırmışımdır. Beylerbeyi'nde saray gibi bir evde yaşıyorum, caddenin öbür tarafında üstü başı dökülen bir kadıncağz var, keçileriyle bir iki kilo süt elde edip satmakla geçiniyor. Bu çelişkiler çocukluğumdan itibaren hep kafamı kurcalamıştır. Neden? Neden? "Saltanatı kaldıran bir ülkede!"

38, 39, 40'larda Almanya bir büyük değişime uğradı. Almanya'da, İtalya'da faşizm bütün dünyaya damgasını vuran saldırgan cereyanlar oldular ve II. Dünya Savaşı'nda milyonlarca insanın hayatına mal olan, bütün insanlığı içine alan bir çatışma yaşandı. Bu durumun eğitimim üzerinde pek çok etkisi olmuştur. Biz illiğimize kadar faşizme, kapitalizm ve nazizme düşman olmayı öğrendik o savaş sayesinde. Faşizme karşıtlıktan yola çıkarak emekçilerin uğradığı haksızlığı, baskıyı fark edip, çözüm yollarını aramaya başladık. Sonra dünyada bir de komünizm denen bir ideoloji ve uygulamanın olduğunu öğrendik. Arkadaşlarımla ya da yalnız, bu yolda yürümenin daha doğru olduğunu fark ettim. Okudum. Liseyi bitirdiğim zaman hemen hemen bütün Arvupa edebiyatının, Türk edebiyatının önemli yapıtlarını okumuş durumdaydım. Az çok iyi bir öğrenci ol-

duğum için epey vaktim kalıyordu okumaya. Hiçbir zaman masamın üzerinde, başucumda devam ettiğim bir kitap eksik olmadı. Hep, derslerimin dışında da okuduğum bir şey vardı. Emile Zola'lardan, Victor Hugo'lardan geçmiş yüzyıllardaki insan mücadelelerini öğrendim. Sonra Sovyet edebiyatından ilk komünistlerin neler yaptıklarını, rezistans hareketini öğrendim. Mesela II. Dünya Savaşı'ndaki Fransız rezistansı benim derslerimden bir tanesidir. Çok şerefli rezistans hikâyeleri vardı tabii. Daha sonra Fransa'ya gittiğimde o hikâyelerin gerçek olduklarını saptadım.

İnsanların ne kadar fedakâr, cüretkâr ve gözü kara olabileceğini öğrendim. Bunu fark edince hayatımız onların yanında bana sönük gelmeye başladı. Biz de bir şeyler yapmalıyız diye düşündüm. Ama o zamana kadar ben zaten yolumu seçmiş gibiydim. Üniversiteye başladıktan sonra, üniversite ikinci sınıftayken İleri Gençler Birliği Davası, Mihri Belli'nin de beraber olduğu o dava, bizim, benim ve yakınumdaki arkadaşların, ne yapıyorlar, ne ediyorlar diye günü gününe izlediğimiz bir olaydı. Oradan bir eğitim aldık tabii Türkiye'de ne oluyor diye. Bir de İsmet İnönü dönemi, oldukça yoğun geçen bir dönem.

Köy Enstitüleri vardı, biz Köy Enstitülerini desteklerken, 1946'da sözüm ona "demokrasiye" geçtik, çok partili düzene geçtik, ondan sonra bir de baktık her şey demokrasiye gitmenin tersine yol almaya başladı. Bizim anladığımız, burjuva anlamda demokrasi sınıfsal ağırlığıyla büsbütün hissedilmeye başladı. Daha önce cumhuriyetin ilk yıllarında böyle bir durum yoktu. Zaten Türkiye'de kapitalizm pek gelişmiş değil henüz. Demokrat Parti geldikten sonra hem din konusu çok işlendi hem de demokrasiyi bize sadece herkes istediği işle meşgul olsun, istediği kadar para kazansın diye lanse ettiler. Demokrasi bu demek oluyordu bizim yaşadığımız 1946'dan sonraki dönemde. Yanlıştı tabi ama bunun ardında II. Dünya Savaşı'nın yerleştirdiği faşizme karşı kin de vardı.

Bu çözüm önerilerine ilişkin eleştirel düşünce ve mantıkla yola çıkınca, kitaplardan da öğrendik ki komünizm, sosyalizm diye bir şey var. Biz de onu öğrenmeye çalıştık, öğrendikçe daha insani bir yöntem olarak gördük. Ve o yöneme baş koymayı görev bildik, hakikaten bu adaletsizliği kaldırmanın tek olanağı sosyalizm olabilir ve bu yolda çalışmak bir görevdir dedik, işte öyle başladık.

Niyet belli olunca rastlaşmalarla arkadaşlar buluyorsun, aynı dili konuştuğun zaman bir bakıyorsun sempatin artıyor, yeni bir yola gidiyorsun. Aaa ne güzel konuşuyor falan oluyor. Onunla temas ediyorsun. Mesela Tevhide diye bir arkadaşım vardı. Henüz lisede okuyoruz. Lisede öğrenciler teneffüste kapı önlerinde toplaşıp hoca gelinceye kadar çene çalar ya, Tevhide, “Ben seninle arkadaş olmak istiyorum” dedi. Benim konuşmalarımın yakınlık hissetmiş, hakikaten senelerce o arkadaşla beraber komünizmin meraklıları olduk, birlikte okuduk.

Sonra biraz daha akullanıyorsun, dünyayı daha iyi tanıyorsun, kitaplardan da yolu yöntemi öğrenince ben komünistim diye karar veriyorsun. Ama tabii örgütlenmek başka bir şey. Bir sınıf arkadaşım, kendisinin de arkadaşı olan bir erkek arkadaşına benden bahsediyor. Böyle böyle bir kız var bizim sınıfta şöyle diyor, böyle diyor. Oradan bana bir girişim geldi komünist partisinden. Yani O zamanki Türkiye Komünist Partisi (TKP). Necil dediğim arkadaş beni aradı, görüştük. Sonra gizlilik gereği تنها yerlerde görüştük, anlaştık ve partiye aday olduk. Tabii önce aday oluyorsunuz.

Yurtdışı ve TKP'ye katılma

Ben üniversiteyi bitirdim, doktor oldum. Annemin olanakları var, illa yurtdışında okuyayım istiyordu. Bir de benim kulaklarımda rahatsızlık vardı, Amerika'ya gitmem söz konusu oldu. Gitmişken dönüşte Fransa'da kal, ihtisasını orda yap dediler, peki dedim. O sırada komünist partisi benim Fransa'ya gitmemi göz önünde bulundurarak bana Fransa'daki öğrencilerle çalışmam yönünde öneride bulundu. Böylece hem partiye kabul edildim hem de Paris'te parti görevlisi olarak çalışma teklifi aldım. Madem teklif gelmiş, peki diyorsunuz. Fransa'daki arkadaşlarla çalışmayı da bir şey zannetmiyorsunuz, konuşacaksınız, dertleşeceksiniz, kitap okuyacaksınız, eylem yapacaksınız, öyle şeyler. Onun üzerine ben TKP'nin Fransa-Paris sorumlusu oldum. Bir süre böyle çalıştık.

Berlin'deki III. Dünya Gençlik Festivali'ne iştirak ettik (1951). Nazım da (Hikmet) biliyorsunuz o zamanlar yeni yurtdışına çıkmıştı. Nazım ve Pablo Neruda ile, yani o zamanların yıldızlarıyla Gençlik Festivali'nde tanıştım. Ben tabi kafilenin de sorumlusu olarak önde gidiyorum. Nazım, “Sen Türkiye'ye gidebilir misin?” diye sordu. Öbür arkadaşlara sormuş daha

doğrusu, onlar demişler ki bizim durumumuz o kadar müsait değil, Sevim isterse gider. Giderim, dedim, ailemi de görürüm diye düşündüm aynı zamanda. Bana bazı görevler verdi. Komünist partisiyle temas et dedi. Ben o zaman komünist partisi sorumlularını tanıımıyordum. Türkiye'den ayrılırken yalnızca bana görev veren arkadaşla temasım olmuştu. Daha çok kuryeyle haberleşiyorduk. Mesaj almaya gelen biri olurdu, giden biri olurdu. Çok da sık mesajlaşmak gerekiyordu.

Paris'ten dönüş, tutuklanma

Nazım benim Türkiye'ye gitmemi ve falan kimselerle görüşmemi istedi. O sebeple Türkiye'ye geldim. Türkiye'ye geldikten sonra Zeki Baştımara temas etmem gerekti. Sanırım parti genel sekreteri idi. Birkaç kere görüşmemiz gerekti. Bir takım meseleler var, Zeki Baştımara bana yeni talimatlar verdi, şöyle yapacağız böyle yapacağız! Üç, dört kere buluşunca Zeki Baştımara'nın en aşağı dört sefer arkasında polis varmış. Polis ilk önce "Kesik saçlı bayanla buluştu" diye rapor etmiş. Sonra onunla beraber benim de kim olduğum saptanmış.

O arada babam ölmüştü, ailenin büyüğü olarak ben, babamdan sonra annem ve kardeşlerimi görmemin iyi olacağını düşünmüştüm. Ailemle görüştüm, Türkiye'de yaklaşık bir ay kaldım. Tekrar Paris'e dönerken, o zaman uçaklar çok kullanılmıyordu. Belki de çok pahalıydı bilmiyorum, fiyatlar biz öğrencilerin erişemeyeceği yerdeydi. Vapurla gidilirdi. Marsilya'ya, Marsilya'dan trenle Paris'e geçiyordunuz. Ben uçakla geldim, Nazım Türkiye'ye çabuk gitmemi istiyordu. Paris'e dönerken vapurla gidiyorum. Galata'da, gümrüğe girdik, memurlar arıyorlar, arıyorlar... Anlaşıldı, bir şey arıyor bunlar. Paris'teki arkadaşlarımız parti program ve tüzüğünü istemişlerdi. Ben olmaz dedim. Zeki Baştımara'ya da acaba bunu postayla ya da başka türlü mü yollasak demiştim. "Canım alırsınız elinize, icap ederse atarsınız bir tarafa" dedi bana, peki dedim. Ben öyle kolay kolay atabilir miyim parti program ve tüzüğünü? İşte öyle aradılar aradılar... Memurlar birbirlerine "Burada bir şey yok, aldırıyor bile" diyor. Meğer siyasi şube TKP hakkındaki çalışmalarını iletmiş, ama olay olgunlaşsın, boşa gitmeyecek bir şekilde operasyonu başlatalım ki çalışmamız dumura uğramasın derdindeler.

Beni kız kardeşimle beraber taksiye bindirip emniyete götürdüler. Taksideyken ben üstümdeki evrakı taksinin koltuğunun altına sokuşturdum. Kimse de görmedi önümüzde polis var, yanımızda da polis var. Fark etmediler. Komi-

ser, siz yolda birbirinize bir şey vermişsiniz, ne oldu, ne yaptınız, kimdedir diye sorguluyor bizi. Üstümüzü başımızı aradılar, ama ne kadar sevimsiz bir arama bilseniz! Yok bir şey. Kız kardeşimi bırakılar. Ben gözaltına alındım ama, daha ortalıkta bir şey yok. Bir iki gün sonra taksi şoförü çıkıp gelmiş. Arabasını temizlerken buluvermiş bizim evrakı! (Gülüyor) Şimdi gülüyoruz, ama ben aylarca ne kadar acı çektim onun için, kaptırdım diye. Neyse bulmuş emniyete getirip teslim etmiş. Tabi bizim artık yok canım falan dememize fırsat kalmadı. Haberim yok desem de bir sürü insan tutuklandı. Sonradan Paris'ten gelen bazı arkadaşlarımız biz Sevim Tan'yla çalıştık demişler. Altı aydan fazla ben ilişkilerimden bahsetmemiştim, ama sonra sonra o kadar şey karaya vurmuş ki... O, onu söylemiş, bu, bunu söylemiş... Zeki Başumar'ın da oldukça uzun bir ifadesi var. Ben, siyasi düşünceleriyle övünen bir insan olarak, alın beni tutuklayın, ne yaparsanız yapın havasında bir ifade vermişim.

O zaman emniyet müdürlüğü Sansaryan Han'daydı, altıncı katta siyasi şube vardı. Siyasi şubenin hücreler bölümü Ankara Garnizon Kumandanlığı 3 Numaralı ceza ve tutukevi ihdas edildi. "Sanıklar arasında askeri eşhasım (şahısların) bulunması" davanın askeri mahkemeye aktarılmasını zorunlu kılmış. Askeri savcılar sorgumuzu yaptı, böylece Birinci Şube Siyasi Bölüm bizim cezaevimiz oldu. İlk kaldığım yer hücre diyebileceğim bir yer değildi, büro odasıydı. Önce, o odada, sonra tek başıma başka daha küçük bir odada kaldım. Hücrede hiç yatmadım. İki seneye yakın orada kaldım. Hepimiz tecritteyiz orada. Birbirimizle karşılaşmak, görüşmek yok. Hatta tuvalete çıkarken bile karşılaşmıyoruz. İşin bitiyor dönüyorsun sonra başkasını çıkarıyorlar.

Aşk kapıyı çalıyor

İkinci sene dolmak üzere, şubat ayıydı. Kapıda bir ses, ne oluyor, dedim. Polisler böyle kapıya vurmaz. Bir de baktım kapının altından bir pusula atılmış. Bir şeyler yazıyor, en son imza diye 16-2 sayılan var. Bu nedir, diyorum. Bir de ağnma gidiyor ki, böyle bir parola var da ben mi bilmiyorum! Çok sinirime dokunuyor. Sonra öğrendik, 16 "M" harfini, 2 "B" harfini şifreliyor, Mihri Belli'ymiş pusulanın sahibi. İlk böyle tanıştık. Mihri, pusula için bir yer saptamış, pusulanı şuraya koyacaksın diyor ve cevap bekliyor tabii. Mihri Belli'yi İleri Gençler Birliği'nden biliyoruz. Hiç ifade vermemiş, şöyle olmuş, böyle olmuş, kahraman gibi biliyoruz. Onurlandım tabii. Ama ne yapacağımı da şaşır-

dım. Sizli bizli yazışıyoruz, Mihri Belli bırak sen şimdi sizleri bizleri, doğru düzgün konuşalım gibi laflara başladı. Uzun zaman böyle haberleştik.

Bir gün memurlardan biri Mihri'nin yazdığı pusulaydı bulmuş. Kadınlar saklama vb işlerinde daha tertiplidir. Bekliyorlar oltaya başka kim gelecek diye. Mihri Belli bana bir vesileyle yine kapı altından gönderme usulüyle pusulanın ele geçtiğini, ihtiyatlı olmak, yazmamak gerektiğini söyledi ve kesti pusulaları. Sonra anlaşıldı kimlerin yazıştığı. Milli Emniyet nasıl müsaade ediyorsunuz yazışmalarına diye kızmış, Ahmet Topaloğlu da "Ben Mihri Belli ve Sevim Tan kadar zeki memuru nereden bulayım?" diye cevap vermiş.

1 Nisan günü küçücük bir kağıda bir pusula resim yaptım, etrafına nisan balıkları çizdim, güzelce katladım zulaya koydum. Çok gayretli bir memur vardı, onun nöbet günüydü, iyi biliyorum. O mektubu bulmuş, aman bir mal buldum diye derhal birinci şube müdürüne götürmüştü. Hemen anlamışlar dalga geçtiğimi. (Gülüyor)

Ben, emniyet ifademde "Evet Paris'e de gittim, orda çalıştım, Berlin Festivali'ne de gittim, şöyle de yaptım, böyle de yaptım" dedim. Ama mümkün olduğu kadar başka arkadaşların adını vermemek gerekiyordu, ben de kimlerin adını vermedim. Yalnız Zeki Baştımara'la görüşmüşüm, zaten biliniyor.

Büroda, masada otururken, hani dizinizi kaldırıncı çekmecenin altına vuruyor ya insan, öyle oldu. Ben de açiverdim çekmeceyi bir de baktım, benimle Zeki Baştımara'nın takip raporları... Polis de bizden akıllı değil. Polis raporları orda. Kesik saçlı bayanla buluştu, şuraya gittiler, buraya gittiler diye devam ediyor. Biliyor musunuz insan kendi sinemasını görüyor gibi oluyor, oldukça rahatsız eden bir şey. Her şeyi biliyorlar... Kaç kere görüştüğümü zü benden iyi biliyorlar. Böylece iyice anlaşıldı nereden çıktığı olayın.

Polislere gelince, akıllarınca beni hem geri kazanmak hem de ilk yakalandığım için el altında bulundurmamak istediler. Çünkü yeni bir şey çıkıyor, gelip soruyorlar şu nasıl oluyor bu nasıl oluyor diye, cevap vermiyorum. Bir de arkadaşlar üzerinde etkili olmayayım yahut onlar benim üzerimde etkili olmasınlar diye tecritte tutuyorlar. En son, mahkeme başlamak üzereyken Harbiye Askeri Cezaevi'ne götürüldüm.

Harbiye Askeri Cezaevi'nde kadınlar

Bize, kadın tutuklulara, üç odalı bir koğuş verdiler, orası Harbiye Askeri Cezaevi kadınlar koğuşu oldu. Ben oraya götürüldüm, çokça kadına be-

raber yattık. Nuran (Bozer), Sevinç (Tanık), Solmaz (Berktaş), Muzafer Eren, Sıdika Umut Su, Yıldız vb... Bu kadınlar zaman zaman geldiler gittiler ama ben devamlı orda kaldım. Mahkeme başladıktan sonra, bu arada biz 8-10 kadar kadınız, asker nezaretinde Harbiye'nin koğuşlarından rap rap yürüyerek yukarıda mahkeme için hazırlanan bir salona götürülüyorduk. Erkek arkadaşları da oraya getirirlerdi. Aşağı yukarı 160 kişiydik. Mahkeme safhası 1955 yılına kadar sürdü. 1955-1956 gibi, sonra Ankara'ya nakledildi. Birçok arkadaş duruşmalar bittikten sonra Adana'ya götürüldüler. Adana'da sivil cezaevi vardı. Kadınlardan Sıdika Umut Su en sona kalmıştı. Ben de çıktıktan sonra onu Sultan Ahmet Cezaevi'ne götürdüler. Orda kaldı bir süre. Ben bu davadan altı sene almıştım. Beş buçuk sene yatınca, galiba bu kadar yeter deyip beni tahliye ettiler. 12 Mart'ta iki yıl daha yatınca, yedi yıla tamamlamış oldum mahpusluğu.

1951 yılındaki komünist parti tevfiyatında kadınlar azdık. Mahkemede kürsüye karşı beşer-dörder kişilik iki sıra kadınlara ayrılmıştı. Geri tarafı hep erkekti. Harbiye merkez komutanlığında TKP davasında yargılanırken 8-10 kadın ancak vardık. Gelenler gidenler oluyordu, 20 kadına çıktığımız oluyordu, ama onlar mahkemeye kadar gelmediler. Yani sadece gözaltında koğuşta kaldılar. Mahkemeye çıkmadan salıverildiler. O kadar fazla kadın arkadaş yoktu.

Komünist parti kadınların hakkını savunurdu. Komünist partisi olup da kadınların hakkını savunmayan bir parti olamaz, komünist, sol partisi olmaz. Komünist partisinin hedefi insandır. İnsan da iki cinstir. Yalnız erkeklere mahsus değil, ama toplumun o zamana kadar aldığı şekillenme zorunluluğuyla erkek öne geçiyor, binlerce senedir erkek egemenliği var. Erkekler egemen olmuş, erkek dışarıda kadın ~~içerde~~, hele Türkiye gibi henüz kadınların evden, tarladan kurtulamadığı toplumlarda kadınlar daha çok çalışırlar. Şehirlerde de, toplumsal hayatın içine giren kadınlar daha azdı, o zaman da çok az.

Bizim içinde bulunduğumuz çevrede kadın erkek konusu aşılmıştı. Yani komünist partisi olarak bizim içinde bulunduğumuz çevrede kadın erkek farklılığı aşılmıştı. Toplumun gerçeğini biliyoruz, kendi çevremiz dışında olan kadınlara nasıl yaklaşmak gerektiğini, kadınların çilesini biliyoruz elbette. Ve hatta kadın olarak kendi çektiklerini de biliyorsun. Ama

ilerideki toplumda bunu birlikte kuracağız hedefini gözünden eksik etmiyorsun. Erkek olmadan kadın cemiyeti, kadın olmadan erkek cemiyeti olmaz. Komünizmi kadınlar, erkekler birlikte kuracaklar. Ama bugünkü koşullarda bile biz kadınların ayrıca erkeklerden daha fazla problemlerimiz var, kadınlar, biz bu problemlerimizi kendimiz öncülük ederek çözeceğiz diyorlarsa gayet tabii. Ama ben onların, kadın günlerinde yanlarına erkekleri yanaştırmamalarını eleştiriyorum. Bırak gelsin de öğrensin, niye istemiyorsunuz? Ben anlamıyorum, bu hakikaten akılcıca bir şey değil. Şimdi siz zannediyor musunuz ki Mihri Belli benimle beraber olduğu zaman bütün kadın problemlerine vakıftı. İmkânı yok, onu da ben yetiştirdim. Bağışlamacı değilimdir, çok şeye katlanırım, ama yanlıştın da yanlış olduğunu söylerim. Darılacaksa kendi bilir. O nasıl bana başka konularda hocalık ettiyse, ben de ona kadın konusunda, toplum konusunda, evlilik konusunda, evlat konusunda hocalık ettim, onu yetiştirdim. Niye onları bildiklerinizden mahrum ediyorsunuz. Doğru değil, bırakın adam olsunlar! Yanlış mı söylüyorum?

Ben mesela kadın olduğum için geri itilme veyahut geri çekilme psikolojisini bizim ailemizde hiç yaşamadım. Hâlbuki dedem de anneannem, hatta annem de inanan insanlardı. Nenem namaz kılardı. Ben ilkokula gittiğim zamanlarda oruç tutardım, ilkokulun üçüncü sınıfında bütün ramazan oruç tuttum otuz gün. Dördüncü ve beşinci sınıflarda tutmadım. Benim çocukları tutmadılar. O zaman da din vardı ama isteyen tutuyordu istemeyen tutmuyordu. Köy Enstitüleri'ne bile tahammül edemeyen bir düzen çok partili sisteme geçtikten sona yavaş yavaş geriye doğru gitmeye, din ön plana gelmeye başladı.

Bizim komünist partisinden, İleri Gençler Birliği'nden ve İstanbul Yüksek Tahsil Gençliği çevresinden gelen insanlarda kadın erkek farkı fiili olarak asla olmadı, ben öyle görüyorum. Ama ekonomik nedenler, bu ülkede yaşıyorsun, ülkenin rutinlerine uymak zorundasın, öyle olabiliyordu belki, bilmiyorum. Biz daha uygarlık!

Kadınlar, erkekler, özgürlük

Bizim o sıralarda mücadeleden anladığımız fikir teatisi, gösteriler, sokakta olma ve etrafındaki insanları etkileme, genişleme, paylaşma, doğruları paylaşma, kültürü paylaşma, okuduklarını paylaşma idi. Böyle şeylerde

kadınlar daha cin fıkırlıdır bilir misiniz? Ben öyle düşünüyorum. Erkeklerin başka daha değişik ilgileri olabiliyor. Türkiye’de kadınların toplumsal meselelere ilgi duyabilmesi için belli bir aşamayı aşmış olması gerekiyor. Öyledir, sıradan herhangi bir kadın o kadar ilgi duymaz, başka türlü yetiştiriliyor insanlar. Annesi, babası, kardeşi, küçük kardeşi çevresi ona bir “kadın” olarak bakıyor. Onun için kadınlar da o kadınlık ve annelik pozisyonunu özellikle benimseyerek yetişiyorlar. O kriteri aşmış bir kadın zaten kendini daha verimli, daha cesur, daha güçlü hissediyor. Şimdi çok yerde kısıtlı yetişmiş olan bir kadın birden bire dünyayı, dünyanın ne kadar geniş olduğunu ve dünyada ne kadar yapılacak şey olduğunu hissettiği zaman kendi kendiyi yaşa bile giriyor. Bu durumda bir kadını herhangi bir erkeğin geriletmesi mümkün değil. Kadın erkek eşitliği diye koparılan kıyamet daha çok bireysel ve cinsel özgürlüğe dayalıdır, kandırmadır. Gerekçi olan toplum bireyci olarak düşünsel, siyasal, eylemsel ve inisiyatif alma özgürlüğüdür.

Bizim hayatımızda öyle oldu, Mihri Belli tabii ki çok yetenekli bir adamdır ama biz yeteneklerimizle birbirimizin eksikliğini tamamlamayı daha akıllıca bulduk, öyle yürüdük. Her zaman, her yerde annenle bile sürtüşmeler oluyor, olur, ama ben kadınlığımdan dolayı dışlandığımı aile içinde, hatta dışanda, öğrenciliğimde veyahut çalışma hayatımda bana intikal edecek derecede hissetmedim.

Eğitilmiş, siyasi ailelerde para kazanmak için daha çok kadınlar çalışıyordu. Bir de erkekler çok tutuklanıyordu. Mesela beni değil de Mihri Belli’yi tutukluyorlardı. Sıra bana da geliyordu tabii ama ilk önce Mihri Belli’yi tutukluyorlardı. Erkeklerin kendini politikaya verebilecek durumları, daha çok vakti oluyordu. Kadınlar için çocuk var, onların bakımı var, ev işi var. Ama buna rağmen ben şunu söyleyebilirim. 1980’den sonra İsveç’te çalışırken akşam yemeğini Mihri Belli hazırlıyordu. Eve ne lazımsa, alışveriş vb. hepsini Mihri Belli yapıyordu. Mihri Belli çalışmıyordu çünkü orada kendi mesleği ile iş bulması kolay değildi, ayrıca üst düzey İsveççe gerekiyordu. Üstelik emeklilik yaşı da gelmişti. Ama ben doktor olduğum için çalışabiliyordum, hatta bana sosyal asistan “Ne güzel mesleğiniz var, nereye gitseniz geçerli” demişti. Memnundular bir doktorun başvurusundan. Ben çalışıyordum, evde olduğu için birçok işi Mihri Belli üstleniyordu.

Komünist kadın kişisel güzelleşme veyahut kendini kadın olarak çekici gösterme derdinde değildir, estetik yeterlidir. Mihri Belli, onu giymesen de bunu giysen diye hiçbir zaman öyle bir şey demedi, zaten diyemezdi de. Olmaz öyle şey. Olur mu hiç?

Pantolon rahat bir kıyafettir biz daha önce de giyiyorduk. Hele hapishane de çok daha rahattır. Daha da sıcak tutuyor. Çorabın eskiyor diye giyiyorsun o da var, daha ekonomiktir yani. Çoraplar kaçır maçar derttir. Ama kadınlığını, yani dişiliğini diyeyim, öne çıkaran, göze batıran kıyafetleri komünist kadın zaten istemez. Erkeklerin ona müdahale etmesine gerek yok böyle bir şey gündeme gelmez, bizim çevremizde öyleydi. Biri kazara diğerine karışsa, başkaları karışanı suçlardı derhal. Öyle olmaz.

Tahliye ve yarım kalan ihtisas

Tahliye olunca ilk işim yarım kalan ihtisasımı tamamlamaktı. Ben tutuklandığım zaman Paris'te, psikiyatri ihtisası yapıyordum. Annemin ilk çocuğu menenjitten ölmüş, savaş yılları. İkinci çocuk da aynı. Üçüncü çocuk yine menenjit olunca onu kurtarmışlar ama okula gidemedi, gelişmesi yarım kaldı, gelişmemiş çocukların elleri küçük, boyu kısa, konuşması da biraz tuhaf olur. O, ailemizin maskotuydu hepimiz onu kayırırdık, çok severdik. Ben hep bu çocuklar için doktor olmaya niyetlendim. Ve onun için çocuk-psikiyatri ihtisasına başladım. Paris'e de onun için gittim. Hem psikoloji okuyordum Sorbonne Üniversitesi'nde hem de hastanede psikiyatri ihtisası yapıyordum. Hapisten çıktıktan sonra ihtisasıma devam etmek için önce izin verilmeyen, sonradan izni verilen imtihana girdim. İmtihana girdim ama ihtisas alanım değişti çünkü oradaki görevli bir tek fizik tedavi bölümünde açık asistanlık var demişti. Ben de kabul ettim, bekleyecek vakit yoktu artık, imtihana girdim, imtihanı çok iyi dereceyle kazandım. Fransızca dil imtihanı, bir de giriş konu imtihanı yapılıyordu. Kazandım ve tayin emrimi bekleyip durdum, hâlâ bekliyorum!

Bu arada davam neticelendi. Mahkumiyetim kesinleşti. Bizim ihtisas değil doktorluk da yattı o zaman, kaldık ortalıkta.

O sıralar Mihri Belli hakkında bir hakaret davası vardı. O'nu Adana'dan Sultanahmet'e gönderdiler. Davası İstanbul'daydı. Bizim için iyi oldu, ben ziyarete gidiyordum. O sıralar soyadları tutmayanlar veyahut akraba ol-

duklarını ispat edemeyenler görüşemiyorlardı. Biz o yüzden Mihri Belli daha Harbiye'deyken nikah için başvurmuştuk. Mihri tekrar Adana'ya götürüldü, tahliye olunca geri geldi. Bebek'le Arnavutköy arasında Akıntıburnu'nda, Boğaz'ın yukanlarına bakan güzel bir yerde oturduk ikimiz. İlk çocuğumuz Hayrettin Belli orada doğdu.

O zamanlar nezareti umumiye cezası var. Ağır cezayla cezalandırıldığı- nız zaman aldığınız cezanın dörtte üçü kadar bir zaman her gün imza atı- yorsunuz, her gün karakola gidip kendinizi takdim ediyorsunuz, burada- yım diyorsunuz. Biz Bebek'te başladık buna. Sonra çocuk olunca zorlaş- tı işler. Benim çalışma olanağım kalmadı. Mihri Belli de zaten hapisten yeni çıkmış, iş yok. Tercüme bürosundan başka bir şey bulamadık. Mih- ri Belli, fransızca, ingilizce biliyor, bir de kaldığı yerlerde bulgarca, yu- nanca ve rusçayı da öğrenmiş. Tercüme bürosu açtık, orda çalışıyorduk ikimiz de. Çocuk olunca işler zorlaştı. Onun için ben annemle bizim evi- mizi birleştirdim, Göztepe'ye taşındık. İşte o zamandan beri de hep bu ta- raflarda oturup duruyoruz.

Türkiye'nin kaderini biliyorsunuz 1960'ın başında biz TKP sabıkalılarına tebligat geldi. İstanbul şehri dışına ikamete memur edileceksiniz, nereye gitmek istiyorsanız bildirin, diye. Mihri'yle ben nereye gidecektik, İzmir'i mi istedik, bilmiyorum, tam o sıralarda gitmek üzereyken 27 Mayıs dar- besi oldu, biz de İzmir'e gitmekten kurtulduk. 27 Mayıs böylece cezanın belli bir aşamasından bizi sıyırmış oldu. Özgür kaldık. "Demokrat" gün- delik basında hemen 27 Mayıs öncesi "Tahkikat Komisyonları" projesin- den söz edildiğine hiç rastlamadım.

Cezayir'e gidiş

1960'larda yazılar, dergiler çıkarmaya başladı. Ben o sıralar geçimi güç- lendirecek bir şey yapamıyorum. Oysa gerekliydi. Türkiye'de diplomam da geçerli olmadığına göre yurtdışına gitmeyi düşündük. Epey uğraştan sonra Cezayir kabul etti beni. Cezayir'e talip oldum, çünkü 1956'dan be- ri Cezayir'i hep takip ediyoruz. Cezayirliler o yıllarda Fransız sömürge yö- netimine karşı bayağı güçlü bir mücadele verdiler. Artık bağımsız olmuş Cezayir. Fransızlar çekip gitmişler, Cezayirlilerin yeni elemanlara ihtiyaç- ları var. Doktor olarak müracaat ettim, buyur gel, dediler.

Mihri Belli, evrakı getirdi, "Cezayir Cezayir diyorsun, al sana Cezayir!" dedi. Hem memnunum hem biraz buruk. Çok ilginç bir olay; gidiyorum İçişleri Bakanı'yla görüşüyorum, pasaport vermiyorlar bana. Ben Bakanlık'a giderken içimden diyorum ki, Çemişkezek bizim gençliğimizde mahrumiyet bölgelerinden biri, Çemişkezek'e gidip doktorluk yapar mısın deseydi kabul edeceğim, oraya o kararlarla gidiyorum. Öyle olmadı, burada iş bulamıyorsunuz gitmek hakkınızdır, peki veririz size bir pasaport dediler. Üç ay, beş ay uğraştım ama adamcağız demiyor ki "Doktor hanım, siz doktorsunuz bizim dünya kadar doktordan mahrum yerimiz var şuraya gider misiniz?" diye. Cezayir'e gidebilirim, komünistlik Türkiye'nin başına bela olmasın, onların başına bela olsun! Cezayir'e gittim.

O arada bir de Emre geldi, artık iki tane çocuk var. Ben, insan evlenince ille çocuğu olsun diye düşünürüm. Çocuğu olmayacaksa evlenmenin de o kadar gereği yoktur gibi bir kafam var. İki tane oğlumuz oldu, çocuklarla beraber çektik gittik.

Cezayir hakikaten çok güzel. İlk defa halkla iç içe oldum. İyi bir doktorluk yaptım Cezayir'de ama Mihri Belli bizi bahane ederek bile pasaport alamadı, gelemedi. Mihri Belli yalnız kaldı, bu durum ona zor geldi. Gelebilirim zannediyordu. Bu sefer hadi siz gelin, Türkiye eskisi gibi değil. Demokrasi geliyor falan. 1960 devriminden sonra hakikaten bir ferahlama oldu Türkiye'de. Geldik. Aynı hesap, yine ihtisasa müsaade yok, bu sefer bir görev tayinim saptandı da bir türlü tayin emri çıkmadı! Olmadı yani!

Sosyalist kitapların çevirisi

Çeviriye böyle başladı, Mihri Belli zaten ben yokken biraz çeviri yapmaya başlamıştı. Cezayir dönüşü ben devraldım onun görevini, o daha çok siyasetle meşgul olmaya başladı. Çeviriyi daha çok herkes marksizmi okusun, öğreysin diye yaptım yani çevirdiklerim de öyle roman roman değil, biliyorsunuz. Hep Marks'tan, Lenin'den, Engels'ten kitaplar çevirdim. Sol klasiklerin hemen hemen hepsinde emeğim var. Siyasi faaliyet olarak yapmış olmaktan çok övündüğüm şeylerden biri de bu çevirilerdir. Bazen kendime sorardım, bu çeviriler bir işe yaradı mı diye.

Epey kitap çevirdim. Ama hepsinde adım Sevim Belli değildir, yani adım yazılmamıştır. Kısacası çevirdiğim kitaplar imzalı olanlardan daha fazladır.

Eğitim kitaplarını çevirdim. Sayısını bilmiyorum. Yayınevi daha iyi bilir. Çevirirken cümle ne diyora bakıyorsunuz ya, ben sıradan bir çevirmen olmadığım için bir o kadar içerik de kafamı işgal etmiştir, beni eğitmiştir.

Marks daha çok ekonomi meselesiyle ilgilenmiştir. Ama o çapta bir adamın kadınların durumunu da yanlış değerlendirmiş olmasını sanırım erkekler erkektir, onu da böyle kabul etmek lazım diye düşünüyorum. Engels, Lenin sanki kadın meselesinin daha bir farkındadır gibi gelir bana. Lenin belki eşinden dolayı. Herkes mesela tarım meselesiyle çok ilgileniyor, ama kadın meselesi bütün insanlığı ilgilendiren bir sorun olmasına rağmen bununla ilgilenmiyorlar. Oysa erkek ve kadın eşitliğine değer vermek insanlığın birinci derecede görevidir. Toplumsal olarak aynı dünyayı paylaşıyorsun, aynı toplumu paylaşıyorsun. Şimdi düşünebilir misiniz bir emekçi kadınla bir emekçi erkek arasındaki fark mesela bir burjuva kadınıyla bir emekçi kadının arasındaki farktan daha büyüktür. İmkân mı var? Olamaz. Esas farkı belirleyen sınıfsal farklardır, ekonomik farklardır, özellikle kapitalist toplumlarda.

Türkiye'nin 1960'lar dönemi. O yıllarda Ankara'da oturuyorduk çünkü biz, çocuklar ve ben Türkiye'den dışarı çıkınca Mihri Belli İstanbul'daki evi kapatıp annesiyle oturmaya başlamış. Dönünce kendimizi Ankara'da, Türkiye'nin en verimli, en.civcivli zamanının içinde bulunduk veya başını çektik. Denizler, Yusuf, Mahirler herkes bizim evimizden, bizim dostluğumuzdan geçti. Hepsini tanıdık, hepsiyle dost olduk. Hepsi bizimle düşüncelerini paylaştı, biz de onlarla tabi. Ve Türkiye en güzel, en şerefli günlerini yaşadı. Maalesef sonu iyi gelmedi. Sonradan öğreniyorum, mesela 27 Mayısçılar bile ne yapsak da bu gençliği Mihri Belli'nin etkisinden kurtarsak diye planlar kuruyorlarmış, sonra bunu kendi ağızlarından duydum.

Çeviriye başladık, o hep devam etti. Sol Yayınlar benim her zaman çok düzeyli ilişkim olan bir yerdi. Hep onlara çalıştım ben. İstedikleri kadar çok kitap çevirdik. Millet okusun dedik, okudu da, bilmiyorum artık. Şu sıra ben hâlâ çeviri yapıyorum.

TİP ve siyasi yasaklı devrimciler

Ben daha Cezayir'e gitmeden 1960'ların başında, Türkiye İşçi Partisi (TİP) kuruldu. Ve biz bütün gücümüzle TİP'in kurulması için ortamı ha-

zırlamaya çalıştık. Çünkü o zaman yasa gereği bizlerin (o dönem TKP üyeleri 141-142'inci maddeler nedeniyle siyasi sabıkalılar ve bu nedenle TKP'lilere siyaset yapma yasağı konmuş G.A) ne siyasi parti kurmamızın, ne de siyasi partiye üye olmamızın olanağı yok. Yoksa biz kendimiz de parti kurardık. TİP'in kuruluşuna çok destek verdik. Çevremizdeki insanların hepsine, Denizler ve gençlerin hepsine TİP'e girmesi için etkide bulunduk, TİP üyesi oldular. Vahap Erdoğan, Ahmet Say ve başkaları TİP'i destekledi.

Sonra TİP yöneticileri bizim kendilerine zarar vereceğimizi düşündüler. Bizimle temasta olan insanların kendilerine zarar vereceğini düşündüler, bir de kanca atmak lafını ortaya çıkardılar. Hâlbuki biz Behice Boran ile önceden tanışıyoruz. Hapishane arkadaşlığımız var. 1951 yılındaki TKP'ye yönelik tevkifat dolayısıyla Behice Hanım da bir ara Harbiye Cezaevi'ne getirilmişti. Bir ay kadar beraber yatmıştık, birbirimizi de tanıyorduk. Ve orda da çok ağır başlı bir arkadaşlığımız oldu. Politika girince işin içine, yani parti politikası girince bir takım tatsızlıklar olabiliyor. TİP'liler bizimle temas kuran arkadaşları bile partiden ihraç ettiler.

Nuran Bozer, Sevinç Tanık daha önceden TİP'e girmişti. Kadınlar malesef ailenin geçimini sağlamakla yükümlü oluyorlar. Siyasetçi olunca da kadınlara düşüyor o iş. Çok fazla olmasa da yine de kadınlar vardı hareketimizde ve etkindiler.

Türk Solu Dergisi, *Aydınlık Dergisi*'ni çıkartıyoruz. Biz Aydınlık adını kullanıp kullanmamayı uzun zaman tartışmıştık, eskiden çıkmış bir dergi, komünist arkadaşların çıkardığı bir dergi, o ismi devam ettirmek olur mu diye. 1960'lardan 1970'lere giderken Doğu Perinçek, Mihri Belli'nin en yakınlarında olan arkadaştı. Biz Denizleri, Mahirleri daha yakın tutunca, pek inandırıcı bir gerekçe olmadan bizden ayrıldılar. Sonra da Mao'dan etkilendiler. *Beyaz Aydınlık* diye bir *Aydınlık* çıkarmaya başladılar. Bu sefer iki *Aydınlık* oldu. Bir sürü tatsız durum yaşandı.

Türkiye devrimci hareketinin bölünmesi, parçalanması ve etkisiz duruma gelmesi o zamandan başlar. 1960'ların dünyasının da etkileri var, 1960'lar dönemindeki dünya devrimci mücadelesinin şahlanmasıyla de oldu bu ayrılıklar. Resmen provokasyona gelindi, hölünüldü. O zamanki etkimiz veyahut dostluklarımız devam etseydi böyle seksen tane

kola ayrılmaz, parça purçuk olmazdık. Solun tekrar güçlü olması gerekiyor. Zira, herkes köşesinde, üç tane kafadar bir araya gelmiş bir şeyler konuşuyor, halka ulaşamıyor maalesef. Hiçbir zaman işçi sınıfına da tam ulaşamadı. Ama sol akımlar susturulamaz. Toplumsal yaşamın doğasına aykırıdır bu.

Yeniden hapisli yıllar

Mihri Belli 1960'ların sonu ve 1970'ler dönemini altı ay içerde, beş ay dışarda, dört ay içerde, üç ay dışarda geçirdi. Birçok kere tutuklandı. Sonra 12 Mart geldi, Mihri Belli başardı, nasıl olduysa yurtdışına çıktı, bu sefer ben tek başıma hapse girdim. Ve sekiz seneye mahkûm oldum. İki tane de çocuk, küçük küçük! Onlar da teyzelerinin, anneannelerinin yardımına kaldılar.

İnanır mısınız, bekarken, çocuğunuz yokken hapislik hiçbir şey değil, yat gitsin, oku, yaz! Dışarda olmakla içerde olmak fark etmiyor. Eğer güçlü bir eylemin içinde değilseniz ha içerde olmuşsunuz ha dışarda. Bekarken beş seneden fazla yattım. Ama ikinci sefer 12 Mart'ta iki tane ufaklığı dışarda bırakınca zor geliyor. Neyse imdadımıza Ecevit yetişti, komünist düşmanı olduğu halde. Ama bir o kadar cuntaya da karşı idi! Selamet Partisi ile beraber 1974 af kanununu çıkardılar o zaman. Yoksa ben sekiz sene yatacaktım, gerçi yattım iki senesini ama daha altı sene yatacaktım çocuklanın yüzünü görmeden. Çocuklar da bir mahzun kaldılar ki!

TEP kuruluyor

Afla herkes tahliye oldu. O sırada yurtdışında olan Mihri Belli de yurtdışından döndü, ondan sonra 1975 yılında Türkiye Emekçi Partisi (TEP) kuruldu. Partinin program ve tüzüğündeki kimi maddelerden dolayı hemen Anayasa Mahkemesi'nde dava açıldı. Kapatma davası tabii, Mihri Belli savunma yaptı ama bu mesele 12 Eylül'e kadar sürdü. Biz çalışmamıza devam ediyoruz, ama Anayasa Mahkemesi bizim TEP'in kapatılmasına karar verdi o arada. Gerçi kapatma kararına kadar birkaç sene geçti, çalıştık ama hakkında dava açılmış bir partide çalışmak sıkıntılı oluyor. Ben hep diyordum ki hadi mazeret çıkarma, çalışalım. Mihri Belli diyordu ki, "Anayasa Mahkemesi'nde davası olan, kapatılmak üzere olan bir partiye

enayi mi herkes, ne diye üye olacaklar". İnsanlar dostça geliyorlardı, ilgileniyorlardı, partili olmuyorlardı. Hakikaten büyük bir açılım sağlayamadık. Çünkü daha ilk günden Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacak bir parti olarak ilan edildi partimiz, sonunda da kapandı. Kurucuları, genel meclisi, MYK'sı, başkanı hakkında ceza davası açıldı. 146. maddeden.

Seçimler ve senatör adaylığı

Partiyi yeni kurduğumuz zamanlardaydı, öbür gruplardan bize öneri geldi. Niyazi Ağımaslı, ben, bir arkadaş daha seçimlerde senatör adayı olduk. 27 Mayıs Anayasası'nda "senato" vardı. Beni Tokat'tan aday gösterdiler. Denizlerin devamı olan bir hareketti zannediyorum, birkaç hareket ortaklaşa bizden aday istediler, bizimkiler beni aday gösterdiler.

Nasıl aday oldum meselesi sanırım şöyle oldu. Bizim partide gençler çok var. Benim yaşım var, parti kurucusu oluyorum. Mihri Belli'yi gönderecek değillerdi ya, ondan sonra ben geliyorum galiba. Beni uygun gördüler. Şaban vardı, onun da çok işi vardı, gidemezdi. Vecdi Özgüner'in sağlığı uygun değildi. Ben kadroda boş görünüyordum herhalde ondan. Yani gidip oralarda dolanacak vaktim vardı. Biz, senatör oluruz diye değil, seçim atmosferinden yararlanarak halka bir şeyler söylemek için aday oluyoruz, o göreve talip oluyoruz. Benim ağzım da biraz laf yapıyordu. Konulan da daha iyi biliyoruz, öyle oldu. Kadın olmamın da etkisi var herhalde. Bir ben, bir de Niyazi Ağımaslı bizim desteklediğimiz arkadaşlardı. Bir aday daha vardı o da Adana'da mı, aşağıda bir yerlerdeydi, şimdi çıkaramadım.

Biz orada çok güzel bir seçim çalışması yaptık. Hakikaten ömrümde ilk defa köy köy dolaşarak propaganda faaliyeti yaptım. Tokat, Türkeşçilerin de merkezi gibi bir yerdi. Karşımızda onlar vardı. Her gittiğimiz yerde karşılaşıyorduk onlarla, kabadayı gibi durdukları oluyordu, biz buradayız der gibi. Fakat seçimden sonra Tokat'tan bilenlerin aktardıklarına göre, burada seçim faaliyetini, seçim propagandasını bir tek o kadın aday yürüttü diye beni çok takdir ettiklerini söylemişler. (Gülüyor)

Biz hakikaten burnumuzu her yere soktuk, kadınlarla konuştuk... Bir dağ köyünde yaşlı bir adam, dünya politikasını o kadar biliyor ki, o dağ başında nasıl öğrenmiş, nasıl özümsemiş! Karşılıklı sanki kırk yıldır aynı çanaktan yemişiz gibi bana anlattı. Şaşıtm kaldım. Ne kadar etkilenmiş-

tim! Öyle insanlara her yerde rastlayabiliyorsunuz. Mesele onları toplamak, onların gücünden bir büyük güç yaratmak. Biz bütün ömrümüzce emeğin birliği için çalıştık. Aynı amaca yönelmiyorsan üç kişi orda, beş kişi burada, bu çok yanlış, o yüzden böyleyiz. Bu, çalışmak isteyenlerin de şevkini kırıcı bir şey.

İsveç'e gidiş

Derken 12 Eylül darbesi geldi.12 Eylül'de benim de Mihri'nin de davalan vardı. Ben 146. madde ile mahkemeye verilmiş durumdaydım.

Bazen şans insana yardım ediyor: 12 Eylül geldiğinde biz bir arkadaşın Bodrum'daki evinde misafir bulunuyorduk. Bizim eve gelmişler, bizi aramışlar, bulamamışlar. Evde olsaydık o zaman tutuklanacaktık ve herhalde uzun yıllar cezaevinde kalacaktık. Bodrum'dan İstanbul'a geldikten sonra ben artık evde kalmayı doğru bulmadım. Mihri Belli hemen yurtdışına çıktı. Ben iki sene İstanbul'da kaldım. Bir süre orda burada geçindikten sonra çember o kadar daraldı ki ben de yurtdışına çıkmaya karar verdim. 1982 yılı sonunda Mihri Belli bana dışarda hazırlanmış bir pasaport gönderdi. Kendi pasaportumla çıkmam mümkün değil, çünkü aranıyordum. Bir Fransız pasaportuyla yurtdışına gittim. Önce Danimarka'ya gittim, oradan İsveç'e geçtim. Mihri Belli, İsveç'e zaten geçmiş bulunuyordu, ben gittikten sonra artık İsveç'te kaldık. İsveç bizi siyasi mülteci olarak kabul etti. Mihri Belli, benden iki sene önce gitmişti. Ben ise İsveç'e giderim oradan Cezayir'e geçerim diye düşünüyorum. Cezayir ikinci vatanım diye söylerdim hep. Sonradan Cezayir'i de rahat bırakmadılar, orası da herkesin uğradığı felakete uğradı. Demokrasisi bozuldu, işçi sınıfı yolundan gidecekken geri dönüş yaptı. Onun için bende heves kalmadı Cezayir'e gitmeye.

İsveç'te mülteci olarak kalınca, orda ömrümde ikinci defa doğru düzgün doktorluk yaptım, ilki Cezayir'de, ikincisi İsveç'te. İsveç'te hakikaten çok tatminkâr ve etrafımı da hoşnut bırakan bir doktorluk yaptım, doktor olarak emekli oldum. Kadere bakın!

Feminizm?

Feminizm meselesine gelince... Komünizmin dünyaca konuşulur olduğu dönemlerdeki feminist hareketler özellikle her ülkedeki komünist partiler veya komünist camiası tarafından bir burjuva ideolojisi olarak görülmüş-

tür. Ve bu pek de yanlış değil bence. Şimdiki durumu söylemiyorum, o zaman ki hareketlerini söylüyorum. Emekçi kadının derdiyle ilgilenilmemiştir. Feminist hareketler, o zaman kadının da mesela bürokraside erkek kadar ilerleyebilmesini istiyor, hâlbuki kadının oraya gelinceye kadar daha acil, daha başka hak talepleri de var. Bu da çok başka mücadeleleri gerektiriyor. Kadınlar için mesele çalıştığı yerde kim patron olacak veyahut kadın işveren olacak mı, olmayacak mı meselesi değil. Onun için ben de şahsen öyle bakmadım. Bir de biraz kadınların üstün olduğu gibi durum oldu. Erkeklerle kadınlar yarışıyorlarmış gibi. Bunu, iki türün, insan dediğimiz varlığın erkeğiyle kadını arasına ayırma sokmak gibi hissettim. Onun için çok sempatik bakmadım, ama kadınların ayrıca örgütlenmesine karşı değilim. Yalnız kadınların erkeklerle yarışır vaziyette karşı karşıya getirilmesini doğru bulmuyorum. Mesela kadınlar yürüyüşlerde erkekleri yanlarına almıyorlar. Ben buna karşıyım. Yanlış bir şey, bilakis ben isterim bütün erkekler kadınların yanında yürüsünler. Ama kadın davasına sahip çıkarak egemen erkek kimliklerinden sıyrılarak yürüsünler. Nasıl biz 1 Mayıs'ta erkek arkadaşlarımızla beraber katılıyoruz, 1 Mayıs kadın erkek amele bayramıdır biliyorsunuz. Dünyanın neresinde olursa olsun en azından işçilerin, emekçilerin yarısına yakını kadın. Değil mi? 1 Mayıs'ta niye sadece erkekler gider? Olmaz, kadınların da gitmesi lazım. Kadınlar ister ayrıca yürüsünler, ister birlikte yürüsünler benim için o kadar önemli değil. Madem ki yaşamı paylaşıyorsunuz, her şeyi paylaşmak lazım. Ben kadın hareketine erkeklerin el vermesine engel olunmasına karşıyım.

Çocukluğumda bile aynaya bakıp aa iyi ki kadın doğmuşum dediğimi hatırlıyorum. Yani hiçbir zaman kadın olduğumdan, ki Karadenizli bir aile içinde yaşadım, babam ne de olsa emniyet müdürü idi ama bana ikinci sınıf sayılabileceğim bilinç aşılanmadı. Ailemizde erkek torunlar, yeğenler, dayı çocukları, hala çocukları biraz daha ayrı tutuluyordu, ama ben hiçbir zaman, belki de tepki olarak, kendimi onlardan aşağı görmedim. Hatta biraz daha çalımliydim! Bu hep oldu. Örneğin bana göre Mihri Belli'nin eline daha çok olanaklar geçmiş. Bulgaristan'a gitmiş, Rusya'ya gitmiş, Bulgarca öğrenmiş, Rusça öğrenmiş. Birkaç yabancı dil daha biliyor. Oysa ben İsveççeyi ondan iyi biliyorum, çünkü İsveç'te ben çalıştım, o çalışmadı. Birbirini tamamlaması gerekir kadınla erkeğin, doğa öyle yarat-

mış. Yani kadınla erkeğin birbirine rakip olmalarını kabul etmiyorum ben.

Savaşsız ve sömürsüz bir dünya için birleşik mücadele

Şimdi İşçilerin Sosyalist Partisi başkanıyım. “Artık bu yaştan sonra parti başkanlığı olmaz” diyorum ama ne bileyim öyle devam ediyoruz. Yüzüm tutmuyor, her sefer söylüyorum, yeter artık beni azat edin diyorum, çünkü hakikaten zorlanıyorum. Çeviri işlerim kalıyor. Başka işlerim de var, Mihri Belli de rahatsız biliyorsunuz. Yaş da var. Ama işte o onuru taşımak ben istemesem bile bana düşüyor, teşekkür ediyorum bir yerde. Ben bir işi yarı yamalak yapmaya hiç alışmamışım. Tam üstesinden gelip gelmediğimden emin değilim. Daha çok zaman ayırabileceğim koşullarda olsaydı daha verimli olurdu diye düşünüyorum. Üzülüyorum eksik kalıyorum diye.

Benim en büyük üzüntüm böyle parça purçuk, ne yapacağımızı bilmeden kör total gidiyor olmamız. Hâlbuki bu halkın, dünya halklarının artık emeğinin karşılığını alan koşulları sağlaması ve mutlu bir topluma geçmemiz lazım. Parlak görmüyorum bugünkü durumu, savaşsız, sömürsüz bir dünyaya layık olduğumuzu düşünüyorum. Bunu yaratmak için herkes üzerine düşen görevi üstlenmelidir diyorum. İnsanlardan, çocuklarımızdan, komşularımızdan, gelecek nesillerden beklediğim, istediğim budur. Şimdi gelecek nesiller hep nükleer korkusu içinde yaşıyorlar. Bunlara karşı birleşip mücadele etmemiz gerekiyor.

Herkesin emeğinin karşılığını aldığı, insanların birbirini sevdiği, kadın erkek, çoluk çocuk herkesin eşit olduğu, her canın belli bir değer taşıdığı, her bireyin bulunduğu yerde en iyi görevi toplumdan aldıklarına karşı topluma iade etmesi gereğinin bilincinde olduğu ve bunu sağlandığı bir toplumda yaşamak isterdim. İnsanların daha mutlu, daha eşit, daha insanca yaşayacakları bir topluma varacağımızı ben görmesem bile, umut ediyorum ve buna inanıyorum. Yaşamın özü yenilenmedir, tekâmüldür, gelişmedir. Ağırılık doğru gelişme yönüne konulmalıdır.

Fotoğraflarla

Sevim BELLİ

Annesi ve kardeşleriyle

1940'lı yıllar, okul bahçesinde öğretmeniyile

Üniversite yılları... Arkadaşıyla beraber, Taksim

50'lerin başları, Amerika'dayken

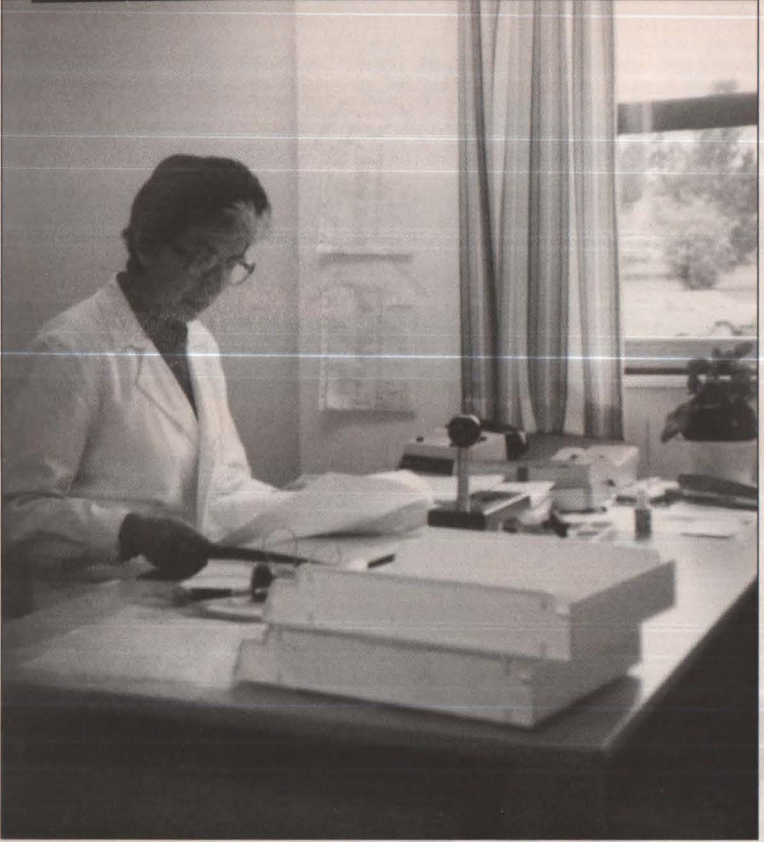

Sevim Belli, Mihri Belli ve oğulları

İsveç'te, kendi deyimiyle "Doğru düzgün doktorluk yaparken"...

DR. HİKMET KIVILCIMLI

Bütün Eserleri 20

KADIN

SOSYAL SINIFIMIZ

Latife FEGAN

Kadın sosyal sınıfımız
kurtuluşu için ne yapmalı?

Harçlıklarla okunan kitaplar

Bu yazıyı yazma önerisini aldığım zaman, kendi tarihime bakma fırsatı bulduğumu düşünmüş ve biraz da bu nedenle evet demiştim. Ama yazmaya koyulunca epey zorlandığımı itiraf etmeliyim. 1960'lar, sosyalist harekette "kadın alanı" söz konusu olduğunda çok kısır bir dönem.

1941 yılında Giresun'un Görele ilçesinde doğdum. Beş çocuklu bir ailenin ilk kızıyım. Aile 1950 yılında İstanbul'a taşındı. Bu benim ilk göçüm oldu. Yirmi küsur yıl sonra 12 Mart döneminde bir kez daha göçecektim. Bu kez Avrupa ülkelerine. Babam, Devlet Deniz Yollarında küçük bir memurdu. Bir ağa kızı olan annem her zaman ev kadını olarak kaldı. Benim entellektüel gelişimimde ailenin bir katkısı olduğunu söyleyemem. Hatta annem, büyük kentin tehlikelerine karşı kızlarını koruma içgüdüsüyle bizlerin kitap okumamıza bile karşıydı.

Ben tipik bir 68'li değilim. Sosyalizmle gençlik hareketinde tanışmadım. 1968'e gelindiğinde çoktan üniversiteden ayrılmış, çalışmaya başlamış, hatta daha 1966'da evlenmişim bile. Ben 47'li değil 41'liyim! Neredeyse 27 Mayıs kuşağı sayılırım. 27 Mayıs'ın olduğu yıl liseyi bitirmiştim. O dönem, özgürlük, sosyal adalet gibi kavramların gündemime girdiği dönemdi. Lise yıllarımı, yani o karanlık 1950'li yılları mahallemizdeki bir terzinin, atölyesinin arkasına sakladığı kütüphanesindeki tüm Rus ve Avrupa klasiklerini gizli okumakla geçirmiştim. Muhtemelen eski bir solcu olan bu terzi, kitapları bize kiraya veriyordu. Elime geçen küçük harçlıklar hep bu kitapları

okumaya giderdi. Bu arada, lise öğretmenlerimden birinin Patagonya adlı bir ülkeden bahsettiğini de hatırlıyorum. Demokrasi ve sosyal adalet açısından Patagonya dediği ülkeyi eleştiriyordu. Türkiye'yi anlatıyordu bize. Ne demek istediğini sezinliyordum sadece, ama 27 Mayıs'tan sonra başlayan sol tartışmalara ve hızla çevrilip basılan sol kitaplara açık hale gelmişim.

Daha sonraki yıllarda kendimi bir aydınlar grubu içinde bulmuştum. O zamanlar ya Yenikapı'daki kahvelerde ya da Beyoğlu'nda, Baylan Pastanesi'nde buluşur, tartışırdık. Şimdi ne o kahveler var, ne de Baylan Pastanesi. Ama o dönemin aydın gençliğinin 1950'lilerin kısır entellektüel ortamından sonra hızla dünyaya açıldığı, okumaya, tartışmaya başladığı yerlerdi oralar. Sanki bir sonraki gençlik hareketinin nüveleri yeşeriyordu. O kahvelerden geçmiş gençlerin hepsinin sosyalizmle buluştuğunu söylemek doğru olmaz. Ama entellektüel bir ortamdı, edebiyat, şiir, felsefe ve politika tartışırdık.

Kadınlık durumu, Beauvoir ve cinsel özgürlük

Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1961'de kurulmuştu. Ben hiçbir zaman TİP'li olmadım ama sosyalizmin benim gündemime oturmasında yeri olduğu muhakkak. Büyük bir hızla marksist kitapları okumaya başlamıştım. Ama 'kadın' yoktu henüz tartışmalarda. Ben *İkinci Cins*'i oldukça erken sayılabilecek bir zamanda, hemen ilk çıktığı yıllarda (60'ların ortaları olacak) okumuştum. Daha çok, eksistansiyalizme ve Sartre ile Beauvoir arasındaki ilişkiye ilgiyle baktığım için okumuştum sanırım. "Kadınlık Durumu" kavramı ile ilk karşılaşmam biraz şaşırtmıştı beni. Kadın olarak pek bir sorunum yok sanıyordum. Beauvoir gibi "kadın olmayı hoş ve rahat" buluyordum ve henüz "öteki" olduğumun bilincinde değildim. Kendimi ayrıcalıklı, farklı, özgür hissediyor ve erkekler dünyasında yer edinmeye çalışıyordum. Ediniyordum da. Daha çok erkek dostlarım vardı. Ama bir şeylerin pek doğru olmadığını seziyordum da. Kitabı okuyan birkaç kadın arkadaşla, ürkek ama merakla konuşmaya başlamıştık kadınlık durumumuzu, fakat sezgilerimizi bir analize oturtamıyorduk. *İkinci Cins*'i tam da anlamamıştık sanıyorum, erken okumuştuk. O zamanlar o çevrelerde "emansipe kadın", "kişilikli kadın" olmak önemliydi. Ben höyle bir kadın olduğumu düşünüyordum. Yalnızca "cinsel özgürlük"le problemim vardı.

O yıllar Batı gençliğinin önemli parolalarından biri olan cinsel özgürlük mücadelesi bizleri de etkiliyordu doğal olarak. Ama bu cinsel özgürlüğün nasıl kullanılacağı konusunda erkeklerle çelişiyordum. Kiminle birlikte olacağımı seçmek ve bu birliktelikte bedenimi nasıl kullanacağıma kendim karar vermek istiyordum. O kahve ve pastane sohbetlerinden sonra, sıkça kendimizi Beyoğlu meyhanelerinde bulurduk. Meyhane akşamlarının sonunda kimin kiminle nereye gideceği, kızların yaşamında sıkıntılar yaratıyordu. Erkekler, cinsel özgürlüğü kızları kolayca ikna etmenin aracı olarak kullanıyordu tabii. Ben, kendisiyle birlikte olmayı reddettiğim bir aydın erkek arkadaşımın uzun bir zaman “Osmanlı” olmakta direndiğim suçlamasına maruz kaldım. Sıkıntılıydım. Ama evlenmeden önce kızlık zarından kurtulmaya da kararlıydım ve beni böyle kabul edecek bir erkekle evlenecektim! Başardım da. 1966’da bu koşullarla evlendim. Bu benim ilk devrimimdi!

O dönemin aydın erkeklerinde hep bir “güçlü” kadınla birlikte olma özlemi ve idealizmi vardı. Sosyalist erkekler buna bir de “devrimci” kadın özlemi kattı. Hem devrimci, hem de özgür kadınlar olacaktık artık! Devrimci kadın olmak, “kadınlığı” törpülemek, erkekler gibi giyinip davranmak, “duygusal olmamak” gibi açıkça adı konmayan koşullar içeriyordu. Öğrenci hareketinin parkalı, postallı genç kızlarını hatırlayın. Ama cinsiyete dayalı işbölümüne kimsenin itirazı yoktu! Bizim evimizde, evin sorumluluğu bana aitti, ama kocam “yardım” ediyordu ve bununla puan topluyordu! Ve ben ev işlerine “yardım” eden bir erkekle evlenmekten mutluydum!

Evlilik ve Kıvılcımlı ile tanışma

Kocam, sosyalizme benden önce varmıştı. İlk sosyalist eğitimini AKEL’de (Kıbrıs Komünist Partisi) almıştı. Erkeklerle kadınların eşit olacağı bir toplum hayalinde birleşiyorduk. O, Sovyetler’de bu işin çözüldüğüne inanıyordu ve ben de ona inanıyordum! Sovyet kadını dünyanın en çok eğitilmiş ve iş hayatında aktif kadındı. Ama ev işlerini kimin omuzladığını, çocuklar hastalandığında evde kimin kaldığını, onları yuvalara götürüp getirenin kim olduğunu ve bunların neden böyle olduğunu anlamam için benim biraz daha zamana ihtiyacım vardı. Sıkıntılarının adını koymak için feminizmi bulmam gerekecekti. Genel olarak kadınların kurtuluşunu düşlemekten kendi “kadınlık durumumu” sorgulamaya giden yol epey zaman alacaktı.

Artık sosyalist hareketin içindeydim. Bu gelişme, Türkiye'nin içinde bulunduğu ortamın bir sonucuydu. Tek bir kişi ya da örgüt etkilemedi beni. Sosyalizme doğru evrildim ben. 1967'de Dr. Hikmet Kıvılcımlı ile tanışmıştık. O yıllarda bir arkadaşım bizi Kıvılcımlı hareketinin efsanevi sendikacısı İsmet Demir'le tanıştırmıştı. O da bizi Kıvılcımlı'ya götürdü ve "Hocam sana iki tane altın gibi çocuk getirdim" dedi. Bizim hem politik hem de özel hayatımızı belirleyen bu karşılaşma böyle olmuştu. Kıvılcımlı, iki inançlı ve yetenekli genci kazanmaktan çok memnundu. Kendimi, sınırlarını benim çizmediğim bir işbölümünün içinde bulmam için çok zaman geçmedi. Kocam, Kıvılcımlı'nın asistanı oldu ve ben de ev işlerini, aile ekonomisini üstlendim. Bu işbölümünde yalnız değildim tabii. Sol harekette, o dönemde ve daha sonraki dönemlerde kadınların ortak yazgısı hep bu olmadı mı?

Türkiye'deki devrimci örgüt deneyimim Kıvılcımlı çevresinde geçmiştir. Orta yaşlı erkeklerin çoğunlukta olduğu, kadını az bir çevreydi. O zamanlar bundan rahatsız olduğumu söyleyebilir miyim bilmiyorum. Ben kendi adıma yeterli ilgiyi ve takdiri topluyordum ve bundan şikayetçi değildim. Proleter bir aileden gelmesem de Kıvılcımlı'nın "proleter kızı"ydım. Zaman zaman, omuzlarıma yüklenmiş ağır yükün altında bunaldığımı çok iyi hatırlıyorum. Sekiz saatlik iş gününün dışında devrimci hareketin görevleri, evimizin işleri... Koşturup duruyordum!

1968 yılı idi sanıyorum, Kıvılcımlı çevresinin kitle örgütü olan İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği'nin (İPSD) ilk başkanı olmak gibi bir görevi de yüklendim. İPSD'nin, Kıvılcımlı hareketinin legal çalışma alanı olarak kurulduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Kuruluşunda, emekli askerlerden solun neredeyse tüm kesimlerinden insanlar vardı. Bir cephe hareketi düşünülüyordu. O nedenle, kuruluş kongresi çok tartışmalı geçmişti. O tartışma ortamında Kıvılcımlı'nın derneğin başkanlığına seçilmesi mümkün olmadığından ben kendimi başkan buldum Kıvılcımlı'nın önerisiyle. Bir kitle örgütü olmasına rağmen bu örgütte de kadın sayısı azdı. O dönemin devrimci hareketinde de kadın sayısı azdı zaten. Bir yanda daha önceki Türkiye Komünist Partisi (TKP) döneminin kadınları vardı bizim ablalarımız olan. Ancak onlar çeşitli gruplanmalar içindeydi. Öte yandan yükselen devrimci gençlik hareketi içinde örgütlenmeye başlayan genç kadınlar vardı. Ancak kadın sorunu hiçbir şekilde gündemde değildi.

İPSD içindeki deneyimim oldukça ilginçtir. Örgüt çok çeşitli çevrelerden gelen iddialı, orta yaşlı erkekler topluluğuydu ve içinde o zamanki sol tartışmalar ve gruplaşmalar nedeniyle sürekli gerginlikler, çelişkiler ve tartışmalar taşıyordu.

21 kişilik yönetime başkanlık görevi de benimdi. Epey zorlandığımı hatırlıyorum. 1968'in sonlarına doğru İPSD'nin bir "Ya iş ya ekmek" yürüyüşü olmuştu. On binlerce yoksulun, işsizlerin katıldığı ve Dev-Genç'in pek yüz vermediği başarılı bir miting olmuştu. Yürüyüşün sonunda Beyazıt Meydanı'nda, hayatımın halk yığınlarına karşı ilk konuşmasını yapmıştım. Yanımda Kıvılcımlı, onun yazdığı metni okumuştum. Konuşmanın sonunda basının ilgisi biraz ortalığı karıştırmıştı. Gazeteciler, doğal olarak konuşmayı yapan benimle konuşmak istiyor, ama Kıvılcımlı onların muhatabı olmak istiyordu. Durumu idare etmeyi başardım sonunda. O zamanlar devrimci harekette "büyüklerin yanında ve gölgesinde" olmanın bedeli buydu.

"Kadın Sosyal Sınıfımız"

O dönemde sol hareketin bir "kadın sorunu" yoktu, ama Kıvılcımlı kadın sorununu problematize etmiştir. Hareketin kadına bakışını onun görüşleri belirlediği için, burada Kıvılcımlı'nın kadın sorununu ele alışına yakından bakmakta yarar var.

Kıvılcımlı'nın konuya yaklaşımı, klasik Marksist metinlerdeki yaklaşım ve terminolojilerle büyük farklılıklar göstermiyor, ama Türkiye özgüllüğüne yerelliğe/yerliliğe aşırı vurgu yaparak, özellikle kırsal kesimin ezilen yoksul kadınlarına yönelik bir stratejiye sahipti. Kadınları devrime katmak istiyordu. Marks'ın, sosyal devrimlerde kadını *dişi maya* saymasını sık sık tekrarlardı. Henüz "*Kadın Sosyal Sınıfımız*" adlı incelemesi basılmamıştı. Ben kadın konusuna ilgisini keşfettikten sonra, o 12 Mart dönemi öncesinin hareketli günlerinde sık sık konuya dönüp, özel sohbetlerde tartışmak istediğimi hatırlıyorum. Sözü geçen incelemesinin o yıllarda, konu hiç de aktüel değilken baskıya hazırlanması, bu sohbetlerde benim ısrarlarım nedeniyle.

Yazıyı ilk kez okuduğumda (1971 başları) epey heyecanlandığımı biliyorum. Ülkenin kültürel özelliğinin kadınlar üzerinde baskı aracı olduğunu söylüyor ve kadınları sınıf olarak görüyordu! Bu bana o zaman için yeni ve önemli gelmişti.

Benim Beauvoir'ın birazcık kapı açtığı kadın sorununa ilgim, o yılların hareketli ortamında ikinci plana kaysa da, yeniden bir canlanma dönemine girmişti. Kıvılcımlı ile tartışırken, sezgi olarak bazı sorunlara değinebiliyordum. Devrimin kadınların kurtuluşu için somut olarak nasıl garanti olduğunu irdelemek istiyordum. Engels'i okumuştum. Kadınlar toplumsal üretime katılınca "ev işlerini" kim yapacak diye sormuştum bir gün. Devrimden sonra ev işleri de kamusallaşacaktı! O kamusallaşan işlerde kimlerin çalışacağını sormayı Batılı kadınlardan öğrenecektim çok sonraları. Ama burada Kıvılcımlı'nın çok da kafa yormadığını anlamıştım. Gerçi ben de henüz kadınların farklı bir baskı altında olmalarını kabul etmekten öteye gidememiştim. Çözümü henüz, Clara Zetkin, Marks, Engels, Lenin'in çözümlemelerinde arıyordum. Alexandra Kollontay'ı hiç duymamıştım. Çok zamanım da olmadı bu soruna, o yıllarda bu ilgiyi besleyecek bir hareket de yoktu. O yıllarda yurtdışındaki feminist hareketi izleyecek olanağım da yoktu. Zaten Batı'da feminist hareket de bir nüve halindeydi daha. Orada da 68 yaşanıyor da ha. 74'te hızlanan ikinci dalga feminist hareketin öncüleri, sol hareket içinde düş kunkluğuna uğrayan kadınlar olmuştur.

Kıvılcımlı'nın makalesine eleştirel bakmak

1972'de yurt dışına çıktıktan sonra feminist hareketle tanıştım. Bu bile epey zaman almıştır. Dilini bilmediğim ülkelerde, yeni bir yaşam kurarken, üstelik sırtımızdaki Türkiye sosyalizmi kamburıyla boğuşurken, kadın hareketi gene ikinci plandaydı. Ama ben onu bulmasam da, er geç onun beni bulması kaçınılmazdı.

Kıvılcımlı'nın *Kadın Sosyal Sınıfımız'a* yeniden dönmem ve metni yeni bilgiler ve deneylerimin ışığında yeniden değerlendirebilmem için yılların geçmesi gerekecekti. 2001 yılında Kıvılcımlı'nın 30. ölüm yıldönümü nedeniyle Almanya'nın Bremen kentinde yapılan sempozyum için hazırladığım bir yazıda, içinden geldiğim geleneği çok etkilemiş ve hâlâ da etkileyen bu metinle epey cebelleşmek zorunda kalmıştım.

Kıvılcımlı, bu metni, 1968'lerde kaleme alıyor ama 1971 başlarında tamamlıyor.

Metin hâlâ o yılların Türkiye soluna hakim olan klasik Marksist yaklaşımlarına yeni ve ileri sayılabilecek açılımlar yapma özelliğini koruyor bence.

Ama feminist yaklaşım ve çözümlemelerin de gerisinde kaldığı bir gerçek. *Kadın sosyal sınıfımızın kurtuluşu için ne yapmalı?* sorusunu soruyor Kıvılcımlı. Dikkat edilirse, feminizmden habersiz, Türkiye solunu daha sonra epey meşgul edecek “kadınların kurtuluşu” kavramını kullanıyor.

Bu kavramı kullanmanın bizatihi kendisi, klasik Marksist yaklaşımdan daha ileri bir adım ifade ediyor, ama bu kurtuluş için getirdiği tezler, feminist yaklaşımın konuyla ilgili tezleriyle çelişiyor. Kültürel, yerel özelliklere yaptığı aşırı vurgu, erkek egemenliği faktörünü gölgeye düşürüyor. Kadınların ezilişini geri üretim ilişkileri ve kültürle açıklıyor. Bu klasik Marksist tahlilin ötesinde bir şey değil. Ayrıca kadınları sınıf olarak nitelendirerek tüm kadınların aynı sömürü biçimine maruz kaldığını söylemenin, hele bir Marksist için çok problemli olduğunu görmek gerekiyor. Fakat kadınların, her sınıfın en alt kademesini oluşturduğunu iddia etmek elbette mümkün.

Kıvılcımlı konuşmasa da Fransızca ve Almanca metinleri çözecek kadar okuyabiliyordu. Dilleri hapishanede öğrendiğini unutmayalım. Ama o yıllarda Batı’daki feminist hareketi izlediğini gösteren hiçbir şey yok. Kütüphanesinde hiç böyle bir yayın görmedim. Ben, Kıvılcımlı’nın kadın hareketiyle ilgili olduğunu düşünmüyorum zaten. O, kendi devrim stratejisi içinde, büyük bir potansiyel olarak gördüğü kadınları, devrime kazanmanın yollarını arıyordu.

Sempozyuma sunduğum yazıyı, “Kıvılcımlı’nın kendi kuşağı Marksistlerle kıyaslandığında, Türkiye’ye ilişkin tarih ve toplum çözümlemeleri içinde, kadınların durumuna özel bir yer vermesi ve kadın ezilişinin çok boyutlu mekanizmalarıyla ilgili, bugün feminizmin tespitlerine yaklaşan tespitler yapmasının hakkını vermek gerekir” diye yazmışım. “Fakat sorunun nedenleri ve çözümü konusunda, klasik Marksist terminolojiden ayrılmadığının da altını çizmek gerekir” diyerek bitirmişim.

Bu yazıda, amacım tabii ki Kıvılcımlı’yı tartışmak değil. Konu, içinden geldiğim geleneği gözden geçirmek olunca, bu metinle hesaplaşmamı anlatmak kaçınılmazdı.

Büyük bir özgürlük olarak feminizm

1972 yılından beri yurt dışında yaşıyorum. 1974’te İsveç’e yerleştiğimde ikinci dalga feminist hareket başlamıştı. Feministler, kadın hareketini başlı başına ve bağımsız bir mücadele alanı olarak görüyorlardı. “Özel olan politik-

tir" diyorlardı. Cinsler arası egemenlik ilişkisinden söz ediyorlardı. Bunlar benim için yeni şeyler oldu. İlk yıllar feminist hareketi uzaktan izlemekle kaldım. Ama artık kaçınılmazdı, feminizmle buluşacaktım. Hızla feminist literatürü okumaya başladım. Yıllarca beni bunaltan ve yıpratın şeylerin iza-hını bulmamı büyük bir aydınlanma ve özgürlük olarak yaşadım. Feminiz-min kadın ezilmişliğini çözümlemeleri kendi yaşamımdaki tıkanıkları da açıklamıştı.

Evliliğimi bir ayak bağı, gelişmemin önünde engel olarak yaşadığım za-manlar olmuştur. Kocamı çok sevdiğim halde bu duyguyu anlamakta zor-luk çekerdim. Aşka rağmen egemenlik ilişkileri de yaşadığımızı bana femi-nizm öğretti!

Bugün artık, feminist analizi ciddiye almayan bir Marksizmi benim de cid-diye alamadığımı söyleyebiliyorum.

DR. HİKMET KIVILCIMLI

Bütün Eserleri 20

KADIN SOSYAL SINIFIMIZ

Fotoğraflarla

Latife FEGAN

SANKI EŞİTTİK

DR. HİKMET KIVILCIMLI

Bütün Eserleri 20

Aile albümünden bir fotoğraf

KADIN SOSYAL SINIFIMIZ KURTULUŞU İÇİN NE YAPMALI?

DR. HİKMET KIVILCIMLI

Bütün Eserleri 20

KADIN SOSYAL SINIFIMIZ

Hasta yatağında Dr. Hikmet Kıvılcımlı'yı ziyaret.
Sağda eşi Fuat Fegan

SANKI EŞİTTİK

DR. HİKMET KIVILCIMLI

Bütün Eserleri 20

Çok sevdiği torunlarıyla beraber

KADIN SOSYAL SINIFIMIZ KURTULUŞU İÇİN NE YAPMALI?

DR. HİKMET KIVILCIMLI

Bütün Eserleri 20

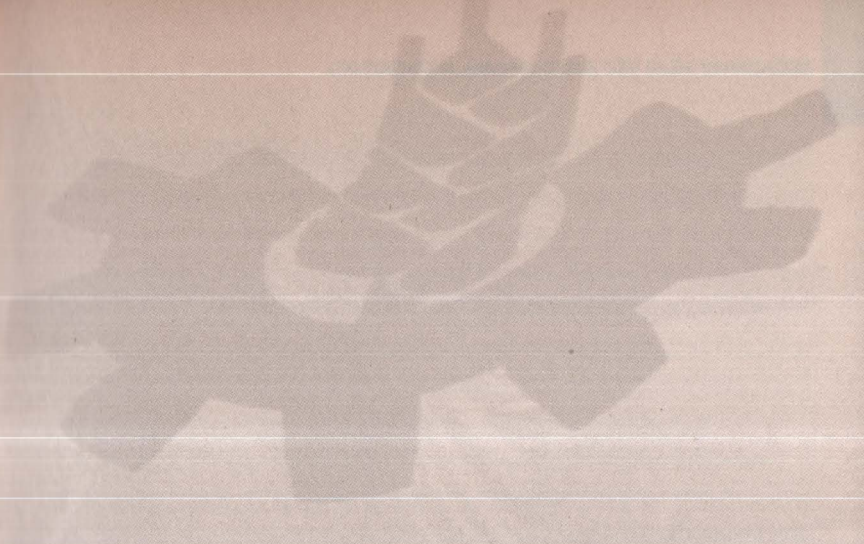

KADIN SOSYAL SINIFIMIZ

İsveç'te yaşanan yıllar

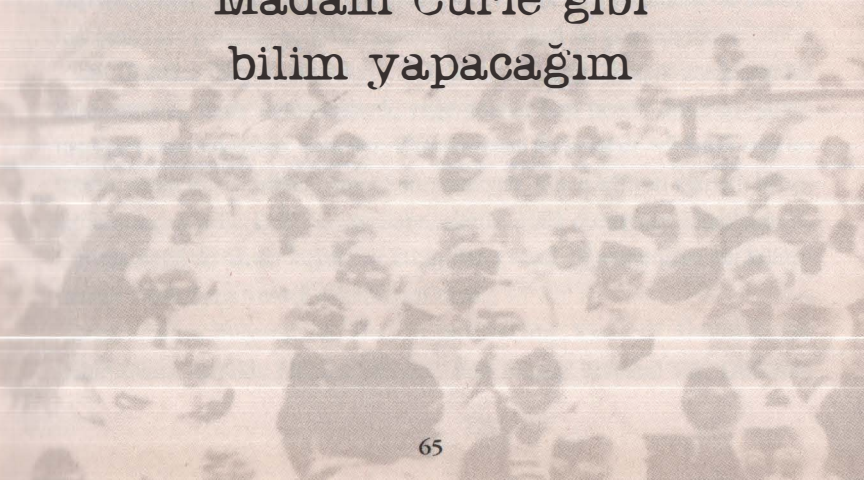

Nurten TUÇ

Okuyacağım,
Madam Curie gibi
bilim yapacağım

Çocukluk ve okul yılları

1933 yılında doğdum. Çocukluğum Bozüyük'te geçti. 38 yılını, yani Atatürk'ün ölümünü hatırlıyorum. Bozüyük'ten cenazeyi taşıyan özel tren geçti, biz de çıkıp baktık. Ne de olsa Kurtuluş Savaşı'ndan çıkmış olmanın bir başka havası vardı. Orta halli bir aile, çok fazla ilgi yok, baskı da görmeyen, çok da serbest olmayan bir çocukluk yaşadım. Bir kasaba hayatı, 40'lı yıllardaki ilkokuldayım. Hasan Ali Yücel Milli Eğitim Bakanı. Çocuk Esirgeme Kurumu "Çocuk" adlı bir dergi ve "Tom Amca'nın Kulübesi", "Kamçılı Medeniyet" gibi ırkçılığı eleştiren kitaplar çıkıyor. Onları okuyorum. Kiralık kitap veren bir yer vardı, oradan *Çalılıkusu*'nu okuyorum. Salı günleri pazar kuruluyor oraya *Hayber Kalesi Cengi*, *Hız. Ömer'in Kılıcı Geliyor*, onları bile alıp okuyorum. Mütemadiyen okuyorum. Sosyalist olmam sınıfsal bir sonuçtur, ama bu ve ondan sonraki okumalarımdan etkisi de çok büyüktür.

Tan Gazetesi çıkıyor, Sertellerin (Sabiha ve Zekeriya) çocuk ansiklopedisi vardı mesela. Bana alamamışlardı, yeğeniminki hep bende dururdu. Mütemadiyen ona bakardım. Serteller, *Tan Gazetesi* ile beraber "c" harfli cep kitapları verirdi. Klasikler, Amerikan edebiyatı, Rus edebiyatı ağırlıklı kitaplardan oluşuyordu. 1939'da yayınlanmışlardır. Hâlâ duruyorlar kitaplığımda. Okulda değil de sınıfta küçük bir kütüphane vardı, öğretmenimiz bu kütüphaneyi yazın bana verirdi saklayayım diye.

Anne tarafım Bulgaristanlı. Dedem pehlivanmış. Kim var? Abdülaziz var pehlivanlara meraklı. Müziğe meraklı, Batı müziği besteleri var. Dedemin

babası da pehlivanmış. İkisini de İstanbul'a getirmişler. Maçka'ya sanırım, Maçka deyip dururdu anneannem ama Akaretler'de lojman gibi şeyler var, onlar da olabilir. Bilmiyorum kaç yıl kalmışlar. Orada bunlara bir yer verilmiş. Sarayda pehlivanlık yapacaklar ama Abdülaziz çabuk düşmüş, bunların ödü kopmuş tabii Bozüyük'te. Fakat dedem ticaret yapmış, bir yığın mal mülk edinmiş. Sanırım saraydan ellerinde bir sermayeyle kaçmışlar. Sonra Yunan işgali. Tarihte meşhur telgraflar var Bozüyük yanıyor diye. Bizimkilerin de birkaç kere evleri yanmış, başka yere kaçmışlar. Annem o zamanlar ilkokul üçüncü sınıftaymış. Babam Kurtuluş Savaşı'nda askermiş. Bunlar onların hayatını etkilemiş çünkü babam askerlikten sonra polis, yani memur olmuş. Çok önemliydi memur olmak. Savaş zamanında biz şeker, basma gibi şeyler alırdık. Dedem de eşraftan biri olmuş. O da anladığım kadıyla Kurtuluş Savaşı'nda savaş zengini olmuş. Halamı da bilirdim ama teyzeleirim, anneannem... Hani anne tarafı baskındı ailede. Annem halk okullarında okuma yazma öğrenmiş. Hem eski Türkçe hem yeni Türkçe bilirdi ve çok kitap okurdu. O da meraklıydı. Gazete gelirdi eve. Nereden kitap bulurdu bilmiyorum. İlkokul dördüncü sınıfta Bursa'ya geldik.

Ortaokulu Bursa'da okudum. Babam emekli olacak, babam emekli olup Bozüyük'e dönerlerse ben liseyi okuyamam. O dönemde sadece benim ailem değil herkes çocuğu okusun isterdi, kızları okutmamak diye bir şey yoktu. Mutlaka okuyacağız çok önemli bir şeydi lise, üniversite okumak. Okuturlar beni ama Bozüyük'te lise yok. Parasız yatılı sınavına girdim, onu kazandım. Liseyi yatılı okudum. Orada tam kitapların içine düştüm. Müthiş, çok güzel, çok iyi bir kitaplığı vardı. Çok iyi öğretmenlerim vardı. Fizik öğretmenim bana Varlık Yayınları'ndan çıkan Orhan Kemal kitaplarını getirmişti, fizik öğretmeni bu yani. İstanbul Şehir Tiyatrosu gelirdi, giderdik. Bunlarla beraber yılda birkaç kere Uludağ'a kayağa giderdik, piyano dersi, keman dersi alırdık. Yani öyle bir okuldu.

Bursa'da öğrenciyken Nazım (Hikmet) Bursa Hapishanesi'nde yatıyordu. Çok yakın bir arkadaşımın aile dostu olan Hikmet Hanım (TİP Senatörü Fatma Hikmet İşmen) Orhangazi'de ziraatçilik yapıyordu. O, bize Nâzım'ın şiirlerini getiriyordu lisede. *Memleketümden İnsan Manzaraları*'nın ilk bölümü, Haydarpaşa Garı filan... "Düşünmek değiştirmez hayatı" diye bir dizesi vardı Nazım'ın. Katiyen anlamadım, o zamanlar on beş,

on altı yaşındaydım, dizeyi belki otuz yaşında çözdüm. Çünkü o zaman 11. Tez'i Marks'ın yorumunu bilmiyorum ki. Düşünmek hayatı değiştirirdi bence, düşününce insan yapar ve hayat değişir, niçin Nâzım bunu böyle söyledi? Hayatımda bana böyle çok problem olmuş iki şey vardır. İlki, ilkokulda bir oda vardı, Atatürk Odası. Üstünde de "Durmayalım düşeriz" yazardı. Bu da benim için büyük problemdi. Tersine, durunca düşmeyiz, koşarsak düşeriz, niçin böyle yazıyor diye düşünüp duruyorum. Niçin kimseye soramamışım ya da sordum kimse cevap vermedi mi?

Ortaokul arkadaşım güncesini yazdığı defteri bulmuş, onları okuduk, çok eğlendik, 65 yıllık arkadaşım. Ne filmler görmüşüz ve filmlerin yönetmenlerini de yazmış. Tuhafur görsel pek bir şey yok, televizyon yok, sinemaya gidiliyor, kitap okunuyor. Düşündüm de sosyalizme giden yolu kitaplardan buldum. Ortaokulda kitap getiren fizik öğretmenim, bir de Fransızca öğretmenim vardı, çok ilgilenirdi benimle. Dışarda buluşurdu, babama giderdi, bu çocuğu mutlaka şöyle yapın, böyle yapın diye.

1950 yılında Demokrat Parti iktidara geliyor ya hafif hafif legal hareketler başlıyor. Arkasından 51 Tevkifatı oluyor, 1970'lerde eski TKP'lilerden öğrendim, fizik hocam partiliymiş. Fransızca hocam yaşlıydı zaten emekli yaptılar, bizi bile mezun edemedi. O da partiliymiş. Bu hocaların bana kitap getiriyor, benimle konuşuyorlar, bu konuşmaların şimdi hatırlasam da, hatırlasam da etkileri mutlaka oldu.

Parasız yatılı sınavında niçin okumak istiyorsunuz diye bir soru vardı. Ben de demişim ki Madam Curie (Marie Curie) gibi buluşlar yapacağım. Ortaokulda, Fransız Komünist Partisi üyesi olan fizikçi kızı Irène'nin annesini anlattığı bir kitap okumuştum, çok etkilemişti beni. Bir kişi de olsam okuyacağım bilim yapacağım, onun için okumam lazım derdim, benimle bu konuda şakalaşırlardı öğretmenler.

Lisede kadın öğrencilere ne kadar eziyet ederlerdi... Sokağa çıkınca pastaneye gitmek yasaktı kızlara mesela. Yani pastanede yapacağımızı niye sokakta yapamazdık bilmiyorum, ama pastaneye girmek yasaktı. Biz de her seferinde çıkar çıkmaz pastaneye giderdik madem yasak orası, değil mi? Müthiş, saçını şöyle kestir, eteğin böyle, orası dar, burası geniş, saçın uzun, dehşet bir baskıydı. Valizimde Nâzım'ın şiirleri yakalanmıştı. Beni sorguya çektiler ve olayı örtbas ettiler. Halbuki sevmedikleri öğren-

cileri pekâlâ polise bildiriyorlardı. Özellikle 1951-1952 döneminde ve çok daha sonra bile hep polislere verdiler lise öğrencilerini. Attila İlhan'ın da böyle bir mahkûmiyeti var lisede. Fakat bizde vermediler. Sadece müdür nasihat etti. Hanım abla derdi bütün kızlara, ah hanım abla, yolun yol değil, çok sıkıntı çekersin, deyip meseleyi kapattı.

Lise yatılıda kızlar hemen hemen ortak yaşırdık. Birimizin dolabı yiyecek dolabı olur, evlerden gelen kurabiyeler, sucuklar, pasturmalar orada dururdu, birinde giyecekler dururdu. Herkes birbirinin giyeceğini giyerdi. Sonra hapishanede de herkes birbirinin giyeceğini giyerdi. Yani formel olmayan bir komün gibiydi yatılı okul. Ama birbirini seçenler olurdu. Hani daha bir-biriyle arkadaş olanlar gibi. Yoksa aynı sınıftakiler değil. Hikmet Hanım'ın tanıdığı olan arkadaşım benden iki sınıf filan küçüktü. Aynı kitapları okurduk, tartışırdık. Bir tek şunu hatırlıyorum. Yanımızda alt sınıflardan biri vardı. Biz bahçede oturuyoruz, o da yanımızda oturuyor, din üzerine konuşuyoruz. Allah var mıdır yok mudur, ne biçim bir şeydir diye konuşurken yanımızdaki çocuk "Ben çok korktum" dedi içeriye kaçtı.

Üniversite ve İstanbul'a geliş

İstanbul'a geldim. İstanbul entelektüeller şehri benim için. İstanbul Üniversitesi'nin sınavlarına girdim. Sınavlar farklıydı ayrı ayrı girerdik, sonra teknik üniversite sınavına girdim. Doktor olacaktım, yazdım. İstanbul'a, Bursa Kız Lisesi'nden beş altı kişi beraber gelmişiz. Her şeyi toplu halde yapıyoruz İstanbul'da. Sınavlara beraber giriyoruz. Benim teknik üniversiteyle hiç ilgim yok, hiç düşünmüyorum ama arkadaşlarla beraber olalım diye girdim, kazandım, hiç aldırmadım, tıbbiyeye kaydımı yaptırdım. Bir ay orada okudum. Annem geldi. Ben liseden sonra yurtlarda kalmam dedim. Bana küçük de olsa bir yer bulun diye diretiyorum. Akrabalardan birinin tanıdığı teknik üniversitede profesörmüş. Teknik üniversiteyi kazanan biri nasıl oraya gitmez diye önce anneme, sonra bana anlattı. Kayıtlar kapanmış, kayıtlar açtırıldı ben teknik üniversiteye geçtim. Teknik Üniversite Makine Fakültesi Gemi İnşaat Bölümü'nde okumaya başladım. İstanbul'da çok entelektüel bir çevre bulacağımı sanıyorken baktım ne sinemaya gidiyorlar, ne tiyatroya, ne kitap okuyorlar, tuhaf şey. Teknik üniversitede hayal kırıklığına uğradım. İki yüz elli kişilik sınıfta iki kadın-

dık. Mimarlarda biraz fazla kadın vardı ama Gümüşsuyu'nda elektrik bölümünde üç kadın mı ne vardı? Ortalık erkeklerle doluydu, erkek koğuşuna düşmüş gibiydik.

İTÜ'de sanat kulübü var. Hemen üye oluyorum. Konserler, konferanslar, tartışmalar yapılıyor. Ben tiyatro kolundayım. O yıllarda çok yaygındı, edebiyat matineleleri düzenleniyor. Yazarlar, şairler gelip hikâyelerini, şiirlerini kendileri okuyorlar. Sait Faik, Attilâ İlhan, Özdemir Asaf, Melih Cevdet gibi. Talebe cemiyetinde, Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nda çalışıyorum. Devrim Ocakları'na da üyeyim. Bir dernek bu. Adına bakar mısınız? Devrim Ocağı. Başkanı Tarık Zafer Tunaya. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) var. Gençlik örgütlerinin üye olduğu ve Avrupa Gençlik Konseyi'ne (CENYC) bağlı bir kuruluş. Onun "Gençlik" adlı dergisini çıkarıyorum. Kabıma sığamıyor, her yere girip çıkıyorum yani.

O arada annemler İstanbul'a geldiler. Benden bir iki yıl sonra kardeşim de üniversiteye başlayacaktı. Annem şu cümleyi tekrarlardı hep: "Oğlum beni hiç üzmedi, ama kızımdan çok çektim." Kardeşim akşamüstü yedi de eve gelmezse kıyamet kopardı çocuğa bir şey oldu diye. Benim için odaya bakarlarmış, bu gece gelmemiş derlermiş. Liseyi ayrı okuyup, üstüne iki yıl İstanbul'da ayrı yaşayınca kendini aileye kabul ettirmiş oluyorsun. Orta halli aileler için üniversite kazanılmışsa neredeyse bilimsanını olmuşsun demekti. Her yaptığına eyvallah denilir bir biçimde. Bizim Kadıköy'de bir grubumuz vardı, hâlâ görüştüğüm fakülte arkadaşları. Her sabah karşıya vapurla geçiyoruz. Dolmabahçe'de inince haydi şöyle Boğaz'a yürüyelim, Emirgan'a gidelim deriz, her seferinde de unuturuz Baltalimanı diye bir şey çıkar karşımıza. Hep sanırsınız ki Bebek'le Emirgan bitişiktir. Bebek'e gelince haydi Emirgan'a da uzanalım. Sonra tramvaylar biter, vapurlar biter, bilmem neler biter biz sokaklarda gece yarısına kadar kalırız. Tam bir serserilikli üniversite hayatım.

Üniversitede Tercüman Gazetesi öğrencilerle mülakat yapıyor, bir de kız olsun demişler. Kızlar konuşmamıştır belki. Din konusunda, din fikrini gereksiz, hatta zararlı buluyorum diye cevap vermişim. Zararlı demişim ya, ne mektuplar geldi teknik üniversiteye. Mektuplar şöyle; sen Türk'ün bilmem nesini gördün mü, sen Türk'ün sana ne yapacağını biliyor musun? Yani vardır, yoktur niye böyle bir şey dedin diye eleştiri yok, hepsi tecavüz ile teh-

dit ediyor. Seni yakalarsak şunu yaparız. Bir şey de yapmadılar, meydan-daydım. Henüz şiddet başlamamış tabii.

Aşk meşk meseleleri

Kızların hepsinin birer flörtü vardı. Benim bir arkadaşım diş hekimliğinde okuyordu, bana gelip giderken bizim sınıftan biriyle evlendi, öbür arkadaşım kendi sınıfından ya da bir iki sınıf üstten biriyle evlendi. Herkes böyleydi, yakınından bir yerden tanıdıklarıyla evleniyordu. Şimdi gençleri görüyorum da elektrik yok aramızda diye bir laf var, o zaman elektrik yetmezdi. Sadece duygu katiyen yetmezdi. Düşünce birliği çok aranan bir şeydi. Sinemayı da sevecek, tiyatroyu da sevecek. Günay (Akarsu) ve ben daha evli değildik, ama mesela Ankara'ya tiyatroya giderdik, tiyatro dergisi çıkarırdık. Beraber staj yapardık. Teknik üniversitede hep stajlar vardı, biz uzatırdık çünkü maaş alırdık oradan. Bayağı ciddi para alırdık, kışın o paranın faydası oldu.

Yüksel Palas hâlâ var mı bilmiyorum, iyi bir oteldi. Günay'la evli değilken kaldığımızda odaya telefon edilirdi, beyefendi odasına insin yoksa polis gelecek diye. Günay'la evliyiz eve gidiyoruz, bir yerden çıkmışız gece 12'den sonra, bir bahçe duvarı üzerinde oturmuş tartışıyoruz, iki adım sonra eve gireceğiz. Hava mı güzel ne, Kadıköy'de bir yerdeyiz. Bekçi geldi bizi karakola götürdü. Anlatamıyoruz evliyiz diyoruz, evlilik cüzdanımız da yanımızda olmaz ki her zaman. Günay asistan kartını gösterdi, evliyiz dedi. Komiser de bekçiyi azarladı.

Başka arkadaşları da Dolmabahçe'de toparlamışlar, karı-koca karakollara götürmüşler. O tarihlerde dini akımlar çoğaldı da bütün dünyada muhafazakârlık arttı değil, bu tarz muhafazakârlık hep vardı. Kadınla erkek yan yana durmayacaklar. Evlenmek ya da acele evlenmek daha çok bu yüzden oluyordu. Ama çok tuhaf bir şey vardı bizim zamanımızda, o da moderniteden filan olacak, düğün yapmazdık. Gider nikâhlanırdık. Şimdi öyle değil, düğünlere gitmekten canım çıkıyor. İşte burada (kitaplığında dizili evlilik fotoğraflarını gösteriyor G.A) baksanıza kaç tane gelin güvey fotoğrafı. Çok tuhaf, herkes birbirinin flörtünü bilirdi, ama hiç konuşulmazdı, hiç sözü edilmezdi arkadaşlar arasında. Sadece yaşanırdı. O iki kişi bilir. Öbürleri de bilir ama asla sözünü etmezdi. Sevgilin mi, ne yapacaksınız, evlene-

cek misiniz, böyle şeyler de konuşulmazdı. Evlilikte de düğün yapılmazdı, ev eşyası diye bir şey yoktu, zamanla yapılırdı bunlar. İlk evlenen hapyı yutmuştu. Anahtar paspasın altında olur, bütün herkes oraya gelir. Biz Şişli'de oturduk, Gümüşsuyu'nda oturduk. Hiçbir gün evi yalnız gördüğümü hatırlamıyorum, eve gittiğimizde mutlaka birkaç kişi olurdu, herkeste anahtar olurdu. Gece sen kalacaksın, ben kalacağım kavgası yapılırdı. Sürekli sıkı yönetim ve sokağa çıkma yasağı vardı çünkü.

Evlilik, eviçi işbölümü ve çocuk yapmama

İyi bir evde oturmak istedik, paramız o kadanna yetmiyor. Arkadaşımız Mehmet Akan ile aynı evde oturduk. Herkes bu karan çok tuhaf karşıladı. Ben evlenmişim, ama yatılı okumuşum; ne yemek bilirim, ne ev işi, nefret ederim ev işinden. Mehmet Akan, ben, kocam, üçümüz otururduk, hesap yaptık, masraflar ortak görülürdü. Bir kadın tutulurdu, o bize yemek de yapardı, ortalığı da toplardı. Ev işi beni delirten bir işti, ev işini, temizlik işlerini mutlaka birine yaptırırdım. Bu da çare değil. En azından sofraya hazırlanacak, yemek ısıtılacak ki yiyebilelim. Günay gider ya kitap okur ya gazete okurdu. Ben de hemen kavgaya başladım. "İş yerinden çıkıyoruz, beraber buluşup eve geliyoruz, ben mutfaka giriyorum, sen neden oturuyorsun?" En çok burada hır çıkardı öbür taraflarda pek çıkmazdı.

Çalışmamak çevremizdeki hiçbir kadının aklının ucundan geçmezdi. Bütün kadınlar çalışırdı. Çocuk o kadar kolay yapılmazdı. Şimdi hemen herkes çocuk yapıyor, onu da görüyorum. Daha doğrusu şimdi evcilik oynuyor insanlar, çocuğu da ne bileyim kendine meşgale gibi görüyor. Çocuğu olanların yanında bunları söylemiyorum, sizin çocuğunuz yok değil mi? (Gülüyoruz) Bu konuda aykırı düşüncelerim var. Bir insan yetiştirilecek, bir çocuk. Ne bakımını bilir, ne ruhsal halinden anlar, ne bir şey Allah ne veriyse tarzında çocuk yetiştirilmesi çok aykırı geliyor bana. Bir çare gerek, böyle olmaması şart. Ben iki sebepten dolayı çocuk istemedim. Doğum çok vahşi geliyordu bana, çok zor geliyordu, korkuyordum. Kadına bu büyük bir engel, 9 ay, üstelik tek çocukla da kalınmıyor. Ne olursa olsun vücudunda çok önemli bir değişiklik oluyor, meslek hayatını mutlaka engelleyen bir şey çocuk doğurmak. Sonrası, asıl sonrasını düşünüyordum. Bir insan doğmuş, sen sebep olmuşsan dünya-

ya gelmesine en iyi şeyleri, en iyi öğrenimi görmeli, en iyi gıdaları yemeli. Yani maddi manevi çok iyi olmalısın, yoksa çocuk yapmamalısın. Hakkı var mı insanın ona çok iyi bakamayacaksa? Zavallı o, sana mahkûm, yani bir şey yapamaz kendi kendine, ne yiyebilir ne içebilir. Çok bilmiyorum, ama bu konuda çok aykırı düşüncelerim var. Hatta 9 ay hamilelik süresi kadının üstünde de kalmamalı diye düşünüyorum, artık buna bir çare bulunmalı. Yani kadın bedeninde değil de başka bir şeyin içinde o süreci geçirsın bebek, sen de işten gelince bakarsın bugün şu kadar büyümüş dersin çocuğum, büyüyünce de çıkarırsın nereden çıkaracaksan. Senin de olmaz, yani sadece iki insan da bakamaz bir çocuğa, bilmez de çünkü ne istediğini çocuğun. Bir de dehşet bir şey, bir saniye içinde öyle bir şey yapıyor ki çocuklar, o yüzden hep gözün üstünde olmalı. Vazgeçtim tüm bakım ve hizmetinden, sırf bunun için bile bir kişinin en az üç yıl çocuğu gözültünde tutması lazım.

Ben bunları bilinçli bilinçsiz hep erteledim. Sonra da zaten kocamdan ayrıldım. Her hamile kalışımda hiç uzatmadan, kendi başıma karar verir, o yıllarda yasaktı kürtaj, arkadaşlarıma danışıp birini bulur, gider kürtaj olurdu. Evliliğimde kürtaj olacağım, buldum, şuraya gideceğiz dedim, kocam ben de geleyim dediği için geldi. Beraber olduğum kişilere hiç söylemedim, ben hamileysem istersem çocuğu yaparım, istemezsem yapmam. Kürtaj olacağımı hiç söylemeden gider kürtaj olurdu. Feminist değildim, hâlâ da gönül rahatlığıyla feministim diyemem. Kendime sadece feminist deyince eksik bir şeymiş gibi geliyor bana. Sosyalistim deyince çok mutlu oluyorum da feministlerin sadece sempatzaniyım.

Kadın-erkek meselesini hep haklı-haksız yönünden ele alıyorum. Kadınlara haksızlık ediliyor, yoksullara ne yapılıyorsa, siyahlara ne yapılıyorsa kadınlara da bu yapıldığı için oradan hareket ederek hep kavga ettim erkeklerle. O kadar açık ki kadınlara yapılan haksızlık, hayatın her alanında hep didiştim, ama hiç feminist olmadım. Mesela kota meselesini bile çok kabullendim, ne yapalım pratik bir çaredir gibilerinden. Sanki onur kırıcı gibi geliyor bana, pozitif ayrımcılık, kota istemek? Belki kuşak farkı, düşünce farkı... Mesela Beauvoir'ı okuduğum zaman feminizmi değil de hak arama biçimini görüyorum. *Veda Töreni* adlı kitabı Sartre'in ölümünden sonra yazdığı neredeyse bir öfke kitabıdır. Sartre ona haksızlık etmiş duygusu var onun anlattıklarında bence.

O yıllarda biz Günay'la bir tiyatro dergisi çıkarıyoruz, İzlem Yayınevi'ni kurmuşuz, kitap çıkarıyoruz, tiyatroya meraklıyız. İş olarak Günay Haliç Tersanesi'nde, ben Camialtı Tersanesi'nde çalışıyorum. Fakülteyi bitirmedim, ama formen derlerdi, tekniker gibi bizi altıncı yarıyıldan sonra tersanelere alırlardı.

TİP'e üyelik ve sosyalist mücadele

Nihayet yavaş yavaş örgütleniyorum. 1960'larda iki akım başladı, Doğan Avcıoğlu'nun başını çektiği Yön ve Türkiye İşçi Partisi (TİP). TİP ve YÖN'ü aynı zamanda tanıdım. Dışa dönük eylemler azdı ama TİP'in bütün eylemlerine gidiyordum, çok ilgileniyordum. Günay zaten öğretim üyesi olarak üye olamazdı partiye, o hiç düşünmedi.

Kadıköy'de oturuyoruz, TİP Kadıköy ilçesine üye oldum. Bir kongre zamanıydı. İki kişi tavsiye eder, aday üye olunurdu. Sonra iş yerime yakın diye Eminönü ilçesine geçtim. Hem ilçede hem genel merkezde çalışıyordum, işyerinden çıkar partiye giderdik. Çünkü milletvekilleri seçilene kadar genel merkez Çağaloğlu'ndaydı, biz de zaten Çağaloğlu'nda yayınevindeyiz.

TİP'te hiçbir eylemsiz üye yoktu. Her üyenin mutlaka bir görevi vardı. Zaten iş de çoktu. Gerçekten faaldi çok, çünkü birden yetişemeyecek kadar ilgi gördü. Herkes üye oldu, herkes koşuşturdu. Parti de örgütleniyor, çünkü 61 kuruluşundan iki yıl sonra TİP artık işçi ve aydınların partisi olarak kabul edildi, herkes TİP'e geldi. 65'te 15 milletvekili çıkardı. O sırada çok iyi bir çalışma yapılmıştı. 1967'de TİP'li üyelerin çoğunlukta olduğu sendikalar DİSK'i kurdu.

Günay partinin toplantılarına katılırdı. TİP'in kamuya açık ilk toplantısı Harbiye Spor Sergi Salonu'nda yapıldı. Günay, yedek subay elbisesiyle toplantıya katıldı ve "Ben oradan trene giderim" dedi. Ankara'da askerliğini yapıyordu. Biz toplantıya gittik, spor sergi sarayı o kadar dolmuştu ki Günay Ankara'ya gitmedi ve ceza aldı. Tabii çok sevindik, Günay çıkamadı, cezaya kaldı.

TİP, toplumda öyle bir yankılandı ki, karşılığında çok güçlü bir cevap aldı. Bu, sadece çalışmakla olacak bir şey değil belki. Bu ideolojik bir şeydi. Toplum hazırды. Herkes TİP'teydi. Herhalde TİP'ten geçmeyen hiç kimse yoktu. Biliyor musunuz o yıllarda sosyalist diyemiyorduk, toplum-

culuk deniyordu. Milletvekili meclisteyken bile sosyalist, sosyalizm kavramları kanun dışıydı.

TİP, programı zengin bir parti idi. Programında Kürt meselesi vardı. TİP'te Kürt meselesi içtenlikli bir şeydi. TİP, içinde Kürtlerin olduğu sosyalist bir partiydi. Birçok Kürt aydını, Mehdi Zana, Kemal Burkay, Tank Ziya Ekinci aynı partide, birlikteydiler. TİP, Doğu Mitingleri adı altında mitingler düzenlenmişti. Doğu Mitingleri politik olsun diye yapılmış şeyler değildi. Oradaki yerel parti örgütleri bu mitingleri organize ediyor, partiden genel sekreter, başkanlık kurulundan üyeler gidiyordu. Oraya kadınlar gitti mi bilmiyorum, hiç hatırlamıyorum. Birinci dönem TİP, programındaki Kürt meselesi bahane edilerek kapatıldı.

Sıdika Su gibi eski TKP'liler ise sabıkalı oldukları için partiye yasal olarak üye olmazlardı, ama fiilen devamlı çalışırlardı. Toplantılar sürekli faşistler ya da polis tarafından basılırdı, insanlar sürekli hırpalanırdı, sürekli mahkemeye verilir, gözaltına alınırdı. Eskişehir'de hem asker çok, hava kuvvetleri filan, hem işçi şehri hem de göçmenler orada ya, her yönetim kurulu mutlaka hapse alınırdı. Hiçbir yönetim kurulu kurtulamadı tutuklanmaktan.

Ben en çok ilçe çalışmalarında ve yayınlarda çalışırdım. Bir de örgütlenmede. Çünkü dergi çıkıyoruz, kitap çıkıyoruz, Cağaloğlu'nu tanıyoruz, partinin dışı dönük toplantılarına çağılacak yazarları, sanatçıları tanıyoruz, onlarla ilişki kuruyoruz. Diyeceğim, hemen hemen her kademedede çalıştım. İlçelerde komisyonlar vardı. Partide, her kademedede işçi kadınlar vardı ama sendikalarda işçi temsilcisi olmuş düz işçi kadın pek yoktu.

Partide kadınların durumu

Partide birlikte çalıştığım erkeklere hep "Niçin kadın yakınlarınız partide yok" diye sorardım, konuşurdum. İki gerekçe gösterilirdi. "Aynı grupta hizipmiş gibi kanlarımız yanımızda olmasın" bir, bir de tam gün partide çalışan birçok erkek vardı, kadınlar dışarıda çalışıyor, para kazanıyor evi geçindiriyorlardı. Düşünün bir de çocuklar vardı tabii. Bunların yanı sıra sürekli içeri alınıyordu partililer. Eşlerin ikisi birden içeri alınmasın diye düşünülürdü. Bunları söylerlerdi ama sebep buysa kadınlar partili olabilir, erkekler evde kalabilirdi, ama hiçbir zaman böyle olmuyordu. Sonra

partie Behice Boran başkan oldu ve çok tuhaf, hiçbir zaman parti başkanının kadın olduğu düşünülmedi. Behice Hanım tabii ki başkan olacaktı, çünkü onun düşüncesini beğeniyorduk.

Yani kadın sorunu diye bir şey ne partide vardı, ne Behice Hanım gelince söz konusu oldu. Öncü Gençlik vardı gençlik önemsendiği için. Kadın için ayrı hiçbir örgütlenme yoktu, akla da gelmezdi ki. Hapse girmeden önce TKP'den eski arkadaşlarım geldiler, TKP'nin atılım hareketini başlattığından, orada çalışmak gerektiğinden söz ettiler. TKP, TİP'ten ayrı bir harekete başlamıştı. Sonra İlerici Kadınlar Derneği (İKD) kurulduğu halde gene ikinci TİP'te kadın için ayrı bir örgütlenme düşünülmedi.

Özellikle işçi bölgelerinde evlere giderdik, kadınlarla ilgilenirdik, çoğunlukla iyi karşılanmazdık. Mesela kocası gözaltına alınmış, biz kadına durumu anlatmaya giderdik, partie örgütlenme derdimiz yoktu, ama o terslenirdi bize, kocası politikayla uğraşüyor, evi ihmal ediyor diye. Şunu demek istiyorum, erkekler doğru dürüst anlatmazdı ne yaptıklarını kadınlara. Oysa iyi bir partili erkek bunu önce karısına, yakınlarına anlatır, en azından bir şey olduğunda onlar destek verir. Yönetim kademesindeki erkeklerin eşleri sempatizandı, üye olmazlardı daha önce anlattığım çeşitli sebeplerden. Onlar iftihar ederlerdi kocalarının yaptığıyla.

15-16 Haziran'a parti geç katıldı, sendikalar öndeydi, Şişli Bomonti'deki çorap atölyelerine çok giderdik, orada çok sayıda kadın işçi çalışırdı. Bu kadınlar sempatizandı. Partie bağış yaparlardı. Üye değiller ama düzenli bağış yaparlardı. İş yerinde yayın satarlardı hâlâ yapıldığı gibi.

TİP'in parti programında kadın meselesi yok ama programda zaten pek çok şey yoktu. Legal program bizim için hükümete verilecek bir belgeydi. Daha çok broşürler vardır, pek çok parti broşürü çıkmıştır. Oralarda işlenirdi meseleler, ama kadın için ayrı bir broşür de yoktu. Bütün dünya komünist partileri böyleydi. Fransız Komünist Partisi'ni çok iyi tanır-dık. Bulgaristan Komünist Partisi devrimden sonra kadın meselesi hallolacak diye bakardı. Sadece kadın meselesi değil, çevre, gençlik, gayrimüs-lim bütün bunlar Marksist partilere çok yakışan şeylerdir. Bunlara içerik olarak mutlaka ayrı ayrı eğilmeli komünist partiler. Yani bu büyük eksiklikler sadece bize mahsus değildi, TİP'e mahsus bir şey değildi.

Lenin, kadın meselesinden bahseder, ama bütünüyle Sovyet uygulama-

sında kadın meselesi ayrıca yoktur. Ama kadın meselesini çok yerde işlemiştir. Kadınların eve kapanmasını, ev işinde körlenmesini, kadınların erkeklerin hükmü altında olmasını çok yerde eleştirir. Çare bile gösterir bunlara, partide, toplumda şöyle olmalı, böyle olmalı diye öneride bulunur.

TİP içinde biz kadınlar azdık, ama bağımsız kadınlardık. Yani erkek dolayısıyla orada değildik. Partiye kendimiz gelmiş kadınlardık. Evli de olsak, yalnız da olsak. Koğuştaki en yaşlı kadın olarak hapse girdiğimde, orada çok genç kadınları gördüm, çoğu bir erkek üzerinden girmişti siyasete. Sosyalist hareketlerde hâkim olanlar erkeklerdi.

Partide yaşanan mekânlarda ya da toplantılarda çay yapılacak, temizlik yapılacak, bir yer düzenlenecek, hemen ya erkekler kadınlara bakardı, hani yapın demese bile bakarak derlerdi ya da kadınlar kendiliğinden koştururdu. Ben parti mekânlarında yapılan iş için çok söylendiğimi hatırlıyorum. Ama tersi de vardı. Mesela 79 1 Mayıs'ında bütün partililerin evine Anadolu'dan insanlar geldiler. Şişli'de oturuyorum. 11 tane erkek geldi İzmir'den, benim evde kalacaklar. O kadar güzel organize olmuşlardı çok şaşırdım, İzmirli kadınlar daha iyi demek. Erkeklerin hepsi sıraya girmiş, gitmiş ekmek almışlar, yapacakları yemek için işbölümü yapmışlar, mutfak karşı dairenin mutfağına bakıyordu, hepsi birden görünmesin diye bir kişiyi mutfağa sokuyorlar orada yemekler yapılıyor. Bana hiç iş düşmedi, tamamen organize olmuşlardı.

Yine bir sabah uyanmışım, iki erkek arkadaş bende kalıyor mutfaktan sesler duyuyorum. Ben yıkayacağım, hayır ben diye bulaşıkları yıkamak için birbirleriyle kavga ediyorlar. Bu unutamadığım bir şey olduğuna göre demek ki pek şaşıracak karşıladım, her zaman başa gelen bir şey değilmiş. Benim anladığım, kadın severse köle oluyor ya da sevmezse bile görev diye içselleştirmişse öyle oluyor. Erkekler severse öldürüyor. Kadınlar köle oluyor. Kadınların bu gönüllü köleliği, ben isteyerek yapıyorum, ben bunu yapmaktan zevk alıyorum meselesi var ya, işte o nasıl halledilecek hiçbir fikrim yok. Evet, partideki mekânlarda, toplantılardaki bedensel işlerde hemen ayrılmıştı kadın erkek rolleri ki her zaman kadınlar azınlıktaydı partide. Bazen çayı kadınlar demlerdi, bulaşıkları da erkekler yıkardı, ortalık temizlenecekse en azından organize ederlerdi sen şunu, sen bunu yap diye, yani erkekler de lütfen yardım ederlerdi. Gece

afişlemeye, bildiri dağıtımına kadınların çıkmasını istemezlerdi. Neredeyse kavga gürültü çıkardı bu konuda kadınlarla erkekler arasında. Böyle yaparak erkekler kadınları kolluyordu, gerektiğinde kadınlar kaçamaz diye düşünüyorlardı. Bir de kadınların başına bir şey gelmesin, kadınlar gözaltına alınmasın istiyorlardı. Bunu hapishanede de çok gördüm, tecavüz var tabii çok ağır bir şey.

Gözaltına, işkenceye, tecavüze bile gerek yok, tiyatrodan çalışıyorum, beni getiren polis öbür polise teslim ederken “Tiyatrodan bir orospu” diyor. Erkekler bunları biliyorlar. Erkekler bu tecavüzleri çok iyi tolere ettiler. Hiçbir zaman kadınlar bunun ezikliğini çekmedi. 70’te tecavüze uğrayan kadınlara, erkekler ne kadar bu kadının suçu olmasa da bunu kaldıramaz gibi geliyordu, ama hiç öyle olmadı. Tecavüze uğrayıp cezaevinde yatan kadınlar, çıktıktan sonra yaşadıklarını politik olmayan yakınlarına ya anlatmadı, ya da onlar anlatmışsa bile yakınları hiç yokmuş gibi davrandılar.

Cezaevinde kadınlarla yaşamak

Cezaevindeyken erkek, kadın bütün tutukluların ziyaretçisi kadınlardı. Yıllarca hep kadınlar çekti hapishanedeki ziyaret eziyetini. Polis kadınları çok küçümserdi, çok hakaret ederdi, kadının politikaya girmiş olmasına çok öfkelenirdi. Ama toplum öyle karşılamazdı, hapishane yönetimleri de öyle karşılamazdı. Yönetim oldukça mesafeli dururdu ve neredeyse saygı duyardı. Erkeklerle yaptığını yapmazdı kadınlara, üstten emir gelip de içeriden birini alacaksa, tekrar işkenceye götürecekse şiddet gösterirdi ama yine de başka türlüydü. 12 Mart için konuşuyorum tabii. 12 Eylül 80 sonrasında çok vahşileştiler.

Dostlar Tiyatrosu’nu 69’da beş kişi kurduk. Genco (Erkal) tek başına bir oyun oynamıştı ondan para kazanmıştı, öyle kuruldu. Genç Oyuncular’ın devamıydı, yani amatör tiyatro, profesyonel oldu, Dostlar Tiyatrosu kuruldu. Politik olarak anlaşılan bir gruptuk. Politik bir tiyatro oldu. Oyunları hep kendimiz yazacaktık, öyle gidecektik. Atilla Alpöye’nin yazdığı *Haysiyetli Milli Kalkınma ve Hak Hukuk Partisi* diye bir oyunla başladık. Milli Selamet Partisi o sırada vardı. Onları hicveden eden bir şeydi, fakat hiç tutmadı, halkımız seyretmedi onu. *Rosembergler* oynandı, *Havana Duruşması* oynandı, hep politik oyunlar oynandı. Dostlar Tiyatrosu’nun

aynca bir İşçi Kolu vardı. Gelenler hem eğitim görüyorlar hem grevlere, işgallere gidip oynuyorlardı. O sırada Alpagut maden ocağını işçiler işgal etmiş, el koyup kendileri işletmişlerdi. *Alpagut Olayı* adlı oyun bu direnişi anlatıyordu. Onu İşçi Kolu oynardı. O sırada *Havana Duruşması* adlı oyun da gösterimdeydi. Oyun kaldırılсын diye beni gözaltına aldılar. Oyunu kaldırdık. 12 Mart'ta oluyor bunlar. Artık her dakika evlere gelip gitmeye, baskınlar yapmaya başladılar. İsrail elçisi Elrom'u ararken evlere giriyorlar, herhangi bir şeyde ha bire geliyorlardı. Beni birkaç gün gözaltında tutuyorlar.

Bir sabah, bir oyuncu eve geldi, "Tiyatroya gelir misin?" dedi. Levent'te Ulaş'la (Bardakçı) polis arasında çatışma çıkmış, o evde Ülkü Ahmet de var. Aynı aynı kaçmışlar. Ülkü Ahmet, İstanbul'u hiç bilmiyor, Kıbrıs'tan gelmiş, Ankara'da öğrenimde, nereye gideyim derken politik bir tiyatro ya, oraya gideyim demiş, ayağında terliklerle tiyatroya gelmiş. Bizim eve götürmezdim polisler ha bire gelip basıyorlar. Çeşitli arkadaşlar, çeşitli yerler bulduk. Teknik üniversitede Alev Er'i tanırdım. Alev birkaç yer buldu, sonra biz birkaç yer bulduk, nihayet yakayı ele verdik. Önce Alev'i aldılar, sonra Ülkü'yü, en son da beni aldılar. 2 yıl yattım. 74 affıyla çıktım. Yani TIP'li, THKO'lu, THKP-C'li demeden birbirimize yardım ettik.

Önceki gözaltına alınmalarda 1. Şubede, Jülide'yi (Zaim) görmüştüm işkenceden çıkmış mosmor ayaklarla. Böyle şeyler olunca partiye rapor verilir, parti de gerekli yayınlarla yurtdışı dahil her yere bildirirdi. Ben hapishanedeyken avukat Nejla Fertan vardı, partiliydi, belediye meclis üyesiydi partinin. Bütün partililerin davalarına girer çıkar'dı. O gelip gidiyor, ziyaret ediyordu, ben de cezaevindeki kadınların pek çoğunun neler yaşadığını, işkenceleri yazıp Nejla gelince ona veriyordum. Cezaevindeki kadınlardan tecavüze uğramışlar vardı, elektrik işkencesinden dolayı ağızları yara içinde olup konuşamayanlar vardı.

Sansaryan Han'ın müteferrikasında epey kaldık. Asayiş şubesinin gece gözaltına aldığı kadınlar sabah bırakılırdı. On gün sonra o kadınlardan birine "Dostlar Tiyatrosu'nun gişesine gidin, benim burada olduğumu söyleyin" dedim. Böyle haber verebildim dışarıya. Kimse arayıp seni bulamıyor. Kardeşim geldi, beni buldu, ama bizi görüştürmediler. İki üç gün sonra Sağmalcılar'a götürdüler. Sağmalcılar hastanesinin üçüncü katında

hücre gibi bir odaya koydular. Pencereden kardeşimi görüyorum, hapis-
hanenin idaresine geliyor kardeşim. Pencereye tırmandım taa tepede açık
bir yer vardı, bağıryorum, sesimi duyuyor. Kardeşim hiç o manzarayı
unutamıyor, pencereye tutunmuşum sesimi kardeşime duyurmaya çalışı-
yorum, ablam ne halde diye kaygılanmış. Kardeşim "Sen burada değilmiş-
sin, avukata gidiyorum onunla geleceğim" dedi.

Oradan cezaevine götürüldüm. Hapishanede bir kere daha kadınlarla ya-
tılı okudum. Yatılıda da hayatımız öyleydi, soframız kurulur, yemeğimiz
yapılırdı. Bir de Moskova'ya kadın kongresine gitmiştim. Kadınlar ilk defa
ev işlerinden ve çocuklardan bağımsızdı. Neşeli demeyeceğim, ama mut-
lu ve özgürdüler. İlk defa işlerden, sorumluluktan kurtulmuş, 2500 kadın
seminerden seminere koşuyor, bir yığın atölye çalışmasına katılıyor. Her
yere yetişiyorlar. Hareketin içindeki kadınlar gelmişti, ama hareketin için-
deki kadınlar böyle olamazlardı, evdeki işi düşünür, çocukları düşünürler-
di. İlk defa orada, belli bir zaman için o kadar özgürdüler ki. Hapishane
de bir çeşit böyleydi. Dış faktör var, onu değiştiremiyorsun nasılsa yap-
acağın bir şey yok, para pul düşünmüyorsun, çocuk düşünmüyorsun, ev işi
düşünmüyorsun, alıyorsun kitabı eline, yatıyorsun yatağına, hapis yatıyor-
sun. Böyleydi, ama gene de 12 Eylül'de tekrar girmeyi istemedim, kaçak
yaşadım üç yıl, bu kadar sefa yeter dedim hayatta. (Gülüyor)

Cezaevine geldiğimde tek komün vardı koğuştta. Şimdi okuduğum anı-
lardan öğreniyorum 80'den sonra her örgütün ayrı ayrı komünü varmış.
O zaman siyasetlerin ayrı komünü yoktu. Komüne girmeyen kişiler olur-
du. Nöbetleşe temizlik yapılırdı. İkişer kişi her gün temizlik yapardı. Ko-
ğuş iki katlı idi, üst katta yataklar, altta masa ve sıralar vardı. Sabah han-
gi saatte açılacaksa havalandırmayı açarlardı, oraya çıkabilirdik, akşamüs-
tü kapatırlardı. Sıcak su her gün yarım saat akardı, o kadar zamanda yı-
kanabilirdik. Bir de hamam vardı, hamama da götürürlerdi haftada bir.
Kaç yıl hapis yatacağım diye değil, kaç defa hamama gideceğim diye say-
dım. Çünkü mahkûmlara orada işkence yapıyorlardı. Dışkılar, kusmuklar
olurdu hamamda, yarım saatlik yıkanma süresi içinde önce bu pislikleri
temizler, sonra bilmem kaç kadın yıkanmaya çalışırdık.

Çamaşırlarımızı ziyaretçilere verirdik, onlar temizlerini getirirdi. Yiyecek
içecek yasaktı, ama para gönderirlerdi, kantin vardı, her şey bulunurdu

kantinde. Hatta bir gün ben nöbetçiiken televizyon kantine gelmişti ben de anlamamıştım gidip sormuştum. Ama televizyon alamadık biz. Para olunca imkânlar fazlaydı. Her gün çeşit çeşit yemek vardı kantinde. Bir ke-re balık isyanı çıkartmıştık, pankartlar yazdık, yürüyüşler yaptık. Rüçan (Manas) nöbetçiidi, üç kişiye bir porsiyon olmak üzere balık alıp yemiştik.

Sadece gökyüzünü görürdük. Havalandırmanın zemini betondu, toprak da görmezdik, gri duvarlar vardı. Biz et arabası derdik mahkemelere götürülürken bindirildiğimiz araçlara, her zaman götürmezlerdi mahkemelere, şimdi de getirmiyorlar ya. Çeşitli mahkemeleri olanları bir arada götürürlerdi. Beni de bir gün mahkemeye götürüyorlar, bitişik koğuştan tanımadığım bir çocuk ve ben. O küçük camdan bakıp ağaç, çiçek görmeye çalışıyorum, bahar olmuş. Selimiye'ye geldik, araba yanaştı. Öyle bir yanaştırırlar ki bir kapıdan hemen öbür kapıya giriyorsun. Hiç hava almayasın diye. Çocuklardan biri fırladı gitti bahçedeki ağaçtan bir bahar dalı koparıp getirdi bana. Vururlar arabadan çıkmış koşarak bir yere giden bir insanı. İşte öyle şeyler yaşanırdı.

İşkence yüzünden ruhsal sarsıntı yaşayanlar vardı. Çok genç çocuklardı, çok çok küçüktüler. Ben daha 40'ımda değildim ve koğuşun en yaşlısıydım. 80'de falan da hanş davası, sendika davaları dışında hep çok genç insanlar yattı. Gençler eğer öldürülmemişlerse yıllarca hapiste yattılar.

Cezaevinde çok programlı bir hayat vardı. Sabah eğitim yapılır katılanlar katılırdı. Öğle ve akşam yemeklerinden sonra sessiz saat vardı. Sürekli okunurdu. Kitap geliyordu. Dışarıdakiler hem istediğimiz kitapları hem de her şeyi getiriyorlardı. Hatta biri kitap yüzünden gözaltına alınmıştı, kitaplarıyla beraber hapse atmışlardı çok sevinmiştik, çok iyi kitaplardı. Koca bir bavul kitabı da hapse attılar yani. Kimdi hatırlamıyorum, kendi gitti kitapları kaldı hapiste. Zaten kitap yüzünden almışlar kitapların hapis yatması doğruydı bence de. (Gülüyor) Cezaevinde çok sık arama yaparlardı, biz de kitapları çeşitli yerlere zulalardık ya da bizi ararken erkekleri aramazlardı, erkekler koğuşuna gönderirdik kitapları. Bazen kitap okutmazlardı. Ha bire örgü örerdik.

O yıllarda TİKKO davasından yargılanan kadınlar cezaevinde herkesten farklı, sıkı eğitim yaparlardı. Sabah herkesten önce kalkarlardı. İnfica tehlike demekmiş, biri "infica" diye bağıırırdı. Sonra kendilerini yerlere atar,

ranzaların altına girer, üstüne çıkarlardı, düz duvara tırmanırlardı. Onlara inficacılar derdim. “Dışarı çıkınca Taksim’de sizinle karşılaştığımda inficacı diye bağıracağım, o zaman kendinizi yerlere atmazsanız görüşürüz” diye dalga geçer, ranzama uzanıp kitap okurdum. Onlara derdim ki, “Cezaevine sizi hapis yatın diye koydular, siz hiç yatmıyorsunuz, cezanız bittiğinde geri çağırıp siz yatmadınız, gelin yatın diyecekler.”

Siyasetler arasında tartışmalar çok oluyordu, aynı siyasette bölünmeler oluyordu. Genellikle o bölünmeler de erkekler üzerinden oluyordu. Erkekler koğuşundan haber geliyor, yazılar geliyor. O bir şey yazıyor, bu bir şey yazıyor. İçerde bir yazı sirkülasyonu vardı, yazılar dolaşır gelirdi. Tabii politik ayrınlıklardan çok fazla etkileniyordu kadınlar. Hastalanıyorlardı. Bir iki kere hastaneye götürülmeleri için çok ısrar ettik. İki kişi hastaneye gitti, bir geldiler uyuşturucu veriyorlar, uyurgezer bir haldeler. On dan sonra biz kendimiz koğuşta arkadaşları muhafaza etmeye çalıştık. Depresyona giriyorlardı. Bir kadın arkadaş vardı, kocası öldürülmüştü, sinir krizleri geçirirdi o niye öldü, siz niye yaşıyorsunuz diye. Sağlık sorunları çok önemliydi, Hatice (Alankuş) öldü. Mümkün değil bağırsak rahatsızlığından ölmek, hemen bir operasyon yapılır o çocuk kurtulurdu.

Cezaevinde isyan var

Şöyle bir hikâyemiz var. TIKKO davasından yargılanan Nezihe geldiğinde, çok işkence görmüş, çok küçük bir öğrenci idi. Konuşamıyordu, ağzı bütün yaraydı. Bir hafta sonra şubeye götüreceğiz diye almaya geldiler. Tekrar işkence yapacaklar. Nasıl haberimiz oldu bilmiyorum. Belki söylediler yarın seni alacağız diye. Koğuşun kapısına bütün eşyaları yığdık, barikat kurduk fakat kapının mekanizmasını bilmiyoruz ki. Onlar dışarıdan geldiler pat pat iki çekiçe makaraları düşürdüler, bizim kapı açıldı. Sonra eşyaları çektiler, içeri girdiler ve sanırım amaç unutuldu, onlar bizi dövdüler, biz onları dövdük, ama elimize ne geçmişse onunla dövdük. Kavga ettik ve Nezihe’yi alamadılar o gün. Bilmiyorum, hatırlamıyorum acaba daha sonra götürdüler mi, götüremediler mi? Ben başardık diye hatırladığım için, bu hali hoşuma gidiyor herhalde götüremediler diyorum.

Bu direniş nedeniyle bize cezaevinde isyan adıyla dava açtılar. Davanın adı buydu: Cezaevinde isyan! Bize böyle dava açtılar. Selimiye’ye mahke-

meye götürülüyoruz, tanık olarak da gardiyanlar geliyor. Gardiyan geldi, anlatıyor yaşananları. Hâkim sordu, "Söyle bakalım ne diye bağırdılar sana?" "Bana komünist dediler efendim." Hâkim kızdı, "Komünist dememişlerdir, faşist demesinler?" Hâkim de uyarıyor bir yandan. Gardiyan onunca yediremedi "Hem komünist hem faşist dediler" dedi. Bu defa hâkim "Bunun ikisi bir arada söylenmez" diye gardiyanı azarladı. Gardiyan çok heyecanlı, mahkemeye gidiyor, ne söyleyeceğini ezberletmişler, üzerinde yanlış bir şey söylersem baskısı var. Yanlış da söyledi. Dayanamadı çat diye düştü bayıldı. Biz kızlar şöyle bir bakıştık, kim ilk önce koşacak diye. Aa kimse ilgilenmiyor, adam yerde yatıyor. Hemen başına koştuk, bağırmağa başladık hâkime su getirsenize, yardım istesenize, ambulans istesenize diye, gardiyanımızı tedavi ettirdik. Sonra mahkeme gene devam ediyor. Alp Kuran'dı avukatımız, planlar çiziyor, şuradan girmişler, böyle yapmışlar, müvekkillerimi dövmüşler. Hâkim çok kızıyor. "Canım biliyorsunuz siz de, iki gün sonra af olacak, bu dava düşecek, ne diye vaktimi alıyorsunuz" diyor. Alp Kuran "Düşmeyebilir, dava davadır, ben anlatacağın siz dinlemek zorundasınız" diyordu.

Koğuşun karşısında gri bir duvar ve duvarın üzerinde mazgallar vardı, oralarda hep birilerini gözetlerler. Bir gece saat 23'te düpedüz ateş açtılar. Erkeklerin hücreleri yere kadar demir parmaklıklı ve o havalandırma bakıyor. Onlar başlarına yaralanmayalım diye yemek kaplarını geçirmişler, yarım saat ateş ettiler. Her zaman bunu yaparlarmış, yarım saat takır takır tararlarmış. Biz ranzaların altına girdik, onlar o mazgallardan ateş etti. Güya erkekler tarafında silah patlamış da çatışma başlamış. Bu saldırıda yaralanan oldu. Sırf gözdağı. Ölürse de çatışmada öldü diyecekler. Sonra hiçbir şey anlatmadılar zaten. Ne basına yansıdı, ne de soruşturma açıldı. Hapishanede kimsenin duymadığı sıradan bir olaydı.

Tahliye ve sonrası hayat

Cezaevinden çıktıktan sonra hayatın acemisi oluyorsun. Tuhaf, sanki seninle beraber hayat durmuş sen gelince film gibi oynayacak sanıyorsun halbuki neler geçmiş. İki yıl çok uzun bir zaman değil, ama iki yılda herkes hayatını kurmuş. Kardeşlerim İstanbul'daydı mesela, Ankara'ya gittiler. Ben de çıkınca Ankara'ya gittim. Çok ilgi bekliyorsun, gösteriyorlar. ne kadar ilgi gösterecekler de yetmiyor. İki türlü oluyor, ya çok ilgi gösteri-

yorlar ya da hiçbir şey olmamış, bu kötü şeyi yaşamamışsın gibi davranılıyor. Kardeşimin karısı, Tülin'ciğim, hep kadınlar koşar ya mahkemelere, erkeklerin büyük işi vardır, beni ziyarete gelirdi Sağmalcılar'a, taa Kadıköy'den. Gene bir gün mahkemeye Selimiye'ye geliyormuş, hamileydi de, Selimiye'ye gideceğim deyince şoför "Ne oldu abla ne var" diye sorunca, o da görüncem içerde demiş. Selimiye'ye gelince şoför para almanmış, bu da bizim katkımız olsun demiş. O zaman Türkiye'de de, dünyada da sorun yükseliş dönemi idi. Halktan da cevap alıyordun, aydınlardan çok büyük destek alıyordun, örgütün sana sahip çıkıyordu. Örgütler hangisi olursa olsun 1 Mayıs'ta ya da herhangi bir eylemde yürümeye başlayınca sonu gelmezdi. Ama 80'de sanki bu ülkede hiçbir şey olmamış gibiydi.

74 affıyla çıkınca tekrar Dostlar Tiyatrosu'nda çalıştım. O sırada TKP'nin Atılım Hareketi başlamıştı. Dostlar'ın oyunlarında ihtilafa düştük. *Devrik Süleyman*'ı oynuyorlardı ve oyundaki "Sosyalist bir parti ilk kez seçimlere giriyor", cümlesine karşı çıktım. Çünkü 1969'da TİP sosyalistleri meclise taşımıştı. Yazar değiştirmede. Ben, Dostlar'dan ayrıldım. Can Yayınları'nda çalışmaya başladım.

Bu defa 12 Eylül oldu. Parti kapatıldı. Aziz Nesin haber gönderdi bana gelsin diye. Orada onun yanında Nesin Yayınları'nda başladım çalışmaya. Zaten daha önce Nesin Vakfı yıllıklarında Aziz Beyle hep çalışırdım. Aziz Bey cimri derler ya, sordu: "Nurten gel yarın iş başı yap, ne kadar istersin?" "Aziz Bey, hesapladım hesapladım 10 binden aşağıya geçinemeyeceğim" dedim. "Deli misin sen, şimdi 15 bin alacaksın" dedi. Cimri denilen Aziz Nesin'in yanında bir yıl çalıştım.

Son olarak...

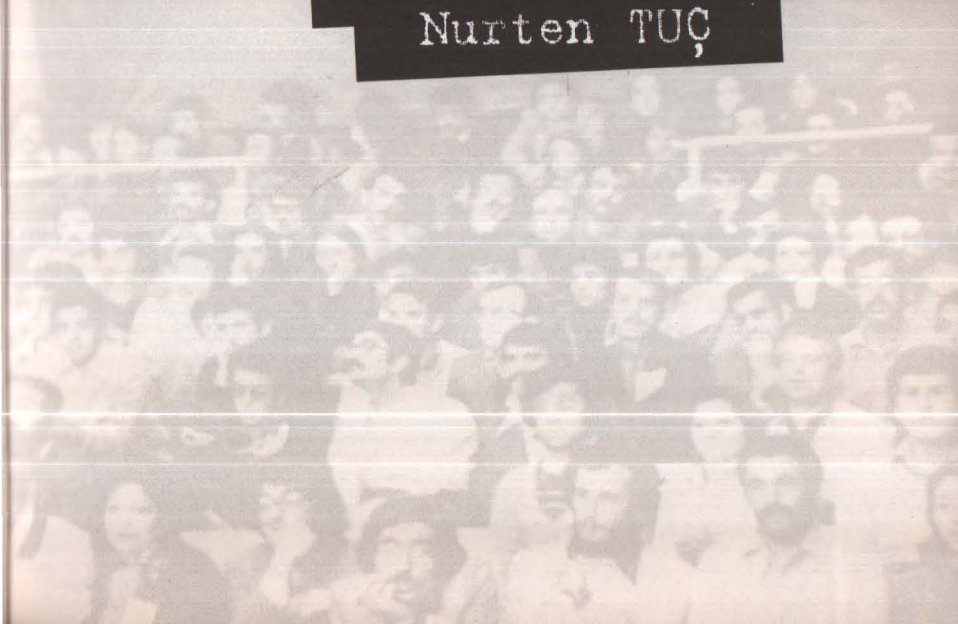
90'lı yıllarda Birleşik Sosyalist Partisi'ne (BSP) girdim, kapatıldı. Sonra da Sosyalist Birlik ve Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde (ÖDP) çalıştım, ayrıldım. Şimdi örgütsüzüm. Barış toplantılarına gidiyorum, Hrant Dink anmalarına gidiyorum.

Başka neler yapıyorum? Bekliyorum, güzel bir sosyalist örgüt olsun, ama güzel olsun istiyorum. Şu an sadece öfkeliyim, objektif durum çok uygun. Niçin çok güçlü bir sosyalist hareket yok diye, öfkeleniyorum.

Fotoğraflarla
Nurten TUÇ

Ailenin kadınları aynı karede

Bozüyük'te ilk gençlik yılları

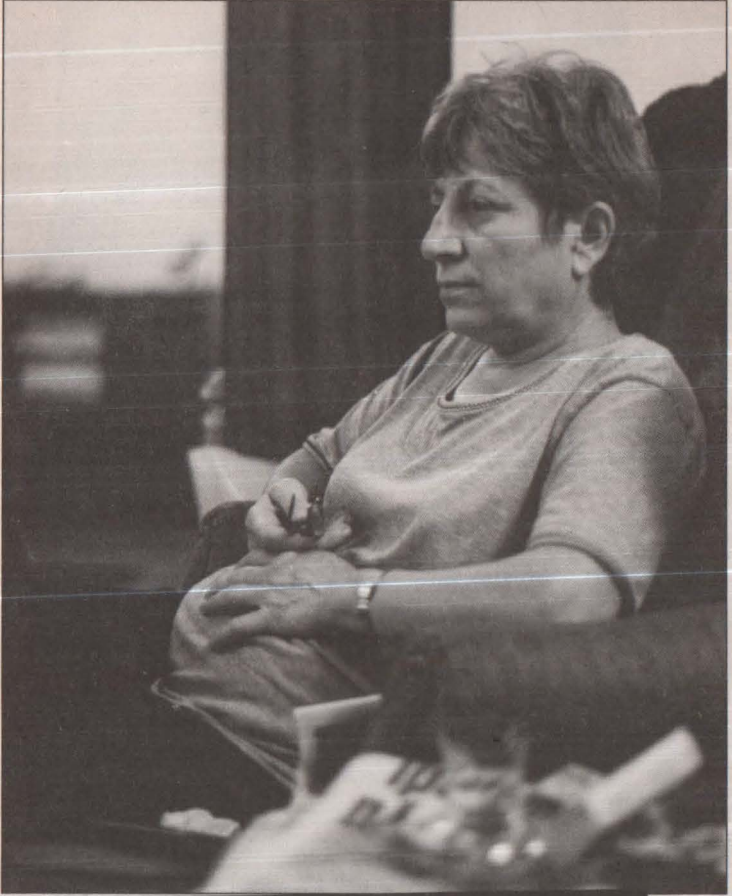
Dostlar Tiyatrosu'ndan arkadaşlarla

Nazım Hikmet'in mezarını ziyaret

Çalışırken verilen bir mola esnasında...

Birlikte yarım yüzyılı geride bıraktığı dostlarıyla (Sağda)

1 MAYIS

İlkey ALPTEKİN DEMİR

70'li yılların
devrimci mücadelesine
ruh veren kadınlar

Çocukluk ve ilk gençlik yılları

Babam subaydı. Sürekli yeri değişen ailelerden biriydik ve memleketi olmayan bir çocuktum. Annem ve babam farklı şehirlerdendi. Doğduğum tarihte babamın yaşının ilerlemiş olması nedeniyle ben çok dolaşmadım. Hayatımın ilk sekiz senesi Ankara'da, altı senesi de Konya'da geçti. Bizim kuşak savaş sonrası ilk kuşaktır. Barışın neşesiyle doğanlarız. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmese de insanlar her gün Türkiye savaşa girecek diye diken üstünde yaşamış o dönemi.

Ankara'da geçen yıllarım güzeldi. Sokakta oynayabiliyorduk, çok arkadaşımız vardı. İlkokula Ankara'da başladım. Sekiz yaşında (1954) babamın tayini çıktı, Konya'ya gittik. Orada hayatım değişti. O yıllarda Konya'da kız çocukları sokakta oynamazdı, bisiklete binemezdi. Erkek sınıf arkadaşlarım evin etrafında oynarken, ben pencereden onları seyrederdim. Arkadaşlarımızın evine de gitmezdik. Sınıf arkadaşlarımızla okul dışında görüşmezdik. Ortaokulda karma sınıftaydık, teneffüs zili çalınca kadar kız erkek bir arada okurduk, zil çalınca erkekler sağa, biz sola giderdik, farklı bahçelere çıkardık. Farklı kapılardan girerdik okula. Sokakta birbirimizi gördüğümüz zaman selam vermezdik. İyi kızlar erkeklere selam vermezdi. Bazı arkadaşlarımız vardı mezarlıkta buluşurlardı erkek arkadaşlarıyla, bize anlatırlardı, merakla dinlerdik, ama asla öyle şeyler yapmaya cesaret etmezdik.

Sıkıcı yıllardı. Orduevi vardı, özgürce gidebildiğimiz, benzerimizle karşılaştığımız bir yer. Onun dışında alışverişe gittiğimizde bile, küçücük çocuklar

olmamıza rağmen cami avlusunda abdest alan erkekler bize bakardı. Bize kısa etekler giydinlerdi, onlar da bizi seyrederdi. Çocuk halimizle bir şeylerin ters gittiğini fark ederdik.

Ailenin ikinci kızıyım, daha sonra erkek kardeşimiz oldu. Ablam da, ben de hep okumaya teşvik edildik. Hiçbir zaman evlenme, evinin kadını olma gibi bir hedefle yetiştirilmedik. Kitap okumaya teşvik edildik ve haki-katen çok da meraklıydık, yapabilecek çok fazla işimiz de yoktu. Sokağa çıkmadığımız, oyun oynayamadığımız için kitap okurduk evde, kitap kurduydum ben de. Ama sıkılırdım . Evden çıkamamak. Bahçelerde ağaçlara tırmanarak geçmedi çocukluğum. Konya'daki o altı sene çok önemli yıllar. Sekiz yaş ile on dört yaş arası, tam buluğ çağı. Karanlık yıllardır benim için. Derslerim iyiydi, ortaokul bitince okuldan tavsiye ettiler, Amerikan Kız Koleji, şimdiki Robert Koleji, onun kız kısmının sınavlarına girdim ve İstanbul'a geldim.

Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde okumaya başladım. Bu önemli bir değişim oldu benim için. Aynı yıl babam da emekli oldu. Ailem gelmeden ben yatılıydım, onlar geldikten sonra da yatılı olarak devam ettim. Burslu öğrenciydim. Yeni okulum benim için çok büyük bir kopuştu. O yıl öğrenciler arasında Anadolu'dan, taşradan gelen beş kız vardık. Bunların dördü Bursa'dan, ben Konya'dan gelmiştim. Taşralılar olarak bir odada kalıyorduk. Diğerleri İstanbul'daki burjuva ailelerin kızlarıydı veya yerleşik üst orta sınıf çocuklarıydı. Biz her şeyimizle aynı düşüyorduk, farklılığımız anlaşılıyordu, uyum bayağı zor oldu. Hiç tanımadığımız bir dünyaydı ama dersler son derece ilginçti. Klasik, ezberci orta öğrenimden sonra düşünmeye, araştırmaya teşvik eden, seni biraz da özgür bırakan bir eğitimdi. Ne almak, ne kadar almak istiyorsan, hangi yönde almak istiyorsan, izin veren bir eğitimdi. O eğitim bitti şimdi, yok şu anda Robert Koleji'nde. Çünkü okul Türk eğitim sistemine uyum yapmış durumda. Amerika'ya karşı daha sonra yıllarca mücadele ettim, ama o okuldaki eğitimimden hiçbir zaman yakınmadım. Çok güzel bir eğitimdi ve ben de sonuna kadar yararlandım bundan diyebilirim. Okulda dersler bitince kütüphaneye koşardım. Kütüphanede saatlerim geçerdi. Yatma saatine kadar, yatma saatinde de o kitapları yüklenir getirir telefon kulübesinde üçlere dörtlere kadar okurdum. Güzel yıllardı, ufuklar açıldı önüme orada.

Okul benim okuduğum 1960-66 yıllarında dışa çok kapalıydı. İlk başta da sola kapalı yıllardı. İngilizce edebiyat dersinde bir makalede çağımızın karmaşalarla dolu bir çağ olmasına yol açan üç isimden söz ediliyordu: Darwin, Marx ve Freud. Ben üçünün de adını duymamıştım. Kütüphaneye gittim, Darwin'le tanıştım, hakkında bir sürü kitap buldum ve araştırdım. Nitekim daha sonra seçme ders olarak genetik dersi, evrim dersi aldım. Freud için de raflar dolusu kitap buldum ve psikolojiye ilgim hemen orada başladı, bol bol psikoloji kitabı okudum. Buna karşılık Marx'la ilgili ansiklopedik bilgi dışında pek bir şey bulamadım. Kütüphanede hiçbir kitap yoktu Marx'a ilişkin. Erkek bölümünde herhalde daha fazla vardı, ama bizim kız kolejinde yoktu. Çok ilginçtir, Amerikalıların özgürlük anlayışı da buraya kadar. Daha sonra sosyalizmle tanışmam o okuldaki son yıllarımda, okul dışında oldu.

Konya'dan İstanbul'a geldiğim zaman bu benim için bir kültür şokuydu elbette. Bizler de geldiğimiz okul için kültür şokuyduk. Ama benim meraklı bir yanımdır, tanımadığım, bilmediğim bir çevre ile karşılaştığımda merak ederim. Kitap okumamda da onun çok etkisi vardır. Dolayısıyla anlamaya çalıştım. Ne oluyor, nedir, hayat nasıl? Öfkelenmedim, küsmedim; tersine anlamaya çalıştım, dinledim, sordum, inceledim, okudum, okumayla çıktım içinden, çözümü okumada buldum.

Bizim kolej çevresinde kulüpler vardı. Bunlar sosyal faaliyet niteliğindedeydi. Şimdi Boğaziçi Üniversitesi olan Robert Koleji yüksek öğrencileriyle veya lise öğrencileriyle iki sınıf bir araya gelir parti yapardı. İki üç ke-re gittim öyle partilere. Komik ortamlardı, tanımadığın insanlarla sırf dans etmek, eğlenmek için bir araya geliyorsun ve adeta oyun oynuyorsun. Çevrem de esas olarak o oyunlardan haz eden, oynamaya istekli çevreler değildi, doğal halimiz değildi çünkü o bizim. Selam vermenin yasak olduğu yerden gelip partide tanımadığın gençlerle dans etmek doğal bir süreç değildi. Buna karşılık o döneme göre çok özgür bir ortamdı ve o özgür ortamdan çok etkilendim. Aynı yıllar Amerika'da hippie hareketinin yükseldiği yıllardı. 68'den sonra başlayan büyük kadın hareketinin öncesinde özgürleşme hippie hareketiyle başlamıştı Amerika'da. Bu bize de yansıyor, Amerikalı arkadaşlarımız da vardı, onlar vasıtasıyla da geliyordu. Cinsel özgürleşme ve kadın özgürlük hareketi konusunda kitaplar

okuyorduk o yıllarda bol bol. Türkiye'deki süreçlerin çok ötesinde perspektifler kazandık. Okulumuzda bazı arkadaşların bugünkü gençler gibi rahatlıkla erkek arkadaşları olabiliyordu, aileleri bunları normal karşılıyordu, "çıkıyorlardı". O günlerde yeni öğrendiğimiz bir kelimeydi "çıkamak". Biz "çıkamıyorduk" kimseyle. Bu bizim ailelerimizin kabul edeceği bir şey değildi. Biz çıkamıyorduk, ama gizli aşklar veya platonik aşklar yaşıyorduk. Bir yanımızla ailemiz, muhafazakâr bir çevremiz var, bir yanımızla Amerika'daki en son özgürlük hareketlerini izliyorduk, onların içindeydik.

Bob Dylan dinliyorduk, sonra Joan Baez dinlemeye başladık. Ve sorgulamalar başlamıştı. Bunlar hep 1963 sonrası. Bu tarih Türkiye'de TİP'in kuruluşu, Nazım Hikmet'in öldüğü yıllara denk düşüyor. Türkiye'de de sol bir hareket başlamıştı. Böylece benim siyasal uyanışımla sosyal uyanışım paralel bir döneme denk geldi. Kolejin ikinci sınıfında inançlarımı sorguladım. On beş yaşındaydım. Zor oldu benim için. Tanrı'nın olmadığını fark ettiğim anda bir tarladan geçiyordum ve gökyüzüne bakıp ağladım dünyada yalnız kaldım diye. Manevi dünya hiç olmazsa destektir, arkadaşları, şimdi o da yok olmuştu. Kitap okumak hakikaten o yıllarda çok büyük bir destek oldu. Beni sonraki yıllarda da ayakta tutan, hapishane de olsun, yurtdışında olsun daima kitap okumak oldu. Benim en yakın arkadaşım kitaplardı, hâlâ da öyledir. Kitapların dostluğundan hiçbir zaman uzaklaşmadım, ama kitaplara kitap yazarak veya yazı yazarak katılma, bu arzum da olmadı. İç dünyamda sürekli konuştum kitaplarla ama "ben de yazayım" demedim. Ben yaşadım ve kitaplarda yaşananları yaşamak için önümü açmaya çalıştım. Yazmam gerekiyorsa yazı yazmak bir zorunluluktan benim için, fakat bir kurtuluş yolu idi diyemem.

O yıllarda ailemde çok çarpıcı bir değişim süreci yaşanıyor bir bakıma. 1960 yılında ablam liseyi, ben de ortaokulu bitirmiştik. Ben İstanbul'da koleje gelmişim okumaya, ablam da üniversiteye gidecekti. İyi bir öğrenciydi fakat genç bir kızı yalnız üniversitede okutmak istemediği için korkmuştu ailem ve ablamı ilk isteyenine verme eğiliminde olmuştu. Bu, çok çarpıcı bir şeydi. O güne kadar bizi hep bir kadın olarak okumalıydın, mesleğin olmalı, özgür olmalıydın fikriyle yetiştirmişlerdi. Ablam on yedi yaşına geldiğinde birdenbire verecek bir kızları olduğunu hatırlıyorlardı. İlk çocuk olmanın, Konya'da yaşıyor olmanın deneyimsizliğiyle itiraz edemeyen ablamı "Bak kızım sonra başına bir şey gelirse aile namusu",

şu bu diyerek zorla nişanlıyorlar, beni de Amerikan Kolejine gönderiyorlardı. Böylesine ne yaptığını bilmeyen bir aile tablosu, aslında Türkiye'nin o yıllarını iyi anlatıyor. Babam köyden çıkmış, öksüz çocuk olarak dokuz yaşından itibaren Kemalist fikirlerle yetiştirilmiş ve kendi ayakları üzerinde durmuş, tipik bir devrimci Kemalist, Kemalistlerin yetiştirdiği ilk kuşaktan. Ama kızı on yedi yaşına basınca birdenbire köylü yanı depresiyor ve evlendirmek istiyor. Bu da acı ama ilginç bir süreçtir Türkiye için. Ablamın yaşadıkları bana ders oldu. Ben kafama koydum o andan itibaren, asla beni evlendiremeyecekler, asla ben bunu yaşamayacağım diye. İstanbul'da burjuvazinin bazı kesimlerinde, üst orta sınıfta belki biraz daha özgür fikirler vardı o yıllarda. Bizim aile tam ortada. Kadının eğitilmesi gerekir ama aynı zamanda da ailenin, evinin annesi olması gerekir fikri hala aşılmamış. Hatta annemin arkadaşları ve akrabaları arasında cumhuriyetten sonraki ilk kuşaktan okuyan, meslek edinen kadınlar ya mesleklerinde başarılı olamamışlardı ya da evlenmemişlerdi. Bizim kuşak 1960'lardan itibaren artık buna hayır dedi. Yani siyasi mücadele sürecinde ailemin de bir parçası olduğu sistemin ideolojisine karşı çıkmadan önce, sunulan rolü kararlılıkla reddetmiştim. Bana reddetme olanaklarını biraz da bulduğum ortam, okuduğum kitaplar, okul çevresi veriyordu. Kolej çevresinin renkli hayatına girmemişim hiçbir zaman, yatılı öğrenciler zaten pek fazla girmezlerdi, sosyal sınıf konumum nedeniyle de pek girememiştim. Buna karşılık onun özgürleştirici ve geliştirici ortamına alabildiğine girmiş, dalmıştım.

Bunun sonucunda 1966 yılında İstanbul Üniversitesi'ne başladığımda çevremdeki gençler biraz çocuk gibi geliyordu bana. Onlara göre çok daha olgun ve özgür hissediyordum kendimi, kafaca daha özgürleşmiş bir yerde hissediyordum. Ama onlarla bir arada var olabildim. Bir başka deyişle başından beri anlatmaya çalıştığım sürekli bir yalnız çocukluk, o yalnızlık süreci, aynı zamanda yalnızlığımla baş etme ve farklı ortamlarda yalnızlığımla var olabilme gücü vermişti bana. Birden çok farklı düzlemi bir arada yaşayabilmek, birinden diğerine kolayca atlayabilmek ve hiçbirine tam bağımlı olmamak. On beş yaşla yirmi beş yaş arasındaki on yılını özgürleşme ve kendi kanatlarıyla uçuşa yılları olarak tanımladım hep daha sonra. Gerçekten her istediğimi yapabileceğim, her yöne uçabileceğim duygusunu yaşadım o yıllarda.

Üniversite ve salla tanışma

Liseyi bitirince Amerika'ya gidecektim. Bizim okuldan mezun olanlar genelde Amerika'ya giderdi. Oldukça kolaydı Amerika'ya gitmek. Hatta o yıllarda bizim lise üçüncü ve dördüncü yıllarımızı Amerika'da üniversitenin hazırlık yılları gibi kabul edebiliyorlar, dolayısıyla bazı bölümlere üniversite ikiden veya üçten başlayabiliyorduk. Böyle bir avantajımız vardı, seçme derslerimiz çok güçlüydü ve bir statü verilmiş bizim okula, biz de yararlanabiliyorduk.

Ama lisedeki son yılımda Türkiye'deki aydınlarla tanıştım. O yıl (1965) Sinematek kurulmuştu. Onat Kutlar ve arkadaşları ile tanıştık ve benim tanımadığım bir Türkiye açıldı önüme. Zamanın bütün aydınları, şairleri, ressamı Sinematek'e gelirdi. Sadece filmlere gelmek değil, sohbet için gelirlerdi. Onat'ı görmeye gelirlerdi, sohbet ederlerdi. Çok zenginleştirici bir ortamdı, tanımadığım bilmediğim bir ortam ve çok saygı duydum bu insanlara. Yavaş yavaş Amerika'ya gitme fikri bana soğuk gelmeye başladı. Böyle bir Türkiye varsa ben niye tanımayayım? Aynı yıllarda TİP yükseliyor. Daha önce Nazım Hikmet'in ölümünde bir arkadaş sınıfımıza Nazım şiirleri getirmişti, Türkçe edebiyat öğretmenimiz de "Aman ha bu çok tehlikeli" demişti. İlk defa orada Nazım'ın şiirleriyle tanışmış, sol fikirlere açılmıştım. Ama aslında Marksizm, sosyalizm, sınıf sorunları, dünyadaki rejimler vs. bütün bu konularda benim ilk öğretmenim Onat Kutlar'dır. Fikir dünyası son derece zengin bir aydıdı ve çevresindeki biz gençlere adeta hocalık yapardı. Her sohbetinden bir şeyler öğrenirdik. Bu süreçte ilk eylemim 1965 yılındaki TİP mitingine katılmak oldu. Orada Mehmet Ali Aybar, Çetin Altan, Behice Boran gibi isimleri dinledim. Taksim Mitingi'ydi, çok büyük bir mitingdi. Çok heyecanlandım, tamam dedim hiçbir yere gitmiyorum, ben burada kalıyorum.

Ben solculuşuyordum, ama henüz sınıfta benden başka solcu yoktu. Biraz yalnız yaşıyordum bütün bu süreçleri. O dönemlerde Türkiye'de sol kitap yoktu. Bu işleri öğrenmek lazım deyip bir kitap aldım sahaflardan. İngilizce bir kitap, "*Marksizmin Temelleri*". İçinde dört kitap vardı. *Komünist Manifesto*, *Ücret Fiyat ve Kâr*, *Bilimsel Sosyalizm Ütopik Sosyalizm*, *Devlet ve Devrim*. Dördünü de okudum. Tabii hiç farkında değilim, Marksizmin sahiden temellerini okumuşum. Kendime güvenim biraz art-

tı. Ama öğrenciydim, yine merakla dinliyordum. Herkesten bir şey almak, bu uzun yıllar sürdü bende. Aslında iyi bir özelliktir merak etmek ve insanları dinlemek. Bunu kaybettiğinizde yaşlanıyorsunuz demektir. Üniversiteye işte böyle başladım.

68 üniversite işgalleri, FKF ve TİP

Tıp Fakültesi'nde okuyorum. Üniversitede henüz belirgin hiçbir şey yok. Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) olduğunu duyuyorum, ama buluşamıyorum bir türlü. Bizim fakülte'deki fikir kulübünün başkanını buldum, "Biz de bir şey yapmıyoruz" dedi. İkinci senenin sonuna kadar geldik. İkinci sene Tıp Fakültesi'nde laboratuvar, kadavra çalışmaları, fizyoloji, biyofizik, biyokimya laboratuvarı başlar. Bütün o laboratuvar aktivitelerine hep aynı grup katılır, birbirlerini izleyen numaralar yan yana olur, o numaralar birbirini çok iyi tanır. Yaklaşık otuz kişiydik. Devamlı politika tartışırdık. Tıp öğrendiğimiz kadar politika tartıştık o sınıfta. Yıl 67-68, çok canlı bir dünyaydı, her şeyi konuşuyorduk biz o laboratuvar çalışmalarında. Kadın-erkek ilişkileri, sınıflar, sosyalizm, komünizm, aklınıza ne gelirse. Ben biraz kışkırtıyordum, çok canlı bir politik çevreyle ilişkim vardı, ama herkes çok ilgiliydi. Henüz TİP üyesi değildim, hiçbir şey bilmiyorum diye kendimi TİP'e layık görmüyordum. TİP'e para topluyordum, böyle böyle 68 Haziran'ına geldik. Bir iki sınava girdik, derken bir gün yine hazırlandım, sınava gittim, kapılar kapalı. "Ne oluyor?" dedim. "Üniversite işgal edildi" dediler. Bu arada duymuştuk, Fransa'da, İtalya'da üniversite işgalleri başlamıştı. Arka kapıdan girdim üniversiteye, işgalci gençler bizi içeriye aldı. Bahçede dolaştım, salonları dolaştım ne oluyor, ne bitiyor? Baktım Denizler. İlk defa gördüm Deniz Gezmiş'i orada. Rektörlüğü işgal etmişler, orada bir şeyler yapıyorlar. "Sağ sol yok boykot var" yazısı yazılmış bir tahtaya. Ben Tıp Fakültesi'ne gittim etrafı kolaçan ettim. O zamanlar Tıp da merkez binada. Tıp Fakültesi'nde bir şey yok. O gün veya ertesi gündü, fakültede bir forum yapalım dedik ve merkez binanın arkasındaki bizim ünlü anatomi amfimizi işgal ettik, Sami Zân'ın kürsüsü, orada forum yaptık. Hayatımızda ilk defa forum yapmış olduk ve ilk defa bir forum gördük. Filmlerde bile görmemiştik forum nedir. Sadece kuktan dolma bir şeyler biliyorduk. Hepimiz çıktık konuştuk, hedeflerimi-

zi anlattık. Orada bir kamera olsaydı ve kaydetseydi neler dedik, kim bilir? Sınıf arkadaşlarımdan, hâlâ çok sevdiğim arkadaşımdır Ömer Güven, hep aynı örgütlerde olduk sonraki yıllarda da, o da vardı, çok aktıftı o gün o da. Onun da ilk eylemi, pek çok arkadaşın ilk eylemi. Bizden önce birileri vardı Tıp Fakültesi'nde ama pasiftiler, bizlere ulaşmak için en ufak bir çaba harcamamışlardı. Oysa bizler neler okumuştuk, neler yapmıştık, paralar topluyorduk, kimsenin bize ulaştığı yoktu. Birdenbire dünya değişti, üniversite dünyası da değişti.

Üniversite işgali aşağı yukarı bir ay boyunca devam etti. Üniversitede bir iki gece kaldım galiba, ama genellikle geceleri evime gidiyordum. Daha aile düzenimden kopmuş değildim. Ama o andan itibaren hayatımız geri dönüşü olmayan bir yola koyulmuştu. Evet, değiştirmek lazımdı. Böyle gelmişti böyle gitmezdi, çok netti artık. Eğitimi eleştirmekle başladık, tıp hizmetlerini eleştirmekle başladık, sağlık sistemini eleştirmekle başladık. O yıllarda sosyalizasyon yasası meclisten geçmişti. Fakat birkaç Doğu ili dışında muayenehaneci hekimler tarafından, onların egemen olduğu meclis tarafından uygulama erteleniyordu ve nitekim hasıraltı edildi sonraki yıllarda. Hiçbir zaman Türkiye'de yaygınlaşamadı o sosyalizasyon yasası. Yetersiz bir yasaydı. Örneğin hasta hakları konusunu ele almayan bir yasaydı. Kırsal alana ağırlık veren, kent sağlığını yeterince ele almayan bir yasaydı, ama bu yetersizliklerine rağmen çok önemliydi. O yasa sosyalist ülkelerin ve sömürgeleikten kurtulan ülkelerin Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü çerçevesinde yarattığı rüzgârla Türkiye'ye gelmişti. Orada çok büyük emekler vardı. Hakikaten sağlık sistemini değiştirecekti, özel hekimliğe dayalı sistemi ve hastanelere ağırlık veren hekimliği kaldırıyordu. Koruyucu hekimliğe ağırlık veriyordu. Henüz hekimlerin iktidarını sorgulamıyordu, onu veri kabul ediyordu. Daha sonra 70'li ve 80'li yıllarda dünyada, bugün de artık Türkiye'de tıpta hekim iktidarı, hekimin hastanın bedeni üzerindeki iktidarı da çok sorgulanan bir boyut. Bizim kafamızda henüz böyle bir soru yoktu, ama hemen 68'den sonra yaptığımız ilk işlerden biri toplum sağlığı derneği kurmak, sosyalizasyon yasası için mücadele etmek, aşı kampanyaları başlatmak, gecekondu semtlerindeki çocuk ve kadın sağlığıyla ilgilenmek oldu. İşgallerde sadece eğitimi sorgulamıyorduk, her şeyi sorguluyorduk. Sistemin bütün boyutlarını, ama eğitimi de çok sorguluyorduk.

68'de üniversite işgallerinden sonra 6. Filo geldi İstanbul'a. Bu çok büyük bir tepki yarattı. Böylesine dinamik, işgallerden başarıyla çıkmış, birçok hak kazanarak işgalleri bitirmiş gençlik hareketi bir Amerikan filosuyla karşılaşılıyor Boğaz'da! Tabii çok büyük olaylar oldu. Bu arada arkadaşımız Vedat Demircioğlu'nu kaybettik. O andan itibaren süreç durmaksızın devam etti. Muazzam bir yükselişti. Gençliğin durumunu belki 27 Mayıs gençliğinden çıkış olarak nitelendirebiliriz. 27 Mayıs gençliğinin Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, Milli Türk Talebe Birliği gibi örgütleri vardı. Bunlar daha çok CHP'ye ya da eskiden Demokrat Parti'ye, 60'lı yıllarda Adalet Partisi'ne milletvekili hazırlayan okullar gibi örgütlerdi, böyle kurumlardı. Başkanların oturduğu koltuklar vardı, önlerinde masalar filan. Bunlar da güzel işler yaptılar. Mesela şu hiç bilinmez, o yıllar İstanbul'da gençlik festivali yapıldı. Beş, altı yıl sürdü. O festivallere dünyanın her yerinden tiyatro grupları geliyordu, gençlik tiyatroları ve kendi dillerinde tiyatro yapıyorlardı İstanbul'da. Çok ilginç etkinliklerdi bunlar o günler için. Ama bunun ötesinde başka, bambaşka kumaştan yapılmış kuruluşlardı. Ben o festivallere de katıldım. Onların mutfağında da biraz çalıştım. Ama daha sonra üniversite işgaliyle birlikte ortaya çıkan gençlik ve bizi de içlerine almalanıyla eskilerle birleştığımız sosyalist gençlik başka bir kumaştan yapılmıştı. Hamdı, yeni yeni bir şeyleri sorgulamaya başlamıştı, kahramanlık peşindeydi, ama aynı zamanda asla iktidar peşinde değildi. Hayatını anlamlı kılan şeylerin peşinde koşmaya kararlıydı. Yoksulların, ezilenlerin ve işçilerin yanında.

Özellikle İstanbul'da biz çok şanslıydık. İşçi hareketi canlanıyordu ve fabrika işgallerine, büyük grevlere destek verme imkânımız vardı. Tiyatrolar kuruldu, İşçinin Tiyatrosu, Devrim İçin Hareket Tiyatrosu, bunlar sokak tiyatroları. O tiyatrolarla birlikte mahallelere gidiyorduk, işgallere katılıyorduk veya işgal sonrası işçilere destek veriyorduk. İşçiler bizi çağırıyordu. Nerede bir etkinlik varsa gençler, "talebeler" çağırılıyordu. Bütün bunlar FKF çevresinde gerçekleşiyordu. Aynı yıl 68 işgalinden sonra ben TİP Beşiktaş ilçesine üye oldum. FKF ve TİP'i, ikisini birlikte yürüttüm. 68 yılı çok canlı ve hareketli bir yıl oldu. 69 yılında yine filo geldi çok büyük olaylar oldu ve bu arada sağcıların Amerika'yı protesto eden sola büyük saldırısı olan Kanlı Pazar olayı yaşandı. Bütün bunlar bizim heyecanımızı, şevkimizi azaltmadı,

ama bu saldırılarda arkadaşlarımızı öldürmeye başladılar. Vedat Demircioğlu'dan sonra Taylan Özgür de öldürüldü, derken her ay birilerini kaybetmeye başladık. Eskiden sadece TİP'in bürolarını ve mitinglerini basan Komünizmle Mücadele Demekleri, şimdi esas olarak gençlerin üzerine yürümeye başlamıştı. Coşkuyla başladığımız sorgulama ve başkaldırı hareketi kurşunlanıyordu. İşte o çatışmalar içinde önce sopa, sonra da silah taşımaya başladı erkek arkadaşlar.

O yılların gençlerinde bir silah tutkusu vardı. Yani tabancaları olsun isterlerdi, olmazdı kimsenin tabancası, ama bir tabanca görmek, ellemek onlar için mutluluk kaynağıydı. Bomba, molotof kokteyli, tabanca bunlar çekici sözcüklerdi. Bomba dediğim de içine bilye doldurulmuş, tamamen amatörce yapılmış şeyler. İlk amatörce yapılan bombalardan birini işgalin birinde, kimya laboratuvarında hazırlamışlardı. İki tüp; birini atıyorsun, üstüne ikinciyi atıyorsun ve yerde patlıyor, tutturabilirsen. (Gülüyor) Sonra bir arkadaş, "Yahu bu ikisini bağlasanız birbirine" diyor. "Aa çok iyi fikir" diyor yapan arkadaşlar. Bu kadar amatörce işler. Ama bana hiç sevimli gelmiyordu bütün bunlar. Bugünkü gibi gülemiyordum bile, ür-kütücü geliyordu doğrusu, çok ürkek bir "küçük burjuvaydım" o yıllarda. Ayrıca doğru da gelmiyordu silah; ölüm var arkasında. Ölüm kabul edebileceğim bir şey değildi. Birisini öldürme, ölümüne sebep olma fikri çok kötü geliyordu.

İnsanlar Filistin'e gitmeye başladılar. Deniz ile bir gün üniversitenin bahçesinde konuşuyorduk, "Hadi gel seni Filistin'e götürelim" dedi. Ben durdum. Filistin'e gitme fikri çok güzel, ama dedim ki "Ben o kadar radikal bir şekilde ailesinden, eğitiminden kopmuş bir insan değilim henüz, bırakmam bunları, aileme bunu kabul ettiremem, onları da terk edemem, gide-mem, yapamam." "Yahu siz kızlar zaten böylesiniz, iş yok sizde" dedi Deniz bana. Çok ağır gelmişti, ama bir yanıyla da beni dinlemediği için rahatsız olmuştum. Beni anlasın ve dinlesin diye bekliyordum. Denizler gelmeden önceki FKF'li gençler bana daha uygun gibiydi. Filistin'e gitmediğim için beni azarlamazlardı. Onlarla bayağı aktif bir şekilde eğitim faaliyetleri yapıyorduk. Hocalarımızdan biri Oya Baydar'dı. Asistandı çünkü o. Gencay (Gürsoy) Tıp Fakültesi'nde asistan ağabeyimizdi. Başka asistan ab-lalarımız, ağabeylerimiz de vardı. FKF içinde gruplaşmalar vardı. Herkes

okuduğu dergiye göre tanımlanırdı. Çeşitli sol dergiler vardı onları okuyorduk. Bizim İstanbul'da en çok etkilendiğimiz dergi Doğan ve İnci Özgüdenlerin çıkardığı Ant dergisiydi. *Yön, Türk Solu* vardı. Geçmişten farklı olarak biz, 68 ile birlikte FKF'ye gelen bu yeni dalga sınırları da tanımıyorduk. Önümüze gelen istediğimiz her dergiye alıyorduk ve hepsini okuyorduk, hepsini izliyorduk. Beğendiğimiz, daha az beğendiğimiz oluyordu ama şu dergi okunur bu dergi okunur gibi sınırlarımız yoktu bizim.

İstanbul'da çok sayıda işçi faaliyeti vardı, onlara katılıyorduk. Fabrika işgallerine katılıyorduk. Bir gün Horoz Çivi'ye gitmiştim. Osman Arolat götürmüştü beni. İşçiler ve aileler acayip radikal, ortam çok sert. Toplum polisi gelmiş. İşçilerin arasında beni hemen seçmişler, bir de baktık polis geliyor beni almaya, hani biz kışkırtıcıyız ya. Aslında kimseyi kışkırttığımız yok, işçiler bizi eğitiyor, biz işçileri değil. Ama polis beni kışkırtıcı olarak seçti. 30-40 kadın beni aralarına alıp, taa mahallelerine kadar götürdüler ve oradan minibüse bindirdiler, gönderdiler. Tabi çok ilginçti bu işgaller. Sungurlar Fabrikası, Demirdöküm işgali... Bütün bunlara gittik, işçileri destekledik. Singer Fabrikası'ndaki direnişe bildiri dağıtarak katılıyorduk, gözaltına alınıyorduk vs. Bu gibi faaliyetlerimiz İstanbul'da çok yaygındı. O dönemde gençlik hareketi de İstanbul, Ankara, İzmir, Trabzon'la sınırlı... Trabzon bile yeni yeni büyüyen kentlerdendi. Üniversiteler yaygın olmadığı için üniversite işgalleri de sadece buralarda gerçekleşmişti.

Bizim üniversite işgalleri sonrasında gelişen hareketimizin ayırt edici bir özelliği de köy, toprak işgalleri ve üretici direnişleriydi. Tütün mitingleri, fındık mitingleri, Çukurova... Arkadaşlarımızın bir kısmı Hakkari'ye kardeşlik köprüsünü yapmaya gittiler. Boğaz Köprüsü'nü protesto için, İstanbul Teknik Üniversitesi'nden arkadaşlar Hakkari'de Zap Suyu'na köprü yapalım diye bir proje geliştirmişti. Bizim FKF'den de epeyce arkadaş gitti, o etkinliğe katıldı. Erkek arkadaşlar gitti, kadın arkadaşlardan kimse var mıydı bilmiyorum. Böyle birçok faaliyetimiz oluyordu.

Hayatla, toplumla iç içeydik, ama bu arada kendi çevremizden kopmaya başlamıştık, yani giderek öğrenci üniversiteden kopmaya başlamıştı. 68 işgallerinden bir buçuk sene sonra artık yeni gelen öğrencilerle pek bağımız kalmamıştı. Hepsi solcuydu ama biz kopmuştuk onlardan. Kendi iç tartışmalarımıza gömülmüştük. Çok fazla kitap okuyorduk. 69'da İs-

İstanbul'da Denizler de katılmıştı FKF'ye, fakat bir kan uyuşmazlığı olmuştu. Onlar daha eylemciydi, daha az teorik tartışmacıydı, biz ise teorik tartışmaya daha yatkındık. Onlarda daha çok gerilla fikri yaygındı. Bizde işçi köylü hareketlerine katılma fikri daha yaygındı. Onlar bizi pasifist, biz de onları biraz milliyetçi buluyorduk. O günkü değişimimizle onları Kema-lizm'in etkisinde diye eleştiriyorduk. Nitekim bu konularda netleşmek için 69 işgallerinden sonra bir yaz boyunca, Necmilerin (Demir) birkaç arkadaşla birlikte kaldığı bir evde eğitim ve tartışma toplantıları yaptık. Marksist kitaplar hızla tercüme edilmeye ve yayılmaya başlamıştı. Özellikle Mihri Belli ve Sevim Belli'nin çevirdiği kitaplar vardı. Biz de büyük bir açlıkla önümüze gelen her kitabı okuyorduk. O günlerde sosyalist devrim, Milli Demokratik Devrim (MDD) tartışması vardı. Bu sırada Mehmet Ali Aybar'la Behice Boran arasında da bir tartışma başlamıştı. Bir yandan da Mihri Belli ile her ikisi arasındaki tartışma sürüyordu. TİP içinde yoğun bir tartışma süreci yaşanıyordu. Bu sürece biz de İstanbul FKF içindeki gençler olarak katılıyorduk. O yaz büyük bir grup gerçekten çok sayıda kitap okuduk ve tartıştık. Bu tartışma süreci sonunda meseleler biraz farklılaşmaya başladı bizim için. O noktada karar vermemiz gerekiyordu. Biz de koptuk kendi arkadaşlarımızdan. Necmi ile ben. İlk başta büyük bir kesim olarak kopuyorduk fakat daha sonra diğerleri vazgeçti. Onların önemli bir bölümü daha sonra TKP'yi oluşturacak, bir bölümü ise 70'li yıllarda hiçbir gruba dahil olmayacaktı. Necmi ile 69 sonbaharında Ankara'da FKF'nin Dev-Genç'e dönüştüğü kurultaya iki kişi olarak gittik. Bizim için de, arkadaşlarımız için de hüznü bir kopuştu bu.

68 işgallerinin sonunda üniversitede birtakım haklar elde etmiştik. Bu haklardan biri de her fakülteden ikişer temsilci seçilmesi ve bu temsilcilerin oy hakkı olmaksızın sadece söz hakkı olarak fakülte yönetim kuruluna katılmasıydı. 68-69 ders yılı için öğrenci temsilcisi seçildim. Fakülte yönetim kurulunda hocalar bizi anlamaya çalışıyorlardı, biz kimiz, neyiz, ne yapıyoruz? Bizim umrumuzda değildi doğrusu hocaların ne düşündüğü; derdimizi anlatmaya, öğrencilerin taleplerini oraya götürmeye çalışıyorduk. Hocalar da bizi ne istiyoruz diye sıkıştırıyorlardı. Bir toplantıda bir hoca bana "Doktorluğunuz mu ön planda gelir yoksa devrimciliğiniz mi?" diye sormuş. Ben, "Tabii ki devrimciliğim" demişim. Bir genç böyle sıkış-

tırılır mı, ne diyeceğim belli! Bu konuşma bende hiç yer etmemiş, farkında değilim, hatırlamıyorum bile. Daha sonra o hoca bunu çevresine anlatmış. Yıllar sonra başka hocalar vasıtasıyla bana geri geldi. Derdimizi anlatabileceğimiz ve oradaki temsilcilik görevimizi layıkıyla yerine getirebileceğimiz bir durum yoktu. Mücadele sonunda kazanılmış bir haktı bu ama henüz ne kurumsal olarak üniversite değişmişti, ne hocaların kafası; bizim söylediklerimizi ciddiye alarak bir şeyleri değiştirmeye niyetleri yoktu.

Üniversite kendisini değiştirmeye hazır değildi, sistem ise bizi Amerika'nın yeşil kuşak çerçevesinde örgütlediği antikomünist savunma hattının veya saldırı hattının hedefleri haline getirmişti öğrenciler olarak. Marksizmi incelemeye başladığımız için derhal o yeşil kuşağın hedefi olmuştuk. Türkiye'de ciddi tartışmalar yaratma imkânlarımız kısıtlanmıştı. Sadece çok büyük başlıklar tartışılır hale gelmişti. Dile getirdiğimiz bütün küçük talepler ve eleştiriler duyulmaz olmuştu. Bir de saldırılar çok artmaya başlamıştı. Bu bizi hızla öğrenci kitlesinden kopmaya, kendi içimizde küçülmeye, içe kapanmaya ve belki TİP'in de aktif üye potansiyelinin olmaması, bize ayak uyduracak potansiyelinin olmaması nedeniyle partitabanından da kopmaya doğru götürüyordu.

TİP içinde de hızla radikalleşiyorduk. TİP'in öne çıkardığı muhalif ama legal parti görünümünden bizleri uzaklaştırmaya başlamıştı bu durum. TİP yönetimiyle aramızda bir kopma yaşanmaya başlamıştı. Gerçi ilk başta TİP'te bize kapılar açılmış, hemen görevler verilmişti. Ben Beşiktaş ilçesine girmiş, bir iki ay sonra eğitim sekreteri olmuştum örneğin. Hani dört kitap okumuştum ya, meğer çok önemliymiş onları okumuş olmak. Ama biz hızla radikalleşiyorduk. Bir yandan da Türkiye'nin her yerinde TİP içinde bizim gibi radikalleşen, gelişen unsurlar oluşmaya başlamıştı. Yani bu sadece üniversite hareketi olarak kalmamıştı, işçi hareketi, köylü toprak işgalleri, bütün bunlar radikal odaklar, öbekler yaratmaya başlamıştı Türkiye çapında. Bu süreç TİP içinde zaten mevcut olan tartışmalarla üst üste gelerek bizim konumumuzu biraz güçleştirmişti. Merkezi rahatsız eden bir dinamik halini almaya başladık. Biz kadınlar akşamları evimizde yaşıyorduk. Ama erkek arkadaşlarımız hızla teknik üniversitede, yatakhanelerde yaşamaya başladılar. Onlar daha da hızlı koptular. İşçi mahallelerinde yaşamıyorsun, işçilerle tam anlamıyla birleşemiyorsun, öğ-

renci kitlesinden kopuyorsun, radikalleşiyorsun ve silahlanıyorsun. ABD'nin ve komünizmle mücadele demeklerinin saldırısı bizi böyle bir yere doğru itti. Bunlara paralel olarak biz de "Tek kurtuluş yolu silahlı mücadele ve devrimdir" fikrine gittikçe daha fazla geldik.

Devrim tartışması başladığı anda karşımıza MDD mi, yoksa sosyalist devrim mi tartışması çıkıyordu. İlk başta sosyalist devrim diyen arkadaşlar bize daha yakın görünmüştü, ama çok kısa sürede o çevre içinde sosyalist devrimden kastedilenin aslında parlamenter sistem içinde sosyal demokrat parti benzeri bir çizgi olduğu kanısına vardık. Sürekli frenleme üzerine kurulu, sistem içi muhalif bir çizgi olduğu kanısına vardık. Biz sahiden devrimci bir çizgi arıyorduk. Belki onun ne olduğunu tanımlayabilmiş değildik, ama devrimci bir çizgi arıyorduk ve bu devrimci çizginin Türkiye'de tek başına işçilerle değil aynı zamanda köylülerle de olacağını düşünüyorduk. Giderek milli demokratik devrim, işçi köylü devrimi fikri bize daha yakın gelmeye başladı.

68 ve kadınlar

Bu süreçleri yaşarken vurgulamak istediğim birkaç nokta daha var. Birincisi, ailem benim bu etkinliklerin içinde olduğumu başından beri biliyordu, ama ben ailemden tam kopmuş bir kişi değildim. 68 Aralık ayı, anneannemin çok ağır hasta olduğu bir gün, üniversitede ertesi gün boykot var, hazırlıklar yapıyoruz. Tıp fakültesinde arkadaşlara diyorum ki "Anneannem çok hasta bu gece ölebilir, bırakın eve gideyim." "Sen nereden biliyorsun bu gece öleceğini?" diyor, beni ciddiye almıyorlardı. Çok sevdiğim bir insan, ikinci annemdi. Sonunda kartonları, kalemleri yükledim eve gittim. Hakikaten o gece anneannemi kaybettik. Sonraki saatlerde evde bütün akrabalar toplandığında, ben arka odaya geçtim ve ertesi günkü boykot afişlerini hazırladım. Ailem eylemlere katıldığını biliyordu. Çok tedirgindiler. Ailemle sürekli çatışıyordum, sürekli bana sınır koymaya gayret ediyorlardı. Bu daha önce erkek arkadaşlar konusunda yaşanmıştı, sonra eve kaçta geleceğim konusunda yaşandı, daha sonra da politik faaliyetler konusunda çatıştık. Sürekli ailem bana sınır koymaya çalıştı, ben de o sınırları zorlamaya gayret ettim. Her seferinde onların koyduğu sınırın iki saat sonrasında gelmek için uğraştım. İşim olmadığı halde dışarıda

geçirdiğim günleri çok bilirim. Sırf o sınırları tanımış olmamak için böyle devam etti. Birlikte yaşıyorduk, isterseniz gideyim diyordum, tabii gitmemi istemiyorlardı. Ailem çok rahatsızdı bu durumdan ama beni etkilemiyorlardı. Üzerimde etkili olabilecekleri konumda değillerdi. Babam Kemalist, komünizmi düşman olarak görüyor, öyle yetişmiş. Annem CHP'li ev kadını. Benim böyle radikal işler yapmamı istemiyor. Bir kadın olarak kendisine daha benzer bir çizgi izlememi istiyor. Dolayısıyla bu kaçınılmaz bir kavgaydı. Ben onları üzmemi istemiyordum, ama bu kavgayı kabul etmek dışında yapabileceğim bir şey yoktu. Tek yapabileceğim çekip gitmekti, onu da istemiyorlardı. O kavgayı sürdürdük evde. Acıdır, çok acı verdim, üzdüm ama başka yapabileceğim bir şey yoktu.

Bütün bunları anlatırken düşünüyorum da bir kadın olarak ben ve etrafımda pek çok kadın bu mücadelenin içinde doğal olarak vardık. Kendiliğinden vardık ve öznelerdik. Yani kendimizi hiç öyle ikinci sınıf filan görmüyorduk. Biz orada herkes gibi vardık. Bazı konularda erkek arkadaşlardan daha ileriydik, bazı konularda onlardan geriydik, herkes gibiydik. Kendimizi hiç eksik görmüyorduk. Erkek arkadaşlarda zaman zaman bizi küçük görme eğilimi olabiliyordu, ama onlar toy çocuklardı, onların ne düşündüğü bizim için çok önemli değildi. Eşittik çünkü otoritelerimiz yoktu başımızda. TİP'in başında Aybar vardı örneğin, ama bizim doğrudan temasımız yoktu Aybar'la. FKF'de şeflerimiz yoktu. Dolayısıyla arkadaşlarımızın bizim hakkımızda ne düşündüğü önemli değildi. Biz eşittik. Bizim onlar hakkında ne düşündüğümüz de, onların bizim hakkımızda ne düşündüğü de önemli değildi. Biz birlikte mücadele ediyorduk. Bu ilginç bir geçiş dönemidir. Hakikaten böyle özgür bir dönem yaşadık biz. Mücadele içinde 68 ve 69'da kadınların sayısı azdı. Fabrikalarda da mücadele eden birçok kadın ve işçi temsilcisi olmasına rağmen sayıları azdı. Var olanlar çok aktif olarak işin içindeydiler, öyle ikinci plana filan itilmiyorlardı mücadele içinde. Buna karşılık kurumsallaşan her yerde kadınlar ikinci plana itiliyordu. Bu kurumlara TİP'i dâhil edemeyeceğim. Belki Behice Boran'ın en tepede var olmasıyla, ilçelerde de bütün kadınlar çok aktif görevler alıyorlardı. Yani en ufak şekilde ikinci plana itilmiyorlardı. Ya başkan, ya başkan yardımcısı, eğitim sekreteri; hemen hepimizin önü açıktı TİP'te de. Fikir Kulüpleri'nde de hiç böyle bir sorunla karşılaşma-

dık. Buna karşılık sendikalarda ünlü kadın sendikacı yoktu tepede. İşçi liderleri arasında vardı mücadeleciler kadınlar, ama sendika hiyerarşisi içinde kadın yoktu. Kurumlaşan her yerde hemen kadınlar ikinci plana itiliyordu. Nasıl oldu da TİP içinde kadınlara bu kadar önemli yer verilebildi. Bu sadece Behice Boran'dan ibaret değildi, kadınların sayısı çoktu. 1960'ın Türkiye'sinde kadınlar bu kadar aktif her yerde var mıydılar? Üniversitede vardı, öğretim üyeleri arasında her dönemde oldular, o dönemde de oldular. Ama TİP içinde kadınların bu ölçüde varlığı dikkat çekici bir noktadır. Ben açıklayamıyorum. TKP geleneğinin kadına verdiği yeri tam olarak bilmiyorum, bu nedenle açıklayamıyorum. Ama mesela daha önceki dönemde, 60'ların ilk beş yılında aydınlar arasında gözlemlediğim, kadınla erkeğin böylesine eşit görüldüğü bir ortam değildi. Daha erkek egemen bir yerdi. Tomris Uyar gibi şairler vardı, onlara değer verilirdi, ama bu dünya erkeklerin egemen olduğu ve kadınların da onların gönül eğlendirebilecekleri hoş nesneler sayıldığı bir yerdi. Bu da benim ilk başta hayran kaldığım aydın dünyasından uzaklaşmama ve üniversitede isyan eden gençleri toyluklarıyla bile çok daha olumlu görmeme yol açmış bir unsurdur. Aydınların, yazarların, edebiyatçıların kadınlara kendilerini beğendirmeye çabaları, flört etmeye çalışmaları, kadını nesneleştirmele-ri... Bu üniversitedeki gençlerde yoktu. Toydular, geri bir sürü fikirle doluydular, ama sen kendini onların eşiti olarak koyduğun, doğruladığın zaman onlar seni kabul ediyordu eşit olarak.

Benim ilk başta hiçbir zorluğum olmadı, bir kadın olarak kabul edilme konusunda. Ne zaman ki silah işin içine girdi, silahın girdiği yerde kadına düşen görev en fazla silahın taşınmasıdır. O noktadan sonra kendiliğinden ikinci plana itiliyorsun. Ve yanışmaya kıskırtılıyorsun, "Silah talimine gider misin" gibi. Ben o yanışmaya girmedim, kaçtım o yarıştan. Hoşlanmadığım bir şeydi. Gerçekten tam bir kentli küçük burjuvaydım, köylü kökenim olsa silahla daha haşır neşir olurdu belki, asla olmamıştım. Evde babamın silahı vardı ama biz görmezdik bile o silahı. Son derece gizli saklı bir şeydi ve çocukların asla erişemeyeceği bir aletti. Silaha hep negatif duruşum vardı. İlgimi de çekmedi hiçbir zaman, talip de olmadım, çatışmalara katılayım şu bu. Fikri boyuta, kitle mücadelesine daima talip oldum, her daim katıldım ve katıldığım zaman da görev al-

dım. Hiç itilmedim, dışlanmışlık yaşamadım ilk başlarda. Ne zaman ki mücadele iyice hızlandı ve artık örgütlerimiz sahiden silahlı mücadeleye başladı, işte o zaman bu sorun yeniden karşımıza geldi. Önümüze “En tepedeki örgütlenmenin içinde var olacak mıyız, olmayacak mıyız?” sorusu geldi. Erkek arkadaşlar ilk başta bizi dışladılar ama hayat hemen bizi mücadelenin içine çekti ve yakalanıp hapse girdik. Ondan sonra da kadınlar olarak idam tehdidine filan aldırmadan örgütün onurunu savunma görevini seve seve üstlendik.

Sol hareket içinde, ÖDP içinde ve başka yerlerde de böyle oldu. Benim deneyimim şudur: Nerede mücadele var, nerede fedakârlık ve risk alma var, orada kadınlar var. Ne kadarını alabilirsen önün açılıyor, bu sana kalmış. Ne kadarını alabileceğini senin iç dünyan belirliyor. Risk almak söz konusu olduğu zaman hiç kimse sen kadınsın risk alma demiyor devrimci hareket içinde. Oysa ailelerimiz bize hep öyle der, sen kadınsın risk alma, kadınlar risk almaz. Hayır, sol hareket bizim önümüzü açıyor. Aldığımız kadar. Bizi zorluyorlar demiyorum. Hiçbir zaman bizi almayacağımız risklere zorlamadılar, ben zorlanmadım, böyle bir şey yaşamadım. Alacağım bütün risklerde önüm açıktı. Ne zaman ki söz konusu olan risk alma değil de bir iktidar tartışmasıdır, orada birden kapıların kapandığını görüyorsun. Fark etmeden. Hani şimdiye kadar hep açıktı önüm, bu kapı ne? Anlamakta zorlanacağın kadar ani dönüşler oluyor. Eğer sen bunu sorgulamadıysan birdenbire şaşırıyorsun bu kapı da nereden çıktı? Bu kapının kadın olduğun için kapandığını algılamakta zorlanıyorsun. Böylesine ikili bir dünya var, biz de bunu çok yoğun bir şekilde yaşadık gençliğimizde. Bu çok kısa sürdü ve zaten hep risk almak gerekti ve risk aldığımız için de sürekli önümüz açık oldu. O yılları düşünürken biraz bu perspektifle bakmak gerek. Risk alınan dünya, ama o risk alınan dünyada hiyerarşik yapılar oluşursa önümüz kapanabilirdi, bilmiyorum. Şimdi Kürt hareketinin durumuna bakıyorum, oralarda da pozitif çabalarla, pozitif ayrımcılıkla ancak kadınlar kendilerine yer buluyorlar, ama buluyorlar, bu mümkün. Risk almalarına sonuna kadar izin veriliyor hatta daha ileri gidiliyor hiyerarşide de yükselmelerine izin veriliyor, ama bütün bunlar yapılırken pozitif ayrımcılık yapan bilinç var orada, bu çok önemli bir şey. Bizim dönemimizde böyle bir bilinç yoktu erkek arkadaşlarımızda,

çok uzun süreler olmadı, hala da olduğunu düşünmüyorum. Türkiye solunun erkek bölümünde böyle içselleştirilmiş bir bilincin olduğunu düşünmüyorum. Tartışırsanız herkes kabul eder, uygulamaya geldiği anda otomatik refleks kapıyı kapatma. Bilmiyorum belki abartıyorum ama ben hep böyle yaşadım süreçleri.

Mücadele içinde aşık olmak

1969 yazı benim kişisel yaşamımda da önemli bir dönemeçti. Necmi ile bir yıl önce, 68 işgallerinin ilk günü ya da ikinci günü tanışmıştık. İşgalin mitinglerinden biriydi, üniversite bahçesinde bir hareketlilik olmuştu, büyük bir yürüyüş başlamıştı. Onat Kutlar ve arkadaşları da bahçedeydi, izlemek üzere gelmişlerdi Sinematek'ten. Ben onlarla birlikte Sinematek'e döndüm. Henüz tanıdığım kimse yoktu o yürüyüşte ve eyleme katılma isteği duymadım. Sinematek'e döndüm, ama heyecan içinde değerlendiriyoruz işgali. Derken kapıdan içeri üç genç girdi. "Biz işgal komitesinden geliyoruz, üniversitede film göstermek istiyoruz, bize film sağlayabilir misiniz?" dediler. Çok heyecanlandık tabi. Hemen yüklendik koskoca kömürlü gösteri makinesini, Ömer Pekmez vardı, onunla birlikte. *Potemkin Zırhlısı*, *Ana* ve *Üstün Barışta* diye bir arkadaşın iki ay önce İtalya'da sinema okulunda çektiği *İşgal* adlı filmi omuzlara yüklendik, gittik İstanbul Üniversitesi'ne bu üç gençle beraber. Yolda gençlerden birine "film Necmi" diye hitap ediyorlardı arkadaşları, ben de onun sinemayla çok ilgilenildiğini düşündüm. Necmi, gözüme ilk böyle girdi. Meğer hiç ilgisi yokmuş, espri yapmışlar ben de geleyim deyince. Bu üç arkadaş ömür boyu arkadaşım oldu. Necmi, Alpay Biber ve Ragıp Zarakolu. Üçü de çok değer verdiğim, saydığım, sevdiğim arkadaşlarım oldu ömür boyunca. Sonraki bir yıl boyunca böyle başka birçok arkadaş edindim FKF içinde.

Ben özgür bir insandım ve beni öyle kabul ediyorlardı. Değer verilen insanlardan biriydim. Politikayla çok ilgilenen, sorgulayan, fikirler öne süren bir kadındım. Çok alışılmış bir şey değildi bu, belki de bunun için arkadaşlarım bana değer veriyordu, önem veriyordu. Bir yandan da hiç kimse bana ne özel hayatımı soruyordu, ne bu konuda ben kimseyle konuşuyordum. Kendimi bir birey olarak kabul ettirmiştim orada. Hemen hemen hiçbir olumsuzluk yaşamadım. Çok rahat, özgür bir seneydi ama

bir yıl sonra, 69 baharında Necmi'ye aşık olduğumu hissettim, bu beni sarstı biraz. Gene de özgür tartışmalar sürecinde tamamen özgür kaldım. Bende böyle bir yan vardır, çok bağımlı bir yanım da var, çok bağımsız bir yanım da. İkisini birlikte yaşayan bir insanım. 69 yazında bir yandan işgal nedeniyle sınavlar ertelenmişti, tıp fakültesi üçüncü sınıf sınavları çok ağırdır, onlara hazırlanıyorum. Öte yandan tartışmalarımızı sürdürüyor, her gün bir kitap deviriyoruz. Bu yoğun okuma ve tartışma faaliyetleri arasında, nasıl karar alacağız, ne yapacağız İstanbul FKF ekibi olarak, nereye katılacağız, kime katılacağız sorularını soruyoruz. TİP içindeki büyük çatışmalar sürüyor, tutumumuz ne olacak? Bir yandan bu, bir yandan sınavlara hazırlanmam gerekiyor, bir yandan da aşık olmuştum Necmi'ye. Üçü birden gidiyor. Zor günlerdi...

Mahir Çayan'la karşılaşma ve kitle çalışmaları

Yaz sonunda Necmi ve ben gruptan ayrıldık ve TİP'in merkezi görüşünün karşısında yerimizi aldık. Ben bunu MDD'ye katılmak olarak değerlendirmiyorum. Tartışma o değildi. Tartışma tabii oydu aynı zamanda, ama bu TİP merkezinin temsil ettiği çizgiye karşı net bir tavır alma meselesiydi. İşte o ruh hali içinde 69 sonbaharında Ankara'daki FKF genel kongresine gittik. O kongrede FKF, Dev-Genç olarak isim değiştirecekti. Kongrede Necmi ve ben yalnızdık, biraz buruktuk, bir buçuk senedir birlikte mücadele ettiğimiz arkadaşlarımızdan ayrılmıştık. Ankara'dakileri fazla tanıımıyorduk. İstanbul'da TİP'in karşısında duran arkadaşlarla da çok fazla ilişkimiz yoktu. Kongrede ilk defa Mahir'i dinledik. Mahir Çayan çok önemli konuşmalar yaptı ve gerçekten binlerce kişi Mahir'i dinledi o salonda. Sanıyorum iki gün konuştu ve bütün salon pür dikkat Mahir'i dinledi. Daha önce bir kere görmüştük kendisini, ama ilk defa orada tanıdık Mahir Çayan kimdir, nedir, hangi fikri temsil eder? O andan itibaren bizim için her şey netti. Çok farklıydı, çok başka bir sesti bu. Nasıl başka bir sesti? Eski tartışmaların üzerine çıkan bir sesti. Bir başka deyişle TİP içindeki tartışmaları aşmış bir sesti. Türkiye gibi ülkelerin özgüllüğünü ortaya koyan bir sesti. Hem çok devrimci bir sesti, aynı zamanda da Marksist bir sesti, işçi-köylü ikilemlerini aşan bir sesti, kır-kent ikilemlerini aşan bir sesti, hepsinin önemini vurgulayan bir sesti. Türkiye'ye ayakları basan bir sesti ve parlamenterist bir ses değildi, askeri darbeci bir

ses asla değildi. Üniversite gençliğinin kongresinde işçileri, köylüleri ön plana çıkarıyor, onların önemini vurguluyordu ve salon pür dikkat onu dinliyordu. Bu büyük bir dönüm noktası oldu bizim için. Çok rahatladığımı hissettim. O bağı kurduk oradaki arkadaşlarla ve İstanbul'a döndük. Büyük bir mutluluk içinde döndük, bulmuştuk nihayet yerimizi.

69-70 kışı sol içi tartışmaların biraz durulduğu, daha çok faşistlerin, komünizmle mücadele örgütlenmelerinin, polisin üzerimize gelmesiyle çok yoğun geçen, eylem dolu bir kıştı. Pek çok arkadaşımızı kaybettiğimiz, aynı zamanda kitle bağlarının daha somutlaşmaya başladığı bir dönemdi. Bir önceki yıl, 68 işgallerinden sonraki kış, fabrika işgallerine, toprak işgallerine katılma açısından zengindi. Ama biz öğrenciler olarak gidiyorduk oralara. Oysa bu ikinci kış artık kendimiz de örgütlenmeye çalışıyorduk. TİP içindeydik aynı zamanda. İstanbul'da TİP'in bütün ilçelerinde vardık ve İstanbul'u ele geçirmiştik. İstanbul'da ağırlıklı olarak var olanlar bizlerdik, TİP merkezi çok zayıftı. Belki orada hoyratça davranışlarımız da oldu, bazı kesimlerin daha da hoyratça davranışları oldu. Belki TİP'i ele geçirirken, TİP'in değerini yeterince anlamadık, yeterince yaşatamadık. Çünkü bir sene sonra silahlı mücadeleye başlayacaktık. Ama TİP'in bizim elimize geçmesi bir komplo filan değildi. İstanbul'un bizim elimize geçmesi hayatın ta kendisidir. 68 sonrası yükselen büyük dalga TİP'i ele geçirdi ve TİP merkezi bu dalgayla baş edemedi. Bu dalga karşısında savunmacı oldu, bu dalgadan korktu, çekindi. Onu denetlemeye ve sınırlandırmaya çalıştı. O dalga kabına sığmadı ve bu büyük bir çatışmaya dönüştü. O yıl genel seçimler yapıldı. Biz o seçimden bir ay önce TİP'ten ihraç edildik. Gittik, TİP'e oy verdik gene. Oy verecek başka yer yoktu ama çok buruktuk. Biz İstanbul'u ele geçirdik diye bizi tasfiye ettiler. İlk tasfiyelerden biridir bu, çok önemli bir şeydir. Gençliği tasfiye ettiler, yani yeniye tasfiye ettiler orada. Hatalarımız olmadı demiyorum ama bu hatalar tartışılabilir şeylerdi. İletişim kurulabilirdi. Niye tasfiyeci yaklaşım tercih edildi? Aybar'la Boran ekibi de ayrılmıştı. Bizi de tasfiye ettiler ve TİP sadece bir ekibe, Boran ekibine kaldı. Böylesine hareketli ve çok politik bir yıldır. Bir özelliği de bizim biraz öğrenci kitesinden kopmamızdı. Ama mahalle ve işçi semtlerindeki çalışmalara yoğunlaştığımız bir yıl. Bu arada Türkiye'de ve kendi içimizde darbeci eğilimler devam ediyor, güçleniyor. Kendi içimizde bunlarla hesaplama da gündemde.

Esas olarak çok canlı bir süreçti. Bir gün İTÜ'deyiz, "karargâh" İTÜ'de. Her dönemde olduğu gibi bizim de bir "karargâhımız" var. İTÜ'ye toplum polisleri geldi, derhal herkese haber verildi toplum polisleri geliyor diye. Baktık gayet kibarlar. Dev-Genç yetkilisiyle görüşmek istiyoruz dediler. Hemen arkadaşlara haber verdik buluşturduk. Onlar görüştüler biz dışarıdaydık. Eylem yapmak istediklerini, hakları için mücadele etmek istediklerini, bu konuda Dev-Genç'ten görüş almak istediklerini, tavsiyelerini öğrenmek istediklerini söylemişler, nasıl örgütleneceklerini, ne yapacaklarını sormuşlar. Öyle bir hale gelmişti ki Türkiye'nin her yerinden talepler geliyordu, biz şöyle harekete geçmek istiyoruz, Dev-Genç bize nasıl yardımcı olur? Biz şunu yapmak istiyoruz. Fabrikalardan haberler geliyor, köylerden haberler geliyor, taşradan haberler geliyor, kentlerden. Dev-Genç bir efsaneye dönüşmeye başlamıştı. Bir odak halini almıştı. TİP odak olma özelliğini yitirdikçe Dev-Genç odak olarak ortaya çıkmaya başlamıştı. Tabi bir yandan da Dev-Genç'i aşan talepler bunlar. Aslında politik bir partiden talep edilmesi gereken şeyler ve Dev-Genç'in içinde de Marksist devrimci kanatla, darbeci eğilimleri olan kanat arasında farklılıklar var. Bunlar da sürüyor. Bu arada pek çok arkadaş Filistin'e gidiyor. Bu hareketlilik, bir kadın olarak bugün baktığımda aslında bizi biraz ikinci plana itmeye başladı. Silah, devrimci örgütlenme ve İTÜ yatakhaneğinde ortak yaşam, bunlar erkeklerin dünyası oldu. Bizler evlerimize veya yurtlara, kaldığımız yerlere gidiyorduk. Gene mücadelenin içindeydik, ama bir yıl önce üniversitede öğrenci hareketinin temsilcileri, liderleri olarak bizim yürüttüğümüz mücadele ile karşılaştırıldığında veya fabrikalardaki çalışmalarda yaptığımız, gösterdiğimiz performansla karşılaştırıldığında ikinci plana itilme gibi bir ruh halini yaşadığımı hatırlıyorum. Bunun bilincinde değildik ve bir talepte bulunmadık. Öyle bir şey hatırlamıyorum. Kadın örgütlenmesine de girmedik, yönelmedik. 69-70 kışında böyle bir itilmişlik duygusunu yaşadığımı, erkek egemen bir sürecin başladığını hissettiğimi hatırlıyorum.

15-16 Haziran büyük işçi direnişi

Bu sürecin sonu 15-16 Haziran büyük işçi direnişleridir. O günler gerçekten bir doruktur, zirvedir. Dev-Genç'i de aşan bir zirvedir, ama sanki bu işin içinde Dev-Genç'in çok özel bir rolü varmış gibi hepimiz aranır hale

geldik 15-16 Haziran'dan sonra. Çok aktif bir şekilde her yerde katıldık bu harekete, ama aslında biz yönettik diyemeyiz. Sendikalar başlattı ve korkup geri çekildiler. Onlar da yönetmedi. Bu hareketin bir yöneticisi yoktu, bu hareketin yöneticisi işçi sınıfıydı ve İstanbul'un her yerinden işçiler kitleler halinde aileleriyle, çocuklarıyla yürüdüler. Büyük bir korku saldılar aynı zamanda kente. Çünkü çevre semtler yürüyordu. Merkeze yürüyorlardı. Sanayi Mahallesi, Gültepe tarafı, Kartal tarafı, Alibeyköy, Sağmancılar tarafı, üç koldan merkeze doğru yürüyen işçiler... Polisle çatışmalarda ölenler oldu. Daha sonra ordu birlikleri araya girdi. Her zaman olduğu gibi ordu daha az ateş etti, işçiler tankların üzerine fırladılar ve askerlerle kardeşleştiler, yürüdüler, askerler ateş edemedi. Asıl yürüyüşler, büyük buluşmalar ikinci gün oldu. Fakat sistem acayip bir şekilde bundan korktu, müdahale etti, derhal sıkıyönetim ilan edildi, sendikacılar yürüyüşü bastırma konuşmaları yapmaya zorlandı ve hemen bizler aranır hale geldik, büyük bir baskı dönemi başladı. 70 yazı sıkıyönetimle başladı. Bu sıkıyönetim ile birlikte biz derhal yarı legale geçtik ve hareketin örgütlenmesine yöneldik. O dönemde ben Türkiye İşçi Partisi Beşiktaş ilçesindeki çalışmayla geliştirdiğimiz bağlantılarımızı sürdürerek Levent, Beşiktaş, Şişli, Gültepe bölgesinde çalıştım. Necmiler, Marmara-Trakya komitesini kurdular, bir bütün olarak bölgedeki işçi hareketlerinin örgütlenmesi için. Falanca yerdeki arkadaşlar şu bölgede çalıştılar, diğer arkadaşlar başka bölgede... Gerçekten çok büyük bir örgütlenme çalışmasına yöneldik.

Darbeci yaklaşımlarla çatışma

Aynı dönemde Dev-Genç içinde diğer bazı arkadaşlarla bir ayrışma oluştu İstanbul'da. İşçiler arasında çalışma mı, yoksa kamplara, silah eğitime gitme mi gibi bir ayrışma oluşmaya başladı. Biz kamplardaki eğitime karşı değildik, ama işçiler arasındaki dayanışmanın çok önemli olduğu bir dönem yaşadığımızı düşünüyorduk, buna ağırlık verilmesi gerektiği kanısındaydık. Oysa bazı arkadaşların kulağı orduya yönelmeye başlamıştı. Ordu bu durumu değiştirecek, müdahale edecek umudundaydılar. Aramızda böyle bir gerilim başladı. Bu Mihri Belli ile de çatışma anlamına gelecekti. 15-16 Haziran yazında Ankara'da çıkan Kurtuluş Gazetesi

geldi, orada “Sıkıyönetim tarafsız olmalıdır” yazıyordu. Bu, orduya yönelik umudun dillendirilmesi idi, ordudan bir medet ummaydı. Biz bu gazeteyi dağıtmama kararı aldık İstanbul’da. Gelen gazeteleri, Tektaş Ağaoğlu’nun Levent’teki evine yığdık. Aylarca orada kaldı. Gazeteleri dağıtmamamız büyük olay oldu. Darbeden yana çevrelerin bize karşı sert bir tutum almalarına yol açtı. Dev-Genç içinde böyle sert bir çatışma başladı. İstanbul’da bir tecrit edilme çabası, bir saldırı. Necmileri Dev-Genç bölge yürütmeden tasfiye ettiler. Grup olarak da, bireyler olarak da hedef alınmıştık. Necmi, ben ve diğer bazı arkadaşlar özellikle hedef alınmıştık. Bir yandan da kaçağız, benim evim de aranmıştı 15-16 Haziran nedeniyle. İşte o koşullarda sonbaharda Mahir geldi İstanbul’a ve çok uzun görüşmelerimiz oldu Mahir ile. Her konuda anlaştık aşağı yukarı. Mahirler bizimle ilk defa direkt örgütsel bağ kurma yönünde adım atıyorlardı. Onlar bu arada Ankara’da örgütleniyorlardı, ama bizimle kurulan bağın somutlaşması için birkaç ay daha geçmesi gerekecekti. Bu arada Necmi yakalanacak, içeri girecek, dolayısıyla biraz daha uzayacaktı süreç. Çünkü Necmi üzerinden gidiyordu bağlantı.

İstanbul’da bizim darbeciliğe karşı aldığımız tavra yönelik saldırılar sürdü. Mahir, Yusuf ve Dev-Genç genel sekreteri Sinan Kazım Özüdoğru İstanbul’a geldiler. Bizi desteklemeye. Teknik üniversitedeki bir forumda Mahir’i konuşturmamaya yönelik çabalar oldu. Tavrı koyduk hepimiz ve sonunda Mahirler bize, İstanbul’daki darbe karşıtı kanada çok büyük bir güç kattı. Bundan yaklaşık bir ay sonra sanıyorum Denizlerin ilk banka soygunu gerçekleşecekti.

Silahlı mücadele

Burada kişisel ruh halimi dile getirmek isterim. Çok net bir şekilde askeri darbeciliğe karşıydım, parlamentarizmin çıkar yolu olmadığı konusunda da çok nettim, devrimciydim; ama henüz öncü savaş fikrine de hiç hazır değildim. Brecht’in “Banka kurmak, banka soymaktan daha büyük bir suçtur” deyişine katılmakla birlikte, fiili olarak bir bankayı soyacak ruh halinde asla değildim. Çok daha sistem içi bir pozisyondaydım ruh hali olarak. Nitekim İstanbul’da o banka soygunundan sonra İTÜ’de forum yapıldı. O forumda banka soygununun devrimciler tarafından, Deniz

Gezmiş tarafından yapılmadığı, bunun bir provokasyon olduğu söylendi, ben de inandım. Biz yapmayız böyle bir şeyi dedim. Gerçekten saçmaydı. Niye banka soyalım, biz daha işçiler arasında örgütleneceğiz, köylüler arasında örgütleneceğiz, halk savaşı için halk ordusu oluşacak...

O sırada Ankara'ya gittim. Necmi'nin hapisten çıkması için uğraşlarım sırasında Mahirlerle görüştim. Birçok şeyi konuştuk, örneğin Doktor'la (Hikmet Kıvılcımlı) görüşme yaptıklarını ama anlaşılamadıklarını öğrendim. Bu yıllarda Doktor'u da keşfetmeye yeni yeni başlamıştık. Okuyorlardık yazılarını ve çok ilgimizi çekiyordu ama ordu karşısındaki tutumu bize ters geliyordu. Onun dışında çok derinliği olan bir kişi olduğunu ve mutlaka okumak gerektiğini biliyorduk. O bilgi ve yaklaşım ömür boyu sürdü bizde. Doktor'a her zaman değer verdik, tıpkı Mihri Belli'ye, Behice Boran'a, Mehmet Ali Aybar'a ömür boyu değer verdiğimiz, devrimci mücadelelerine büyük bir saygı duyduğumuz gibi. Ama o aşamada Doktor'la politik olarak anlaşamamışlardı arkadaşlar. Hikmet Kıvılcımlı'yla arkadaşların anlaşamaması bana çok anlaşılır geldi, Necmi'ye ilettim, o da çok anlaşılır buldu. Darbe ve ordu karşısındaki tutum nedeniyle, orduya hayırhah yaklaşması, ordu müdahalesinin de yararlı olabileceği düşüncesi, biz buna karşıydık. Biz gerçekten orduya karşıydık. Bugünlerde bunların hatırlanmaması çok garip geliyor bana. Gerçekten büyük tartışmalardı bunlar sol içinde ve bu tartışmalarda son derece önem verdiğimiz Hikmet Kıvılcımlı gibi değerli bir düşünürün bile bizim üzerimizde etkisi yeterli olmuyordu, ikna edemiyordu bizi ordu konusundaki görüşü nedeniyle. Ama Kıvılcımlı'nın bütün görüşlerini her zaman değerli bulduk, okuduk, bugün de değerli görmeye devam ediyoruz.

Ankara'ya gittiğimde Mahirlerle sohbetimde bu konu yanında, Carlos Marighella'nın *Bir Gerilla Günlüğü* adlı kitabı çıkmıştı, ben bu kitabı da eleştirdim. "Fokocu" bulduğumu, silahı yücelten bir kitap olduğunu, bu yaklaşımla bir yere varılamayacağını, Küba devriminin bundan ibaret olmadığını, daha kitlesel, daha halkçı, sınıfçı bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini savundum. Mahir benim görüşüme katıldı, bu kitabı kendisinin de beğenmediğini, askeri bakış açısıyla yazılmış bir kitap olduğunu söyledi. Ama o günlerde onlar da silahlı mücadele içindelermiş veya yapmak üzerelemiş. Bunlardan bana bahsetmediler ve ben de devam ettim eleştirilerime, öncü savaş fikri maceracılık gibi geliyordu henüz bana.

Evlenme ve şehir gerillası günleri

O günlerde Necmi hapisten çıktı, İstanbul'a geldi. Bu arada 15-16 Hazi-
ran olaylarından sonraki kaçaklığımız sırasında Necmi ile evlenme kararı
almıştık. Necmi'nin Filistin'e gitme ihtimali belirmişti. Gitmeden nikâhla-
nalım istemiştik. İçeri girme olasılığı var, sonra görüş sorunlu olur diye.
Bizim için evlilik böyle bir şeydi, zorunluysa, gerekliyse. Bizim için arka-
daşlığımız, yoldaşlığımız ve ilişkimiz esastı, evlilik yasal nedenlerle gerek-
li olabilirdi. O zaman evlenelim demiştik, ama ailem çok büyük gürültü
koparmıştı. Bunun üzerine ben istememiş, ertelemiştim. Nedir bu acele
anlatamamıştım. Tabi Filistin'e gidecek diyemezdim. Dolayısıyla "Tamam"
demiştim, "Ama bilin ki başkasıyla da evlenmeyeceğim, bu konuda net
olun, bugün sizi böyle bir strese sokmak istemiyorum, evlenmiyorum"
demiştim aileme. O yaz Necmi Filistin'e gitmedi, işçi çalışmalarını örgüt-
ledi, daha sonra da hapse girdi, Ankara'ya gönderildi. Ben de atladım
otobüse, avukatlarla ilişki kurmak üzere Ankara'ya gittim. Bu hareketli
günlerde bir ara babam beni evden kovdu. "Öyleyse gidiyorum" dedim
ve bir süre Ankara'da kaldım. Sonra kardeşim "Yok böyle bir şey, her gün
senin gelişini bekliyorlar" dedi. "Peki" dedim ve eve döndüm. Eve gelin-
ce çok üzüldüm. Çünkü babam ayağıma terliğini veriyordu, annem sev-
diğim yemekleri yapmıştı, çok acıklı bir durumdu. Kaldım gene evde. Da-
ha sonra Necmi hapisten çıkınca babam anneme demiş ki "Gelsin bir gö-
rüşelim." Necmi geldi, babamla oturup birlikte yemek yedik. Sonra Nec-
mi'nin satranç bildiğini öğrendi babam. Müthiş bir satranç meraklısıydı
babam ve satranç oynadılar. Necmi babamı yendi, yapılmayacak bir şey!
Bırakmadı babam, bütün gece satrançla geçti. Neyse sonunda babam
yendi ve rahatladı. Ondan sonra işlemleri başlattık biz. Bu arada Necmi
kendi ailesine söyledi. Onlar da itiraz etmişler fakat Necmi benim gibi de-
ğildi, bir daha ikna çabasına girmede, ailesiyle bu konuda tartışmadı. İş-
lemleri yaptık ama o kadar yoğunuz ki evlenme fikriyle uğraşacak zama-
nımız yok.

Bu arada Mahirler ve gerilla ekibi İstanbul'a gelmişti ve Necmi ile bağ
kurdular. Kısa süre sonra 12 Mart müdahalesi oldu. 12 Mart müdahalesi-
ni öğle haberlerinde Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrendik. Necmi de-
di ki "Ben arkadaşlarla buluşayım, sen git hemen gün al, bu arada evle-

nelim, yoksa bu işler karışık." Ben gittim hemen gün aldım. Dört gün sonraya, 16 Mart'a gün aldım, eve gittim herkes kıyameti kopardı. Nedir bu acele diye. Birkaç gün ailemle uğraştım. Gelinlik giymeyeceğim, kimseyi istemiyoruz, düğün müğün istemiyoruz, biz sadece bir nikâh yaptıracağız. Annem ille bana beyaz bir elbise yapmaya kalktı. Spor bir elbiseye razı oldum, önden düğmeli, spor yakalı beyaz bir elbise. İki ay sonra o elbise ile yakalanacaktım, poliste hep o elbise ile kalacaktım. Spor beyaz bir elbise, tabii kir içinde siyah bir elbiseye dönüşecekti. Dört gün sonra 16 Mart'ta evlendik. Ailem, bizim nikâha gelmeyin kararımızı reddetti. "Sana soracak değiliz" dediler. Akrabalar bir minibüsü doldurdu. Beşiktaş Belediyesi'nin nikâh dairesinde nikâhımız kıyıldı, hemen eve döndük. Evden bize çikolatalar verdiler. Aldık o çikolataları gittik güzel sanatlara, yani yeni karargâha. Çikolataları arkadaşlara dağıttık. "Çikolatalar nerden böyle?" dediler. Dedik ki "Üzümünü yiyin, bağını sormayın." Bir tek Mahirler biliyordu evlendiğimizi, nikahta Necmi'nin üzerinde Ulaş'ın pardesüsü ve Mahir'in ceketini vardı. Nikah fotoğrafımız da tuhaftır, eğreti duruyoruz sanki...

Akşam oldu Necmi yok ortada, sürekli bir hareketlilik, örgütlenme çabası. Akşam oluyor benim eve dönecek halim yok, evlenmişim nereye gideceğim ben şimdi? Ailemin evine gideceğim, niye geldin diyecekler, o gün evlenmişim. Ne yapacağım, nerede kalacağım, kalabileceğim bir yer de yok. Güzel sanatlardan kızlara dedim sizde kalabilir miyim bu akşam? Tabii, dediler, arkadaşların evine gittim. Orada, o gece birçok kız erkek arkadaş toplanmıştı, her gece toplanırlardı, sohbet ederdik, politika tartışırdık. Bu arada ben dayanamadım söyledim bugün evlendim biliyor musunuz diye. Birdenbire herkes çok heyecanlandı, hemen gittiler şaraplar aldılar getirdiler ve biz damatsız bir evlilik kutlaması yaptık. Düğünümüz de budur yani.

Sonra durum çok hareketlendi. Sıkıyönetim, çeşitli nedenlerle aranıyoruz. Eski davalar tekrar çıktı, 15-16 Haziran nedeniyle aramayı yoğunlaştırdılar, Dev-Genç davası açıyorlar, bin türlü takip. Bu arada ben evsiz kalıyorum, kalacak yer bulmakta zorlanıyorum. Annem de ısrar ediyor "Yeriniz olmayacak mı sizin, size bir yer turalım." Ben sonunda tamam dedim, ev tuttu annem, minik bir daire. Oraya taşındım, eşyalarımı götürdüm, orada kalmaya başladım. Derken Necmi de oraya gelmeye başladı, derken Mahir, Ulaş,

Hüseyin, Ziya hepsi gelmeye başladı. Bizim ev, şehir gerillası ekibinin sürekli gelip bazı işleri İstanbul ekibine havale ettiği veya biraz sohbet etmek, tartışmak için konakladığı bir yer halini aldı. Aslında bir bakıma kötü bir şey oldu, çünkü İstanbul'daki kitle çalışması yürüten ekiple gerilla ekibi arasında bir sınır olması gerekiyordu. Hiç alışık olmadığımız bir süreç legalden illegale geçiş. Bu sınır kendiliğinden aşıldı. Nitekim daha sonra birçok iş İstanbul ekibine yaptırıldı. Dolayısıyla bu durum İstanbul ekibinden gerilla ile bağlantısı olanların çok çabuk deşifre olmasına, onların teşhir olmasına, yakalanmalarına yol açtı. Birinci THKP-C davası İstanbul'daki gerilla ekibiyle İstanbul ekibinden bağ kurdukları birkaç kişi ve onların çevresini kapsar. Mahirlerle yargılandığımız bu birinci duruşmalarda Türkiye çapında THKP-C örgütü ortaya çıkmamıştır ve yargılanmamıştır; İstanbul örgütü de ortaya çıkmamıştır. THKP-C sanki İstanbul'dan birkaç kişi ve şehir gerillası ekibinden ibaretmiş gibi algılanmıştır. Maltepe Askeri Cezaevi'nde Disk, Dev-Genç, İzmit, Zonguldak gibi farklı davalardan yargılanan çok sayıda THKP-C'li vardır, içeride örgüt olarak davranmışlar, kaçışta da önemli görevler üstlenmişlerdir, ama bizim davayla ilişkileri kurulamamıştır.

Daha önce de söylediğim gibi, THKP-C'nin ilk oluşma aşamasında biz İstanbul olarak sürecin dışındaydık. 70 sonbaharında Mahir İstanbul'a gelerek hedeflerini anlatmış, görüş birliğine varmıştık, ama örgütsel bağ Necmi'nin içeri girip çıkmasından sonra kuruldu. Eylemler başlamış, Ankara'da banka soygunu yapılmıştı bizimle bağ kurulduğunda. Bu arada Türkiye çok karışık. Askeri darbe hazırlığı var. Devlet sürekli solun üzerine geliyor, sürekli birileri ölüyor. Her hafta bir cenaze kaldırır hale gelmişiz. Ama yükseliş de var aynı zamanda, yani kitle hareketleri çok yükseliyor. Filistin hareketi bu arada çok güçlü, rüzgârı çok fazla Türkiye'de. Arkadaşlarımız hep oraya gidiyor, orada eğitiliyorlar, oradaki baskında kamplarda ölen arkadaşlarımız oldu. Dünyadaki devrimci yükseliş devam ediyor ve her yerde silahlı mücadeleler başlıyor. Türkiye'de de artık devrimin günü geldi ruh hali içinde herkes ve öncü savaş fikri kabul görmeye başlıyor. Çok özel günler bunlar. Ama ben daha önce söylediğim gibi ocak ayında banka soygununun Denizler tarafından yapıldığı gazete haberlerinin doğru olmadığı, bunun bir provokasyon olduğu ruh hali içindeyim. İki ay sonra biz kendimiz THKP-C'ye katılıyoruz ve onunla birlikte silahlı mücadeleye başlıyoruz. Bu iki ay-

da nasıl değiştik bunu anlamak mümkün değil. Bir kitle ruh hali olarak da düşünemem, çünkü bu süreçte bir kitle hareketinden de söz edilemez. Çok fazla baskı var üzerimizde, sürekli aranıyoruz. Kişisel ruh halimdeki bu değişiklik ancak Türkiye'nin o günüyle anlaşılır. O günü yaşamadan anlaşılmaz. Ben açıklayamıyorum ne kadar hızla değiştik? Nasıl değiştik? Çok düşündüm üzerinde. Nasıl oldu bu, nasıl kabul ettim? Ben birey olarak öncü savaş fikrine çok karşıydım, hızla nasıl geldim o fikre? Daha teorisi de yok ortada, yazılmamış. Mahirlerin bu konudaki yazılan daha sonra yazılan yazılar. Elrom olayı ile birlikte örgüt ortaya çıktığı zaman hazırlanan bildirilerde açıklandı bu görüşler. O süreç tam da bu fikirlerin örgütlendiği süreç. Aslında o aşamada, 71 yılında çok sayıda aydın da THKP-C'yi destekledi, çoğu sonra yargılanacaktı. Sanırım herkes kendine sormuştur bu gibi sorulan.

Aslında Mahirler TİP'ten devrıldıkları kitle bağlarını örgütlemişlerdi. Bu çok önemlidir. Ankara'da bu bağlantılardan oluşan bir Merkez Komitesi oluşturmuşlardı. Karadeniz, Zonguldak, İzmit çok önemliydi bu bağlamda. İstanbul'la bağlan zayıftı, ama bizim örgütlenmemiz kendilerine paralel bir yapıydı. Nitekim 71 başında bizimle de bağ kurdular ve İstanbul'da eylemlere başladılar. Eylemlerin sürdüğü o bir iki ay boyunca çok tartıştık Mahirlerle ve ben tam anlamıyla o süreçte ikna oldum, silahlı mücadele fikrini içselleştirdim. Bu arada İstanbul'daki gerilla örgütlenmesi tam başlanmadı, süreç çok hızlıydı. Nitekim İstanbul örgütünün Mahirlerle bağ kurmuş kesiminin hepsi yakalanacaktı. Elrom olayından sonra çok büyük baskı geldi. Ama bizim İstanbul örgütünün kitle bağları, işçi çalışmalarını sürdüren kişiler THKP-C ile bağlantılı olarak yakalanmadılar. Hatta aradan kırk yıl geçtikten sonra bizden hesap sordular; "Hani biz işçi çalışmasını sürdüren ekip olacaktık, hani bu bağları sürdürecektik, siz niye şehir gerillası ekibiyle bağ kurdunuz?" Dedik ki, "Biz kurmadık, onlar bizimle bağ kurdu" ama anlatmakta zorlandık. Otuz yıl sonra Almanya'da bir arkadaş siz bizi orada, çalıştığımız alanda terk ettiniz, yalnız bıraktınız diye bizden hesap soracaktı!

THKP-C'li kadınlar

Bir noktayı daha vurgulamak istiyorum; gerilla hareketi dediğin anda kadınların rolü değişiyor. Kadınlara ev tutma, gizlenme, aile görünümü verme gibi destek roller biçilmeye başlanıyor. Örneğin eylem gurubunda ka-

dın yok, destek guruplarında kadın var. Zaten kadınlar henüz bu yeni duruma hazır değil, silahlı eğitimden geçmemişler, bu düşünülüyor da. Banka soygununa bir kadının da katılması düşünülüyor. Leyla Halit örneği çok büyük bir örnek, ama henüz Türkiye'de böyle bir durum yok. Biz henüz Leyla Halit değiliz, aramızdan hiçbiri böyle bir ruh hali içinde değil. Ankara'da da durum böyle. Ankara'dan Rüçhan (Manas) gelmişti gerilla gurubuyla birlikte, ama destek rolleri için gelmişti. Ekibin içindeydi ama eylemlere katılmıyordu. Ben vardım, benimle de bağ kurmuşlardı hemen. Ama ben de öyle, destek işleri yapıyordum daktilo vs. işleri. Jülide (Aral) vardı, Tülay Tat vardı, Kadriye Deniz (Özen) vardı, akademiden bir arkadaş. Onlar da amblem yapma, silahları saklama gibi destek işlerle uğraşıyorlardı. Elrom'un takibi gibi işler verildi bize, onları yaptık. Elrom'un evinin bulunması, Amerikan, İran ve İsrail elçilerinin kaçırılması düşünülüyordu. İstihbarat toplama, bilgi toplama ve adres belirleme gibi işler verildi bizlere. Bunun yanında bir olgu daha var, bizim İstanbul FKF'deki kadın arkadaşların önemli bir kısmı TİP'ten ayrışma sürecinde TİP'te kalmışlardı. Yani TİP'ten ayrılan biz kadınlar çok az kişiydik. Elif Tolon vardı, o önceden ayrılmış, Proleter Devrimci Aydınlığa katılmıştı, daha sonra da THKO içinde yer aldı. Birkaç kişi daha vardı, ama azınlıktık. İstanbul'daki kadın arkadaşlarımız esas olarak TİP çevresinde kalmıştı. Bir de Proleter Devrimci Aydınlık içinde çok sayıda kadın vardı, Melek (Ulagay) ve diğer arkadaşlar. Dolayısıyla ilk başlarda THKP-C çevresinde kadınlar olarak sayımız çok fazla değildi. Ama değer veriliyorduk, önem veriliyorduk, bizimle tartışılıyordu, ciddiye alınıyorduk. THKP-C sürecinde ben çok ciddiye alındığımı hissettim, Mahirlerin bana çok önem verdiğini, çok değer verdiğini hissettim. Ama görev söz konusu olunca, silahın girdiği yerde henüz biz hazır değiliz kadınlar olarak, destek güç olarak kalıyoruz, böyle bir durum vardı. Bu durum silahlı mücadelenin o dönem çok hızlı ve kısa sürmesiyle noktalandı, içeri girdik ve her şey değişti. İçeri girince eşitleniyorsun, mahkemelerde eşit oluyorsun, nitekim öyle oldu.

Yakalandıktan sonra kadınlar olarak mahkemelerde çok ciddi inisiyatif aldık. Bizlerin tanınmamız, benim de İlkay Demir olarak tanınmam mahkemelerdeki süreçle gerçekleşmiştir. Üniversitede öğrenci temsilcisiydim, oradan beni tıp fakültesi, devrimci arkadaşlarım, sosyalist arkadaşlarım, FKF ve

daha sonra Dev-Genç bilirdi. Ama Türkiye'deki insanlarca tanınmamız mahkemelerdeki savunmalarımız, direncimiz ve hâkimlerle her gün kavga etmemiz sayesinde olmuştur. Birinci THKP-C davasında üç kadın idama mahkûm edildik. Bu Türkiye'de bir ilkti. Ben, Kadriye Denizözen ve Rüçhan Manas. Bizim idam cezalarımız, "durumlarından ötürü" denilerek müebbet (ömür boyu hapis) çevrildi. Necmiler de idama mahkûm edilmişler, ama cezaları müebbet çevrilmemişti. Mahkemede bize idam verildikten sonra konuşma yasağı vardı onun için konuşmadık, hiçbir şey söylemedik çünkü bu istismar ediliyordu daha sonra. Korktular da şunu söylediler filan gibi. Götürülürken koridorda ben çok söylendim; "Durumlarından ötürü ne demekmiş, kadınları idam etmeye cesaret edemediler, onun için bizim cezaları hemen müebbet çevirdiler" diye. O yıllarda askeri mahkemelerde, sıkıyönetim mahkemelerinde üç hâkim de asker olurdu, biri muvazzaf asker, bildiğin asker, ikisi de askeri hâkim. Bu askeri hâkimlerden biri biraz muhalif bir adamdı. Bize öyle ağır cezalar verilmesinden yana değildi. Bu adam çok çabalamış bize idam verilmemesi için, idam verilince de cezanın müebbet çevrilmesi için çok çaba harcamış. Benim karara söylenmem bu hâkımın kulağına gitmiş ve çok sitem etmiş sonra etrafına; "Ben kurtulmaları için uğraştım, onlar beğenmediler" diye.

Bize niye idam verdiler o dönemde? Amaç korkutmaktı. Çünkü hiç alışılmış bir şey değildi böyle eylemlerde kadınlar olacak. Türkiye'de eşkıya geleneği filan var, ama bu tür devrimci hareketlerde kadına yer yok. Politik kadınlar var, Behice Boran var, liderler var, öğretim üyeleri var. Ama silahlı bir devrimci örgütte kadınlar ön plana çıkacak, alışılmış bir şey değil. Bence bu nedenle biz üç kadını ibret olsun diye idama mahkûm ettiler. Burada iki faktör daha var. Birincisi bizim mahkeme sonuçlandığında Mahirlerin hapishaneden kaçışı gerçekleşmişti. Mahir, Ulaş (Bardakçı) ve Ziya Yılmaz hapishaneden kaçmışlardı. Şimdi idama mahkûm edilenlerin sayısını arttırmak, biraz daha arka sıralara doğru genişletmek gerekiyordu, bu işler böyle. Adalet filan yok, bir hukuk söz konusu değil. Devlet akli karar veriyor, bunları idama mahkûm edilmeli ki ibret olsun, kimse kıpırdamasın diye. Ama kadınlarda idamı gerçekleştirmeyi de göze alamıyorlar. Sonunda bütün bunları geri tepti. Kimse yılmadığı gibi, bir sene sonra yapılan büyük THKP-C tevkiyatı ve dört yüz küsur kişilik THKP-C yargılamasında çok sayıda kadın ar-

kadaş vardı. Kaçıştan sonra Mahirlere büyük bir destek sağlamışlardı. Neyse ki onların hiçbirisi idama mahkûm edilmedi. 146/3'ten veya 142-141/5'ten yargılandılar ve daha kısa süre içeride yattılar. Aslında biz de eylemimiz onu gerektirdiği için değil, ibret için idama mahkûm edilmiştik, ondan sonraki-lerde artık öyle bir şeye ihtiyaç kalmamış, yıldırma taktiği iflas etmişti.

Nitekim THKP-C yargılamalarının ikisinde de kadınlar dimdik durdular. Bizler başı eğik "masum" kızlar olarak durmadık ve gerçek bir devrimci direniş gösterdik. Tartışmaksızın, örgütü sonuna kadar savunduk. Elrom olayı doğru muydu, yanlış mıydı, hata yaptık mı, illegalite kurallarına uyduk mu, uymadık mı, niye çabuk çöktü örgüt, niye şunlar şöyle yakalandı, niye bunlar ikna oldu, kim konuştu, kim konuşmadı, hiçbir şeye yer yoktu. Orada savunmak gerekiyordu, savunmak dışında yapılabilecek hiçbir şey yoktu. Mahkemeler aşamasında hiçbir şeyi sorgulamadık. Sorgulamanın zamanı değildi, o anda direnmek lazımdı, çünkü devlet bütün kurumlarıyla üzerimize geliyordu.

Mahkemelerdeki direnme

Birinci THKP-C yargılamasında devlet sistematik olarak Mahir'e saldırmıştı. Mahir yaralı yakalanmıştı ve Selimiye'de bir hücrede yaralı halde tutuluyordu. Korkunç bir baskı vardı üzerinde. Basınıyla, mahkemeleriyle, savcısıyla, polisiyle. Dolayısıyla orada direnmek gerekiyordu. Biz bunun farkındaydık ve bu görevi yerine getirdik. Yalnızca kadınlar değil, erkek olsun, kadın olsun istisnasız herkes. 25 kişilik birinci THKP-C davasında aramızda hakikaten çok sayıda sempatizan konumunda insan vardı. Onlar da direndiler. Öylesine devrimci bir havaydı ki, Avni Yalçın gibi yaşam içinde işleri, yerleri olan sempatizan konumundaki insanlar, herkes direndi. Kimse ben farklıyım, ben sempatizanım demedi. Pek çok arkadaş susturmaya çalışıyorduk, "Aman ha sen çabuk çıkacaksın yapma" onları uyarmaya çalışıyorduk ama onlar da havaya giriyorlardı. Her duruşma bir olay oluyordu. Bu güzel bir şeydi, orada o direnme önemliydi. O direnme aslında 1970'lere iyi bir mesaj vermiştir, iyi bir şeydir. Daha sonraki yükseliş açısından doğru bir şeydir. Benzeri bir süreç Ankara'da Deniz Gezmişlerin davasında yaşandı. Orada da müthiş bir direnme ortaya koyuldu. Bu iki dava, Deniz Gezmişlerin davası ve Mahir Çayanların

davası, direnişleriyle 12 Mart müdahalesinin Türkiye’de yaratmak istediği moral bozukluğuna önemli ölçüde dağıtıcı etki yapmıştır ve solu hiç duymayan, hiç tanımayan insanların; devrimciliğe, sol fikirlere kulaklarının açılmasını sağlamıştır. Bu önemlidir.

Hapishanede de moralimiz yüksek olmaya devam ediyordu. Kadın koğuşu ciddi bir direniş koğuşu olarak kaldı. Mahirlerin kaçışında önemli bir rolümüz oldu. Kaçma anını biz tespit ettik, bizim sayemizde arkadaşlar kaçabildi, çünkü çok büyük tedbirler vardı Mahir nedeniye. Mahirlerin kaçışından sonra büyük bir tevkifat başladı ve çok sayıda arkadaş içeri alındı. Bu arada bizim kadınlar koğuşu Selimiye’den Sağmalcılar Cezaevi’ne götürülmüştü. İlk önce Maltepe’den Selimiye’ye, sonra Sağmalcılar’a. Sağmalcılar’da bir büyük koğuşu işgal edecek kadar kadın toplandı 1972 baharında ve orada da çok düzgün bir sınav verildi.

THKP-C içinde bölünme

O dönemde THKP-C içinde ayrılıklar başlamıştı. Bunlar Mahirlerin kaçışından sonra su yüzüne çıkacaktı. Örgütün dışında kalan kesimi, yani Mahirleri şehir gerillası ekibi olarak İstanbul’a uğurlayan ve bütün bu eylem kararlarını almış olan ekibin önemli bir bölümü Mahirlerin arkasında durmamıştı. Dışarıdaki merkezde hata yaptık ruh hali içine girenler ağırlık kazanmış ve Mahirlerin hata yaptığı fikrini ileri sürmeye, onlara uzak durmaya başlamışlardı. Arkadaşlar kaçıştan sonra bile kendilerine yeterince sahip çıkılmadığı izlenimi edineceklerdi. Hapishanede bizim bunlardan haberi-miz yoktu, hiç bilmiyorduk böyle bir şeyi. Yeni tevkifatla birlikte öğrendik. Hapishanede bütün kesimler, bütün örgütler, herkes direniyordu. Oysa dışarıda bir yılgınlık başlamıştı ve yeni tevkifatla bu dalga içeriye de geldi.

O yılgınlık hapishaneye ulaştığı zaman kadın koğuşunda biz ilk başta arkadaşlarla tartışarak, ikna ederek meseleyi çözmeye çalıştık. Fakat kısa sürede gerginlikler doğacağını gördük ve bir süre kestik bu tartışmaları. Ruhsal durumu bozulan arkadaşlar vardı, çünkü sistematik işkencelerden geçmişlerdi. Bizim dönemimizdeki işkenceler polisiye işkencelerdi. Buna karşılık bir yıl sonra Ziverbey Köşkü kurulmuş ve sistematik kontrgerilla işkenceleri başlamıştı. Bir ay boyunca süren, insanların çırılçıplak soyulduğu, karyolaya zincirlendiği ve gözlerinin bağlandığı işkenceler. Bizim

ilk girdiğimiz dönemde yirmi dört saatte insanı iki ay hasta eden işkence yapılıyordu. Ben doğrudan işkence görmedim, Necmi çok işkence gördü. Necmi'yi, bana da işkence yapmakla tehdit ettiler. Beni rehin tuttular, çok acı bir şeydi o da tabii. Beni de yatırdılar, ama işkence yapmadılar. Sonuç olarak beni, “Buna işkence yapılmamıştır” demek, herkese göstermek için “korudular”. Yakalananları görmeye gelenler olduğu zaman onların karşısına hep beni çıkardılar, acıklıydı tabii, ben de etrafımda gördüğüm işkenceleri teşhir ediyordum. Arkadaşların bakımını yürüttüm, ayaklarına pansuman yaptım, acı günlerdi. Ama bir yıl sonra gelen arkadaşlar arasında Ziverbey Köşkü'nün işkencesinden geçmiş, her türlü tacize, tecavüze, işkenceye maruz kalmış arkadaşlar vardı. Aralarında ruh sağlığı bozulmuş olanlar da vardı. Dolayısıyla hapishanede arkadaşların ruh sağlığının daha da bozulmasını engellemek için tedbir almak zorunda kaldık. Mesela yürüttüğümüz politik tartışmaları biraz sakinleştirdik, gerilim doğmasına izin vermedik. Ama koğuşun yarısı “hatalıydık” görüşüne geçmişti zaten ve bu görüşü sürdürdü. Diğer yarısı kararlı bir şekilde THKP-C'yi savunmaya devam etti. Bu süreçte gerilimler kaçınılmazdı. Özellikle Selimiye'de, erkekler arasında sert tartışmalar yaşandı. Bölünmeler her zaman zordur, ama hapishanede ve kaçarken kendinizi sırtınızdan bıçaklanmış gibi hissediyorsunuz. Uruguay'daki Tupamaros'a hep saygı duymuşumdur. THKP-C ile benzerlikleri olan bu örgüt bölünmemeyi başardı ve bütün solu etrafında toplayabildi.

Amasya Cezaevi ve köylülerle birlikte yaşam

İkinci davanın duruşmaları başladığında ben artık yoktum. Bizim dava sonuçlanmış, müebbet hapislerimiz kesinleşmiş ve dört kişiyi Anadolu'daki cezaevlerine dağıtmışlardı. Rüçhan Manas Samsun'a, Kadriye Denizözen Giresun'a, Ayşe Emel Mesçi Adapazarı'na, ben de Amasya Cezaevi'ne nakledildik. Bizi koydular bir arabaya, nereye gideceğimizi söylemediler. Cezaevine Uluslararası Af Örgütü'nden ekipler gelmiş, benimle görüşmek istemişler ve izin verilmişti bu görüşmeye. O görüşmede Ziverbey işkencelerini anlatmış ve kendilerine dosya iletceğimizi söylemiştim. Daha sonra erkek arkadaşlardan da bütün işkence tanıklıklarını alarak kalın bir dosya hazırlamış ve dosyaları dışarıya iletmıştik. Dosyalar yurtdışında ya-

yınlanmış, çok büyük olay olmuş. Nitekim mecliste bu konuda bir soru önergesi bile verilmiş, Uluslararası Af Örgütü'nü neden görüştünüz diye. Bir daha öyle hata yapılmayacaktır demiş hükümet. Aslında bu nedenle bizi hemen Anadolu'ya gönderdiler ve tecrit ettiler, her birimizi ayrı bir cezaevine yerleştirdiler.

Bu benim hayatımda çok büyük bir değişim anlamına geldi. O ana kadar bir buçuk senedir askeri cezaevlerinde, sivil cezaevinde kendi devrimci arkadaşlarımla birlikteydim. Müthiş bir yüksek moralle ve devrimci ruh haliyle birlikte yaşıyorduk, çalışmaya devam ediyorduk, eğitimlerimiz, tartışmalarımız vardı. Baskıcı bir ortam yoktu aramızda, biz gevşek bir örgüttük. Daha sonraki örgütlerle karşılaştırılmazdı. Kimse kimsenin giyimine karışmazdı, okuduğu kitaba karışmazdı, ama hep birlikte yaptığımız tartışmalarda disiplinliydik. Bizi bu ortamdan aldılar, hiç tanımadığımız Anadolu'ya gönderdiler. Hani çok severdik köylüleri, ama tanıımıyorduk, ilk defa köylülerle bir arada bir koğuşun içine düşmüştüm. Koğuşta kentli bir iki kadın daha vardı. Biri nişanlısını öldürmüş, diğeri esrar satmaktan girmişti galiba. Geriye kalanların hepsi köylüydü. Başka bir dünyaydı. Şifreleri çözemiordum, konuşmaları çözemiordum, ne dendiğini anlamıyordum ve kimseyle gerçek bir ilişki kuramıyordum. Tam bir tecrit, tanımadığım bir dünya. Koğuştaki kadın arkadaşlarla aram çok iyi fakat nasıl ilişki kuracağımı bilmiyorum, onu sıfırdan öğrenmem gerekiyor. Amasya Cezaevi benim hayatımda yaşadığım ikinci büyük kültür şokuydu. Birincisi Konya'dan taşralı öğrenci olarak Amerikan Koleji'ne gitmekti, şimdi de İstanbul'dan, köylü kadınların bulunduğu Anadolu cezaevine gidiyordum.

Çok kalabalıktı koğuş, üç katlı ranzalar tümüyle doluydu. İlk başta gerçek bir sıkıntı yaşadım. Çok zor günlerdi. Koğuş çok gergindi. Hiç alışkın olmadığım kavgalar yaşıyordu. Kadın koğuşu tanımadığım bir kültürdü ve bunlar tanımadığım kavgalardı, saç saça baş başa. Sürekli bağırır, çağırır, hakaret, dehşete düştüm ilk başta. Herkes bana iyi davranıyordu, ama ben hiçbir şey anlamıyordum ne oluyor, ne bitiyor çevremde. Ruh sağlığımın bozulduğunu hissettim o dönemde. Bir ara her şeyden kuşkulanırdım. Arada sırada birileri geliyordu beni görmeye, savcı içeriye getiriyordu, dolaşıyorlardı hayvanat bahçesini dolaşır gibi ve gidiyorlardı. En azından bana öyle geliyordu. Amasya'da hiç kimseyle temasım

yoktu, hiçbir ziyaretçim yok, kimseyi tanımıyorum. Üç ayda bir ailem geliyor. Mektuplarım gelmiyor, Necmi ile mektuplarımızı numaralandırarak takip edebiliyorduk, arada sürekli eksiklikler oluyordu. Mektuplarda da politik hiçbir şey yazılmıyordu. Derken yavaş yavaş alışmaya, insanları tanımaya başladım, yanlış anlamalarım azaldı, etrafımda olan bitenleri, şifreleri daha kolay çözer oldum. Beni çok seviyordu insanlar, ben de onları çok seviyordum. Bir küçük Hüseyin'im vardı orada, Alevi, Kürt, Anıtepli bir köylü kadının oğlu. Hapishanede doğmuş, hapishanede büyümüş. Beş yaşındaydı, o bana çok arkadaşlık etti, annesi de. Ama özellikle oğlu, oğluna çok ilginç gelmiştim. Dışarıdan gelen bir arkadaş gibiydim, oyuncak gibiydim. O da benim için çok değerliydi. İlk sabah onun kara gözleriyle uyandığını hatırlarım hep, bakışlarıyla uyandığımı. Beni seyrediyor, uyanmamı bekliyormuş. Sonra benim elimden tuttu, koğuşu gezdirdi. Bana ne gösterdi biliyor musunuz? Pompalı gaz ocakları vardı, bir tane de fitilli gaz ocağı varmış koğuşta, onu gösterdi değişik bir şey olarak. Metal mutfak dolaplarını gösterdi. Bahçeye, avluya çıkardı ve avluda yağmur sularının aktığı rögar kapağının açılıp kapandığını gösterdi. Çaydanlık gösterdi, çeşmenin perisi, hamamın dedesi olduğunu anlattı, bunları hatırlıyorum. Çok yoksul bir dünya, orada büyümüş. Onunla arkadaş olduk. Gökyüzünü inceliyorduk geceleri, kitaplar okuyordum ben ona. Bana yardımı oldu, benim de ona. O bana, ben de ona çok düşkündüm. Hüseyin'im vardı. Annesi Elif de müthiş bir kadındı. Başka bazı kadınlarla birlikte bir komün oluşturduk, birlikte yemek yemeye başladık. Genel olarak insanların benimle ilişkisi gayet pozitif.

Orada ilk kez alevi-sünni çatışmasıyla karşılaştım. Amasya'nın yerlilerinin önemli bir kısmı aleviydi, çevre köylerden gelenler. Buna karşılık sünniler de vardı, çoğu çevre illerden ve alevilerle sünniler arasında örtülü bir çatışma sürüyordu. Benim bunları deşifre etmem çok zaman aldı. İlk başta hiçbir şey anlamıyordum. Çok gürültü olduğu için geceleri okuyordum ve sabah namazına birileri kalkınca yatıyordum. Gürültüyle uyanıyorum, birisi bağırıp çağırıyor, "Üzerime bir ağırlık çöktü burada bir cenabet var" gibi laflar. Ben soruşturuyordum bu ne demek diye. Bunları üzerime alınmaya başladığım, bana söyleniyor gibi algılamaya başladığımı fark ettim. Meğer alevilere söyleniyormuş. Ben alevileri koruyunca,

"Sende mi alevisin?" dediler. Ben ne sünniyim ne alevi. Ailem sünni, ama babam Kemalist ilk kuşaktan olduğu için dinle bir ilgisi yoktu. Bizim din dersi almamıza da karşı çıkmıştı. Anneannem geleneksel dindar, şunu yapma kör olursun, bunu yapma sakat olursun, günahtır, ayıptır gibi halk islamı. Annem, Konya'da Mevlana etkisiyle kişisel bir inanç gibi İslam'ı benimsemişti. Ama babamın tutumu hep sürmüştü. Dolayısıyla dinle ilişkim yoktu, cezaevinde sünni olduğumu fark ettim. Daha önceden alevi arkadaşlarımız vardı, ama alevi-sünni çatışmasının günlük hayatta ne anlama geldiğini Yavuz'un katliamlarından veya daha sonraki çatışmalardan değil, hapishanedeki alevi-sünni köylülerden öğrendim.

Köylülerle yavaş yavaş yepyeni bir kültürü tanıyordum. Bana bir üniversite kadar yararlı oldu oradaki yaşam. Kendi ön kabullerimin, aile içinde gördüğüm, edindiğim değerlerin, doğru bildiklerimin, aile içinde bana doğru diye öğretilenlerin hepsinin nispi olduğunu orada fark ettim. Marksizm'i benimsemek, devrimci mücadelede düzen dışı süreçlere katılmak, bunların hiçbiri yeterli değilmiş kendini köklü bir şekilde sorgulaman için. Değerlerinin ve doğru bildiklerinin nispi olduğunu görebilmek için bambaşka bir kültürün içine gitmek gerçekten çok önemli. Orada köylüleri, köylü kültürünü tanıdım, altı yılı adli hükümlü kadınlarla geçirdim ve bu çok büyük bir deneyim oldu benim için.

Yabancı bir kültürün içine gittiğiniz zaman onları tanımadan önce kendinizi tanımaya başlıyorsunuz. Bu çok değerli bir deneyim, kendinizi tanımak. Ön kabullerini sorgulamak, geri dönüp sürekli "Peki biz bunu nasıl değerlendiriyoruz" demek. Tıp öğrencisiydim, içeri*girdiğime beşinci sınıfa başlamak üzereydim, bilimsel kavramlarla ilişkim de sorgulamadan kabullerime ilişkiydi. Bilimden yanaydım ve bilime biraz mutlakçı yaklaşıyordum. Orada bilimin ne kadar görece olduğunu fark etmeye başladım ve köylü kültüründe gerçeğe yaklaşımın modern insanın rasyonalitesinden nasıl farklı olduğunu, bizim aslında gerçeği mutlaklaştırdığımızı, oysa köylü kültürün gerçeğe düşün dünyası arasındaki mesafenin farkında olduğunu gördüm. Bu çok değerli bir eğitimdi benim için, ilk defa bunu orada fark ettim. Her şey nispi, metaforik konuşma, metaforlarla konuşma, söylenenin mutlak gerçek olmadığını farkında olma; bunlar çok öğreticiydi, kendimi sorgulamama çok yardımcı oldu.

Orada bir şeyin daha farkına vardım, modern dünyada yetiştirilmiş kent-

li, modernist bir kişi köy kültürüyle veya kırsal kültürle veya modernizm öncesi kültürlerle karşı karşıya geldiğinde farklı birkaç tepkisi olabiliyordu. Düşman olmak çok kolaydı, dışlamak, nefret etmek. Orada gördüğüm öyle durumlar vardı ki asla kabullenilmez, kabullenmemek de gerekir. Tabi bu onların, onlarla birlikte bir kültürün reddi anlamına gelmemelidir. Sadece davranışı reddedeceksin ama insanı kabul edeceksin. Davranışla insan arasındaki mesafeyi göreceksin ve insanı o davranıştan bağımsız olarak kabul edeceksin. Olumlu davranışları da göreceksin, olumsuz davranışları ise reddedeceksin. Bu ayrımları incelikleri yapmadığın taktirde tümüyle nefret edebilirsin veya kendini tecrit eder, dışarıdan yabancı olarak bakabilirsin. Mesela Kemal Tahir'in hapisane ile ilgili kitaplarında bunu gördüm. Ben, Kemal Tahir gibi olmayacağım, nefret etmeyeceğim. İnsanları çok seven bir insanım ve insanı sevmeye devam edeceğim ve beni şoke eden durumların arkasını görmeye çalışacağım, bir başka boyutunu görmeye çalışacağım. Bunun için çok çabaladım ve sanıyorum başardım. Bu süreçte hem çok ağır şeyler, hem de çok büyük güzellikler yaşadım. Yalnızlık var. Bu düşünsel düzlemde bir yalnızlık. Her şeyi olduğu gibi paylaşamama, paylaşabileceğin kimsenin olmaması, sürekli nasıl anlaşılacağın endişesiyle konuşmak, farklı anlaşılacağını bilerek konuşmak insanı müthiş geriyor. Oysa anlaşılma endişesi olmadan konuşmak, işte o hakikaten dostlarının arasında olduğun duygusudur. Bu açıdan bir eksiklik vardı. Bir yanımla da dostlarımla arasındaydım, onlarla birlikteydim. Tarım kültürünün özelliklerini, üretim birimi olarak tarım ailesinin özelliklerini öğreniyordum. Marksizmin bana doğrudan vermediği şeylerdi bunlar. Marksist bakış açısıyla tarım ailesini kendim analiz etmek, anlamak zorundaydım. Köylünün ne olduğunu analiz etmek için kafa yormam gerekiyordu. Güzeldi, bir yanımla çok üretici ve öğretici bir süreçti. Bir yanımla da çok zordu, çok yalnızdım, çok. Olağanüstü dostluklar ve anılar kaldı o dönemden. Sonra onları kaybettim, 74 affından sonra Amasya'dan Niğde Cezaevi'ne gidecek, 12 Eylül'den sonra da yurtdışına gitmek zorunda kalacaktım.

73'te kurulan Ecevit hükümetinde Milli Selamet Partisi'nden Adalet Bakanı vardı, Şevket Kazan. O bizim Amasya Cezaevi'ne geldi. Vahap Erdoğan ve ben iki siyasi hükümlüydük. Bizi çağırdı ve aften yararlanamadığımızı, ama ne istersek onu yapabileceklerini söyledi. Ben Niğde Ce-

zaevi'ne gitmek istediğimi belirttim. Eşim ve arkadaşlarımın orada olduğunu söyledim, o da tamam dedi. Hakikaten sözünü yerine getirdi. Beni Niğde Cezaevi'ne naklettiler. Taksi tut dediler, ben de param yok, taksi tutmuyorum otobüsle gidelim dedim, hayatı görmek istiyorum. Kaçırılacağımdan korkuyorlardı, otobüsle götürmek istemediler. Sonunda devlet ödenek çıkardı ve taksiyle gittik. Amasya'dan, Kırşehir, Kapadokya içinden geçerek Niğde'ye gittik. Ben hayatımda ilk defa Kapadokya'yı orada gördüm. Çok şaşırdım, müthişti. Yolda uzun saçlı erkekler görülüyordu bol bol. Türkiye birdenbire değişmişti 71 ile 74 arasında, erkeklerin saçları uzamıştı örneğin. Taşrada omuzlarına kadar saçları uzamış erkekler görüyordum!

Bu arada af çıkmıştı, hapishaneler boşalmıştı. Hapishaneler boşaldığı için kadın koğuşu rahatlamıştı. Niğde'ye geldiğimde beş kadın vardı koğuşta. Hemen onlarla anlaştık, ben dedim ki "Kural koyalım." Daha sonra yeni gelen kadınlara "Burada ağız dalaşı yapılabilir, ama vücutla kavga yok" dedik. Ondan sonraki beş sene hakikaten hiç kimse birbiriyle vücut vücutta kavga etmedi. Hapishanelerin boşalması gürültüyü azalttı, çalışma koşullarını iyileştirdi. Ben siyasiyim diye ayrı bir oda da verdiler. Öbür kadınlarla görüşebiliyorum, kapılar açık ama bir de çalışma odası imkânı kazanmıştım. Güya tecrit, aslında bana yardım etti. Oraya kitaplık yaptım. Dışarıdan her türlü kitabı alabildim. Hiçbir sorun yoktu. Kontrol vardı, ama kolayca geçirebiliyorduk kitapları. Doğrudan kitap kontrolü yoktu. Necmi ile haftada iki gün görüşebiliyordum öğleden sonraları. THKO'lu Serpil Tonak da uzunca bir süre Niğde'de kaldı ve Serpil'le odayı paylaştık. Serpil ve Hacı hapiste evlendiler, biz de şahitleriydik. Ecevit hükümeti dönemlerinde dışarıdan ziyaret günlerinde onu ve beni erkekler bölümüne götürüyorlardı. Bütün arkadaşlarla birlikte, adeta bir kantindeymişçesine açık görüşte misafirlerimizle görüşüyorduk. Niğde Cezaevi'nde zor günlerimiz de oldu, ama bu dönem esas olarak politik açıdan çok aktif olduğumuz yıllar olacaktı.

THKP-C'i gözden geçirmeye cüret etmek ve Halkın Yolu

12 Mart döneminin en karanlık yılı 73'tür. Ulaş ölmüş, Mahirler Kızılderre'de öldürülmüş, Denizler idam edilmiş, ardından İbrahim Kaypakkaya da öldürülmüştü. Çok büyük bir THKP-C tevkifatı yapılmış, bütün örgüt

çökertilmişti. İkinci davada THKP-C'nin lider kadrosunun büyük bir bölümü "Bütünüyle yanlışlık" değerlendirmesi yapmıştı. Mücadeleye sahip çıkmıyor, hiçbir şeyi savunmuyor, hata yaptık, yanlış yaptık, Amerika bizi kullandı gibi şeyler söylüyorlardı. TRT de sürekli 2. THKP-C davasında dile getirilen bu gibi ifadeleri ilan ediyordu. Moraller çok bozuktu. Her gün yedi haberlerini bugün ne diyecekler korkusuyla dinliyorduk o dönemde. Arkadaşların bir bölümü de gölgede kalmayı, risk almamayı tercih etmiş, THKP-C'yi savunma birkaç erkek arkadaşla birlikte bizim kadın koğuşuna kalmıştı. Bütün bunlar çok sarsıcıydı. Niye böyle oldu, neden? Kadın koğuşundaki arkadaşlar genellikle çok deneyimli arkadaşlar değillerdi, buna rağmen direnişin başını çekmişlerdi. Amasya cezaevinde TRT haberlerini dinledikçe sıkışan yüreğimi rahatlatan, beni ayakta tutan esas olarak bu arkadaşlarımla süren bağlantımdır. Bu arkadaşlarla ilişkimiz hala sürüyor, önemli bir kısmı şimdi burada, Datça'dalar, hep beraberiz. Öylesine bir dostluktu ki o kadın koğuşundaki dostluk, 72 senesinden 2012 olacağız yakında, 40 senedir hiç vazgeçilmeyen dostluklar. O günlerde direnen erkek arkadaşlarla da sürdü kader ortaklığımız.

Mahkemelerden sonra ortalık duruldu ve yavaş yavaş yaşadıklarımızı değerlendirmeye başladık. Bu arada *Kesintisiz Devrim Üç* diye adlandırılan, Mahir'in kaçtıktan sonra yazdığı yazılar da gelmişti. Oralarda bazı zorlamalar olduğunu fark ediyorduk. Teorik açıdan kısıtlanma, köşeye sıkışma, saldırılar karşısında savunma vardı. Örgüt içi saldırılar karşısında bir teorik sıkışma yaşandığını fark ettik ve orada bir sorgulama başladı bizim kafamızda. Ve bu sorgulama esas olarak öncü savaşın yanlışlığı üzerine yoğunlaştı. Yani kitlelerle bağın zayıflığı, kitlelerle yeterli bağ olmaksızın gelecek bir öncü savaşın yenilmeye mahkûm olduğu şeklinde bir değerlendirmeye götürdü bizi. Bu, yapılan işin ve hedefin yanlış olduğu anlamına gelmiyordu. Halk savaşının yanlış olduğu anlamına gelmiyordu, işçi ve köylü vurgusu, kentler esas ama kır da çok önemli kavramlarının terk edilmesi anlamına gelmiyordu. THKP-C'nin, dünya emperyalizmi ve bizim gibi ülkelere ilişkin teorik yaklaşımlarının yanlış olduğu anlamına gelmiyordu, ama öncü savaş kavramını sorguluyor, hızlı yenilgimizi buna bağlıyorduk. Bu sorgulamayı hepimiz yaptık. Ben daha Amasya'dayken başlamıştım, sonra Niğde'ye geldim ve gördüm ki Necmiler de sorgulamaya başlamışlar.

Bu arada TİKKO'nun Kemalizm eleştirisinin radikalliği, Kürt meselesine yaklaşımının radikalliği de bizi çok etkiledi. Kulaklarımız TİKKO'nun, Kaypakkayaların savunmalarına, görüşlerine açıldı, oraya odaklandık ve onlardan hayli etkilendik. Onun kadar olmasa da, TİİKP'nin savunması da hayli sağlam bir duruştu. Ayrıca dünya çapında Maocu rüzgârdan etkileniyorduk. Önce 8,5 sayfalık bir bildiri yayınladık, keşke elimde olsa, bugünkü gözle bir okumak isterdim. Halkın Yolu diye bir örgüt oluştu sonunda, dışarı çıkan arkadaşlar onu kurdular. "Biz tam içinde olmaya-lım, örgüt içerden yönetilmez" dedik, hapishanenin tek bir oy hakkı var-dı merkezde. Ama öyle olmadı, çok etkiledik. Bugünkü aklım olsa hapis-haneden hiç karışmamak gerektiğini biliyorum artık. Olmuyor, sen içeri-den dışarıyı anlamakta zorlanıyorsun, onlar seni anlamakta zorlanıyor, güç bir ilişki oluyor. Sen hayatın içinde değilsin.

Hapishaneden 70'li yıllar

Ben 70'li yılları ve Halkın Yolu deneyimini esas olarak hapishanede ya-şadım. Necmi ile birlikte 71'de girdik içeri, 79'da çıktık. Ama 70'li yıllar-da Türkiye'deki büyük toplumsal alt üst oluşu hapishaneden de izledim. Nasıl izledim? Koğuşa gelen kadınların profili sürekli değişiyordu. Kadın koğuşunda ağır mahkûmlar vardı. Bir de küçük suçlardan üç dört aylığı-na girip çıkan kadınlar oluyordu. Bu kadınlar sürekli değişiyordu. İlk baş-larda gördüğüm kadınların hiçbiri sosyalistleri tanımıyordu. Deniz Gez-miş'i duymuşlardı, çok ağlamışlardı, üzölmüşlerdi, Mahir'i duymuşlardı çok üzölmüşlerdi. Mahir'in aslında ölmeydiğini, Amasya'nın Gümüşhacı köyünden olduğu için gelip orada kendi köylerinde saklandığını söyle-yenler vardı. Deniz için de ölmeydiğini, falanca köyde göröldüğünü söy-leyenler vardı. Ama bunun dışında sol hareketle ilgili hiçbir şey bilmiyor-lardı. Moralimi bozan bir şeyi algılamıştım ilk başlarda, ilk kez Elrom ola-yının Yahudi düşmanı duyguyla alkışlandığını fark etmiştim. Hâlbuki biz mahkemelerde ısrarla siyonizme karşı olduğumuzu, asla Yahudi düşma-nı olmadığımızı söylemiştik. O zamanlar Filistin'deki Demokratik Cep-he'ye yakın hissediyorduk kendimizi. Kıbrıs için Türk ve Rum halkının fe-deratif birliği perspektifimize benzer bir perspektif Filistin'de de vardı. Yani Yahudileri tanımamak değil, Yahudi ve Arap halklarının ortak ve

eşit devleti kavramı vardı, bu bize çok yakın bir kavramdı ve dolayısıyla Yahudi düşmanlığı konusunda çok dikkatliydik. İsrail devletine ve İsrail devletinin politikalarına karşı olduğumuzu söylüyorduk net bir şekilde. Bunun böyle algılanmadığını, halk içinde İsrail elçisi olayının “Yahudiye iyi oldu” anlayışıyla karşılandığını fark ettik, bu çok acı gelmiştir bana. Yani senin ne yaptığın önemli değil, onun nasıl algıladığını da bileceksin. Çok önemli bir derstir. Binlerce yıldan süzülüp gelen “Elçiye zeval olmaz” kavramı da önemli. Çiğnenmeyecek tabular var. Çok ince davranmak gerekiyor, çok iyi algılamak gerekiyor ve nasıl yorumlanacağını da iyi bilmek gerekiyor. Bunun dışında köylülerde sol-sağ bilinci yoktu, ayırımı da yoktu, bu tür kavramlar yoktu.

Ama giderek hapishaneye ailelerinde solcu gençler bulunan kadınlar gelmeye başladı. Kadınların kendi duruşlarında da değişiklik olduğunu fark etmeye başladım. Bunlar köylerdeki değişiklikler. Köyden kente göç, onun beraberinde getirdiği gecekondu mahalleleri, oralardaki büyük alt üst oluşlar, gecekondu işgalleri, toprak işgalleri; bunları duyuyorum, okuyorum, biliyorum, ama benim içerde yaşadığım köylerde, köylerin kendi içinde yaşanan değişimlerdi. Son derece geleneksel köylerden bütün gençlerin sol örgütlerden birinden olduğu köylerle karşılaşmaya başlamıştım. Gençlerin Halkın Yolu'cu olduğu köyler de vardı ve ziyarete gelen bu gençlerle uzun uzun sohbet ediyorduk. Bunlar olağanüstü değişimlerdi. Köylü gençler gelecekler de seninle politika tartışacaklar, zıtların birliği, çelişkisi üzerine konuşacaklar. Büyük bir sol cereyan vardı, bu sol cereyan adeta bireylerin kendi kurtuluşları, kendi kaderlerini tayin etme hakkını kullanmaları anlamına gelen bir cereyandı. Buna karşılık şunun da farkındaydım, sınıf bilinci, sınıf analizi, sürecin marksist analizi yoktu. O köylü gençlerden bir bölümü ile bir sohbetimi burada aktarmak isterim. Sizin köyünüzde sınıf farklılıkları yok mudur diye sorduğum zaman gençler yok, bizde herkesin aşağı yukarı eşit miktarda tarlası vardır, ağa da yoktur bizim köylerde vs. diyorlardı. Niğde'nin bir köyü... Ben anlamaya çalışıyorum, olabilir ama bu kadar da olmaz, mutlaka meselenin sınıf boyutu olması gerekir. Hangi ürünleri ürettiklerini deşince şekerpancarı ürettikleri anlaşıldı. Kime satıyorsunuz? Pancar şirketine. Pancar şirketi ne? Doğrudan üretici birliği gibi, ama tamamen devlet denetiminde

bir kuruluş. O yıllarda da şeker eksikliği var Türkiye'de, erken söküm teşvik ediliyor. Erken söküm, pancarın şeker veriminin düşük olması, gelirin az olması demek. Köylü istemiyor erken sökümü, devlet zorluyor. Devlet köylüyü ikna edemeyince, bölmüş köyü dörde, dörtte birine her sene erken söküm mecburiyeti getirmiş. Bizim arkadaşların köylerinde o dörtte bir direniyor jandarmaya ama sonunda jandarma galip geliyor ve diyor ki burada erken söküm yapılacak, ücret bir liradır, gelin çalışın. Diğer dörtte üç gülerek seyrediyor o kavgayı. Geliyorlar ve köylülerinin cebinden bir lira gündeliğe çalışıyorlar erken sökümde. Ertesi sene sıra kendilerine geliyor diğerleri gülüyor onların haline ve sınıf çatışması yok bu köyde! Bunları gördükçe tabi kendimizi de sorguluyordum, ama doğrusu bilmiyordum ne yapmak gerektiğini, gücüm de yetmiyordu daha ötesine geçmeye. Keşke "köylü sendikası" gibi kavramlarımız olsaydı! Çok güçlü, çok yaygın bir hareket bu. Türkiye'nin her yerinde insanlar hayatlarını değiştirmeye başlamışlar. Kurumsal yapı yerinden oynuyor, köylü kızlar devrimci hareketin içindeler ama bacı oluyorlar. Bacı olma sayesinde kızlar ve erkekler aynı örgütte çalışabiliyorlar. Öyle şeyler anlatılmıştır ki, örneğin devrimci bir kız devrimci bir çocukla evleniyor, gelin bir hafta evden çıkamaz geleneğini yıkamıyorlar, ama devrimciler onların evine gidiyor, eğitimi orada yapıyorlar. Böylesine geçiş süreçleri yaşanıyor ve bu arada biz sürekli yazıyoruz. Ben tam bir dergici yazar olmuştum içeride. Herkes sürekli benden yazı bekliyor. Kendimi sık sık bir yazı makinesi gibi hissetmeye başlamıştım, içimden geleni yazmıyorum artık, sürekli yazmak zorundayım...

Halkın Yolu esas olarak hareket tarzında bir örgüt olarak kaldı. Hareketin bütününde, hatta yönetim kademelerinde çok sayıda kadın vardı. Anadolu'da da çok sayıda kadın vardı. Bunun bir nedeni Halkın Yolu'nun, THKP-C içindeki kadın koğuşu direnişçilerinin bir devamı olması, kadın koğuşu direnişçilerinin Halkın Yolu'nda varlıklarını sürdürmeleriydi herhalde. Daha sonra aramıza katılan kadınların bir bölümü de işçi mücadelelerinde çalışan üniversite öğrencisi kadınlardı, onlar da bayağı etkili oldular örgüt politikalarında.

Halkın Yolu, THKP-C'den doğmuş küçük bir örgüt olarak kaldı. Dev-Yol, Kurtuluş çıktı, daha sonra Dev-Sol ve birçok başka örgüt çıktı. Ama

bizim küçücük örgütümüzün dergisi bile 50 bin satıyordu. Böylesine büyük hareketler. Bugün 5 bine razı geldiğimiz düşünülürse, o günün nüfusunda okuma alışkanlıkları da düşünüldüğünde Türkiye'nin bir sürü köyünde Halkın Yolu satılıyor, benim yazılar orada okunuyor! Böylesine de bir canlılık var. Ama bugünden geriye baktığımda TİP döneminde yürüttüğümüz tartışmalardan farklı olarak, o yıllarda yaptığımız çalışmalarda Türkiye ayağının daha soyutlaştığını, daha şematikleştiğini, tahlillerin kurru olduğunu, bu tahlillere Çin-Sovyetler Birliği arasındaki teorik tartışmaların etkilerinin gereğinden çok yansıdığını görüyorum. Üniversitelerde sınıf analizleri, sosyal yapı analizleri sürüyor, hatta daha da artmış o yıllarda. Daha sonra, Belçika'ya gittiğim zaman geri dönüp üniversitelerde 70'li yıllarda yapılmış araştırmalara, örneğin Mübeccel Kıray'ın araştırmalarına baktığımda güzel araştırmalar, güzel analizler yapıldığını, ama bunların bizim teorilerimize yansımadığını çok net gördüm. Arada bir kopukluk var. Bilim dünyası çok sollaşmış, 70'li yıllar boyunca çok etkilenmiş Marksizm'den ve sol hareketten. Sol hareket ise kendi yolunda ilerlerken bilim dünyasıyla kuracağı ilişkileri gerçek ilişkilere dönüştürememiş. Bu sanıyorum sadece bizim için değil, o yıllarda birçok hareket için de geçerli bir zaaf. 70'li yıllar çok önemlidir. 70'li yılların kaybedilmiş yıllar olarak görülmesini çok yanlış buluyorum. Yenilgiyle sonuçlanmıştır. Toplumun üzerinden 80 darbesi silindir gibi geçmiştir. Sonra çok büyük bir yılgınlık doğmuştur. Ama 70'li yıllar dünya çapında önemle üzerinde durulması gereken bir toplumsal uyanışın on yılıdır. Böylesine kendi kaderini tayin etmeye kararlı bir halkın çıkışı her yerde kolay kolay görülmez. Evet, ürünleri, geriye kalanları az, dolayısıyla vurgulanmıyor, ama yeterince araştırılmıyor da. Ben çok merak ediyorum ne oldu o dönemde kendi kaderini tayin iddiasıyla ortaya çıkan kadınlar, genç kızlar... Nasıl yaşadılar, neler kazandılar, olumlu bir deneyim miydi o, olumsuz bir deneyim mi? 12 Eylül darbesinden sonra neler yaşadılar, bu çok merak ettiğim bir konu. Devrimci hareketin içinde hayatı değişmiş insanları araştıralım ve nasıl değişti bunu anlamaya çalışalım, toplumsal alt üst oluş insanların, bireylerin hayatına nasıl yansıdı, kadın, erkek ilişkilerine nasıl yansıdı, çocuklarına, toplum içindeki yerlerine nasıl yansıdı, olumlu mu yansıdı, olumsuz mu yansıdı bunları araştıralım istiyorum. Çok eksik bir alan gibi geliyor bana.

Ben hapishanede gördüklerimden biliyorum ki özgüveni arttı insanların. Kendilerini, biz bilmeyiz siz bilirsiniz şeklinde konumlandırmıyorlardı artık. Oysa ilk başta öyle yaklaşıyorlardı, hatta bana 74 affından önce “e sizi nasıl olsa devlet çıkarır, siz onlardansınız” dediklerini bile hatırlıyorum. Yahu yapma etme ben müebbet hapse mahkûm oldum, sen çıkacaksın, ben çıkamam, biz devlete karşı mücadele ettik, yok. Sosyal sınıf olarak, statü olarak onların gözünde devlet benim gibilerden oluşmuş bir devlet. Ve onlar daima ezilenler, onlar kendi kurtuluş yollarını kendi arayarak bulanlar. Nazım’da bunlar çok güzel anlatılır aslında. Nazım’ın hapishane şiirleri bana çok eşlik etmiştir yaşadığım o yıllar boyunca. Kemal Tahir ile mektupları başucu kitabım idi. Büyüğüm, hocam diyebileceğim birinci kişi Onat ise, ikinci kişi Nazım Hikmet’tir. Her konuda kafamı açmıştır. 70’li yılları ben hapishanede yaşamakla belki çok şey kaybettim, ama belki orada bir kısmını da kuşbakışı görebildim, daha uzaktan görme imkânına kavuştum, onu bilmiyorum. Kişisel olarak mahpusluk zor meslek, onu itiraf etmem gerekir, 8 sene yattım. Mahpus olmak onurunuzun sürekli hırpalanması demek, sürekli gardiyanın iki dudağından çıkan lafa bağlısınız, sürekli davranışınızı gardiyanın sizin üzerinizde hâkimiyet kurması üzerinden hesaplamak durumundasınız. Ne çok sert çıkacaksınız, ne boyun eğeceksiniz, denge kuracaksınız, sürekli bir gerilim ve kuşatılmışlık ruh hali. Renkleri, doğayı özleme, beton duvarlar ve beton rengiyle çevrelenmişsiniz. Bir ara öyle bir hale gelmiştim ki dergilerden renkleri kesiyordum ve o renkleri biriktiriyordum, araça sırada çıkarıyordum renkleri etrafıma yayıyordum ve onlara bakıyordum. Çiçek yetiştiriyordum, klasik müzik zaten severdim. TRT3 dinledim yıllarca hapishanede.

Halkın Yolu’nun sonu ve TİKP’ye katılma

Benim için 70’li yılların önemli bir dönüm noktası da 77 1 Mayıs’ıdır. 77 1 Mayıs’ında Halkın Yolu aynı katılan guruplardandı. İşçiler arasında değil de muhaliflerle birlikte aynı katılacaklardı. İçeriden çok iyi takip etmiştim, TKP çok saldırgan bir dil kullanıyordu, besbelli olay yaratacaktı. TKP istemiyordu Maocuların alana girmesini. “Maocu goşistler” diye yazılar vardı sürekli. Bu çok riskli bir durumdu, orada boyun eğmek gerekirdi, taviz vermek ve aynı katılmamak gerekirdi, çünkü ilk büyük miting ola-

caktı. Nitekim Maocu TİKP ayrı katılmadı bu mitinge. Bizim arkadaşların kendi adlarıyla ayrı katılacaklarını bir gün önce (cumartesi günü) öğrendim ve dehşete düştüm. Arkadaşları ikna etmeye çalıştım böyle yapmalarını konusunda, fakat erkek koğuşundaki arkadaşlar “Sen ne karışyorsun” dediler bana. Bir yerde haklıydılar, dışarıdan müdahaleydi, ama çok endişeliydim. Nitekim endişem gerçek oldu bir yönüyle, ayrı katılmanın yarattığı gerilim, miting öncesindeki gerilim, burada herkesin sorumluluğu vardır. Daha büyük bir sorumluluk elbette mitingin örgütleyicilerindedir, yani sendikalarladır, Maden-İş ve TKP'dedir. Ama katılan gurupların da daha sağduyulu olması gerekirdi. Mesela bugünlerde bakıyoruz en radikal guruplar bile dikkat ediyorlar, belli kurallara uyuyorlar. Bu, 1 Mayıs 77'nin bize verdiği büyük bir ders, bunca yıla rağmen o ders unutulmadı ve herkes çok akli başında davranıyor. Belki o ilkti ama bana çok acı geldi ve ilginç bir duygudur bu, ben onu kendi sorumluluğum gibi yaşadım. O insanların ölümünü, o geceyi unutamam, hiç kimseyle de paylaşamadım, koğuştakilerin beni anlaması mümkün değildi. Sanki önleyebilmişim de önlememişim gibi geldi. Beni çok etkilemişti 77 1 Mayıs'ı.

Bu arada Türkiye'deki çatışma ortamı giderek yoğunlaşıyordu ve bizim örgütten arkadaşlar da silahlanmaya eğilim göstermeye başlamışlardı. Silahlı eylemler, hiç yapmadığımız başka şeyler... Önceden bu işi reddetmişiz, o zamandan beri yapmıyoruz. İyi ama Lenin, Stalin yapmadı mı gibi şeyler gelmeye başladı. Ben dehşete düşmeye başladım nereye gidiyoruz, ne oluyoruz? 1 Mayıs'ta o kadar insan öldü, her gün birileri ölüyor, ne yapacağız? Solda sürece egemen olan merkezi bir akıl yok. Faşizmle mücadele kabul ediliyor, evet de bu mahalle bazında kabul ediliyor, yaşanan devletle mücadele değil. Mahalle bazında öteki mahallenin çocuklarıyla mevzileniyorsun karşı karşıya. Devlete karşı silahlı mücadeleye giren de yok. Bu süreçte Halkın Yolu içinden bazı arkadaşlar Türkiye İşçi Köylü Partisi'ne (TİKP) katılmaya karar verdiler. Bir süre sonra biz de değerlendirdik, ölçtük, biçtik, TİKP'nin çizgisine karşı sürekli ideolojik mücadele veriyorduk ama sonunda onlarla birleşmeye karar verdik. Onlar bizim bazı görüşlerimizi kabul eder gibi oldular, ama esas olarak biz onların arasına katılıyorduk. Bu karar 78 yılında alındı, hapisten çıkmamızdan bir yıl önce. Bir yıl sonra, hapisten ~~çıkıldıktan~~ sonra biz de o örgütün içine gittik. Diğer arkadaşlar için konuşa-

mam, ama benim için bu karar hayatımda verdiğim en hatalı kararlardan biridir. Bu benim yaşanan süreçte hissettiğim sorumluluk duygusunun altında kalarak verdiğim bir karardır. Halkın Yolu'nda önemli bir yerim vardı ve o sorumluluğu kaldıramadım ben. Bugünden bakınca diyorum ki belki erkekler daha kolay kaldırıyor. Ölümün sorumluluğunu ben yüklenemedim. Orada bir problemim vardı benim, hep oldu, her zaman oldu. Elrom olayının da sorumluluğunu hep taşımışımdır, bu karara doğrudan katkım olmamış olsa da. Karşı çıkmadığım için. Yakın çevremden böyle bir şeyi hiç kimseye duymadım. Ölme ve öldürme, ben ölüme hazırım, her zaman hazır oldum, öyle bir korkum olmadı. Hatta biraz aptalca korkusuz oldum. Öyle de hissediyordum kendimi, aptalca bir korkusuzluk. Hapishanelerde, mahkemelerdeki tutumumda öyle bir cesaret vardı, kör bir cesaret. Psikolojik açıdan analiz edilebilecek gibi kör. Bu senin başına ne getiriri düşünmeden öne atılma. Ama başkalarının hayatı söz konusu olduğu anda duruyor, orada gidemiyorum. Bugün artık çok iyi biliyorum, ben bu sorumluluğu alamam. Bugün dediğim, yirmi beş otuz yıldır çok netim. Benim kişiliğim insanları ölüme yollama veya birilerini öldürme sorumluluğunu almaya el vermiyor. O zaman haddini bileceksin, ne kadar yapabilirsen o kadannı koyacaksın ortaya, daha fazlasını iddia etmeyeceksin ve ileri gitmeyeceksin. Bu dersi hayatımın dersi olarak hep taşımışımdır ve son otuz yıldır böyle davranıyorum. Ben de gidebilirdim dağa, ben de katılabilirdim mücadelelere. Tek engel bu değildir elbette. Ama artık bir silahlı mücadeleye katılamayacağımı, yüreğimde gerçek anlamda barışçı olduğumu biliyorum. Tek başına devrim lafının çok basit bir laf olmadığını, bunun beraberinde çok büyük sorunları getirdiğini, insanları ölüme göndermeyi ve öldürmeyi de içerdiğini görüyorum, sorguluyorum. Bu yanlıştır demiyorum. İnsanla ilgili çok şey biliyorum, bunu çok boyutlu tartışabilirim, ama "Ben yokum diyorum, ben beceremem", yaşadıklarım böyle bir derstir benim için.

12 Eylül, annelik ve yurtdışı

Hapishaneden çıkmamızdan bir sene sonra 12 Eylül darbesi oldu. Darbeden sonra yakın arkadaşlarımızla tartıştık ve demokrasi mücadelesinde solun birleşmesi gerektiği düşüncesine vardık. Artık koşullar değişmiştir, Türkiye'ye askeri darbe yerleşmiştir, gerekli olan demokrasi mücadelesidir. TİKP yöne-

timindeki arkadaşlar bize, hayır demediler, fakat sosyalizmi incelemek gibi başka bir görev verdiler. Bunun üzerine Stalinizmi eleştirmeye başladık. Derken bu tartışmalara TİKP'lilerin önemli bir bölümü katıldı. Hep birlikte inceledik ve gördük ki sosyalizm deneyimlerinin eleştirilecek çok yanı var. Ama başlangıçta bize bu konuları araştırma görevi vermiş olan TİKP merkezi, sosyalist demokrasi tartışmalarını yürütenlere karşı çok sert bir tavır aldı. İnsan kendi kendine soruyordu, bize sosyalizmin sorunlarını araştırma görevini demokrasi mücadelesi dediğimiz için mi vermişlerdi! Aslında o andan itibaren de bizim için TİKP esas olarak bitti. Bu olumsuz deneyimden tek kazancımın o süreçte edindiğim, bir bölümü ömür boyu sürecek değerli dostluklar olduğunu düşünüyorum.

Baktım ki olmuyor, gerilim var, gidelim istedim yurtdışına. Hapisten çıktıktan üç ay sonra yeniden kaçak olduğumuz için daha önce bizi göndermek istemişlerdi arkadaşlar. Hatta 11 Eylül akşamı ertesi gün Necmi'yi trenle yurtdışına uğurlamak üzere yatmış, sabaha karşı darbeye uyanmıştık. Ama daha sonra biz gitmekten vazgeçmiştik. Artık herkes kaçak oldu, biz de kalalım ve mücadele edelim burada demiştik. TİKP mücadeleyi seçmedi, merkez yöneticileri teslim olup içeri girdi. Bize de önermişlerdi teslim olmayı, reddetmiş, yanlış bulduğumuzu söylemiştik. Kaçak olarak yaşamımızı sürdürüyorduk. Baktık ki burada mücadele edecek bir ortam yok ve tersine örgüt içinde işler iyice geriliyor, Belçika'ya gittik. Bu arada, bir çocuğumuz olmuştu. Kaçakken, beş parasızken, çeviri paralarımızla, ailelerimizden gelen ufak tefek destekle beslediğimiz bir çocuk. Gebeyken hiçbir zaman süt içemedim, şunu yemedim vs. ama doğdu ve sağlıklı büyüdü, kocaman adam oldu. Demek ki böyle de olabiliyor. Oğluma gebeyken ve o doğduktan sonra yepyeni bir şeyle daha tanıştım. Korkmaya başladım, hayatımda ilk defa yakalanmaktan korkuyorum, ilk defa ölmekten korkuyorum, hapse girmekten korkuyorum, çünkü çocuğum var. Böyle tanımadığım bir duyguyla birdenbire panikledim. Benim yurtdışına çıkma arzumda bunun da rolü vardı.

Belçika, biraz kendi başımıza kaldığımız bir dönem oldu. On yıl kaldık. Orada Tıp Fakültesi'ne devam ettim ve bitirdim, aile planlamasında çalıştım. Bir yandan annelik macerası, bir yandan da yabancı bir ülkede, içinden gelmediğim bir tıp eğitimine dışarıdan entegre olmak... Türkiye'de-

kinden çok farklı bir eğitim sistemi. Hiç kolay değildi. Yurtdışına gittiğim-
de çocuğum çok küçük, yedi aylık bebektir. Güneş'i Necmi ile çok büyük
bir dayanışma içinde büyüttük. En az benim kadar emeği geçmiştir oğlu-
muza, hatta zaman zaman benden daha fazla emeği geçtiğini de söyleye-
bilirim. Sonra geri dönüş, yeni bir uyum süreci, BSP, ÖDP, barış için mü-
cadele ve nihayet Datça...

Bitirirken...

Çok uzun bir görüşme oldu, ama bitirirken bir iki noktayı daha vurgulamak
istiyorum. Birincisi 68 kuşağı olarak bizim üzerimizde biraz fazla duruluyor.
O yıllarda üniversite öğrencisi olmak gerçekten büyük bir ayrıcalıktı. Nüfu-
sun çok ufak bir kesimi üniversitede okuyordu. Üniversitede öğrenci olmak
daha büyük bir ayrıcalıktı. Dolayısıyla 68'liler daha çok orta sınıf, memur ai-
lelerinin çocukları... Oysa 70'li yıllarda bütün Türkiye mücadeleye kalkıştı.
Kentli, köylü, ilkokullu, ortaokullu, liseli, üniversiteli herkes mücadele etti.
Devletin bu kalkışmaya tepkisi de farklı oldu. Bizi idam ediyorlardı ama ge-
ne de başka bir yere koyuyorlardı. Bugün de sürüyor bu ayırım. Benim ca-
nımı acıtıyor, fazla değer veriliyor bize. Oysa 70'li yıllarda ölen insanların
isimleri hatırlanmıyor, 80'den sonra idam edilen bazı arkadaşların isimleri
hatırlanmıyor. Bu çok sınıfsal bir şey, buna dikkat etmek gerekir. Onun için
çok önemlidir 70'li yılları araştırmak ve o görünmeyen insanları görünür kıl-
mak. Özellikle görünmeyen kadınları görmek, duymak.

Bir de çok sorulan bir soru 68'lilerin kadın hareketine ilişkin duruşu. 60'lı
yıllarda Türkiye'de bir feminist hareket yoktu. Gerçi diğer bazı arkadaşlarım
gibi ben de hippie hareketinin ve Batı'da gelişmekte olan feminist hareketin
farkındaydım. İlk dönemlerin bazı yayınları elime geçmişti, okumuştum, et-
kilenmiştim. Feminist fıkirlere aşinaydım. Ama kendimi feminist olarak ta-
nımlamıyordum. Hapishane yılların kadın koğuşunda geçen yıllardır. Bu
durum kadın meselesi üzerine düşünmemi sağlamış, sorgulamamı sağlamış
yıllardır, ama başka bir bağlamda. Geniş kadın kitlelerinin neler yaşadıkları
konusunda çok bilgilendiğim, çok deneyim kazandığım ve düşündüğüm
yıllar. O yıllardaki sol örgütlerin hepsinde kadınlar çok büyük yer tutmuş-
lardır, çok önemli görevler almışlardır. Ama 80'lerin sonunda feminist hare-
ket yükselince genci yaşlısı hepimiz onun içinde ya da çevresinde yer aldık.
Ben bu genç arkadaşlardan çok şey öğrendim, öğrenmeye de devam edi-

yorum. Kendi tarzımda, kendi hamurumla. Feminist yaklaşım Türkiye'yi çok etkiledi ve değiştirdi. Bakmayı bilirsek, bunu her alanda görebiliriz. Değiştirmeye de devam ediyor. Ama Kürt hareketinde kadının ulaştığı yerin Türkiye'de kadın hareketi açısından bir doruk olduğu kanısındayım.

Vurgulamak istediğim bir başka nokta, Mahirlerin Kızıldere'de ölümü ve Denizlerin idamıyla, daha sonra da Kaypakkaya'nın işkencede ölümüyle noktalanan o süreç. 72 ve 73 yıllarının ilk yarısı ömür boyunca bizi damgalamış yıllardır. Onun travmasından hiçbirimiz sağ kurtulamadık. Mahirler, Kızıldere'de öldüler, Denizler idam edildiler, Kaypakkaya işkencede öldü, ama bizler de biraz öldük onlarla. Bu sadece benim için geçerli değil. Diğer arkadaşlar itiraf etmezler benim kadar, erkek arkadaşlar için bu daha da geçerlidir. "Bütün arkadaşlarımız öldü, biz niye yaşıyoruz?" sorusuyla yaşayan bir kuşak olduk. O soru herkesin kafasında bir yerlerde var olmuştur. O dönemin insanları ihtiyaçladık, artık 65 yaşına geldik, yavaş yavaş tükeneceğiz. Bunu bir yere kaydetmek lazım, geride kalınak kolay değil, hele bu genç ölümlerle noktalanan bir süreçse.

O dönemde yaşananlar bizim için çok büyük bir travmaydı. Örgütümüz dağılmıştı, liderlerimizin çoğu ölmüştü, bir o kadar da her şey yanıltı demişti. Yenilmiş, ortada kalmıştık. Oysa kitleler böyle algılamadı bu süreci. 71-73 arasında solun yenilmesine rağmen, daha sonra Türkiye çapında büyük kitlesel yükseliş yaşandı. Bu çok ilginçtir, nasıl oldu da insanlar bunu yenilgi gibi algılamadı? O kadar kişi öldü, idam edildi, işkencede öldürüldü ve insanlar bunu bir yola çıkış mesajı olarak algıladılar, kendileri yola koyuldular. 74'ten itibaren öyle bir yükseliş yaşandı ki eskiyi hiç aratmadı. Çok daha kitlesel oldu, çok daha güçlü oldu, bu nasıl oluyor? Niye 80'den sonra böyle bir süreç yaşanmadı, niye 73'ten sonra böyle güçlü bir uyanış ve yükseliş yaşandı? Neydi 70'ler ve niye düzen bundan bu kadar korktu da 12 Eylül darbesi gibi bir bahyozla toplumu ezdi? Bu toplumsal dinamiklerin analizi ile anlaşılabilir bir şey. Bu bir olgu, ama o kadar kolay değil bunu açıklamak. Tartışılması gereken bir konu bu.

Peki nereye gitti o arayışlar, Türkiye'nin dört bir yanında, bugün sağ partilerin oy deposu olan yerlerde bile yükselen o potansiyele ne oldu? O insanların kendi kaderlerini tayin etme talebi nereye gitti? Besbelli ki önemli ölçüde Kürt hareketine gitti, bunu çok açık görüyoruz. Kürt hareketi o yükselişten doğmuş bir hareket, 70'li yıllardaki toplumsal uyanıştan doğmuş bir

hareket. Kadın hareketi de öyle, alevilerin yükselttiği ses de. HES'lere karşı mücadelede ekranlara yansıyan o orta yaşlı gençlerde de 70'lerin ruhunun yaşadığını düşünüyorum. Bence çevre bilinci de insanların kendi kaderlerini tayin etme kararlılığının bir ifadesi. Artık insanlar tepedekilerden fabrika istemek yerine, onlardan kendi yörelerini, doğalarını, sularını, ormanlarını rahat bırakmalarını istiyorlar. 12 Eylül'le devlet kitlesel yükselişin üzerinden silindir gibi geçti. Sol örgütler ve hareketler bu darbelerin etkisinden hâlâ kurtulamadı. Ama belki de insanlar o yıllarda kendi ayakları üzerinde doğrulduktan sonra, bunu içselleştirdiler ve bir daha egemenlerin tebaası olmayı kabul edemediler. "Bireycileşmeden" çok söz edildi, insanlar çok eleştirildi 80 sonrasında. Belki biraz daha fazla "birey olma süreci" üzerinde durmamız, 70'lerdeki büyük yükselişinin bu süreçteki rolünü araştırmamız gerek. Böylece hem kendi tarihimize haksızlık etmeyiz, hem de bugünü anlamamız kolaylaşır.

Ben önümüzdeki yıllarda insanların artık yeni bir umutla yola koyulacaklarına, hegemonyaya karşı duracaklarına, ülkenin dört bir tarafında biz kendi kendimizin efendisiyiz, kendi kendimizi yöneteceğiz diyeceklerine inanıyorum. Nasıl ki 70'lerin yükselişinden sonra 80'lerde, 90'larda Kürt hareketi doğdu, feminist hareket doğdu, aleviler başlarını kaldırdı, insan hakları örgütlenmeleri, barış hareketi, çevre bilinci, özgürlükçü bir sol anlayış gelişti, bugün de yepyeni bir toplumsal uyanışın başlayacağını düşünüyorum. Hegemonyacı yeni bir gücün merkezden bütün ülkeye egemen olduğu bir dönemde yerel inisiyatifler son derece önemli. Gelecekte nasıl yaşamak istediğimiz üzerinde düşünmek zorundayız. Hep birlikte kendi kaderlerimizi tayin etme talebini yükseltmek zorundayız ve bunu yapacağımıza inanıyorum. Benim beklentim ve umudum bu. Ama önce kendimize güvenmemiz gerek. Yeniden öğrenmeye açık olmalıyız. Tarih tekerrür etmez, yeninin sorunlarını nasıl formüle edeceğimizi araştırmalı, bu yeni sorunları anlamalıyız. Ezilenler, sömürülenler kendi kendilerini nasıl yönetebilir? Çoğumuz Latin Amerika'da yerel sorunlar nasıl ele alınıyor, Avrupa nasıl ademimerkeziyetçileşti, hiç bilmiyoruz bütün bunları. Oysa bunları anlamadan bugünü anlamak mümkün değil. Sorun kendinize, Türkiye'de yereller nasıl yönetiliyor, aslında bilmediğinizi göreceksiniz. Yaşam öykümünden çıktım, bugünün sorunlarını tartışmaya başladım... Asıl önemli olan da aslında bugünün sorunları değil mi?

1 MAYIS

Fotoğraflarla

İlkay ALPTEKİN DEMİR

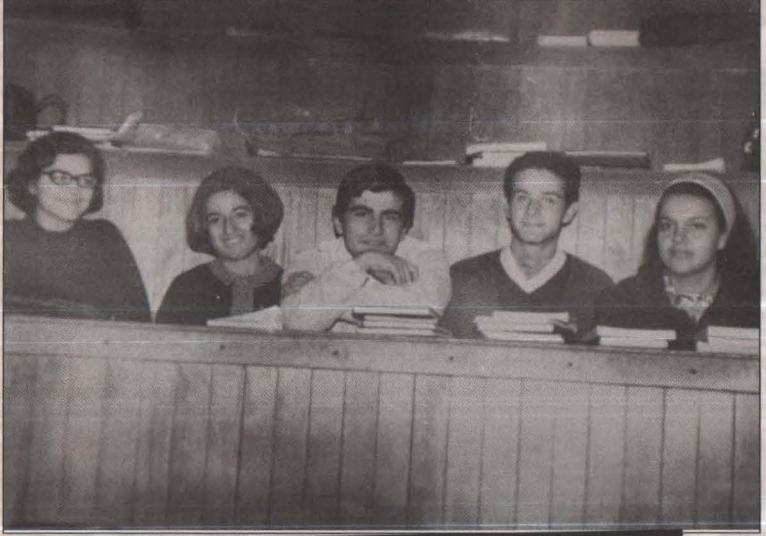

Annesi, babası, ablası ve kardeşiyle (Sağda)

Üniversite yıllarında (Sağda)

Tıp fakültesinde okurken (En solda)

Cezaevinde birlikte kaldığı kadınlarla (Önde, soldan ikinci

Eşi Necmi Demir ile oğlunun doğumgününde

ÖDP'li olduğu yıllarda bir mitingdeyken

Necmiye ALPAY

Feminist kitapları okuyorduk,
sözünü dinlemiyorduk

Çocukluk yılları

Çok yaramaz bir çocuk olarak hayata başladım. O zamanki düşüp kalkmalarımın sonuçlarını hâlâ taşıyorum bedenimde. Bir kız çocuğu için iyi bir durum olmuyor her zaman, başınıza bazı şeyler gelebiliyor. Olmadık yerlere giriyorsunuz, her şeyi merak ediyorsunuz. Bu, çocukluğumla ilgili önemli bir noktadır.

İkincisi, kadınların durumunu çok erken fark etmeye başladım. Küçük bir kızken hepimizin yaşadığı şeylerdir bunlar. Anneniz sizi yönlendirmeye başlar; şöyle otur, böyle kalk, koşma diye. Tabii sizi korumak istiyor-
dur, ama siz aynı zamanda bunlardan kadınların nasıl bir ruh hali içinde olduğunu, nelere cesaret edip nelere edemediklerini fark edersiniz. Ben de öyleydim, hep fark ediyordum, içimde kadınların konumuna ilişkin bir tepki olmuştur en küçük zamanlarımdan beri. İşçi sınıfı için öğrendiğimiz bir şey vardır, kendinde sınıf, kendisi için sınıf. Sanıyorum feminist bilinç edininceye kadar biz kadınlar kendinde kadın olarak, yani nesnel konumumuzdan ötürü, ezilen, ikincil konuma itilen kadın cinsi olarak, daha doğrusu kendinde kadın olarak büyüyoruz, yaşıyoruz.

Çocukluğum birkaç yerde geçti, çünkü babam astsubaydı, sık sık tayin edilirdi. Akdeniz, Doğu gittiğimiz yerler arasındadır. Antalya, Kaş'ta kaldık. Daha önce de bir sürü yerde kaldık ama oralar konusunda çok net hatıralarım yok. Ankara'da, Kütahya'da kalmışız, hayal meyal hatırlıyorum. Ailem, cumhuriyetçi bir aileydi tahmin edilebileceği gibi. Eski

cumhuriyet kuşağına mensup CHP'li bir baba. Annem sadece ilkokulun birkaç sınıfını okumuştı, mezun değildi. Beni kadın özgürlüğünden yana, olabildiğince özgür yetiştirmeye çalışmışlardı. Gerçekten de şu ana kadar edindiğim özgürlük duygusu ve uygulaması konusunda onların büyük etkisi olduğunu düşünüyorum. Mutlaka okumamı istediler. Pek çok anne gibi, benim annem de kendisini bende gördü, kendimizi yansıtırız ya yeni gelen kuşaklara...

Ben de okuyan bir çocuktum, okumayı ilkokula başlamadan önce öğrendim. Dolayısıyla ilk sene kayıtsız olarak birinci sınıfı okumuş gibi gösterildim. İkinci sınıfa başladım doğrudan doğruya. Bu bizimkilerin heveslerini artıran bir şey oldu sanıyorum.

Her zaman çelişkinin farkında olduğumu anlıyorum şimdi. Annem ve arkadaşları kendi aralarında kocalarının olmasa bile kayınvalidelerinin onlara yaptıklarını, çevrenin yaptıklarını, çocuk büyütürken çektikleri sıkıntıları, acemilikleri konuşurlardı. Onları büyük bir üzüntü ile dinlerdim, müthiş bir acıma duyardım. "Acz" Arapça iktidarsızlık, iktidar dışı olmak demek. Bu bende çok yer etti ve ufak ufak içinizde büyük yaşlarda ne yapacağınıza dair fikirler oluşmaya başlar ya, bende de oluşmaya başladı. Günün birinde evleneceğimi düşünürdüm. Nedense evlenmeyeceğim diye bir şık yoktu kafamda. Evlenecektim fakat bu kadınlar gibi acz içinde kalmayacağım, ezilmeyeceğim, bana kötülük yapılırsa alıp başımı giderim diye çok net bir fikir oluşmuştu kafamda. Çocukluğumda işittiklerim, bütün hayatımı etkiledi, belirledi.

Kadınlar ne yazık ki çocukların yanında her şeyi konuşuyorlar. Belki bu konudaki bilinç şimdi biraz daha gelişkindir, bilmiyorum. Ama genel bir kötü eğilim olarak şunu hâlâ görüyorum: Çocuklar sanki hiçbir şeyden anlamaz bebeklermiş gibi muamele görüyorlar, bir yandan da sanki her şeyi, ahlak kurallarını, toplumun dayattığı bütün davranış biçimlerini biliyorlarmış gibi cezalandırılıyor çocuklar. Bu müthiş bir çelişki ve hepimiz bu koşullarda büyüdük. Annemiz bir taraftan bize hiçbir şeyden anlamaz varlık muamelesi yapıyordu, yanımızda her şeyi konuşuyordu arkadaşlarıyla, bir taraftan ölçüsüz hareketler yaptığınız zaman -özellikle cinsel konularda- cezalandırılıyordunuz.

Bir şok bu, çünkü siz o hareketleri bilinçsiz olarak yapıyorsunuz. Biz insanlar doğal, fiziksel varlıklarız. Bu fiziksel varlığı belli bir terbiyeye sok-

mak, bilinç işi, eğitim işi. O yeterli olmamışsa, büyüklerden gelen her sert davranış sizde bir şok etkisi yapıyor ve travma yaşıyorsunuz. Kalıcı etkiler bırakıyor. Sizi cinsellik konusunda bocalayan bir insan haline getiriyor. Çocuk sahibi olmak, büyütme konusunda sorunlar oluşuyor sizde. Ben de bunları herkes gibi yaşadım.

Lise sadece kesintisiz bir okuma süreci oldu.. İlk sol eğilimim Aziz Nesin okumayla başladı. İlk siyasi eğilim diyemem, ilk siyasi eğilim 1950'li yıllarda, çocukken başladı. Aileye karşı kendi kişiliğinizi oluşturursunuz ya, ailemin CHP'li olmasına karşı bir kişilik iddiası diyelim, çocukça. İlginç bir düşünsel davranış olarak o zamanlar Demokrat Parti hızla yükseliyordu ve demokrat sözünün manasını sorup öğrendiğimi hatırlıyorum. Halkın katıldığı bir şey anlamına gelirmiş. Aileme karşı Demokrat Parti'yi savunmaya başladığımı hatırlıyorum bu iki nedenle. İlk siyasileşmem budur aslında. İlkokulda başlayan, Aziz Nesin okumamdan önceki bir siyasileşme. Tam yılını hatırlayamayacağım ama Demokrat Parti'nin sözü çok geçiyordu, seçimlerde ailem oy veriyordu. O seçim sandığında sadece bir CHP oyu çıkmıştı ve mahalle olarak o oyu annemin verdiğinden çok emindik. Babam asker olduğu için o zamanlar oy hakları yoktu, sonradan askerlere oy hakkı tanındı. Annem gizliyordu mahalle ile arası kötü olmasının diye CHP'ye oy verdiğini. Herkese söylemiyordu, böyle tuhaf bir çevre baskısı vardı.

Sonra siyasi bilincim Aziz Nesin okumayla sola yönelmeye başladı. Aziz Nesin doğrudan doğruya sosyalizm propagandası yapmaz, ama öyle bir bakış açısı edindirir.

Topluma eleştirel bakmaya başlıyorsunuz. Aziz Nesin'den önce bir de Yaşar Kemal deneyimi var. *İnce Memet*'i ilkokulda okumaya başladım demeliyim. Dört kere okudum hayatım boyunca *İnce Memet*'i. Müthiş etkilenmişim, işin hoş yanı ailede herkes okudu *İnce Memet*'i, annem dâhil ve oradaki bazı olaylar bizi çok etkiledi. *İnce Memet* romanında Asım Çavuş karakteri vardır. Asım Çavuş, *İnce Memet*'e bir iki yerde yardımcı olur. Babam buna bayılmıştı, meslektaş, haksever, adalet duygusu olan bir adam diye. Bizim de çok hoşumuza gitmişti, babamızla meslektaş bir adamın *İnce Memet*'e yardımcı olması. Bunlar açıkça konuşulmasa da romandaki dil, ailenin dilini etkilemeye başlamıştı birbirimize oradaki gibi şakalar yapardık. Adalet duygusunun olduğu bir aileydi, bu hep öyle devam etti.

Esas olarak Bulgaristan göçmeni bir aileyiz. Babaannem pek çok konuda tutucuydu. O da bir süre bizimle yaşadı. Fakat aileniz Bulgaristan kökenli ise Bulgaristan'da olup bitene de dikkat ediyorsunuz. Siz gelmişsiniz ama orada kalan Türkler var. Bizimkiler Birinci Dünya Savaşı sırasında göç etmişler, neler çektiklerini az çok anlatırdı babaannem. Onun anlattıklarından halkların nelere maruz kalabildiklerini öğrenmiş oluyorsunuz. Ailenizde göç varsa çok şey öğreniyorsunuz. Düşününce, adalet duygularının bu tür köklerle ilişkisi olduğunu anlıyorum.

27 Mayıs'ı eleştirmek, üniversite yılları ve sosyalizm

Lisedeki son yıllarımda 60'lı yıllara geçmiştik, 27 Mayıs olmuştu. 60'lı yıllar solun, genel olarak halk hareketlerinin yükselişi anlamına geliyordu.

27 Mayıs'ı bizim CHP'li ve asker olan aile doğal olarak sevinçle karşıladı. Çünkü o zamanlar radyodan cephe listeleri okunurdu, "Vatan Cephesi"ne katılanlar diye. Her gün darbeye doğru müthiş bir siyasi yanlışlık yapıyordu Demokrat Parti bence ve "cephe" adı altında toplumda iki bölük oluştuyordu. "Vatan Cephesi"ne katılmak ne demek, herkes vatanın bir şekilde cephesinde hissediyor kendisini.

Ama siz onun sadece bir kısmına vatan cephesi diyorsunuz ve her gün isim isim kişi listeleri okuyorsunuz, "Kütahya'nın bilmem ne köyünden katılanlar" ve benzeri. Bunun çok büyük bir siyasi hata olduğunu hep düşünürüm. Oradan bizim aile Demokrat Parti'ye iyice öfkelenmeye başlamıştı haklı olarak. 27 Mayıs'tan büyük sevinç duydu fakat Yassıada duruşmalarının ne kadar uyduruk, ne kadar insanları aşağılayıcı, haksız yere yapılmış duruşmalar olduğunu da hep titizlikle izlerdik.

Müthiş bir radyo merakı vardı o zamanlar, televizyon olmadığı için. Eve her zaman gazete gelirdi, köyde kaldığımız zamanlar bile ve her zaman radyo dinlenirdi, haberler, programlar... 27 Mayıs benim siyasileşmemde şöyle bir rol de oynadı: Okuldan öğretmenlerimiz bizi, Konya Kız Lisesi'nde idim o zaman, ortaokul son sınıf olmalı, öğretmenlerimiz bizi toplar hep birlikte 27 Mayıs'ı destekleyen mitinglere giderdik. Kocaman bayraklar açardık ve belli marşlar söylerdik. Mitinglerde büyük bir heyecanla bağırırdık. 27 Mayıs mitingleri büyük bir heyecanla gençliğin etkilenmeye çalışıldığı mitinglerdi, bütün okullar muhtemelen valiliklerin kararıyla -valilik demek 27 Mayıs'ı yapan askeri kadro demekti- bütün okul-

lar boşaltılıyordu ve biz mitinglere gönderiliyorduk. Ortaokul öğrencisisiniz ve ülkenin durumu ile ilgili toplantılarda bağırıp çağırıyorsunuz, heyecanlanıyorsunuz. Cumhuriyet Bayramı'nda, 23 Nisan'da bağırıp çağırmanız her zaman istenmiştir, ama o mitingler daha farklı, yeni bir şey. Müthiş bir taraf tutma duygusu yaratıyor. İki taraf var ülkede ve siz onun bir tarafındasınız.

Bütün bunlar 27 Mayıs'ın arkasından gelen sol yükselişi etkileyen şeylerdir. Bu yükseliş, CHP'nin kendisinden ya da asker kadrolardan değil, farklılaşmanın mümkün olduğu duygusundan beslenmiştir. Sonradan hep bunu düşünmüşümdür.

Gençlik tarafından farklılaşma imkânının fark edilmesinin yanı sıra bir faktör daha var benim ve benim kuşaktaşlarımla sola ve devrimciliğe yönelmesinde; yükseliş yalnızca Türkiye'de değildi. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında, savaşın korkunç hatıralarından sonra insanlar barışın değerini ve sol değerleri, eşitlik, adalet, özgürlük bunların anlamını biraz daha kavrayabilmişti. Hatta biraz atlayarak şunu söyleyebilirim, sonradan Avrupa halkları Avrupa Birliği'ni desteklediyse bunun önemli bir nedeni, İkinci Dünya Savaşında yaşanan o zorluklar, korkunçluklardır.

60'lı yıllarda daha sonra bu koşullarda üniversiteye başladım. Üniversiteye başlamadan önce siyasal durumum buydu. CHP'yi aşan bir sorgulama, ama henüz sosyalizmden haberdar değildim. Sosyalizmden haberdar olmam üniversiteye girer girmez başladı. Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesine girdim. Önce tıbbiyeye girmiştim, çünkü çocukluğum boyunca doktor olmak istemiştim. Fakat tıbbiyede burs alamıyordum, oradaki burs koşulları farklıydı. Kimsesiz çocuklara veriyorlardı burs. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ise puanınıza göre burs alıyordunuz ve benim puanım burs için gerekli kıstası tutuyordu. İktisadi bağımsızlık çok önemli. Babamdan para istemeyecek olmamın cazibesi beni siyasal bilgilere yönlendirdi. Biraz da siyasetin çekici bir tarafı var demek ki. Bu nedenlerle, bir ay tıbbiyede okuduktan sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne geçtim, 1964 yılında.

Fikir Kulübüne Üyelik

Ve daha bir iki ay geçmeden Fikir Kulübü'ne katıldım, önceleri yalnızca siyasalda vardı Fikir Kulübü. İlk kurucuları CHP'lilerdi, daha doğrusu CHP ve biraz daha mesleki yönelimi olan insanlar, ileride hariciyeciler ola-

caklar filan. Fakat sonra hızla bizim sosyalist düşüncedeki arkadaşlarımızın etkisiyle ve tabii ki Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) de etkisiyle Fikir Kulübü sosyalistlerin eline geçti. Yanlış hatırlayabilirim, pek çok teferruatta hafızam çok iyi değil, ama hatırladığım kadarıyla 60-70 aktif üyesi vardı Fikir Kulübü'nün 64 yılında. Artık üniversite benim için biraz da Fikir Kulübü anlamına gelmeye başladı. Diyelim ki sosyoloji dersi için köylere gitmemiz gerekiyorsa biz köylere sosyalist olarak gitmeye başlamıştık, insanlara propaganda yapmak üzere.

Ders için araştırma yaparken köylü kadınların durumları da dikkatimi çekmişti, hatırlıyorum. Şöyle bir şey yaşadım mesela, tam olarak hangi köydeydi hatırlamak zor. Hasanoğlu Köy Enstitüsü vardı, Ankara'ya bağlı. Hasanoğlu Köyü olabilir, çünkü oraya gitmiştik. Köylüler memnuniyetle karşılıyorlar, üniversiteden öğrenciler gelmiş araştırma yapıyor, kendi dertlerine de belki bir faydası olur diye. Bizi bir odaya buyur ediyorlar köyün önde gelen erkekleri toplanmış oturuyor orada, kadınlar yok, kadınlar biraz sonra bize hazırladıkları ikram malzemelerini getirmek üzere harekete geçiyorlar. Mutfağa, kadınların yanına gitmiştik. Yanımda kız arkadaş var mıydı, kaç kişiydik, nasıl bir gruptuk? Kadın olarak sadece ben mi vardım, başka arkadaşlar da var mıydı? Kadınlar şöyle dediler; "Buraya şehirden çeşitli görevlerle gelen giden olur, ilk defa mutfağa gelen siz oldunuz." Bu yazılmış bir şekilde kafama, ama o zaman bunu nasıl değerlendirdim? Tabii her zaman vardı sosyalist insanlarda kadınların ezilen kategorilerden birisi olduğu bilinci. Fakat bu bizim kendimizden çok, dışımızda yaşanan bir şeymiş gibi, ezilen "halkımız"dan veya çeşitli halk tabakalarından kadınlarmış, bizim aramızda ise sanki bu sorunlar çözülmüş gibi görürdük genellikle. Aslında sınıf dışındaki kategoriler, daha doğrusu ayırım çizgileri demeliyim, belirsizdi. Şu an ayırım çizgileri deyince birkaç tane sayabiliyoruz, özellikle insan hakları bilinci yükseldikten sonra. Hatta anayasa gibi metinlere de giriyor bu tabir; din, dil, cins, ırk diye başlıyor herkes saymaya...

Aslında çok ciddi kavramlar bunlar. Fakat o zamanki sosyalistlerde, bizlerde, bu ayırım çizgileri yalnızca sınıf çizgisi üzerinden benimsenmişti. Diğer ayrımlar, örneğin din açısından olan ezme ezilme durumu... Alevi arkadaşlarımız belki daha kolay sosyalist oluyorlardı, ama mesela onlar

da dinsel açıdan kendi ayrımcılık tecrübelerini hiç yansıtmıyorlardı harekete. Biz bilmezdik kim alevi aileden geliyor, kim sünni aileden. Aynı şekilde, gayrimüslim arkadaşlarımız, Kürt arkadaşlarımız, biz kadınlar, aramızda varsa eşcinsel arkadaşlarınız, bütün bu ayrımcılık çizgilerinin ortalıkta hiç işareti yoktu. Bütün bu sorunlar teorik olarak vardı, biliyorduk, ama gündemimizde yoktu. Sınıf meselesi vardı ve sınıf meselesi de işçilerle köylülüğün kaç katmana ayrılacağı konusundaki tartışmaları içeriyordu. Mesela benim okul bitirme tezim bu konudadır. Onun için epeyce köy dolaşmışım, bir taşla iki kuş şeklinde. siyasalı bitirdiğim yıl, 69 yılında bitirme tezi olarak muhtemelen iktisat derslerimden birinde Ankara köylerinde toprak dağılımı diye bir araştırmaya girişmişim. Çok ilginç bulgularım olmuştu. Tabii ilkeldi, tamamlayamamışım, sonradan hep içimde kalmıştır o araştırmayı tamamlamak, fakat başlangıçta hiç beklemediğim bir şekilde Ankara köylerinde toprak ağalığını, yani bütün bir köyün bir kişiye ait olabildiğini, yine üç köyün bir kişiye ait olabildiğini, o dönemde, 60'lı yıllarda öğrenmişim. TİP bu konuya çok önem veriyordu. Programında, köylülük içerisindeki tabakalar ve belli bir büyüklüğün ötesindeki toprakların kamulaştırılması vardı. Kısacası daha çok sınıf meselelerinin üzerinde duruyorduk ve dikkatlerimiz sınıflara yönelmişti.

TİP'te kadınların durumu

TİP'in kadın kolları diye bir çalışması yoktu. Mesela gençlik kolları çalışması bir ara başlamıştı. Hatta gençlik kolları Ankara il başkanı bir erkek arkadaşımızdı, ben ikinci başkan mıydım, başkan yardımcısı mıydım, sıfatımı unuttum, ama öyle bir başlangıç yapmıştık TİP'te. Çok kısa sürede anladık ki o sırada fikir kulüpleri hızlı bir gelişme halindeydi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi dışında da fikir kulüpleri kurulmaya başlamıştı. Fen Fakültesi'nde, Dil Tarih'te, ODTÜ'de de kuruldu fikir kulüpleri. Böyle bir durumda TİP'in gençlik kolları işlevsizleşti. Gençliğin içinde herkes TİP'ten değildi artık. Farklı devrimci görüşler devreye girdi, özellikle Güney Amerika tecrübelerinin etkisiyle. 69 yılına geldik, yani benim okulu bitirdiğim yıla, ama daha gerilere dönmem gerekecek.

Bir tarafta TİP, bir tarafta Fikir Kulübü, sonra Dev-Genç diyeceğim ama Dev-Genç çok daha sonra kuruldu ve ben Dev-Genç içerisinde hiç olma-

dım. Dev-Genç demişken o süreci de söyleyeyim. Bir tarafta Fikir Kulüpleri Federasyonu Dev-Genç'e dönüşürken, aslında TİP çizgisiyle Dev-Genç çizgisi arasındaki ayrım çok netleşmişti ve basbayağı bir saflaşma olmuştu. Tabii ki Dev-Genç içerisinde de Aydınlık ayrımları başladı, farklı dergiler, yayınlar vardı. TİP içinde de iki ayrı kanat oluştu 69-70'li yıllarda: "Güler yüzlü sosyalizm" ve "sosyalist devrim" görüşleri olmak üzere. Dolayısıyla biz de farklı kamplarda, boyuna daha küçük, daha küçük kamplarda yer almaya başladık. Ondan önce herkes bir aradaydı ve siyasi görüş farklılığından değil, uygulamada farklılık olarak bir taraftan TİP'te çalışıyorduk öğrenciler olarak, bir taraftan da Fikir Kulübü içerisinde okulda çalışıyorduk. TİP sonuç olarak okullarla sınırlı bir yer değil, bütün sınıf ve tabakalara, aydınlara seslenen bir şeydi. TİP içerisindeki tecrübelerim 64 yılında oraya üye olmakla başladı. Orada neler yaptık?

Kadın kolları yoktu. Kadın üyeler oran olarak çok düşüktü. Aynı şekilde aslında okulda da kadın öğrencilerin sayısı başlangıçta çok düşüktü. Fikir Kulübü'nde dört belki beş kadın vardı. Altmış, yetmiş kişilik kadronun içerisinde biz fena halde azınlıktaydık. 60'lı yılların sonuna doğru kadın arkadaşların sayısı arttı. TİP'te de belirli bir artış oldu ama sanıyorum TİP'te kadın sayısı her zaman düşük oldu. Ya "yükseklerde" Behice Boran gibi parti başkanı, Fatma Hikmet İşmen gibi senatör olarak seçilmiş, yukarıda, yönetim kademesinde olan kadınlar vardı ya da bizim gibi ortalığı süpürmek dâhil bütün işleri yapan bir avuç kadın. Kadın bilinci açısından 60'lardaki durum budur. Sonradan silahlı mücadeleye girişen Dev-Genç, THKO, THKP-C içerisindeki kadın arkadaşların tecrübesini ben mesela bilmiyorum.

Dinsel, ulusal ayrımlar ve Kürt kelimesiyle tanışma

60'lı yıllarda gençlik çevrelerinde kadın erkek eşitliği bir varsayım olarak kabul edilmişti, diğer ayrımların aramızda yok kabul edilişi gibi. Arkadaşlarımız hangi kökenlerdendir, hangi dili konuşurlar, kültürleri nedir, bunları merak da etmezdik. Sormamayı erdem bilirdik. Geçen yılların birinde Türkiyeli eski bir Yahudi arkadaşım bana "Sizler o zaman beni, Yahudiliğimi görmezsiniz, şeffafmışım gibi bakardınız ve gözleriniz arkaya giderdi, beni görmezsiniz" dedi. Bu çok ilginç, bir tek o, başka bir açıdan bakıyor. Bizim o zamanki açımız, bizim dediğim sanıyorum bütün sosya-

list arkadaşların bakış açısı buydu, müthiş bir eşitlik duygusu, müthiş bir ahlak oluşturma vardı kafamızda, eşitlik ahlakı.

Bu tür ayrımlar bizim için yoktu. Kişi olarak hangi millettensin, hangi dinden veya mezheptensin, hangi dildensin, hangi cinstensin? Bizim için herkes birbirine eşit. Sanki biz geleceğin eşitlikçi toplumunu kurmuşuz da onun birer ferdiyiz gibi bir duygu içindeydik, bu çok ilginç. Şimdi düşündüğüm zaman bir taraftan çok erdemli gibi geliyor bana böyle bir psikoloji içinde olmak. Öbür taraftan da, bu açıdan toplumdan kopuksun. Çünkü toplum böyle değil. Toplumda bu eşitlik yok. İkincil konuma itilmiş bütün kategoriler boyuna ezilip duruyor. Mesela kendimizi en devrimci saydığımız 64 yılında, Türkiye'den hatırı sayılır bir Rum topluluğunun gönderilmiş olduğunu ben birkaç yıl önce öğrendim, sadece bundan birkaç yıl önce. Bu ne demek? Aslında ilginç bir şekilde bu kategorilerdeki arkadaşlarımızın alevi, Kürt, Ermeni, Yahudi, Rum arkadaşımızın sayıları azdı, fakat biz de zaten azdık sayı olarak. Kendilerinin bu ezilen yönlerini öne çıkarmıyorlardı, tıpkı biz kadınların öne çıkarmadığımız gibi. Biz de kadınlığımızı asla öne çıkarmıyorduk, sanki bizler de birer erkek gibi "eşit"tik.

Dediğim gibi, bu açıdan toplumla aramızda kopukluk olduğunu düşünüyorum, ama tabii bunu şimdi düşünebiliyorum o zamanlar bilincinde değildik.

O zamana kadar Kürt arkadaşlarımız da anlattığım durumdaydılar, onlar da aynı psikolojiyle davranıyorlardı. En azından bizimle olan ilişkileri içerisinde öyle davranıyorlardı. Ama sonra Kürt arkadaşlar Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nı (DDKO) kurdular, orada toplanmaya başladılar ve onların bu girişimleri sanıyorum TİP içerisinde de Kürt sorununun daha ağırlıklı olarak algılanmasını sağladı. Gençlik arasında konuşulduğunu ben hatırlamıyorum o zamanlar, ama partinin yönetici kadrolarında bir hassasiyet vardı. Belki daha önceden de vardı ama pek dile getirilmiyordu. Çünkü sonuç olarak TİP, 50'li yıllardaki komünist tevkifatlarının, baskıcı yılların sonrasında kurulup çalışmaya başlamış bir kadrodur ve hareket o baskı döneminin bütün kötü sonuçlarını taşıyordu. Kürt arkadaşlarımız kendi derneklerini kurmaya başladıktan sonra Kürt sorunu TİP'in de gündemine daha çok girmeye başladı ve sonuçta Doğu mitingleri yapıldı. O gerekçeyle kapatıldı TİP, Kürt sorunuyla ilgilendiği, bölücülük yap-

tığı gerekçesiyle. O zaman bölücülük sözü yoktu aslında, nasıl deniyor-
du, Kürtçülük filan mı? O zamanlar Kürt de denmiyor, Doğu deniyor.
Derneklerin adı bile Doğu.

Kürt kelimesiyle ben çok küçükken karşılaştım aslında. Babamı doğuya
tayin ettikleri vakit ilkokula başladığım yıl karşılaştım. Bizim evimiz san-
ki birisi ölmüş gibi yas havasına bürünmüştü. Annemin arkadaşı kadınlar
ağlıyor, evde bir kadın yası var. Hiç unutmuyorum çünkü müthiş etkilen-
miştim. Babam doğuya tayin edilmiş, Kürtler diye bir şey dolaşüyor oda-
da. Antalya'nın Kaş kazasındaız. 50'li yıllar. Hatta "Kürtler kuyrukludur"
diyen bile vardı orada. Kürt kavramı bende öcü bir kavram olarak oluş-
tu, ama duymuş oldum bir kere Kürt ve Kürdistan'ı.

Babam için Kürdistan'a tayin olmuş diyorlardı. Kuyruklu Kürtler diye bir
imge oluşmuştu bende. Kadınlar cidden çok üzüntü içindeler. Sadece Kür-
distan'a gidiyor diye ağlamıyor tabii kadınlar, annem iyi bir arkadaşları; se-
vilen bir komşuları gidiyor, onun ağlaması da var. Ama belki de Kürdistan'a
değil de ne bileyim başka bir yere gidiyor olsa o kadar ağlamayacaklar. Ha-
kikaten bir felaket duygusuyla ağlıyorlardı kadınlar. O beni etkiledi.

Tunceli'nin Çemişgezek ilçesinin Germili nahiyesine gittik. İlkokula ye-
ni kaydolmuşum. Köye merak içerisinde dalmaya başladım ve sokakta
çocuklarla oynamaya başladım. Çok geç yaşlara kadar sokakta oynayan
bir çocuktum. Bir seferinde, oyunda birilerine kızdığım da Kürt diye ha-
karet ettim. Germili köyünde yalnızca bir adet Kürt vardı oysa: Köyün ço-
banı. Köyün dışına küçük bir ev yapmış. Hakkârî'den gelmişti, başına bir
şey gelmiş, onu kimse telaffuz etmiyordu ne gelmişti adamcağızın başına
bilmiyorum, genç bir adam. Ona saygı duyuluyordu, sevilirdi, bekâr,
köyün de dışında tutuluyordu biraz. Tek Kürt oydu. Konuştuğunu duy-
mazdık biz. Sürüyü sabahları belirli bir yerde toplar, akşam getirirdi. Kö-
yün ortasında herkes bulunurdu erkekler başta olmak üzere, o bulunmaz-
dı. Onun dışındaki herkes Türktü. Germili'de bir de Ermeni soykırımın-
dan dolayı bir tek Ermeni vardı. O da Türk ve müslüman olmuş, bir Türk
kadınıyla evlenmiş, dört çocukları olmuştu. Kızları annemle benim yakın
arkadaşlarımızdı. Köylülerin dilinde "Ermeni katliamı" sözü vardı, çok
seyrek telaffuz edilirdi. Fakat o Ermeni'nin çocuklarına diğer çocuklar
kavga içerisinde kızdıkları vakit "gâvur" diyorlardı. Önceleri uzun zaman
anlayamamıştım, onlara niye gâvur deniyor diye. Çok sonra öğrendim.

Kürt bir tanecik ve ben bir gün Kürt diye hakaret ettim, çocuklar gidip öğretmene şikâyet ettiler "Bize Kürt diyor" diye. Köy Enstitülü bir öğretmeni-miz vardı, çağırdı. Öğretmen odasına gittim utanmış ve korkmuş vaziyette, ilk defa bir öğretmenden azar işitiyorum. Öğretmen bana hepimizin kardeş olduğu gibi şeyler söyleyerek beni çok iyi etkileyecek olan fikirlerle tanıştırdı. Azar işitmek korkunç bir şey bir çocuk için ama düşünüyorum o azarın sonuçları bence iyi oldu. Kötü bir şey yapmış olduğumu anladım. Arkadaşlarım Kürt değildi, ama Kürt hepimiz gibi bir şeydi.

Germili'den sonra ailem gerçek bir Kürt köyünde bir yıl kaldı ama ben orada yalnızca bir ay kadar kaldım. O süre içerisinde birkaç kelime Kürtçe öğrendim: "Şîr" süt demekti, "Dayê" anne demekti, "zu blis" çabuk oyna demekti vb. Ortaokula gitmek üzere Balıkesir'e, babaannemin yanına gönderildiğimde, doğu aksanlı Türkçemle epey alay konusu olmuştum. Oysa doğudayken hiç kimse batılı aksanımdan ötürü benimle alay etmemişti.

Üniversite bitip Fransa'ya gidinceye dek Ermeni ve Kürt arkadaşlarla bu sorunlar gündemimize girmemişti. Siyasi hayatımda 60'lı yılların sonlarına kadar Kürtler Kürt olarak uzaktan var oldular, dernek halinde var oldular, TİP'in yapıp ettikleri anlamında. Fakat yakın planda benim şahsen dahil olduğum çevrelerde bir Kürtlük problemi olmadı. İlginçtir bu, Kürt sorununun da nasıl bir süreçten geçtiğinin göstergelerinden biridir.

Özgür kadının sınırları

1967 olmalı ilk evliliğim, üniversite ikinci sınıfta iken evlendim. O zaman birkaç evli kadındık biz sosyalist kadronun içerisinde. Okul sürecinde evlenen benden başka arkadaşlarımız da oldu. Bizim evlenmemizde biraz evden kurtulma duygusu da vardı. Şimdi öyle düşünüyorum. Sonuç olarak herkesin sevgilileri vardı, fakat benim kuşağım ve toplumsal çevrem için hayat o kadar kolay değildi. Bir flörtünüzün olması, sevgilinizin olması ya da aslında başka nedenlerle de, evden çıkmak, akşam bir toplantıya gitmek, bütün bunlar çok büyük sorunlardı.

Başlangıçta ailem benim özgür bir kadın olmamı teşvik etmişti demiştim, ama bunun çok açık sınırları vardı tabii. Bu şu anlamına geliyordu; okuyabildiğin kadar oku, biz seni okumak konusunda destekleriz. Bu daha çok tahsil anlamındaki okuma, okulu bitirmek anlamında. Diğer kitap-

ları okumama da ailem sınır koymadı kolay kolay, sadece çok küçükken bazı aşk romanlarını gizli gizli okurdum çünkü onları uygun görmezlerdi. İlkokuldayken bir sürü aşk romanı da okumuştum, bir sürü başka şeyin yanı sıra. Babam, Germili nahiyesinden Çemişgezek ilçesine her gidişinde oradaki doktor, hâkim, mühendis ne kadar okumuş insan varsa onların elindeki kitaplardan ödünç alır getirirdi eve, hepimiz okurduk, okuyan bir aileydik aslında. Belli açılardan bir hayli gelişkin bir aile sayılır ama kimi açılardan da hep sınırlıydı. Benim sosyalist olmaya başladığım dönemde annem ve babam tabii ki sosyalist değillerdi, hatta çocuklarımız komünist olacak diye ödleri patlayan insanlardı.

Komünizm ve anarşizm kavramlarının algılanış biçimleri

Komünist sözünün konuşulduğunu hatırladığım ilk örnek yine Germili'de idi sanıyorum. Elazığ'da oturan bir ailenin oğlu özel ders alıyormuş, dersi veren kişi meğer komünistmiş. Bu, aileler arasında hızla yayılıyor aman çocuklarınıza göz kulak olun şeklinde. O zaman komünistler hakkında anlatılan bütün o iftira şeyler orada da tekrar edilmişti, Komünistlik tuhaf bir şekilde cinsel özgürlük üzerinden tarif edilirdi. Neden? Sanıyorum karalama için. Belki de sosyalizmde kadınlara tanınan özgürlük, eşitlik, haklar vs. onları bu şekilde yansıtmak işlerine geliyordu. Ne yazık ki sosyalizm yıkıldıktan sonra da eski Sovyetler'den gelen kadınlar çok dikkat çekti bunlar fahişelik yapıyor diye, buradaki fahişelik olgusuyla kimse ilgilenmezken. Yani müthiş bir ikiye bölünmüşlük. Ama tabii bütün bunları bilemiyordum. Komünizm bir şekilde aynı bir yerde kalmıştı kafamda, sosyalizm ayrı.

Bir de tabii İkinci Dünya Savaşı'nda faşizmi yenen güçlü bir sosyalizm vardı. TİP döneminde devrimciliğin daha çok Güney Amerika ile tarif edilmesinde ise Küba'nın çok rolü oldu. Küba devrimi 1959'da olduğu vakit, Castro'nun karızmasının da etkisiyle benim kuşağım bunun çok etkisinde kaldı...

Evet, bir, ne diyelim, flört, eşitlik duygusu bizlerdeki zaten eşitiz duygusu, işi şöyle bir yere getiriyordu: Kadın ya da erkek, eğer ilişkisinde eşitliği içselleştirmişse o arkadaşın flörtüyle, sevgilisiyle ya da eşiyle ilişkileri başka oluyordu, içselleştirmemişse daha başka. Ben iki kere evlendim. İlk eşim asla içselleştirmemişti. Sorsanız kadınlar eşitti, tabii ki eşitti. Evlenmeden önce de şu tür şeyler söyleyerek gönlümü fethediyordu: "Bulaşık,

çamaşır böyle işler erkeğin işidir, çünkü erkeğin elleri daha kabadır, kadınların elleri incedir, bu işlerde kullanılmamalıdır” vs. Şimdi bu müthiş tavlayıcı bir şey, hayal gibi bir şey. Ama evlendikten sonra gerçekten kendimi kötü bir dünyada buldum. Yani tarihten bu yana erkeğin egemenlik kurmak için yaptığı her şey evde belirdi, ortaya çıktı. Birinci evliliğim böyle kazalı belalı oldu, ayrıldık. İkinci eşim bu açıdan birinci sınıf bir arkadaşı, mesela feminist düşünce ile o benden daha önce barıştı, ilginçtir. Sanıyorum onun da bir arkadaşı etkili oldu. Cezaevinde birlikte kaldığı bir arkadaşından feminist teorinin hiç de öyle bizim eskiden zannettiğimiz gibi olmadığını öğrenmeyi başarmıştı.

Şimdi bu ne demek? Biraz geri döneyim. Feminist teori 60'ların sosyalistlerinin gözünde burjuvazinin ideolojilerinden biriydi. Anarşizm de öyleydi, feminizm de. Bu ikisi dünya sosyalizminin karşısında burjuvazinin mücadeleye etme araçlarından ikisiydi, öyle düşünüyorduk, uzak duruyorduk feminist teoriden ve tabii ki pratikten de. Ama Türkiye’de zaten feminist diye birisi yoktu o zamanlar, anarşist diye birisi de yoktu. Anarşist sıfatını devlet belirli durumlarda kullanmaya ne zaman başladı çok emin değilim, ama belki de 12 Mart’ta başladı. Silahlı mücadeleye girenlere anarşist demeyi seçti, tıpkı şimdi terörist demeyi seçtiği gibi. Halbuki teorik anlamda anarşist değildi o zaman silahlı mücadeleye girişenler. Teorik anlamda anarşizm ve feminizm 1980’den sonra var olmaya başladı Türkiye’de.

Düşman teori feminizm ve kadınlık halleri

Feministlere ve feminist kuramlara gelince. Türkiye’deyken ben 1970’e kadar feminist kuramla karşılaşmadım, bir şey okumadım o konuda. Sadece sözlü olarak bize bunlar söylenirdi biraz daha çok bilen insanlar tarafından. Doğru düzgün kaynağımız da yoktu 60’lı yıllarda, bunu hatırlamak lazım. Şimdi sizin kuşaklar, yani bizden sonraki kuşaklar için her şey daha farklı, kaynaklar var yetersiz olsa da, epey kaynak var bizim zamanımıza göre. Düşününüz ki 67-68 yılına kadar toplasanız 4-5 kitap ya vardı ya yoktu. Var olanlar da çok eksikti. Yani atlanarak çevrilmişti, sansür edilmişti ister istemez, toplatılma korkusuyla. Ancak 67-68 yıllarında biraz artmıştı sosyalizmi anlatan kitaplar. Hemen onların arkasından Güney Amerika’nın tecrübelerini anlatan gerilla savaşı kitapları çıkmıştı. Bu ara-

da kadın teorisi bizim için bütünüyle sosyalist el kitaplarında ne anlatılıyorsa onlardan ibaretti ve feminizm düşman bir teoriydi.

Kendi hayatımızda ise pekâlâ kadının ezilmesi meselesi ne demektir, onu yaşıyorduk. Evlenme öncesinde biz mitinglere, yürüyüşlere birlikte gidiyorduk kocalarımızla, o zaman sevgililerimizle. Biz dediğim 5-6 kadın arkadaşız. Evlenenlerimiz evlendikten sonra kocalarıyla olan ilişkilerinde sorun yaşamaya başladılar. Kocam, biz evlendikten sonra benim her toplantıya gelmemi istememeye başladı. Daha doğrusu istememek değil, belki de sözlü olarak söylese karşı çıkacağım ben ona. Akşam ya da pazar günü bilmem ne toplantısı var ama benim haberim olmuyordu, bana iletceği bir haber olduğunda iletmiyordu, toplantıyı bitince öğreniyordum. Kocam beni böylece eve itiyordu. Ev işlerine itildiğimi fark ettim. Evimize çok arkadaş gidip geliyor ve ben sürekli olarak arkadaşlarımıza yemek yapmakla meşgulüm. Öğrenciyim bir yandan o zamanlar. Bunlar uzaklaşma ve kavgalara neden oldu ve ben bu nedenle hâlâ mutfağa her girişimde irkilirim. Mutfığa ve sosyallik dışına itildiğimi fark ettim ve çok tepki duydum. Tabii ki bu tepki çok kişiseldi. Kendinde kadın olmak durumu, kendisi için değil. Bunun ne kadar genel olduğunun da farkındayım. Çocukken gördüğüm şey, ben ezilmeyeceğim hikâyesi.

Feminizm tarafından ortaya koyulan teori bence insanlığın bir boyutudur. Yani sınıf boyutu, sınıf farklılığı ve onun doğurduğu sonuçlar nasıl gerçekse, cinsiyet farklılığı ve onun üzerine kurulan şey de aynı derecede insanlığın önemli bir boyutu. Bende bu bilinç yoktu tabii, ama evde kavga çıkardım ve evlilik boşanma ile sonuçlandı.

Şirin'i soruyordunuz. Biz Şirin'le (Yazıcıoğlu Cemgil) Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin yurdunda tanıştık. Bu demektir ki ben yurda kaçtığım zamanlardan birinde tanışmışız. TİP'e girdiğimde Şirin'i orada hatırlamıyorum, belki de o benden sonra girdi, belki de ben ondan sonra, bilemiyorum. Ama mesela 1965 yılında *Dönüşüm* dergisini çıkarıp Ankara Kızılay Bulvarı'nda satmıştık. O dergi daha çok partili gençlerin teşebbüsüyle başlamış bir dergidir, zaten birkaç sayı çıkardık. Şirin derginin çıkarılması ve satılması macerasında vardı. Bizim ilk gözaltına alınışımız da o zamanlardır.

Şirin'le ikimiz de o yıllarda evlenmiştik ve kocalarımızla olan ilişkimizde değindiğim pürüzleri biraz birbirimize açıyorduk sonuç olarak. Çünkü

konumlarımız benziyordu. İki sosyalist kadın evlenmişler ve o ilişkiyi yürütmekte bazı zorlukları var. Şirin'in durumu tabii daha zordu çünkü Sinan Cemgil'le bir de çocukları olmuştu. Bu çok güzel bir şey, aynı zamanda çok âşıkı Şirin Sinan'a. Ancak, aralarında siyasi görüş farklılıkları vardı. Şirin, benim gibi silahlı mücadelenin en azından o koşullarda doğru olmadığını düşünüyordu, hiçbir şekilde katılmak istemiyordu silahlı mücadeleye. Halbuki kocası, Sinan katılıyor, hatta Şirin'e âşık olduğu halde devrim yapacağım diye çıkıp gidiyor evden. Daha doğrusu devrim için diyelim, devrim yapacağım sözü biraz yersiz.

Belki bazı erkekler için de eşinin gidip kendisinin evde kalması gibi sorunlar olmuştur. Mesela 12 Eylül'de bizim davadan (TKP) hapse de birlikte girdiğimiz kadın arkadaşlar vardı, kocaları dışarıda. Bu benim mutlu hoşuma giderdi, çünkü kocaları çok da politik adamlar değildi, sempaticandılar. Biz kadınlar parti üyesi, eylemlere katılan kadınlardık, kocalarsa dışarda! TKP Ankara davasında, sosyolojik açıdan böyle ilginç bir durum vardı. Diğer davalara göre yaşı daha büyük, belki biraz daha okumuş kadınlar vardı bizim davada. Diğer devrimci arkadaşların çoğu zaten öğrenciydiler, çok genç yaşlardaydılar...

Şirin, çok kararlı bir insandı, fakat yıllar sonra öldüğü zaman cenaze töreni yapılırken cinsiyetçilik açısından çok ilginç bir şey oldu. Törende konuşan genç bir erkek, Şirin'den bahsediyor ve Sinan Abla şöyle, Sinan Abla böyle diye konuşuyor. Dördüncüsünde uyardılar Sinan diyorsun diye ve ancak o zaman düzeltti. Açıklamaya gerek var mı, Şirin diye biri yok delikanlının zihninde! Yani, kadının adı yok diyor ya Duygu Asena! Aslında Duygu Asena'dan da önce Virginia Wolf yazmıştır bunu, *Mrs. Dalloway* adlı kitabında. Orada kadının adı Mrs. Dalloway'dir, soyadıyla anılır, kendi adı yoktur. Şirin'in de adı neredeyse olmayacaktı. Genç devrimcinin kafasında Şirin, Sinan Cemgil'in eşi.

Şirin önemli bir örnek, kararlı bir kadın, çok kendine özgü bir kadındı. Ben onu yakından tanıdım, ne yazık ki bütün kadın arkadaşları yakından tanımadım o kuşaklardan, dediğim nedenlerle uzaktaydım. Hatice Alan-kuş'un annesiyle sonradan dost olduk, ama çok sonraki zamanlarda. O zamanlar siyasi düşünce ayrılıkları bizi birbirimizden bütününüyle koparabiliyordu. Tekrar bir araya gelebilmemiz için Mamak'taki gibi yirmi dört saat

bir arada aylarca, yıllarca kalmak gerekiyordu ya da şimdiki gibi üzerinden yılların geçmesi. O zaman insan daha iyi bir mesafeden bakmaya başlıyor...

İkinci evliliğim çok daha sonradır. 78 mi, 79 yılı mı? İkinci eşim kadın sorunu konusunda çok daha bilinçli bir insandı. O evlilik farklı nedenlerle yürümedi, kadın erkek ilişkisinin "insani" yönleri ile ilgili olarak boşandık.

Kadın sorununun toplumsal yanını sosyalist teorinin ve pratiğin ortaya koyduğu şekilde anladım bütün o zamanlar. Kadınlarla birlikte siyasi ya da sosyal bir çalışma yaptıysam bunlar da o anlayış çerçevesindedir. İşin cinsiyet boyutu, kadın olmak, erkek olmak ve bunun sonuçları o yıllarda cinsel politika zemininde değil sınıf çerçevesinde düşünülüyordu ve örgütleniyordu. Kadınları örgütliyorsak onu sosyalizme yöneltilecek bir kategori olarak gördüğümüz için o çerçevede yapıyorduk çalışmayı. Ben bu çalışmanın içinde Fransa'da oldum.

Fransa'da doktora yılları ve TKP

69'da üniversiteyi bitirdim, Milli Eğitim Bakanlığı'nın doktora bursu vardı, sınava girersiniz, kazanırsanız, devlet size burs verir. Ben de o sınavı kazandım ve ilk eşimden boşanıp Fransa'da doktora yapmaya gittim. Fransa'da önce Fransızca öğrenmem gerekti, ama o öğrenme süreci içerisinde yine aynı yoldan, sosyalist yoldan devam ettim. Orada komünizm yasak olmadığı için komünist partisi vardı ve kendimi orada buldum. Benim sosyalizme ve sonradan komünist partisine yönelmemde en önemli faktörlerden biri Nâzım Hikmet'tir. Nâzım'ı ilk defa 65-66 yıllarında okumuştum. Daha önce kitapları yasaktı. 65-66 yıllarında çıkmaya başladı kitapları ve büyüledim tabii. Nâzım'ın bendeki etkisi çok yüksektir, hâlâ çok sevdiğim bir şairdir. Nâzım, Komünist Partisi üyesiydi, onun uğruna çok çekmişti. Dolayısıyla çok birleştirmesem bile mesela TİP ile Nâzım fikri bir arada gitti mi diye sorarsanız, onlar kopuk kopuk yaşandı bir miktar bizim kuşakta. Eski komünistler de TİP'ten kopuktular. Biz de Nâzım fikrin-den kopuktuk. Bütün o baskılar yüzünden sanıyorum çok sahiplenemiyorduk. Nâzım gecesi düzenlediğimizi hatırlamıyorum ben 60'lı yıllarda. Ahmed Arif vardı, o da tevkifat mağdurlarındandır, Ahmed Arif ile bir gece düzenleyebilmiştik bir defa 60'ların sonlarına doğrudur, tam tarihini bilemiyorum. Ruhi Su'yu çağırıp konser talep ettik Siyasal Bilgiler Fakülte-

s'nde... Ruhi Su ve Ahmed Arif daha eski komünistlerle kurulan ilk bağlantılardır. O da sanat üzerinden olmuştur. Diğer tevkifat mağduru komünistlerle biz TİP'ten de gizli konuşabiliyorduk. Çünkü o bağı koparmak istiyordu TİP, yasallığa hanel gelir diye. Ayakta durmak her şeyden önemliydi. Bir açıdan haklıydılar çünkü işte halkla ilişki kurmak ancak o zaman mümkün oluyordu. Gidip köy hareketleriyle birleşmek, fabrika hareketleriyle ilişki kurmak öyle mümkün oluyordu, ama öbür taraftan bilinç açısından dünya düşüncesiyle çok iyi bağlantı kurmamış oluyorsunuz.

Eski komünistlerle konuşmalardan ötürü komünizm aslında sosyalizmden öte bir şey, teörinin aslı olarak kafamda vardı. O yüzden Fransa'ya gittiğim vakit komünist partisine gittim dosdoğru. Zaten onlara rastlamak mümkün değildir Fransa'da. Her pazar günü sokağın köşesinde bir küçük masa olurdu ve orada gazetelerini satarlar, bildirilerini dağıtırlar, propaganda yaparlardı. Dolayısıyla hemen onlarla buluşursunuz eğer istiyorsanız. Ben de buluştum ama orada da çok görülmemeye gayret ettim. Sonuç olarak komünizm Türkiye'de yasak ve sen Türkiye vatandaşı olarak dikkatli olmalısın.

12 Eylül'e kadar feminist teori açısından komünist ve sosyalist hareketler ne kadar geriyse ben de o kadar geriydim, işin doğrusu budur. Feminist teoriyi Fransa'dayken az çok anladım, öğrendim ama yakınlık duymadım, çünkü önyargı öne çıkıyordu. Feminizm, bizim hareketimize zararlı bir harekettir önyargısı yerleşmişti. Belki bu önyargı nedeniyle çok da okumamış olabilirim. Bir kitaptan başka ne okudum diye düşünüyorum, Simon de Beauvoir'ın *İkinci Cins* adlı kitabından başka feminist kuram kitabı gelmiyor aklıma, muhtemelen okumadım. Bu da oluyor, insan kendi kendini sansürleyebiliyor. Öteki dediğin kesimin kitabını okumuyorsun veyahut sözünü dinlemiyorsun. Böylece feminizmin dışında kalmış olduğumu söyleyebilirim.

Benim kadınlarla olan ilk çalışmam yine Fransa'dadır. Türkiye'de, köy ziyaretlerini saymazsak kadınlarla özel bir çalışmam olmadı. Fransa'da önemli bir Türkiyeli işçi kitlesi vardı. Gerçi Almanya kadar değildi o zamanlar, 70-80 bin arasında Türkiyeli işçi vardı bütün Fransa'da. Bir hayli dağınıktılar. Sonradan sayı daha çok arttı, tam olarak kaçta ulaştı bilmiyorum. Bu işçilerin bir kısmı kadındı. Hem işçilerin eşi olarak gelenler var-

dı, gerçi işçilerin büyük bir kısmı bekâr gelen erkeklerdi, ama bir kısmı eşlerini getirebilmişlerdi. Zaten işçilerin büyük bir kısmı kaçak gelenlerden oluşuyordu. Yalnız gelen kadın işçi ben bilmiyorum, sanıyorum yoktu. Ya eşleriyle gelip beraber işe girmişlerdi ya da çok sonra gelebilmişlerdi. Tabii ki "okumuş" kesimden gelenler ve öğrenci olarak gelip de orada çalışanlar da vardı, ama bunlar çok da işçi sınıfına dahil kimseler değildi. İşçi sınıfına dahil diyebileceğimiz kadınlar büyük fabrikalardan çok, terzi işçiliğinde çalışıyorlardı. Onları örgütlemeyi biraz geç akıl ettik ve benim Türkiye'ye dönmeme yakın, 76-78 yılları arasında bir çalışma yaptık. Anadolu Kadınlar Birliği diye bir grup kurduk, onun etrafında daha çok terzi kadınlarla, onların her türlü sorunuyla ilgilenmeye başladık. Bir miktar kadın gelmişti, hoştu. Sonra 78'in sonlarına doğru Türkiye'ye döndüm, orayı bırakmış oldum. Sonradan devam ettirdiler zannıyorum az çok. Türkiye'ye döndüğüm vakit uzun süre kadın hareketiyle bağım olmadı. Doğrudan doğruya parti çalışması içindeydim, ideolojik çalışma ile görevlendirilmiştim.

TKP'nin kadın çalışması, kadınların kendi özgül çerçevesinde örgütlenmesini hedefliyordu. Gençlik, İlerici Gençler Derneği (İGD), kadınlar İlerici Kadınlar Derneği (İKD) şeklinde örgütlenmeye çalışılıyordu. Bayağı güçlü örgütler haline gelmişti aslında bunlar. Ama bu kadın örgütlenmesi hangi temeldeydi? Bunu açıkça söylemek lazım, daha çok bilinçli işçi kesimin eşlerinden oluşuyordu, çünkü kadınlar genellikle kocaları üzerinden işçi olabiliyordu, kendileri işçi oldukları için değil, bir işçinin eşi olmaktan ötürü sınıfa dâhildiler. Daha çok onlar ile sosyalist aydın kadınlar vardı. İKD'nin çalışmaları somut sorunlar etrafındaydı. Kreş sorunu konusunda hakikaten çok başarılı işler yaptılar, bir bilinç oluşturdular, yer yer başarı elde ettiler. Diyelim ki 30'a yakın işçisi olan her işyerine kreş açılması gerekir gibi kampanyalar yaptılar. İyi bir yayın çıkardılar, kendi çizgileri açısından. *Kadınların Sesi*'ydi adı. Pek çok bildiri dağıttılar, eğitim çalışmaları yaptılar kadınların konumu hakkında. Bu sorunlarımız kreş açılması, eşitlik, sağlık hizmetleri, doğum izni gibi sosyal haklar olarak dile getirildi, bir bilinç uyandırıldı. Sendikaların içerisinde kadın kesiminin özel bir önem taşıması sağlandı yine bu sosyal haklar açısından. Bütün bunlar hiç önemsiz şeyler değil. Aynı zamanda da siyasi olarak partiye yönlendirici bir mekanizma olarak düşünülüyordu bu çalışma, öy-

le bir amaç vardı. Sonuç olarak kadınları partiye yöneltmek. Son çözümlemede bütün sorunların esas çözümünü sosyalizmde bulacağımıza inanıyorduk, öyle de anlatılıyordu kadınlara. Tabii 12 Eylül'le birlikte İKD, İGD, hepsi kapatıldı.

İKD kapatma kararına rağmen çalışmalarını sürdürdü. Bu konudaki bilinci çok güzeldi, çünkü İKD'nin kapatılması antidemokratik bir şeydi, biz açık olmak istiyoruz düşüncesiyle, yeniden derneğimiz açılır diye dirsek teması bırakılmadı, kadınlarla ilişkiler sürdürüldü, çalışmalar sürdürüldü o anlayışla.

Fakat zaman içerisinde tutuklamalar başladı. İKD'nin demokratikleşme taleplerinin olduğu o toparlanma döneminde parti beni derneğin çabalarıyla ilgilenmekle ve tabii ki İKD içindeki parti örgütüyle ilgilenmekle görevlendirdi. Böylece bir süre ideolojik büronun yanı sıra kadın çalışmasıyla da ilişkilendirilmiş oldum. Orada görevlendirilmemde de aslında ideolojik bir neden vardı. Çünkü parti çevresinde sol bir hizip doğmuştu, İşçinin Sesi hizbi. Fakat partinin bilmediği bir şey vardı ki ben de bir başka sol hizbe dâhildim. İşçinin Sesi'ne karşı kadınlar arasında mücadele edelim diye görevlendirilmiştim. Bu süreçte ideolojik büroda farklı düşüncede olduğum ortaya çıkınca partiyle aram bozuldu.

Fikir farklılığı ve TKP'den ayrılış

Farklı düşüncede olduğum nokta neydi? Özellikle 12 Eylül faşizm midir, askeri diktatörlük müdür konusunda ayrılık patlak verdi, çünkü ben düşüncemi saklayamadım. Ben faşizmdir diyordum ve bunu açıklayan uzun bir yazı sunmuştum. Farklı düşünen bir ideolojik büro üyesi, partinin hoşuna gitmedi. Beni tek bağa aldılar.

Ankara ideolojik bürosundaydım ben, üç kişiydik. Düşünün partinin ideolojik çalışmalarını yapmakla görevlisiniz, bildiri yazmanız gerekiyor, eğitim vermeniz gerekiyor, tartışmalarda taraf olmanız gerekiyor, siz bir başka şey düşünüyorsunuz, tabii beni tek bağa aldılar. Aslında atılmaktan önceki bir adımdır bu. O sırada tutuklamalar başladı ve ben de tutuklandım.

Tutukluluk, işkence ve Mamak kadınlar koğuşu

Tutuklandığımda partiyle fiziksel bağım epeydir kopmuştu. Parti zaten çok hazırlıksız yakalandı darbeye. Hangi örgüt ne kadar becerikli ise, o kadar korudu kendini, o kadar iş yaptı ya da yapamadı gibi yürüdü. As-

lında çoğu zaman hiçbir şey yapılamadı. Böylece ben de sözüm ona İzmir'de gizlenirken yakalandım. İzmir'deyken parti hayatım bitmişti.

Bu şekilde Mamak'a geldik. Aslında kadın olmakla ilgili o kadar çok şey var ki.

Tannım, şimdi düşünüyorum Mamak'a gelmeden önce emniyette kadın olmakla ilgili bir sürü özel şey var. Kadınlığa saldırıyorlardı insanın. Gerçi erkek olmakla ilgili de başka özel durumlar yaşıyordur arkadaşlar.

Mamak'ta kadınlar koğuşu başlı başına bir okul gibiydi. Orada çok farklı kesimlerden, örgütlerden kadınlar hepimiz bir aradaydık. Faşist kadınlar yoktu, erkekler içerisinde bir de bu vardı. Mamak bana okuldu, çünkü kadınların bir arada olmasıyla farklı kültürlerle karşılaşılırsun hem de en zor koşullarda... Hani denir ya bir insanı tanımak için ya birlikte yola çıkacaksın, ya cezaevine gireceksin, öyle bir şey var. Düşün ki dünyanın en zor koşullarında bir koğuşa kapatmışlar, 24 saat bir aradasınız.

Müthiş bir tecrübe o. Baskılara birlikte direniyorsun, birbirinden direnme yollarını öğreniyorsun. 12 Eylül'de bize kötülük yaptılar ama bir başka açıdan da yaşananlar büyük kazanımdır bence. Kadınlar koğuşu erkeklerden daha direngendi. İdare kadınlara daha mı iyi davranıyordu? Hayır. Daha iyi davranmıyordu, bunu bilmek lazım. Korkunç sopalar yendi çok uzun süre, çok korkunç sopalar yendi. Ellerimiz, bacaklarımız, bazen popomuz sürekli olarak şu yastık gibi koyu lacivert ve şişmiş olurdu. Psikolojik baskı çok yüksekti, o beton binaların, koridorların seslerini bize çınlatmayı çok iyi biliyorlardı. Akıllarına gelebilecek her şeyi yapıyorlardı. Direnişte kadınların yaratıcılıkları ve direnç güçleri inanılmazdı. Sonuçta belki de ailelerimizin çabalarının da katkısıyla bize dayak atmamaya başladılar. Yani kadınlara cop bir noktada durdu. Onda belki kadın olmamızın bir payı vardır. Kadınları dövüyorlardı sistemli bir şekilde, erkekleri de dövüyorlardı, ama kadınların dövülmesinin dışındaki yankısı, dış imge olarak, kadınları döven erkekler imajı modern Türkiye imajına hiç uymayan bir şeydi. Bu imajın baskısıyla ve ailelerimizin çabalarıyla dayak yemekten kurtulduk. Ne için dayak yiyorduk? Onların bize dayatıkları yönetimin neticesi olarak dayak yiyorduk. Askerî diyeceğim ama askerîden öte bir şeydi, askeriyeyi aşan bir muamele tarzıydı ve biz talep ettiklerinin hiçbirini yapmıyoruz şeklinde bir direniş başlattık, bu da tabii daha fazla dayak yememize neden oluyordu. Ama onların dediklerini ya-

pan erkek koğuşlarında da sopa veya diğer işkenceler eksik olmuyordu.

Bu işkencelere kadınlar nasıl direniyordu? Sürekli sopa yerken üst üste kat kat, ne kadar giysimiz varsa giymeyi öğreniyorduk. Yaz kış kalın şeyler giyyorduk. Hücreye gittiğimiz vakit birbirimize türkü söyleyip veya hut fıkra anlatıp moral vermeyi öğreniyorduk. Bütün koğuşta ne varsa paylaşmayı öğreniyorduk. Orada, o koşullarda çok az şey vardı, okuyacak, yazacak şeyler bile çok azdı. Yalnızca okul malzemesi veriyorlardı, çünkü sözüm ona sınava girme hakkı tanınmıştı öğrenci olanlara. Biz de okulla ilgilidir diye farklı kitaplar, romanlar, İngilizce çeşitli kitaplar getiriyorduk. En ufak eşyamıza kadar ortak kullanmayı öğrenmiştik ki günün birinde başımıza bir bela geldi, birimizde olan mantar hastalığı hepimize geçti. Çünkü başlangıçta kimsenin özel terliği, özel havlusu yoktu. Aramızda doktor arkadaşlarımız vardı, onlar bize yasak ettiler, ondan sonra kolektivistliğe sınır getirildi, kişisel eşyalarımız özelleşti. Terliklerimiz, çamaşırlarımız, havlularımız ayrıldı. Mantarla mücadele kampanyası açıldı. O derece paylaşımcıydık. Birisi mahkemeye gidecekse en şık elbiseyi onun giymesi gerekirdi, böyle şeyler. Birbirimize kızdığımız zamanlar da çok oluyordu, bunda siyasi mesele çok rol oynayabiliyordu. Aynı davadan olanlar aynı komünlerdeydi uzun zaman. Mesela bizim komünümüz oportünistlerin komünü olarak dışlanmaya çalışılabiliyordu. Halbuki direniş içerisinde biz hiç de oportünist değildik, direngendik. Bunun gibi siyasi gerilimler oldu zaman zaman. İlk zamanlar bazı kadın arkadaşlar o zamanlar bizim elimizden yemek almazlardı. Her gün iki ya da üç kişi koğuş nöbetçisi olurdu, yemekleri onlar dağıtırdı kepçeyle, bizim elimizden yemek almazlardı. Bu kadar gerilimli günlerdi. İlk zamanlar bunlar yaşandı. Sonra o direnişler bizleri birbirimize yaklaştırdı. Ben üç yıl yattım tam tamına -benim açımdan- sonlara doğru kırk gün açlık grevi yaptık, çok deneyimden geçtik. O deneyimler kadınlar koğuşumuzu, birbirimize değer vermek konusunda çok daha başka bir noktaya getirdi. A Blok'ta "tecritler" vardı, devamlı kalınan tecrit hücreleri. O hücrelerde idamla yargılanan erkek arkadaşlar oldu, kadınlar olmadı. Bizi, disiplin cezası olarak, aşağıda tabutluk adıyla bilinen o hücrelere yollarlardı. Oralarda nasıl davranırsın, tuvalet sorunlarını nasıl giderirsin bütün bunları birbirimizden, o tecrübe içerisinde güzelce öğrenmiştik. Şimdi hâlâ Mamaklı kadınlar birbirini çok sever. Bazı istisnaların olduğunu da söylemek zorundayım...

Feminizme kulak vermek

Mamak'tan çıkınca her şey bitmedi, ömrümüz kesintiye uğramadı! Feminizmle ne zaman tanıştığımı soruyordunuz. Tanıştığım değil de iyi ilişki kurduğum demek lazım, tanışalı çok zaman olmuştur. Feminizmle iyi ilişki kurmam 88 senesinde oldu yanılmıyorsam. Cumhuriyet Gazetesi'nde Semra Sonersan'ın kadın konusuyla ilgili çok iyi bir yazı dizisi çıkmıştı. O yazı sırasında ben bir tarafa çekilmiş, hukuken ortalıkta dolaşmaması gereken bir durumdaydım, çünkü cezamnın bir kısmı duruyordu ve muhtemelen beni görseler içeri alırlardı. O dönem, bir tarafa çekilmiş kitap terçüme ediyordum. Somersan'ın yazılarını duvarıma astım ben, o kadar önemsedim. Birdenbire feminizmin başka bir boyutu olduğunu fark ettim.

Ortalıkta olmadığım o zor dönemde, feminist arkadaşlarım da oldu. Onlarla konuşmalarım oldu, bana melekler gibi kitap getirirlerdi ortalıkta olmadığım, kitapçılara gidemediğim dönem. Feminist teorinin önemini o zaman anladım. Bugüne kadar hiçbir feminist örgütte olmadım ama feminist düşünceden çok faydalandım. Bence cins ayrımına karşı olan herkes geniş anlamda feministtir. Aslına bakarsanız sonraki zamanlarda başka bir örgütte de olmadım. Hepsine itirazlarım oldu. Sosyalist ya da feminist örgütlerin hiçbirisi benim kafama uymadı, hâlâ da uymuyor. Ama uzaktan hep destekledim, kamuya açık hareketlere, toplantılara veyahut protestolara elimden gelen bir katkı varsa onu yapmaya çalıştım. Hayatım daha çok okumak yazmak ve o yönde aklım sıra katkıda bulunmaya çalışmak şeklinde geçti.

Mamak sonrasında hayatımı çevirmen olarak kazanmaya başladım. Çeviri yapmak beni yazmaya götürdü. Okuyup yazarken alanım değişti. Zaten iktisat beni çok çekmiyordu. (Mamak öncesi alanım iktisattı. Doktoram da iktisat alanında) Mamak'ta İngilizce öğrendim. Koşuş arkadaşlarım dalga geçiyorlardı bu yaşta ders çalışıyor diye. İngilizce çalışırken kendi başınıza çalışıyorsanız dil üzerine düşünüyorsunuz. Çıkınca çevirmenlikle hayatımı kazanmak zorunda kaldım, böylece dilci olup çıktım. Yani dil hakkında düşünmeye, dilin teorik yönleri hakkında okumaya başlayınca yazdıklarım da dil alanında olmaya başladı.

1965 yılından beri siyasi yazılar da yazmışımdır. İlk siyasi yazım barış konusundadır. Fikir Kulübü'nün bir panosu vardı Ankara Siyasal Bilgiler'de, o panoya barış konusunda yazı yazmıştım. Kompozisyonlarımdan

sonra kamuya açık ilk yazım odur. Fransa'dayken Türkiye'de çıkan dergilere bir iki yazı yolladığım da olmuştur. 12 Eylül döneminde cezaevine girmeden önce ideolojik büro çalışması sırasında parti isterdi yazardım, ama onlar kamuya açık yazılar değildi. Belli bir siyasi eğitimi olan partililere yazılan yazılardı.

Sonradan, 88-89 yıllarında, dergilere takma adlarla düşüncelerimi yazdığım oldu. Hâlâ devamlı yazı yazarım kafamda, onların bir kısmını kaleme alırım. Dil konusunda yazdım, edebiyat konusunda yazdım ve yazmaya devam ediyorum. Barış çerçevesinde, ayrımcılık konulan çerçevesinde yazdım. Kadın konusuna da değindiğim olmuştur. Fakat kadın konusunda sistimli bir çalışmam olmadı. Cinsiyetçilik karşıtı bakış açısının bende sınıf boyutunun ve başka diğer boyutların yanında yerleşmiş olduğunu söyleyebilirim. Epey içselleştirmiş olduğum halde tabii çok eskiden aldığımız eğitimlerin etkileri hâlâ bir yerden fışkırabiliyor. Avrupalıların bilincinde ırkçılık çok yerleşiktir, yüzyıllar boyu ırkçılık yaptıkları için. Bizde de cinsiyetçilik çok yerleşik, diğer ayrımcılıklar gibi. Sonuna kadar kazıdığınızı sanıyorsunuz, bir gün bir yerden fırt diye erkek ideolojisi fırlayabiliyor...

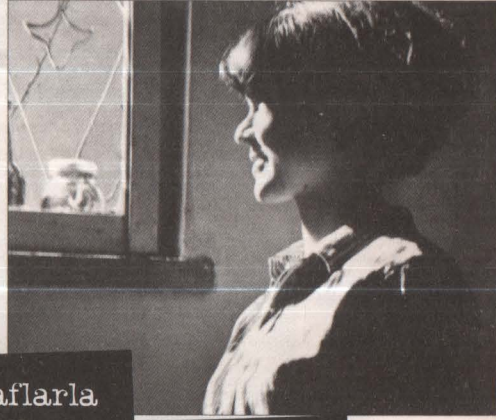
Sizinle konuşurken bir yandan da söylediklerimin ne kadar sınırlı kaldığını bilerek bir iç sıkıntısı hissediyorum. Gerçi bu konuşma birkaç saat değil de daha uzun sürse, o sınırlılık yine ortadan kalkmayacaktır. Gerçekliğin karmaşıklığı ile dilin ve anlatının imkânları arasında tam bir uçurum var. Biz insanların karmaşıklığını ancak edebiyat paklar. O bile bir çırpıda hiçbir şey anlatamaz, bazı ipuçları verebilir ancak.

Öte yandan, anı yazmanın önemine de çok inanıyorum. Edebiyat, anı anlatısının mutlak bir alternatifi değil, o görevi ortadan kaldırmıyor. Benim de çeşitli vesilelerle parça bölük anılarımı yazdığım ya da anlattığım oldu. Belirli konularla sınırlı olanlar dahil, fazla nalıncı keseri olmayan her tür anının değerine inanıyorum. Belki de en değerlisi olgusal anılardır, sizin sorularınızdaki gibi. Gerçi bu kez de belleğimizin bize oyun etmesi tehlikesi vardır, ama iyi okur bu olasılığı elbette dikkate alır.

Bana kulak verdiğiniz ve bu çalışmayı yaptığınız için size pek çok teşekkür ederim. Kulak verenleriniz çok olsun!

Fotoğraflarla

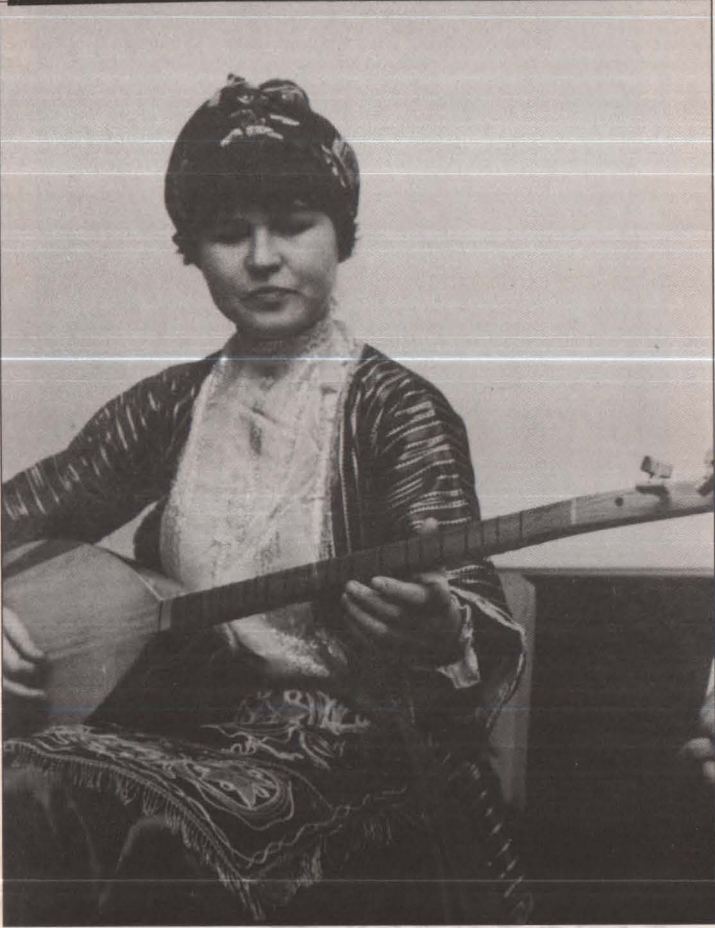
Necmiye ALPAY

Çocukluk yılları, ailece çekilmiş bir fotoğraf

Okul yılları, bir etkinlik esnasında

Ankara'da 1960'lı yılların sonunda.
Şirin Yazıcıoğlu Cemgil ile beraber

Konuşma yaparken

Evde çalışırken, 80'li yıllar

Savaş karşıtı bir yürüyüşteyken. 2000'li yıllar

YENİ MC'YE KARŞI
DİRENİŞ KAMPANYASI
FAŞİST GÜÇLERİN YENİ MC
SALDIRISINI PUŞKÜRTECEKTİR !

Yeni bir şey, yeni bir şey...
Yeni bir şey, yeni bir şey...
Yeni bir şey, yeni bir şey...
Yeni bir şey, yeni bir şey...

FAŞİST T
KARŞIS
DEYİMİ
KUALİTE

Ümide AYSU

Kadınlar için feminizmden
başka kurtuluş yolu yok

Tütün işçiliğiyle geçen çocukluk yılları

Benim hikâyem başta annem Zehra olmak üzere hayatıma giren başka kadınların da hikâyesidir. Bugün, yani 25 Ekim'de annemi kaybedişimin üçüncü yılı, onu sevgiyle anarak başlamak isterim. Annemle aramızda on yedi yaş vardı. Beş çocuklu ailenin ilk çocuğu olarak annemin memleketi Gölcük'te dünyaya geldim. Bir yaşına girmeden ailem Samsun'a taşınmış. Annem bize Gölcük, Ulaşlı Köyü'nü anlatırdı. Oraya dönme özlemiyle büyüdüm lise yıllarıma kadar. Samsun dışına ilk çıkışım lisedeyken o köyü ziyaret etmekle başladı.

Gölcük'ten Samsun'un bir köyüne taşındık. Beş yaşına dek bu köyde yaşadım. İki dağın arasında, sadece gökyüzünü gören bildik Karadeniz köyü idi. Köydeyken annemlerle beraber çok küçük yaşlarda ben de tütün işçisi olarak çalıştım. Çocukların beşiğini sallar, su getirir, tarlaya gider, tütün toplardım. Sonra şehre indik. Bir gecekondı satın aldık, atımızla, ineğimizle birlikte gecekonduda yaşadık. Babam marangozdu. Şehre gelince önce inşaatlarda, sonra tek el fabrikasında marangoz olarak işe girdi. Annemle yaş farkımız az ve ev çok çocuklu olunca ben de evin ikinci kadını oldum. Şehre gittiğimizde dört kardeşlik, sonra bir kardeşimiz de şehirde doğdu. Annem köy hayatının ağır şartları nedeniyle yirmi sekiz yaşında şeker hastası oldu. Yükü çok ağırdı, çocuklara bakıyordu. İneklerle, atlarla ilgileniyor, ev içinde çalışıyor, her işi yapıyordu. Babam saat onda kalkıp tarlaya gidip çapa ve benzeri işleri yapardı. Annem şe-

ker hastası olduğu zaman anlaşılamadı, uzun bir hastalık dönemi geçirdi, hamileydi ve evin her şeyini çeviren ben oldum. Sanıyorum onlu yaşlarımda hem okulda başarılı bir öğrenci idim hem evin kadını, çocuğu, her şeyi idim. O yüzden çocukken oynadığımı hiç hatırlamıyorum.

Yazları Samsun'da tütün atölyelerine giderdik, babamın kazandığı yetmiyordu. Evin kışlık erzakını alıp, bütün borçları kapatıp sezona öyle giderdik. Okul zamanında çocukların ihtiyaçlarının karşılanması için annemle beraber çalışırdık. On yaşımıdayken ücretli çalışma hayatına konserve fabrikasında başladım. Bu bana galiba bağımsız davranabilme, kendi kararlarını alabilme ve evde kendiliğinden bir otorite olma, evin yüklerinden biri olma hissiyle beraber özgüven verdi.

Babam siyasi görüş olarak Adalet Partili (AP) bir adamdı, dini bütün biriydi. Annem dindar biri, ama yobaz değil, son derece açık fikirli bir kadındı. Okula çok kısa süre gidebilmiş, kendi kendine okuma-yazmayı öğrenmiş, çok küçük yaşta babasını kaybettiği için evin sorumluluğunu almış, okumaya hevesli, gündemi takip edebilen, yaşadığı çağa muhalif bir kadındı. Din konusunda üzerimize tahakküm kurmadı. Babam namaz kıl derdi, annem bunu yapmazdı.

Evimize erkek arkadaşlarımı çok rahat gelirdi, çünkü benden ders alırlardı. Bu konuda büyük bir özgürlük alanım vardı. Anladım ki babam zaten beni kız gibi görmüyor, erkekleşmiş gibi gördüğü için bana güveniyordu. Öyle bir öz güven vermiştim onlara. Evdeki bağımsızlığımın güzel yanı var, ama not etmeden geçmek istemiyorum, bunun şöyle de bir yanı vardı: Bir yandan size hiç karışılmıyor, öte yandan etek boyunuza müdahale ediliyor. İsyan ederdik, karıştırmazdık, gene de annemin parmağıyla dizimin altını çizip "Bunun üstüne çıkmayacak" dediğini bilirim. Biz dinlemezdik.

Annemle çalışırken, babam hafta sonları fabrikanın önüne gelip annemin haftalığını elinden aldığını biliyorum. Ben kendiminkini zaman zaman vermeyebiliyordum. Annem hayatı boyunca hem evde hem işte çalıştı. Buna rağmen kendi bütçesini kendisi hiç yapamamıştı. Ta ki çok yakın tarihte babamı kaybedene kadar. Çok isyan ettiğini, ama o isyanı hep içinde sakladığını bilirdim. Babam dışarıya karşı demokrat, hoş bir insandı, içeride kendine reis dedirtiyordu, çünkü Karadenizli diye Hızır Reis lakabıyla anılıyordu. Evin bütçesini yönetmezse erkekliğinden bir şey kaybedeceğini düşünüyordu.

Sömür kavramıyla tanışma

Lise yıllarımda artık tütün atölyesinde çalışmıyordum. Matematik bilgisi çok iyi olan biriydim, o yüzden üst sınıflara ders vererek çalışıyordum. Politikaya bulaşmam çalışırken ve ders verirken oldu. Tütün atölyesinde çalışırken Bulgar göçmeni ustabaşımız vardı, sosyal adaletsizliği ondan öğrendim. Hiç çalışmadan çok iyi şartlarda yaşayanları çocuk yaşta mahallede de görüyordum. Biz hem çalışıyor hem yoksulluk çekiyorduk. Sınıfımızda zengin aile çocukları vardı. Adaletsizliğe isyanı ya da öfkeyi de ilk olarak Bulgar göçmeni ustabaşımız Mehmet Usta'dan öğrendim. Bunun bir sınıf meselesi olduğunu ilk o kulağıma fısıldadı. Bir de Cumhuriyet Gazetesi ve Akşam Gazetesi vardı. Çetin Altan'ın, Akşam Gazetesi'nde Taş adlı köşesi vardı, orada okuduğum yazılar bana ülkede olan bitene ilişkin daha çok soru sorma, daha çok şey öğrenme isteği verdi. Çevremizde çok fazla okur-yazar kimse yoktu. Bizim sülaleden üniversiteye ilk gidenlerdenim ben. Teyzemin kızı liseyi okumuş ve dikiş öğretmeni olmuştu Singer'de, açık fikirli biriydi. Onu örnek aldım. Bir komşumuz vardı, yaz tatilinde üniversitede okuyan kızları gelmişti, ilk ona kitap siparişi verdim. Liseyi bitirene kadar klasikleri bitirmiştım. Okuyarak bir şey olunabileceğini algılayabilecek durumdaydım. Bir, matematik sevgisi, iki, okuma sevgisi hayatımda önemli değişikliklere neden oldu.

Aslen 1947 doğumluyum. Şehre indiğimiz zaman babam dört çocuğunun nüfusunu, aklına göre çıkartmış. Kayıтта bir tek doğduğum ay doğru. 5 Nisan 1947 yerine, 1 Nisan 1949 yazdırmış. Bunu kendime kabul ettirmem zor oldu, çünkü okul yaşıım 49'a göre ayarlandı, akranlarıım da hep ona göre oldu. Lisede çok değerli iki hocam vardı. Biri Hasan Kıyafet idi. Sosyalizm, ezme ezilme ilişkileri konusundaki fikirlerimin belli bir yere oturmasında çok yardımcı oldu. Diğeri felsefe hocam Nazım Bayata. Onun da adını anmadan geçmek istemem. İkisi de sürgün yediler biz lisedeyken. Biz o dönem, 65'li yıllar, lisede boykot yapıp hocasını geri isteyen öğrencilerdik.

Annem sık sık şeker komasına girip, hastanede yatıyordu. Evi ben yönetiyordum, bir yandan da üniversiteye gitmek, okumak istiyorum, ama bizimkilerin beni okutacak ekonomik durumları yok. Lisede haziran ayıyla mezun olan beş kişiden biriydim, o dönemde hazıranda mezun olmak

çok zordu fen bölümünden. Sonra Devlet Su İşleri sınav açtı, teknik hesapçı kadrosunda ilk sıradan sınavı kazandım. Devlet Su İşleri 7. Bölge Müdürü Planlama Grup Amiri mülakata çağırdığında “Kağıdın çok iyi, ama gelecek sene üniversiteye gitmeyecek, benimle çalışacaksan seni tercih edeceğim, yoksa daha alt sıradan birini tercih edebilirim” dedi. Çok politik bir cevap verdim: “Okumayı çok seven bir insanım, beş çocuklu ailenin en büyüğüyüm. Ailemin beni okutmaya gücü yok, çalışmak zorundayım, elime fırsat geçerse okurum” dedim. O bir yıl hayatımda çok önemli oldu. Planlamadaki arkadaşlar beni çok seviyorlardı, okumamı onlar da çok istiyor, destekliyorlardı. Para biriktirmiştım. Yeniden sınava girdim. Bu arada sendika üyesiydim. Teknik hesapçılar, mühendisler gibi yüksek ücret alıyordu ve sendikalaşma hakkımız vardı. Ges-İş diye sosyal demokrat bir sendikanın üyesiydim. Bu sendika, 20 üniversite öğrencisine karşılıksız burs veriyordu. Bursu alabilmeniz için sendikalı birinin çocuğu olmanız gerekiyordu. Ankara’ya gidip sınavı kazandığımda, direkt genel başkanlığa çıktım. Dedim ki, “Sendikalı birinin çocuğu değilim, ama sendika üyesiyim. Bu haktan yararlanmak istiyorum.” Böyle bir şeyle karşılaşmamışlar, hep sendika üyelerinin çocuklarına burs veriyorlarmış. 250 liralık karşılıksız burs kazandım. Planlamadaki arkadaşlarım da ek olarak ayda 75 lira gönderiyorlardı. Böylece üniversite hayatıma başlamış oldum. Üniversiteye başladığımda sene 68 idi.

Üniversite, işgal yılları ve sosyalist tartışmalar

Hacettepe Üniversitesi Matematik Bölümü’nü kazandım. Aslına bakarsan Samsun Eğitim Enstitüsü Matematik Bölümü’nü de kazandım, matematiği çok seviyorum, ama üniversite okumak daha büyük bir şeydi. Üniversiteye gittim ve o sene 68 işgalleriyle karşılaştım. İşgalcilerin içindeydim. O süreç o kadar doğal oldu ki yabancılaşmadım. Zaten birçok soru soruyordum kendime. Neler oluyor, nasıl bir Türkiye’de, nasıl bir dünyada yaşıyoruz? Düşünüyorum da çok güçlü sorulardı bunlar, kafamı hep meşgul eden şeylerdi. 68’de üniversitede birden bire kendimi sol hareketin içinde buldum. Bunu hiç yadırgamadım. MDD, sosyalist devrim tartışmaları vardı, o tartışmaları izledim. Salon toplantılarını izledim. Hacettepe Fikir Kulübü vardı, aslında Dev-Genç öncesi bütün ülkede varmış Fikir Kulüp-

leri Federasyonu (FKF). Sonra Dev-Genç'e dönüştü, ama ben o yaz Samsun'a döndüğümde hepsi alt birimlerini Dev-Genç'e dönüştürmemişlerdi daha, Samsun'da Sosyalist Fikir Kulübü duruyordu. Hemen onlarla temasa geçtim. Fabrikada çalışanlarla temasa geçtim. Çoğunu Kızıldere'de yitirdiğimiz Karadeniz sorumlusu birçok arkadaşı ben FKF'de tanıdım. Samsun'daki FKF'ye işçi çocukları da geliyordu, onlara ücretsiz ders veriyordum, öte yandan şehirde ekonomik gelir düzeyi yüksek olanlara ücretli ders veriyordum. Matematik dersi vermek çok iyi bir şey, bir şey öğretmek iyi geliyordu, bundan para kazanıyordum, hem de bunu ihtiyacı olan başkalarına parasız da ulaştırabiliyordum. Acayip moral veriyordu.

Benim üniversitemde daha çok TİP'li üyeler vardı. Sosyalist Gençlik Örgütü, TİP'in gençlik örgütünün adı idi. Oradan arkadaşlar vardı bizim sınıfta, ama sayıları azdı. Daha çok Dev-Genç'liler vardı. MDD, TİP arasındaki tartışmalar okula başladığım ilk sene başladı. Uzun salon toplantılarını hatırlıyorum. Seyhan Erdoğan MDD'yi, MDD'nin neden gerekli olduğunu anlatırdı, Sadun Aren ise sosyalist devrimin neden gerekli olduğunu örneklerle anlatırdı. ODTÜ'de bir büyük amfide tartışma olmuştu. Amfi tıklım tıklım doluydu. Orada Sadun Aren traktör sayılarını veriyor, sayılarla ülkede kapitalizmin geliştiğini anlatmaya çalışıyordu. Arka sıralarda gençler dalga geçtiler. Dalga geçilmesine o zaman da çok kırılmıştım, hiç içime sindirememiştim, ama sanki Seyhan Erdoğan'ın anlattığı daha gerçekçiydi, onun formülasyonu belki o dönemki bilincime daha yakın geliyordu. O yüzden burası daha makul bir yer demiş, kendimi MDD'ye yakın hissetmişim. *Aydınlık Sosyalist Dergi*'nin Sıhhiye'deki bürosuna gitmeye başlamıştım.

Sevim Belli'yi değil, ama Mihri Belli'yi çok iyi tanıyordum. Çünkü Hacettepe Dev-Genç'lilerin adı çıkmıştı. Genç Mihriciler derlerdi bize. Politik olarak yakınlığımız vardı, ama kendimizi bizzat Mihri'nin takipçisi gibi de hissetmezdik, Mihri Belli'ye de eleştirel yaklaşırdık. Dev-Genç yönetiminden Nurettin Öztürk Ergun Aydınoglu ve birkaç isim daha bizim okuldandı. Hacettepe Dev-Genç'de galiba saymandım, öyle hatırlıyorum. Beni de yönetime almışlardı o zaman. Ersan Olgaç bizim okuldandı. Okulun okumuş yazmış, eli kalem tutan, ağzı laf yapan derler ya, öyle biriydi. Dev-Genç'in yayını olan *İleri Dergisi*'ni çıkarıyordu. Serpil Çelenk de

bizim okuldandı. Bunlar birkaç yaş büyüğümüz ağabeylerimiz, ablaları-mızdı. Onların Dev-Genç'teki tartışmaları, açıktan bir yönlendirme değil belki, ama onlar takip ettiğimiz, gözettiğimiz arkadaşlarımızdı. Bedriye Güran'ı da anmadan geçmemek lazım. Bedriye, o dönem benim tanıdığım, örnek aldığımız en militan kadınlardan biriydi.

Hepimiz Dev-Genç'liydik, o zamanlar ayrımlarımız yoktu. Hacettepe, yan anarşizan bir gruptu. Kimseye bağımlı değildi, kafasına yatıyorsa yapıyordu. Mesela Cephe'ye de (THKP-C) destek veriyordu, THKO'ya da. Neyi doğru buluyorlarsa ayrım gözetmeden destekleyebiliyorlardı. Hacettepelilerin böyle özgün yanları vardı. Hacettepe pratiği bugün baktığımda örneğini çok fazla göremediğim güzel bir pratik.

ODTÜ ve Siyasal Bilgiler sadece birer okul değildi. Biz üniversite ve yaşam alanı dediğimiz yurtlarda beraber yaşayan, gündelik yaşamda birlikte olan, politikayı birlikte yapan gençlerdik. Üniversite idaresinden tut çalışanlara kadar herkesle ilişki içindeydik. İşçi Gençlik Dayanışma Derneğimiz vardı üniversitede. Orada hastane çalışanlarını örgütlenmeleri için desteklemiştik. Hakkını aramak isteyen herhangi bir işçi ya da çalışan hakkını alamadığında hemen Dev-Genç'i buluyordu. Biz de gidip bunu vereceksiniz dediğimizde, veriyorlardı. Bu kadar meşru bir hâkimiyetimiz vardı. Üniversitenin Fen Bilimleri binasının alt katı olduğu gibi kantinimizdi. Meşru bir şekilde kullandığımız bir yerdi ve kimse kaşanıyordu oraya. Sınıflar Dev-Genç büroları haline dönüştürülmüştü. Okul yönetiminin asistanlara, çalışanlara kadar herkese sözümüz geçiyordu. Herkes orada kendi kendini idare ediyordu. Öğrenciler, çalışanlar, asistanlar arasında hiyerarşik olmayan bir ilişki vardı. Tıp fakültesi son sınıf öğrencileriyle biz beraber gidip Tuzluca'yı'da mahallelere sağlık taraması yapıyor, sağlık desteği veriyorduk. Sendikal çalışmalara katılıyorduk. Üniversitenin dışına taşmıştık. Sadece üniversitede çalışanlarla birlikte olmak değildi, üniversitenin dışında mahalleli ve fabrika işçisiyle yan yana, yüz yüze temasın gerçekleştiği bir dönemdi, tarif edilir gibi değil. Benim gibi bir öğrenci için çok öğretici şeyler oluyordu. Gidip insanlara bir şey öğretmek anlamında değil, bizim bunu çok bilinçli yaptığımızı söyleyemem, ama bizim kendimiz gibi insanlarla buluşmamız lazımdı. Mademki bu üniversitede sağlıkçılar var, sağlık hizmeti alamayanlara da biz ulaşalım diyor-

duk. Bunu çok doğal yapıyorduk, onu anlatmak istiyorum. 80 öncesindeki gidip halkı örgütlemek, bilinçlendirmekten farklı bir şeydi, kendiliğinden, daha içsel bir şeydi.

Üniversitede kadın erkek ilişkileri

Hacettepe'deki kadınlar erkeklerle eşit ilişki kuruyorlardı. Mücadeleye gönül vermişsek, sen burada olamazsın denmiyordu, hiyerarşik bakılmıyordu doğrusu. Hakikaten eşittik o zaman. Kendine alan açmak .Bir işi yapıyorsan yapıyorsundur. Orada netice alabiliyordun. Bizim okulda en az 8-10 kişilik özel bir kadın grubumuz vardı. Kendimiz özel çalışmalar, eğitimler yapıyorduk. O dönemin ihtiyacı neyse, onu yapıyorduk. Özel olarak gidip ODTÜ'nün kırsalında -o mekan bizimdi- o gün, hangi araçlar, nasıl kullanılacaksa onları kullanmayı öğreniyorduk. Kendimizi faşist saldırılardan nasıl koruruz, ne yapmamız lazımsa kendimizi çok yönlü olarak yetiştirmeye çalışıyorduk. Kadın grubumuzu hiç de itmediler, bizi teşvik ediyorlardı, destekliyorlardı. Orada hakikaten 80 öncesi gibi bir durum yaşamadım. 80 öncesi çok açık yönetim, söz, karar mekanizmaları ya da sözün üretildiği yerler kapalıydı kadınlara. 70'li yılların başlarında böyle bir şey yoktu. Son derece özgürlükçü bir tartışma ortamı vardı. Bir de sol literatür yeni çıkıyor, her şeyi tartışma ihtiyacı duyuyorsun. Açık forumlar oluyordu, okuyan herkes sorusunu sorabiliyordu bunun için başka bir mekanizma yoktu.

Her şey bu kadar güllük gülistanlık değildi. Mesela cinsel özgürlük tartışılıyordu. Biz o zaman kendi bedenimize, özel yaşamımıza dair konuşuyorduk. Belki de 68'in Avrupa'dan gelen havasıyla olabilir, bilmiyorum, çok özgürlükçüydük. Özgürlükçülüğü pratik anlamda söylemiyorum, ilişki kurarken zorlanıyorsun, sevgili olmada zorlanıyorsun, ama fikren son derece özgürdük. O dönemin literatüründe ne varsa hepsini çok özgürce tartışabiliyorduk. Cinsel özgürlük de bunların içindeydi. Hakikaten kadınlar bu konuda kendilerini istedikleri gibi ifade edebiliyorlardı. Herkes sevgililik halini çok rahat yaşayabiliyordu, bunu saklama ihtiyacı yoktu. 80 öncesi bunlar saklanıyordu, yasaktı hatta. Bizde böyle bir şey yoktu, biliyoruz kim kimin sevgilisi, kim kimin nişanlısı. Erkeklerin bu konuda bir engeli olduğunu görmedim, ama üst düzey yöneticiyse eğer çekindi-

ğini, açık etmediğini biliyorum. Pratiklerinde de bir engel olduğunu düşünmüyorum. İlişkilerini rahatça yaşayabildiklerini biliyorum.

Kendi yaşamlarımıza baktığımızda çekince yaşadığını biliyorum. Fikrimle pratiğimin arasında bir açığı olduğu muhakkaktı. Erkekler bu konuda çok rahattı. Onların fikirleriyle pratiklerinin arasında açığı olduğunu düşünmüyorum. Onların rahat olduklarını biliyorum ama kadınlar için zordu. Neden daha zordu? Özgürlük fikrine alıştık tamam, o fikri savunduk, inandık ama oraya gelene kadar aldığımız kültürle baş etmek o kadar kolay değildi. O kültürle özgür cinselliği kaynaştırmak hiç kolay bir şey olmadı. Bir kadın olarak yetişme tarzından, sana tabu gibi görünen bir mevzudan özgürlüğe sıçramak o kadar kolay değil.

Cinsel özgürlük var, ama bu örgütsel hayatta cinsiyetçi iş bölümünün olmadığı manasına gelmiyordu. Afiş vb. baskı işlerini daha çok kadınlar yapıyordu. Kadın örgütlenmesi yapıyor, bu kadınlarla cezaevlerindeki yemek işini kotarıyorduk. Her gün cezaevine yemeğin gitmesini sağlayacak organizasyonu yapıyorduk, en iyi yapabildiğimiz işlerden olduğu için. Sanki doğalmış gibi bize verilen bir görevdi. Hukuk Fakültesi'nin yanında tamamen kızların kaldığı bir yurt vardı, biz de yurdu yönetiyoruz. Sanıyorum ilk senenin ikinci yarısıydı ve biz orada sabahın erken saatinde kalkıp fırından poğaçamızı, çayımızı alıp dersimize gidiyorduk. Bunun gelirini olduğu gibi Dev-Genç'e veriyorduk. Böyle olunca bu da sanki kadınların işiymiş gibi algılandı. Hacettepe kantinini yürütürken bütün işleri organize edenler kadınlardı. Sanıyorum bir buzdolabının taşınması sırasında erkeklerden yardım istenmiş olacak, ama bütün o işleri yapanlar kadınlar. İş sonrası fotoğraf çektiriyoruz hiç anlamadık, nasıl olmuşsa fotoğraf karesinin içine bir adam giriyor. Adamın bizim günlük çalışmamızla ilgisi yok. Kantin emekçisi değil, erkek ya küçük bir iş yapsa bile kareye girme hakkını buluyor kendisinde.

Kitle gösterilerinde bizi hiç ayırt etmiyorlardı. Tüm gösterilerde olabiliyorduk. Bütün antifaşist gösterilere, çok büyük mitinglere, işçi grevlerine gidiliyordu. Benim bizzat Karadeniz köy çalışmam da var mesela o dönemde. Bunlar çok rahatlıkla yapabildiğimiz ve bizi el üstünde tuttıkları çalışmalardı. Belki de halkla ilişkiyi biz kurabildiğimiz için doğallığında böyle bir şey oluyordu. Hiçbir zaman gözümüze batırırcasına hayır siz

eşit değilsiniz diye bize hissettirilmedi. Biz, eşit olduğumuzu hissettik. Yaran devrim olacak beklentisi güçlüydü. Çok müthiş bir inancımız vardı.

Yine de Dev-Genç'in yapısı bazı yerlere kadınların katılımına çekinceli duruyordu. Mesela 6. Filo'ya karşı yapılacak eyleme bizi kandırdılar ve götürmediler İzmir'e. Nasıl olduysa bir tek Bedriye fark etti eylemin saatini söylemediler diye. Riskli olduğu için mi, ne olduğu içinse işte İzmir'e bizi götürmediler, çok isyan etmiştik. Sanıyorum ODTÜ grubu içinde olan Nuran Ağımaslı, yani Denizlerin çok yakınında olan kadınlar hiçbir engelle karşılaşmıyorlardı. Onlar gitmişlerdi bildiğim kadarıyla, biz gidememiştik.

Öğrenci mücadeleleri

Bizim Hacettepe kadın grubu birçok pratik işi yapıyordu. Dev-Genç'in büyük ve çok güzel tasarımlı afişlerinin yapıldığı serigraf atölyesi ODTÜ'dedir diye bilinir. Hâlbuki bir tane de Basın Yayın Fakültesi'nde vardı. Bizim kadın grubu da burada çalışırdı.

O günün sıcaklığı içinde Dev-Genç'li aktif çalışan kadın grubumuz, bir arada olmak için yurttan birlikte kalıyorduk. Yurtlardaki o yaşamı çok özlediğimi söylemek isterim. Tam bir komün hayatıydı. Bu, Dev-Genç'liler olarak kurduğumuz bir şeydi. Ülkede saldırılar başlamıştı. 12 Mart muhtırası devrimci hareketlere yönelik yok etme çalışmaları içindeydi. Burada Karadenizli kadınları da anmadan geçemeyeceğim. Sonradan çoğu THKP-C'nin temel kadroları oldular. Bir kısmı öldü, bir kısmı şimdi yok. O dönemde Dev-Genç'in yaygınlığı bir yandan daha farklı örgütlenmelerin zeminini de oradan kaldırmıştı. Memlekete gidince bu grupla temas kuruyordum. O yüzden Karadeniz Eğitim Enstitülü kadınlarla bir bağım oluyordu. Dev-Genç'in köylü çalışmaları oluyordu. Karadeniz'in fındığından tütününe kadar, tütün işçiliğinden gelen biri olduğum için, kolaylıkla köy çalışmalarımızı yapıyorduk. Kadınlar olarak yazın köyde böyle bir çalışma içindeyiz, üniversiteye geldiğimizde ise oradaki kadın grubuyla serigraf atölyesi vb.pratikler içindeydik. "Fındıkta sömürüye son", "Çayda sömürüye son" gibi afişler orada basılıyordu. Biz atölyede çalışırken bir yandan faşist saldırılar var, saldırılara karşı okullarımızı koruyorduk. Okulla polislerin giriş ve çıkışlarını engellemeye çalışıyorduk. Üzerimize baskı kurmalarını engellemek için polisler okullara sokulmuyordu. Polis ku-

lübelerini bir gün kuruyorlardı, ertesi gün kaldıyorlardı. Siyasal Bilgiler ve ODTÜ yurduna yönelik ciddi baskılar oldu. ODTÜ'de okulla yaşam alanı bütünleştiği için çok ciddi baskılar vardı. Okullardaki muhalif odağı dağıtmak istiyorlardı. Biz Hacettepe yurdunu iki gün savunduk. Bir yandan bunlar oluyor bir yandan da her gün bir arkadaşımız öldürülüyordu. Taylan Özgür böyle öldürüldü. Taylan Özgür'ün öldürülmesine karşı kitlesel gösteriler oldu.

Kendimizi korumak, okullarımıza saldırın olmasın diye nöbet tutardık. Basın Yayın Fakültesi'nde yine bir gün afiş yapıyorduk. Gece çalışıyoruz. Alt kattayız. Malzeme almak için bizimle çalışan arkadaş üst kata çıktı, gelmedi. Silah sesi duyduk. Bir koşuşturma oldu. Ne olduğunu anlayamadık. Biz de yukarı çıktık. Nöbet tutan arkadaşımız ölmüştü. O kadar içimiz yanmıştı ki... Bu olay unutamadığım, çok acı veren olaylardan biridir.

Zor yıllar ve aile ile yaşanan gerilim

70'li yıllara geldiğimde artık evde nispi moral üstünlüğüm vardı. Böyle güzel devam ederken Adalet Partili ama adil olan babam bizim sosyalist fikirlerimize daha alışamamıştı. Annem daha politikti, onunla yakın düşünebiliyorduk, tartışabiliyorduk. Kız kardeşim Eğitim Enstitüsü'nün öğretmen okulu bölümüne gidiyor. Annem Sosyalist Fikir Kulübü'ne gitmemizi tolere ediyor. Her şey böyle güzel yolunda giderken birden mahallemizin çok sevimli, ailece görüştüğümüz ailelerden birinin çocuğu ile kız kardeşim sevgili oluyorlar. Evlenmek istiyorlar. Ben devrimciyim, evlenmeyi düşünmüyorum bunu biliyorlar. O sırada kız kardeşim de okulda politik olarak aktif. Evlenince pasif olacak, çocuk doğuracak, bütün hayatı bitecek diye karşı çıkıyorum evliliğine. Benim o dayanışmacı annem buna çok kızdı. Yaptığım her şeyi babama söyleyeceğine dair beni tehdit etti. O sırada *Çimento* diye bir kitap okuyorduk. Ona atfen "Sen kendin evlenmiyorsun, devrimci olduğun kadar taş kalplisin, kardeşini engelliyorsun" diyerek karşı çıktı, benimle işbirliği yapmadı. İşim çok zorlaştı. O sırada sendikacı Necmettin Giritlioğlu, Aliğa'da öldürüldü. Çok yakından tanıdığımız biriydi. Annem "Hepiniz böyle öleceksiniz" gibi laflar etti çok öfkeleniği için. Aslında öyle düşünmemesine rağmen evliliğe karşı çıktığım için bir karşı duruş sergiledi. Hayatımda hiç yapmadığım bir şeyi ya-

pıp annemin üstüne yürüdüm. Hayatımda benzeri olmayan tek şeydir bu. Sonraki yıllarda annemin çok dayanışmasını gördüm her dönem, tüm kaç-göç dönemlerimde en yakınımdaydı. Ama o dönem böyle yaptı ve ben tabi evliliğe engel olamadım. Tam nikâhın günü, yani 19 Şubat'ta Ulaş Bardakçı öldürüldü. Haberi kuafördeyken radyodan duydum. Çok kötü oldum. Düğün çok sıkıntılı geçti. Büyük dururken küçük evleniyor, üzülüyor demesinler diye mümkün olduğunca tebessüm etmeye çalışıyordum. Oysa içim kan ağlıyordu. Bir de tabi bu işlerde babam cephesi var. Babam da olanları duydu. Bu sefer benim komünist olduğumu, beni artık okula göndermeyeceğini söyleyip, beni eve hapsetmeye kalktı. Evimiz gecekondı ve tek katlı olduğu için yanıma kitaplarımı alarak pencereden kaçtım. Halamın kızı benimle yaşıtı, en büyük işbirlikçimdi. O da her dönem benimle çok dayanıştı. Ona gittim, kitaplarımı teslim ettim, sonra gidip öğretmen okulunda yattım. Hiç kimse bilmiyor orada olduğumu. Babam bulamıyor beni. Oradan üniversiteye döneceğim, ama nasıl? Samsun'dan çıkmam lazım. Mahallenin zengin, sözü sayılır, herkesin güvendiği Bahadır Amcamız vardı. Araya girdi de babamı sakinleştirdi. Tam bir hafta eve gitmedim. Babamın gözünde üniversite benim beynimi yıkıyorlardı, onun için çok isyankâr olmuştum, önceden böyle değilmişim. İlişkimiz ilk böyle koptu. Ben üniversiteme döndüm. Nasıl olduğunu bilmiyorum ama bana söz geçiremediler. Paramı kesecek halleri yok, kendim okuyorum, bursum var. Bana yapabilecekleri bir şey yoktu, o yüzden engelleyemediler. Tabii hiç hoşlanmadılar bu durumdan. Üstüne 72'de aranmaya başladım üniversiteden dolayı. Aranmaya başlayınca üniversiteyle bağım kesildi. Ailemin üzerinde de çok yoğun baskılar oluşmaya başladı. İyice kötü evlat oldum. Buna rağmen annemle gizli buluşuyorduk, hep yanımda oldu.

Kaç göç dönemi

İstanbul'a 72 yılında geldim. Şirin Yazıcıoğlu Cemgil yurttan arkadaşım. Temmuz'un yaz sıcağında üstümdeki kıyafetlerle trene atlayıp gelmişim İstanbul'a. Başka hiçbir şeyim yoktu. Şirin kıyafetlerimi kalın buldu, benim için kıyafet temin etti. Bana çok büyük moral veren, hayatımda çok özel insanlardan biriydi Şirin. Hiçbir zaman politik olarak aynı yerde ol-

madık, ama inanılmaz büyük bir dostluğumuz vardı. Sanıyorum en son 96 yılında görüştük Almanya'da. O tarihte müze gibi olan evinde Sinan'la olan beraberliğini hâlâ yaşıyor gibiydi. Adı geçmişken, Şirin'in örnek aldığı yanlarından birini anlatayım. O dönemde evlilikler, arkadaşlıklar bile hep aynı düşünen çevreler içinde olurdu. Sevgililer ve evlenen insanlar aşağı yukarı böyleydi. Şirin'le Sinan bunu yıkan ilklerdendir. En azından benim bildiğim ilk örnektiler. Farklı politik eğilimleri ya da düşünceleri olmalarına rağmen evliliklerini gerçekleştirmiş, bunu kendi çevrelerine karşı çok güçlü bir şekilde savunmuşlardı. Çok önemliydi onun bu yanı. Benim için idoldü. Ben işçi partili değildim, daha çok MDD camiasında büyüdüm Dev-Gençli olarak, ama mesela TİP'in bütün türkülerini Şirin'den öğrendim. Rahmi Saltuk'la beraber sözünü ettiğim hukuk fakültesinin yanındaki yurda gelirlerdi. Aynı yerde olmasak bile her zaman çok takdir ettiğim, çok değer verdiğim, benim için çok özel devrimci bir kadındı. Sevgiyle anmak istedim onu burada.

O yıllarda çok sevdiğim bir çocuk vardı. Üniversitede aynı gruptaydık. Ama onurla bir arada olamadık. Yıllar sonra karşılaştığımızda o dönemin gereği böyle bir şeyin olmayacağını söyledi. Ama o zaman demişti ki bana beş yıl sonra görüşürüz. Bu bekle anlamına geliyormuş. Ben nereden bileyim bunun bekle demek olduğunu. El ele tutuşmuşluğumuz bile olmamıştı. Aramızda müthiş bir sevgi olduğunu biliyorum, o beni, ben onu çok sevmiştik. Kendisine biçtiği devrimci görevlerden dolayı, kendisini sınırlamamak için belki de benimle olmadı. İnanıyordum beni sevdiğine, ama birlikte olmamızı istemedi. O gün sanki devrimciler birlikte olamaz, birlikte olmak bizden uzakmış gibi düşündü. Bu anlattıklarım 12 Mart cuntasının en ağır günlerine denk düşüyor. Öncesinde herkes günlük pratiğin, kavganın içinde çok yoğunlaşmıştı. Yoğunluk içinde kimsenin sevgiye ve özel şeylere zaman ayıracak vakit yoktu. Öyle bir zamanda başkaları da sevgilerini içten içe yaşıyordu, sırf ben böyle değildim.

Daha sonra kaç-göç yıllarımda ilk ilişkiyi yaşadım. Cinsel özgürlük, kızlık zarının önemsizliği meselelerini kafamdan atamıyordum. Bu sorunu birisiyle yıktım. Evlendiğim insan değildi. Bundan sonra çok kısa süren evlilik yaptım. Evlendiğim kişi bunu sorun etmeyeceğini düşündüğüm biriydi. Ama bir araya geldiğimizde bunu sorun ettiğini hissettim. İlk eşim

68'li bir arkadaşımdaydım. Evliliğimiz altı ay sürdü, öncesinde çok uzun arkadaşlığımız vardı. Demek ki erkekler cinsel özgürlüğün kadınlara düşen kısınunu içlerine sindirememişler.

72 yılında aranmaya başladım. İki buçuk yıl kaçak yaşadım. İstanbul'a geldim. Çok genç, İstanbul'u bilmeyen bir kadın olarak zorluklara rağmen yaşadım. İşimi, evimi kendi olanaklarımla ayarladım. Kimseyi karıştırmadım, kimseye söylemedim. Bu bana cesaret verdi, kendimi çok acayip güçlü hissettim. Bir tek beyaz kadın ticareti yapanların eline düşersem ne yaparım diye korktum. Onun dışında hiçbir şeyden korkmuyordum. İki buçuk yıl gazetelerden iş bularak İstanbul'da yaşadım. En çok bu dönemde okudum. Baskı yıllarıydı, ama bir yanıyla da çok güçlendim, kendimin farkına vardım. Kararlarını kendi alan, politik duruşunu kendisi belirleyen biri olmaya özen gösterdim. Okulda mesela Doktor Kıvılcımlı'nın finans kapitalle ilgili kitabı tartışılırdı. Tartışma iyi gelir, ama diyelim ki ordu analizi bize iyi gelmez, finans kapital tespiti doğru gelirdi. Kendimi hiç kısıtlamadım, politik duruşumuzu böyle tartışarak alırdık demek istiyorum. Mesela evliliğimize bile böyle yaklaşırdık. İlk evliliğim biraz da politik ayrılmıştı mesela. Kurtuluşçu oldu evlendiğim adam, o ekibin içinde yer aldı. Ben öyle değildim. İlk tartışmalar yapılıyordu daha, biz politik düşüncelerimizi sevgilinden, eşten ya da arkadaşlıktan daha üstün tutuyorduk. O çünkü çok ulvi, çok kıymetli bir şey. Çok zor bir şey söyleyeceğim; daha Devrimci Yol çıkmadan tartışma sürecinde bir bildirge çıktı. Bu bildirgenin tartışılmasında ben o zaman bir arkadaşla nişanlıydım ve biz onunla aynı düştük bildirge tartışmasında, ayrıldık. Hemen anında evlerimizi ayırmak zorunda kaldık. Şimdi bunu söylerken çok kolay gibi geliyor, ama o kadar ağır yaşanıyor ki. İçinde çok büyük fırtınalar kopuyor, diyorsun ki böyle olacak. Kimse sana ayrıl demiyor, sen diyorsun ki evimizi ayırmamız lazım. Bundan hiç pişmanlık duymadım. Kendimi şöyle teselli edebilirim, politik kararlarımı sevdiğim insana göre almadım, kendime göre aldım. Bunun bedeline katlandım, neyse onu da yaşadım. Acıydı tabii çok. Evi birlikte paylaştığım çok sevdiğim bir kız arkadaşımın da evi ayırmak zorunda kaldık. Sadece sevgilinle değil, aynı düşünmüyorsan arkadaşlarınla da yolunu ayırıyorsun. Evlerini ayırıyorsun. Eğer bir hafta içinde evini ayırmasan görevlerini askıya alacağız senin dediler.

75'li yıllar

75 yılından sonrası politik tartışmaların yeniden açık yapılabildiği yıllardı. Kesintisiz devrim THKP-C'nin stratejisidir. Tartışmalarda birçok şey stratejinin kabulü ya da reddi gibi algılandı. Türkiye 70'li yılların Türkiye'si değildi 75'lerde. Geçmişe eleştirel bakmak, siyaseti aynı şekilde mi, başka araçlarla mı sürdürmek konusunda tartışmalar yürüyordu. Bu tartışmalar nasıl bir dünya, nasıl bir Türkiye, nasıl bir devrimci mücadelenin yürütüleceği ve partileşmenin alacağı biçim ne olmalı üzerineydi. Bildirgenin özünü bu teşkil ediyordu. Dünya konjonktürü var, Sovyetler Birliği meselesi var. Sovyetler Birliği'ne yakınlık uzaklık bile bir ayrıntı nedeni oluyordu. Çin meselesi, Arnavut meselesi. Bütün politik görüşler uluslararası sosyalist hareketin bir kısmına yakınlık ya da uzaklıkla ilgili idi. Devrimci-Yol daha yerel bir hareketti. Daha çok Türkiye'ye özgüydü, beni bu cezbediyordu. Bildirgenin aklımda kalan cümlelerinden biri, ülke gündeminde olup bitene halk açısından yanıt üretecek siyasi örgüt kurma fikriydi. Hiçbir zaman katı bir örgütlenme modeli önerilmedi. Bu bana iyi gelmişti, yani baştan kaba bir örgüt kurmuyor, biraz kendiliğinden bir örgütü tarif ediyor bir manada. Legal siyasi partilerden, düzen partileri diye bahsedildiği için, düzen partilerinden farklı olarak, onların sınırları içinde siyaset yapmanın ötesinde, gerçekten halkın ihtiyacı ne ise onun karşılanması üzerine kurulan bir strateji. O dönemden "Ne tekrar ne inkar" gibi bir cümleyi hatırlıyorum

Sendikal mücadele içinde yer almak

Bu tarihlerde sendikada çalışıyorum. Devlet memuru oldum. Devlet memuru olunca Tüm-Der örgütlenmesinin içinde yer aldım. Devrimci memurlar grubundaydım bir yandan, bir yandan iş yerinde geniş bir cephe örgütlenmesi yapıyoruz değişik siyasi gruplardan insanlarla. Tüm politik gruplar vardı, hatta AP'li bile. Tekel demeğimiz vardı. Güçlüydük, faşist örgütlenmeleri dağıtıyorduk, onların usulsüz işe alınmalarını bozuyorduk. Bir yandan hâlâ mahallelerde kadın demeğinin çalışmasını yürütüyordum. Şöyle bir özgür alanım vardı; aşağı yukarı İstanbul'un bütün politik çalışmalardan haberdardım. Hangi mahalleye kimi gönderdik, bilirdim. Belirleyici birkaç kişiden biriymdim galiba.

Daha önce Devrimci Metal-İş, Kimya-İş gibi sendikalarda çalıştım. Okulu bırakmak zorunda kalmıştım, aftan yaralanıp gidip öğrencilik hakkıma başvurmamıştım. Çünkü artık sınıf içinde mücadele ediyordum. Sendika ya da anarşist görülen İlerici Yapı Sendikası idi. DİSK'in de çok sevmediği bir sendikaydı, ama bizim direnişlerimiz, grevlerimiz hep başarıyla sonuçlanıyordu. Ben kendiliğinden Devrimci-Yol grubuna katıldım. Özel bir örgütlenme içine girmedim, ama politik olarak sendikada çalışan arkadaşımın Ankara Hacettepe'de birlikte örgütlenme çalışması yapmıştık. Yani öncesi olan, güvendiğimiz, tanıdığımız insanların devam ettirdiği bir çalışmaydı. Sendikacıyken Dev-Genç'li biri "Siz de İstanbul'da bir kadın derneği kursanız iyi olur" dedi. O yıllarda Ankara'da Ankaralı Kadınlar Derneği vardı. Biz Devrimci Kadınlar Derneği'ni (DKD) 77 yılı 8 Mart'ında kurduk. (DKD), Devrimci-Yol dergisi çıkmadan önce kuruldu. Sendikalarda dernekte olduğu gibi kadınlarla ilgileniyordum, dernek çalışması kapsamında çalışıyordum. Sendikal faaliyetim de o sınıra çekilmişti. Kadınlarla ilişki kuruyordum. Eğitim çalışması yapıyorduk.

DKD'nin çalışmaları

Derneği 8-9 kişilik kadın grubuyla kurduk. Sebahat Karataş, Sevgi Ayrım, Hatice Özen gurubun içindeydi. Ne yazık ki bu kadınlar artık hayatta değiller. Özel bir çalışma yaptık. Devrimler tarihlerinde kadınların mücadelelerini inceledik. Kadın derneği kuracağız, öncesinde kendimize eğitim listesi çıkardık, Sovyet, Çin, Latin Amerika'yı içeren devrimci mücadelelerde kadınlar ne yapmışlar, nasıl mücadele etmişler, nasıl örgütlenmişleri araştırdık.

DKD gecekondlu mahallelerinde yaşayan kadınların politik mücadeleye katılması için çalışan bir dernekti. Derneğin hedefi politik mücadeleye katılımı arttırmaktı. DKD, mahallelerde örgütlenme yaparken farkında olmadan kadınların hayatlarına dokunuyordu. Kadınlara okuma yazma öğretiyorduk, temas ettiğimiz kadınların hayatı değişiyor, evde daha güçlü oluyor, kocasına karşı sesini çıkarıyor, dışarıya çıkıyordu. Daha önce çalışmamışsa çalışma hayatına atılabiliyordu. Kadınlık durumlarını çok sorgulamıyorduk, ev içi şiddeti açıkça anlatıyorduk. Dayakçı adamlara müdahale ediyorduk. İnsanların üzerinde devrimcilerin etkisi vardı. Adam

karısına şiddet uygulamaktan vaz geçebiliyordu. Bir çekinme hali vardı.

İlerici Kadınlar Derneği (İKD), dönemin solculuğu gibi kendi dışındaki sol politikalara kapalıydı. Benim her gruptan arkadaşım vardı, ama yine de ne olup bittiğini çok bilmezdik. O yüzden birbirimize karşı algımız farklıydı. Biz gidip mahalledeki kadını örgütlüyorduk, İKD fabrikadakileri. Biraz rekabet vardı aramızda.

8 Mart o dönemde de kutlanırdı. 8 Mart afişlerimizi bir erkek arkadaşla yaptırarak. İyi çiziyordu çünkü. Bütün mahalleleri DKD'li kadınlar olarak gece afişe çıkıp donatıyorduk. Kadınlar kendi afişlerini kendileri yapıyordu. Erkekler uzaktan gözlüyorlardı, istemiyorduk aslında, ama biz kendi işimizi kendimiz yapıyorduk. Böyle de bir özgüven vardı.

DKD çalışmalarının içinde Mahir Çayan'ın annesi Naciye Anne de vardı. Hemen hemen her toplantımıza götürürdük, o da hiç üşenmezdi bizimle gelirdi. Bayrampaşa'da merkezimiz vardı. Ayrıca Gültepe, Yenibosna'da da şubeler açtık.

İstanbul'un varoş denebilecek bölgelerinde biz bu demekle evlerin kapılarını açtık. Aslına bakarsan İstanbul'da Devrimci-Yol hareketi bizim açtığımız kapılardan, bizim açtığımız mahallelere girdi. Bütün mahallelerde temsilcilik açmasak bile DKD'nin mahalle çalışmaları yapıyordu. Kadınların yaptığı şeydi; bütün politik mücadelenin mahallelerdeki ayaklarını kadınlar kurdular. Dergilere bakın, müthiş bir kadın topluluğu vardır bütün resimlerde. Bu kadınlar, kadınların çalışmasıyla katılmışlardır. Ankara'da AKD'liler, İstanbul'da DKD'liler, Karadeniz ve Adana'da çeşitli kadın grupları vardı. Bunların hepsinin açtığı kapılarla hareket oralarda çalıştı. Şunu söylemekte yarar var. Devrimci-Yol'un üst düzey yöneticileriyle alakamız yoktu. Belki de ulaşılmaz bir yerdirdi orası. Çünkü bu yapılar aslında biraz özerk yapılarıydı. Kendi adıma söyleyeyim, İstanbul'un özerk bir yapısı vardı. Sonradan tartışma sürecinde birileri geldi, sorumlu oldular. O zaman Tekel Genel Müdürlüğü'nde personel bölümünde çalışıyordum. İşe aldığımız insanlarla eğitim çalışmaları yaptık. Başımıza yeni ve genç bir arkadaşımızı memur sorumlusu olarak atamışlardı. Sırf erkek olduğu ya da bilmem kimin yakını olduğu için. İsyan ettik. Daha iki gün önce bizim eğitimimizden geçen birisi üstümüze atanıyor, bölgede çalışmalarımızı denetliyor.

Kadınlara sadece risk alan erkeklerin eşi olma rolünü biçersen...

Dev-Yol'un merkez kadrosunda neden yönetici kadınlar yoktu dendiğinde deniyor ki, kadınlar çok azdı, yoktu. Yoktu demek yanlış. İstanbul'da, üniversiteli, okumuş yazmış, çeviri yapacak kabiliyette olan, tüm literatürü tanımış bir sürü kadın arkadaşımız vardı. Sonradan bunların bir kısmı ayrıldı Dev-Sol'cu oldular. Hepimiz politik yetkinliği olan kadınlardık, yetişmiş, üniversitelerden geçmiş, teorik yetkinliği yüksek olan kadınlardık. Merkez kadro tamamen erkeklerden oluştuğu için neden kadınlar yok diye sormamış, kendi içinde böyle bir ihtiyaç hissetmemiş. Kendileri bu eksikliği görmemişler. İsteselerdi her yerde mücadele yürüten kadınlar var, her şehirde, her alanda. Risk alan. Kadınlara sadece risk alan erkeklerin eşi olma rolünü biçersen tabii bunun ötesine geçemezsin. Kadınları, ev tutan, gizlilik koşullarına uyan, erkeği kamufle eden diye gördüğün zaman öte tarafa geçemezsin. Yapı en başından itibaren kadınları içinde kabul etmiyor. Baştan kabul etse, yetişmedi diyerek ya da yoktu diyerek kadınlara haksızlık yapılmazdı. Çok kitlesel bir hareketten, aşağı yukarı bütün şehirlerde mevcut bir hareketten bahsederken kadınlar yoktu demek hareketi bilmemektir. Çoğu hareketten, pratikten yetişen kadınlar... Ya sendikalarda, ya mahallelerde ya da üniversitelerde çalışıyorlar. Bunlar yetkin değildi demek, kadınların yetkin olmadığını göstermez, kadınlara kapıların kapalı tutulduğunu gösterir. Açılmayan kapıdan niye içeri giren yok demek kadar abes bir şey olur mu? Zaten o kapılar kapalı. Bu bana, 80 öncesi erkeklerin kadınları kendilerine eşit görmemesinin sonucu gibi geliyor. Erkekler kadınları eşit görselerdi, eşit özne olarak ele alsalardı daha farklı olurdu. En azından bunun eksikliğini hissederlerdi. Eksikliğini hissedersen giderme yollarını ararsın.

Kadın olarak var olmayı bütün bunlara rağmen çok geç fark ettiğimi biliyorum. Ancak 90'lı yıllarda feminizmle tanışmamla beraber kendiliğinden sınıf dedikleri gibi, kendiliğinden kadın bilincine sahip olduğumu fark ettim. Kendi pratiğimden baktığım zaman şöyle bir öfkeyle yaşadım. Evde birlikte yaşadığımız arkadaşlarımız vardı kadınlı erkekli. Erkek devrimci arkadaşımın "Kot pantolon niye böyle yıkandı?" diye seslenmesine ben çok öfke duyuyordum. Ama buna itiraz edip, onu isyana dönüştürmüyordum, içimde o isyanı yaşıyordum. Kadınlarla bu kadar çok politika

yapmış biri olarak yaşadığımı adlandıranıyorum. Kadınlarla bir sürü iş yapmışım, ama kadınlık konumumu bunun dışında bırakmışım. Politika mücadeledeki kadınlara sanal bir eşitlik tanıdığı için gerçek sorunların üzeri örtülmüş oluyor. Eve geldiğinde bu sanal eşitliğin de kaldırıldığını kot pantolon örneğindeki gibi gördüğünde yine gözündeki perdeyi kaldırıyor. Kendi yaşantımda buna çok öfkelen dim, çok hesaplaştım, ama bunu ancak cinsiyetçi iş bölümünün kaynağına inip, cinsiyetçiliğin aslen ev içinde kurulduğunu geç fark ettim. Dışarıda, devrimci mücadelede eşitlik sağlanıp devrim olunca, sosyalizm kadınları da kurtaracak fikri kafamızda çok güçlüydü. Ev içine girdiğimizde hayatın başka kurulduğu meselesini fark etmek benim için ancak 90'lı yıllarda oldu. Dışarıdaki eşitliğin ancak ev içinde eşitlik sağlandığında olabileceği bilincine çok geç vardım. Bunu daha önce fark edememeyi kendi eksikliğim, kusurumuş gibi algıladığım dönemler oldu geçmişte.

Faşist baskılar

81 yılında işimden istifa ettim. Etmek zorunda kaldım, faşistler bana yaşam alanı tanımıyordu. Tekel genel müdürlüğünde memur olarak çalışırken öğle yemeklerimizi civardaki nakliyat binasında yiyorduk. Yaklaşık 300 metrelik mesafedeydi. Yürüyerek gidip geldik. 80 öncesi faşist saldırıların çok yoğun olduğu, fabrikalara, işçilere, çalışanlara yöneldiği dönemdi. Biz kendimizi yemeğe topluca giderek koruyorduk. Toplu gidişler ve gelişlerde nispeten saldırıları göğüsleme şansımız olabiliyordu. O dönemde memur atamalarında usulsüzlükler yapılıyordu. Böylece MHP'li militan faşist kadrolar oluşturuluyordu. Biz bu atamaların yaklaşık üç yüz tanesini iptal ettirdik. İşten çıkartılmalar çok öfkelen dirdi onları. Çünkü bize karşı yaptıkları her şey boşa çıkıyordu. Geniş bir demokrat cephe, devrimci birliktelik vardı. Faşistler kadro iptallerini "Bütün bu işleri iki komünist kız yapıyor" diye benim ve arkadaşımın üstüne geliyorlardı. Biz, arkadaşlarımızla beraber yemeğe gidip gelerek kendimizi korumaya çalışıyorduk. Haklıydık, bize AP'li müdürlerimiz bile sahip çıkıyordu.

78 yılı ülkede toplu katliamların, kahve taramalarının olduğu yıldır. Maraş, Çorum olayları tertiplenip, bölgesel sıkıyönetimler ilan edilmeye başladığında gidişatın kötü olduğunu herkes kestirebiliyordu. Ama sol hare-

ketler yaygın, çok kitlesel olmasına rağmen, daha örgütlü olmadıkları için yeni döneme kendilerini uyarlayıp bu gidişatı boşa çıkaracak formülasyonları geliştiremediler. Ben kendi grubum olan Devrimci-Yol'da görüyordum bazı görev değişikliklerini. Bölgesel mitingler oluyordu. İstanbul'da sıkıyönetim varsa Trakya'da ya da sıkıyönetimin olmadığı yerlerde çok geniş, kitlesel mitingler yapılıyordu. Bazen bazı siyasetlerle ülke çapında ortak şeyler yapılıyordu. Daha önce DGM'lere karşı ülke çapında ortak sesler çıkıyordu. Bütün bunlara rağmen kendi yapılarını daha sağlam duracak, daha sıkı duracak, mücadeleyi daha uzun soluklu yürütecek yapılara dönüştüremediler, 12 Eylül bağıra bağıra geldi. Çok kısa sürede bütün yapıları teslim aldı. Bütün ülkeyi hapishaneye çevirdi.

12 Eylül'de tutukluluk

İstanbul Devrimci-Yol davasının son operasyonlarından birinde içeri alındım. Herkes memur olduğu için birini izlemişler 60 kişiyi birden aldılar. Hiç kimse arasında örgütsel ilişki kuramadılar, çünkü hepimiz memurduk, memurluktan tanışıyorduk. Ancak üç ay sonra eve kardeşimi almaya geliyorlar. Kardeşimin üstüne ifade oluyor. Onun üzerine beni götürüyorlar rehin olarak, söylüyorlar rehin götürüyoruz seni diye. Fakat öyle olmuyor. Sonra benim üstüme de ifade çıktı, 1,5 yıl yattım, ilk duruşmada bırakıldım. Sonra beraat ettim.

Bir buçuk yıl yattım ama 15 yıla bedeldi. Ne görüş var, ne havalandırma. 20 kişilik koğuşlarda 45 kişi kalınıyor. Kantin kısıtlaması var, bir tas suyla banyo yapabiliyoruz. Avukat görüşü yok. Aranmayı kabul etmeme, direnme eylemleri var. Bedenini teslim almaya çalışıyorlar, bu uygulamaya karşı çıktığımız için havalandırmaya çıkarmıyorlar. Yoğun bir baskı dönemi geçirdik. Bütün bunlara rağmen cezaevinde kadınlar arasında müthiş bir dayanışma gördüm. Kitap olmamasına rağmen birbirlerine kendi bildiklerini öğretiler. Ben İngilizce gramerini yeniden öğrenebildim, İtalyanca öğrenebildim. Herkes birbirine ne biliyorsa onu öğretmeye çalıştı. Hiçbir şekilde moralimizi bozamadılar. Ben hâlâ Müşerref Akay'ın *Türkiyem Türkiyem* adlı şarkısını duyunca kötü oluyorum. Kulaklarımızdan gitmeyen o sesin nasıl bir işkence olduğunu anlatamam. Uzun yıllar üstümden atamadım. Bunlar küçük örnekler, ama baskı döneminin belki de

en ince işkenceleriydi. Cezaevi çıkışında müthiş bir özlem duydum yaşama. Senden alınan yaşamı geri almak için uğraşıyorsun. Tiyatroya gitmenin, konser dinlemenin, vapurla karşıya geçmenin ne kadar değerli olduğunu özgürlüğünü elinden aldıklarında anlıyorsun.

Sonraki yıllar...

Devrimci mücadelenin içindeyken çocuk sahibi olmak istemedim, hazır değildim. Bu nedenle bir kürtajım oldu. Cezaevinden çıktığımda yaşım geçiyor, 39 yaşındaydım, kendim iş kuracağım, ayaklarımın üstünde duracağım, evleneceğim, çocuk sahibi olacağım dedim. Bunları yaptım. Promosyon işi yaptım. Selam vermekten korkulan dönemde bir arkadaş bürosunda odasını bana verdi. Onu hâlâ saygıyla anırım. 85 yılında hâlâ insanlar birbirlerine selam vermeye korkuyordu. Çok güzel işler yaptım. Sevdığım, ilgilendiğim, beğendiğim insanlar oluyordu ama o saatten sonra zil zurna aşık olmayı beklemiyordum. Yaşamı paylaşacağım, güven duyacağım, hayatı uzun soluklu yürüteceğim birine ihtiyacım olduğunu düşündüm. Kimi flörtlerim oldu. Ta ki Apo beni bulup evlenelim diyene kadar, sanki onu bekliyormuşum. Birlikte yürütmeye başladık. Bir yandan siyasi tartışmalar sürüyor. Tartışmaları da takip ediyordum. *Zemin* diye bir dergi çıkıyordu, orayı takip ediyorduk, güzel tartışmalar oluyordu. Bu arada 89 yılında ilk kez kadın kurultayı yapıldı. Daha sonra Demokratik Kadın Derneği (DKD) vardı, içinde birçok sosyalist örgütten kadının yer aldığı dernek, bu dernekle ilgilenemedim. Bana teklif geldi, "Sen kadın çalışması yaptın daha önce, bu dernekle ilgilen" diye. Koşullarım müsait değildi. Ekonomik olarak ayakta durmaya çalışıyordum. Uzaktan takip ediyordum, desteklemeye çalışıyordum, aktif üyesi olmadım.

92 yılında Dev-Yol davasından tutuklu olanlar dışarı çıktı. Tartışmalar devam ediyordu. Küçük bir metinde "Legal parti de tartışılabilir" diye bir cümle vardı. Genel bir durum değerlendirmesi yapıyor, bir satır da olsa legal parti tartışılabilir diyor. 90'ların başında birçok sosyalist örgüt Kuruluş tartışmaları diye bilinen tartışmalara katıldı. Bu sürecin ardından Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) çıktı. Ben de ÖDP kurucusu oldum. Aynı yıllarda *Yeniden* adlı dergi çıktı. O bileşimin bütün tartışma süreçlerini takip ettik, taraf olmadık. Çünkü bölünmeler oldu. Yön Hareketi diye bir hareket çıktı. Sonra Halkevci oldu bir kısmı.

Toplumsal Araştırmalar Kültür ve Sanat İçin Vakıf kurulmuştu. Orada 15

kişilik kadın grubu oluşturduk. O kadın grubu içinde yavaş yavaş feminizmle tanışmaya başladım. Mavi Radyo kuruldu, çok inanmıştım. Mavi Radyo'da Pandora'nın Kutusu adında program yaptık. İnanılmaz güzel bir radyo programıydı. Böyle şeylerle yavaş yavaş başka bir kadınlık bilinciyle ilgili ilk bilgilerimi Vakf'ın kadın grubunda almaya başladım. Sonra ÖDP'nin tartışma sürecinde kota, pozitif ayrımcılık meseleleri tartışılırken bende daha farklı bir algı uyandı. Bu zihnimi açan bir şey oldu. ÖDP ile birlikte, yani tam o süreçte kendime artık feministim diyebiliyordum.

Bu arada *Kadınlara Mahsus Pazartesi Dergisi* çıkıyordu. Derginin çok yakın takipçisiydim, dergi kurucularından Hülya Eralp üniversiteden arkadaşım. Hatta ilk eğitim grubumda olan kadınlardan biridir. *Pazartesi*'yle bağım biraz Hülya üzerinden oldu ilk başlarda. Sonra ben *Pazartesi*'nin okuru, düzenli takipçisi oldum. Dergide feminizm tartışmaları oluyordu, onlara katılmaya çalıştım. Bunların bana daha farklı pencereler açtığını gördüm ve 98'den sonra Mor Çatı gönüllüsü olmaya başladım. Aynı zamanda o dönemde kadın hareketi ne yapıyorsa onların içinde olmaya başladım. 97 yılı 8 Mart'ında yapılan "Artık Örgütlü" mitingine katıldım. Kendime feminist deyince evdeki ilişkilerimi sorguladım.

Artık hayata kadınlardan yana bakıyorum her neysem, her neredeysem, politikaya kadınlardan yana bakmaya çalışıyorum. Mor Çatı'daki deneyim de böyle bir şey. Dört yıl orada sığınakta sosyal çalışmacı olarak bulundum. O pratik esas olarak kendimi, yani feminizmi teorik ve pratik olarak keşfetmemde çok etkileyici oldu.

Artık kadınlar için feminizmden başka kurtuluşun olmadığını, feminizmin benim için vazgeçilmez olduğunu biliyorum. Kadın olmak, feminist olmak politik önceliklerim arasında. Bunu her zaman gözetmeye çalışıyorum, bundan sonra da böyle yapmaya çalışacağım. Feminist hareketin neye ihtiyacı varsa, kendimi orada hissetmeye, orada durmaya, gayret edeceğim. 2000'li yılların adaletsiz sisteminde en temel ihtiyacım kadın erkek eşitliğidir.

Şimdilerde Eşitlik ve Demokrasi Partisi (EDP) içinde çalışıyorum. Galiba sözümü şöyle tamamlamak bana iyi gelecek: Vardık, varız, varolacağız. Her zaman mücadelenin içinde vardı kadınlar. Ne kadar bizi görünmez kılmak isteseler de, biz her zaman mücadelenin esas taşıyıcıları, yaşamın ürteni, kafa yoranı, hayatın en önemli öznesi olduk. Hayatın yarısıyız. Varolacağız. Galiba böyle bitireceğim.

YOL
YENİ MC'YE KATIL
DİRENİŞ KAMPAN
FAŞİST GÜÇLERİN Y
SALDIRISINI PÜSKÜRT

Kıbrıs'ta Türklerin, Yunanların ve diğerlerin
Türkiye'ye göç etmesi
ve Türkiye'de yaşamaları
Türkiye'de yaşamaları
Türkiye'de yaşamaları

Fotoğraflarla

Ümide AYSU

Çocukluk yılları. Aynı zamanda evin
"İkinci kadını" olduğu yıllar

DİRENİŞ Kİ
FASİST GÜÇ
SALDIRISINI P

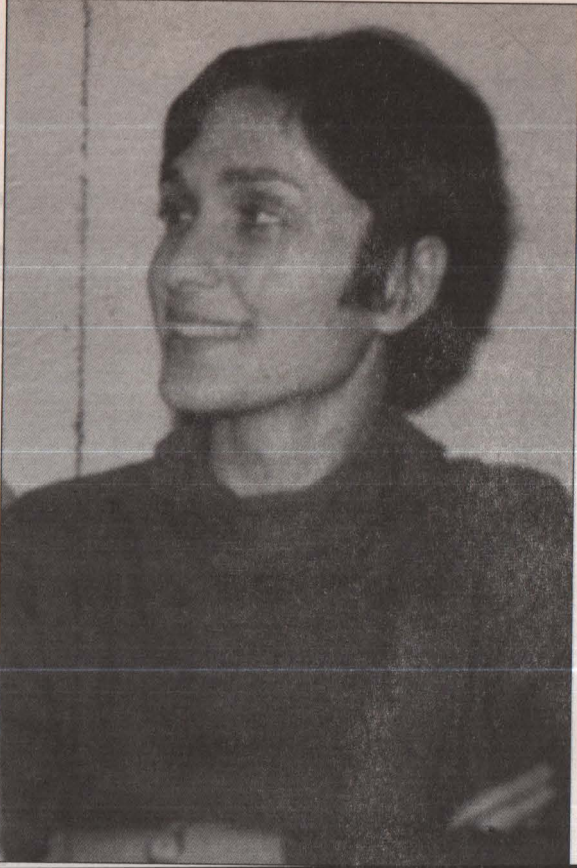
BAŞKİTİNDEN...
4.000...
100.000...

Samsun'daki evlerinin önünde annesiyle beraber

Gençlik yıllarından bir kare

DİRENİŞ
FAŞİST GÜÇ
SALDIRISINI P

Yeni Milliyet, 20.05.1980, Sayı 10000
1980-81 Eğitim Yılı
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı

Çok sevdiği kızıyla.

İNİSİTİP
YATIRIM
BALDIZIHI P

2000 yılında ÖDP’de “Dünya Kadın Yürüyüşü”
çalışmaları esnasında

REJ

LANDI U PIŞEYI

Hejran 3. Nal 1980

BIWAN HOJA/

ELIT TOTANI

MEH RONGA/

MALMISANIJ/

Diş

VOCABULARY

HERA (Estenaki)/

Arekerdox: DEWIJ

ASIR/ Roşan BARIÇEK

ala rızgar

Serap MUTLU DOĞAN

İlla kazanacağız

PÊŞENG

BO ŞORE

HEJMAN

1.

HEJMAN

Çocukluk ve yatılı okul yılları

Ailem, Karakoçan İlçesi'ne bağlı Seyid Mamudan Köyü'nden, Dersim'in Mazgirt ilçesi Goman Köyü, Seyidan Mahallesi'ne yerleşiyor. Mahalle, seyyit olduğu için Seyidan Mahallesi deniyor adına. Dedem, babam, biz, tüm kardeşler burada dünyaya geliyoruz. Sekiz kardeşiz. Sekiz kardeşiz ama iki kardeşim ölmüş, altı kardeş kalmışız. Üç kız, üç erkek. Aleviyiz. En büyük ahlamın adı Arife; Nezaket, ben, Fevzi ve en küçük kardeşlerim Delil ve Mazlum. Annem ev kadını, babam marangozdu. Bizimkiler Pir'ler, babam dede, öyle bir aileden gelme. Babam baskıcı, otoriter idi, ama annem anlayışlı bir kadındı. Babamdan çok korkardık. Babamın akşamları eve gelmesini bilhassa istemezdik, çünkü her şeye karışıp, çok konuşuyordu. Çok da titizdi "Bu kül tablası niye burada, bu toz niye alınmamış" diye titizlenirdi.

Okul bizim köye çok uzak olduğu için beni yatılı okula verdiler. Sonra erkek kardeşlerimi okutmak için ailem Karakoçan ilçesine taşındı, bir gecekondu yapıp oraya yerleştiler. Mazlum, Delil ve Fevzi, Karakoçan'da okudu. Kız kardeşim Nezaket'i okutmadılar, eve yardımcı olması, çobanlık yapması için. Nezaket daha çok eve, anneme, babama, yardım ederdi, hayvanlara bakardı. Beni de yatılı bölge okuluna verdiler.

Yatılı bölge okulundan önce normal okula gittim ama okul köye çok uzaktı. Bir keresinde okuldan köye dönüyoruz. Köy çok uzak, hava soğuk olduğu için artık yürüyemiyorum, arkadaşlar beni yolda bıraktı, do-

nacaktım orada. Tesadüfen oradan geçen bir akrabamız beni buldu. Ellerimi avuçları arasına alıp, ayaklarımı ceplerine koyup, o şekilde beni donmaktan kurtardı ve eve getirdi. Bu olaydan sonra annemle babam yatılı bölge okuluna verdiler beni.

Yatılı bölge okulundaki tüm öğrenciler Kürt'tü. Orada epey sıkıntı yaşadım. Dil bilmiyordum. İlkokul beşinci sınıftayken elimde bir şey vardı, hocam bana "Elindekini yerine koy" demişti ve ben elimdeki her neyse onu yere koydum. "Kızım yere değil, yerine koy" dedi hocam ama ben yer ile yerine kelimelerini ayırt edemiyorum. Çok ufak olduğumuz için herkes bizi dövüyor, yetmezmiş gibi bizler de birbirimizi dövüyoruz, birbirimizin ayakkabılarını çalıyoruz, ayakkabılarımız kayboluyor. Beton üzerinde kalıyorsun, ıslak elbise giyiyorsun. Böyle sıkıntılar yaşıyoruz. Okulda sınıf başkanımız vardı, bizim kafamızda güzel bir toka varsa hemen "Kafanızı koyup yatın" diyordu ve kafamızdaki tokaları topluyordu. Biz "N' için topluyorsun?" bile diyemiyorduk, öyle baskılar yaşıyorduk.

Bir arkadaşımız vardı, idare onu alıp asimile ederek kendilerine göre yetiştirmişti, hemşire bile yaptılar okulda. Ayrıca okulumuz kışlayla yan yanaydı, niye kışlayla yan yana koymuşlardı okulu? Biz askerlerden korkuyoruz. Bir defasında asker geldi bizi kaçırarak dedikodusu yayıldı okulda. Nasıl korkuyoruz...

Elazığ'dan gelen hocalar vardı. Benden önceki dönemlerde kimse çocuklarını yatılı bölge okullarına vermek istemiyormuş Türkleştiriyorlar diye. Daha sonraları birçok insan yoksulluktan dolayı vermeye başladı çocuklarını bu okullara. Hatta sırf yatılı okula gitsinler diye çocuklarını torpille bu okullara yollayanlar bile olmuş. Ben kimseye yatılı okumasını tavsiye etmem, insanın kişiliğini resmen öldürüyor bu okullar. Hem asimile ediyorlar hem kişiliğini öldürüyorlar. Bizlere çok kötü davranıyorlardı. Öğretmenler, öğrencileri çekinmeden, rahatlıkla dövebiliyordu. Okula verilirken, eti senin kemiği benim deniyordu, gerisini düşün! İsteddiği şekilde istediği şeyi yapabilir sana. İsterse döver, isterse söver, isterse sever, pek sevmiyorlardı. Hep sertti hayatımız. Öyle bir yetiştirmişler ki tek tiptik. Onun için yatılı bölge okulundan mezun olan bizlerde erkeksi tavırlar vardır. Eskiden kadınlıkla hiç alakamız yoktu, şimdi belki kadın gibi gözüküyoruz, gözüküyor muyuz bilmiyorum? (Gülüyor) Şükriye diye

bir arkadaşım vardı, diyor ki: “Bizi yatılı bölge okulunda öyle bir yetiştirdiler ki, tek tip, tam kendilerine göre. Hep doğru olacaksın, dürüst olacaksın, hâlbuki madalyonun bu yüzü varsa diğer yüzü de var. Biz onu hiçbir zaman bilemedik. Hep güdölmek istendik. Bizleri böyle yetiştirdiler, çok kötü yetiştirdiler aslında.”

Nazimiye Bölge Okulu’nu bitirince, Elazığ Kız Meslek Lisesi’ne başladım, çünkü ailemin beni başka şekilde okutma şansı yoktu. İlk sene okulu kazanamadım. Zaten çok çalışkan bir çocuk da değildim. Evde benim adım Asiye’dir. Bana Asiye derler. Amcam; “Asiye okuyacaksa okusun” derdi. Hâkim olmamı çok istiyorlardı, ama hâkim olmam biraz zordu, çünkü çalışkan bir çocuk değildim. Sınıfımı geçiyordum, babamdan korktuğum için, yoksa beni dövecek. Bir defasında zayıf not getirdim, çok kötü dayak yemiştım. Nazimiye’de bir günde yürüyerek bitmeyen o yolda, eve gidinceye kadar dayak yedim. Sıkıysa çalışma.

1968-69’da okuldan mezun oldum. Öğretmen oldum. İlk olarak Eskişehir’e gittim. Eskişehir’de yapamadım, çok kapalıydılar. Baktım ki zorlanıyorum oradan memlekete, Muratların köyüne tayinimi aldurdım. O sıralar evliliği düşünmüyorum, erkekleri hiç sevmiyordum. Erkeklerden nefret ediyordum, erkek düşmanıyım. Diyordum ki; “Ben evlenmeyeceğim, ama bir gün evlenirsem evleneceğim kişi -o zaman aleviliğim ağır basıyordu şimdi değil- alevi, Dersimli, mühendis, kıvrıcık saçlı olacak. Tam da aradığımın aynısını buldum mu? Muratların köyüne tayinim oldu, gittim. Saçları hafif dalgalı, esmer, uzun boylu, mühendislik okuyan biri karşıma çıktı. Fena değil dedim. Daha sonra tesadüfen köye geldi tanıştık. Ben tanışmamak için bir hafta okulu bıraktım, kız arkadaşımın yanına gittim, geldim, hâlâ köyde, yine orada duruyor. Dört yıl konuştuk, 69 ya da 70’te tanıştık, 74’te evlendik. Ama evlendikten sonra da bir türlü anlaşılamadık.

Kız Meslek Lisesi’ni beş yılda bitirdim. Meslek lisesini bitirdikten sonra öğretmen olarak tayinim Eskişehir’e çıktı. Öğretmenlik yaptım. Yedi yıl sonra yeniden üniversiteye gittim. O zaman bize öyle bir hak vermişlerdi. Yedi sene sonra tekrar üniversite imtihanlarına girip üniversiteye girebiliyorsun ve okurken maaşını da alabiliyorsun. Yoksa yeniden okumak belki biraz zor olurdu. Gazi Üniversitesi’nde Çocuk Gelişimi Bölümü’ne başladım. Üniversiteye başladığımda evliydim. Eşimin çevresi ve akrabaları buna engel

olmak istediler ama ben mutlaka okuyacağım dedim. O zaman oğlum Barış da doğmuştu. Yine de şartlar ne olursa olsun okuluma gideceğim dedim ve gittim. Sonra eşim de peşimden gelmek zorunda kaldı.

Siyasetle buluşma ve Kürt hareketi

Siyasetle nasıl ilgilendim? Ailem zaten sola meyilliydi, hatta solcuydu. Kürt alevisi bir aileyiz. Ailem, Deniz Gezmiş idam edildiği zaman onların haksızlığa uğradığını bildikleri için çok üzüldüler. Yoksul halklar için yola çıkan Hüseyinler, Denizler, Mahirler için çok çok üzülmüşlerdi. Annem, alevi bir aileye mensup olmasına rağmen bizim orada eski yazı Kur'an okuyan bir kadın vardı, annemi etkilemişti, oruç tutuyordu. Her hafta perşembe günü oruç tutuyordu. Belki ramazanda da tutuyordu. Annem, Deniz Gezmiş asıldıktan sonra dini sorgulamaya başladı. "Allah olsa onlar bu haksızlığa uğramazdı ve onları haksızlığa uğratan kişilerin cezasını verirdi, demek ki böyle bir şey yok. Cennet de, cehennem de bu dünya" demeye başladı. Annemin politikleşmesi bu olayla başladı. Bir daha ne oruç tuttu, ne de başka bir şey yaptı, bıraktı orada. Babam o kadar inançlı değildi de, annem daha çok inanıyordu. Sonraları annem bir ara devrimcilerle beraber olduğu için ona Ana Gorki diyorlardı.

Biz Kürt hareketiyle daha sonra tanıştık. Annem diyordu ki "Gerçek Türk biziz, Kürtçe konuşma dilin bozulur." Ben de "Bozulacaksa bozulsun, Kürtçeyi çok seviyorum, köyü çok seviyorum" diyordum. Ben çocukken de aslında köyü ve Kürtçeyi çok seviyordum. Annem diyordu ki "Sen hiç 'adam' olmazsın." "Olmayacaksam olmayayım", derdim. Ben nedense hep farklı düşünmüşüm, bugün onu görüyorum.

Kürt hareketiyle tanışmam kardeşlerim sayesinde oldu. Benim üniversitede olduğum yıllarda kardeşim Mazlum (Doğan) da öğretmen okulunda okuyordu. Ama o zaman solcuydu, hangi siyasette olduğunu bilmiyorum. O yıllarda biz bir bütün olarak görüyorduk devrimci hareketi. Deniz Gezmiş'leri biliyoruz. Sonra Kızıldere'de şehit düşen Mahirleri biliyoruz, onlara üzülmüyoruz. Bizim geleneklerimize göre yakınının olan biri öldüğünde bir ay yas tutarsın. Radyo ya da televizyon açılmaz, erkekler sakal tıraşı olmazlar. Deniz Gezmiş öldüğünde, o zaman radyo vardı, televizyon yoktu, bir ay evde hiç radyo açılmadı. Tabii şimdi insanlar biraz da alıştı ba-

zı şeylere. O zaman yas tutuyorlardı, bir ay bizim evde yas tutulduğunu biliyorum Denizler için.

Mazlum üniversiteye başladığında ben İstanbul'da idim. Ben Mazlum'dan sonra ikinci kez üniversiteye gittim. Mazlum üniversiteye gidince kendi görüşlerine uyan bir siyaset arıyor. Sonra Kürt ulusal mücadelesiyle tanışıyor orada. "Orada kendimi buldum ve mücadeleye başladım" diyor. O yıllar, Mazlumların yeni yeni mücadeleye başladığı yıllar. Aynı yıllar kardeşim Delil'in de Mazlum'dan etkilendiği yıllar. Delil, Mazlum'dan etkilenecek devrimcileşti. Yoksa Delil böyle artistvari bir gençti. Gitar kursuna gidiyordu, karate kursuna gidiyordu, boks kursuna gidiyordu, saz çalıyordu. Sesi güzeldi, beste yapıyordu, daha yeni yeni başlamıştı beste yapmaya. Delil, daha çok sanat, spor gibi şeyleri yapıyordu ama biraz da özgür bir çocuktu. Çok farklıydı. Mazlum'un farklı özellikleri vardı, Delil'in farklı özellikleri. Delil güçlüydü de mesela, kavgacıydı. Mazlum kavgı falan bilmezdi. Mazlum'un daha çok teorisi güçlüydü. Okurdu.

Baskıcı yıllar

Bahsettiğim yıllar 1978 civarı. Delil de öğretmen olmuştu. Urfa'nın bir köyünde öğretmenlik yapıyordu. Sonra hareketle tanışınca öğretmenliği bıraktı. Delil, Gazi Üniversitesi'ne giderken okulu yanda bırakıp PKK hareketine katılıyor. Tam beş yıl biz ondan haber alamadık, Filistin'e gitmiş Delil. Kamplara katılmış, gerilla eğitimi almış. Orada ona bir sertifika veriliyor. Sertifikanın hikayesi şöyle: İsraillilerin bir karakolu var, Filistinliler bir türlü giremiyor, Delil de Filistinlilerle beraber, Filistinlilerin imha edemediği karakolu Delil yalnız gidiyor imha ediyor ve sağ dönüyor. Bu olaydan sonra ona sertifika veriliyor. Delil, yaşamış olsaydı hakikaten çok büyük bir lider olacaktı, çünkü çok korkusuzdu. Öyle kolay kolay ölmeyecek bir çocuktu. Arkadaşlarına bile hep dermiş: "Çatışmada sakın beni korumaya çalışmayın, siz yeter ki kendinizi kurtarın, ben dört katlı binadan da atlarım, ölmem." Öyle kendine güvenen bir çocuktu. "Ben sadece uykuda yakalanırsam kaybederim" dermiş. Gerçekten de öyle oluyor, uykuda yakalıyorlar ve yokuş aşağı inerken vuruluyor. Bir tek kurşun yarası alıyor, iç kanamadan ölüyor.

Delil öldüğünde (7 Ekim 1980) ben öğretmenlik yapıyordum. Anaokuldaydım. Delil'in ölümünü okul müdiresi gazeteden okumuş. Sonra istifa

etmem için beni zorladı. Delil'i kaybettikten sonra moralim çok bozuktu, eşimin uyarılarıyla ailemin de zarar görmesinden korktuğum için istifa ettim. Bir de müdire ile aramızda önceden sorunlar vardı. O, daha çok maddi kazanç için birtakım şeyler yapmak istiyordu, ben anaokulunda şeftim, çok idealisttim bunları kabul etmek istemiyordum. Öyle olunca da kadın takmıştı kancayı bana, beni şikâyet etti.

Korkularım doğru çıkmıştı. Bir gün polisler bizim evin sokağından geçerken bu kimin evi diye sormuşlar. Dersimlilerin deyince hemen gidin arayın demişler. Görümcemin oğlunu ve eşim Murat'ı gözaltına almışlardı o zaman. Bu konularda fazla deneyimi de olmadığı için çok korkmuştu Murat. Her tarafı aradılar, bir şey bulamadılar, özür dileyip gittiler.

Mazlum'un Diyarbakır Cezaevi'ne düştüğü ilk yıllarda Delil de henüz hayatta. Mazlum, Diyarbakır Cezaevi'nde tüm işkencelere rağmen hiç çözülmüyor. Cezaevi idaresi, onun kim olduğunu bile bilmiyor, çünkü Mazlum adını bile işkencecilere söylemiyor. Aylarca sürüyor işkenceler. Cezaevi yöneticileri Mazlum'u diğer tutuklulardan farklı bir yerde tutuyorlar. Ellerinde onun olduğunu kimse bilmesin diye. Kim olduğunu bilmiyorlar ama önemli birinin ellerinde olduğunun farkındalar. Sonra dayımın oğlu içeriye düşüyor. Cezaevinde Mazlum'un sesini duyuyor. O, Mazlum'u sesinden tanıyınca cezaevi inkar edemiyor Mazlum'un tutuklu olduğunu.

Dayımın oğlu dokuz ay sonra cezaevinden çıkınca durumu anlatıyor. Bizlerin bunlardan hiç haberi yok. Diyorlar ki bizinkiler duymadan biz onu kaçıralım. Zaten Delil'in bir planı da varmış. "Ben Mazlum'u kurtaracağım. Mazlum'u, Hayri Durmuş, Kemal Pir'i, yani üst düzey kadroları, cezaevini basıp kurtaracağım" diyormuş. Belki macera olabilir, belki de yapabilirdi, bilmiyorum. Zaten Mazlum'u kaçırmak istemişler, kesin bilemiyoruz, söylentiye göre anlatıyorum. Kaçırma olayında Mazlum'un kaçırılacağına dair Delil'e yanlış nokta bildirmişler, Delil o noktada beklemiş. Kaçırma planı da başarısız olmuş.

Mazlum'un kaçış planı başarısızlıkla sonuçlanınca, onu tekrar işkenceye götürüyorlar, bu kimdir, niye kaçırmak istediler, mutlaka önemli biridir diye. Biri tarafından teşhis ediliyor. Bu Mazlum Doğan'dır diyor. Öyle öğreniyorlar ellerindekinin Mazlum Doğan olduğunu. O kişi diyor ki Mazlum'a "Boşuna bu kadar işkenceye dayanma, zaten biliyorlar senin Maz-

lum Doğan olduğunu. Kendinin Mazlum Doğan olduğunu söyle, gerek kalmadı susmana.” Mazlum yine de adını vermiyor. Sonra tekrar işkenceye götürüyorlar. Böyle sürüp gidiyor işkenceler. İfade vermeye götürdükleri zaman hep Kürdistan tarihini anlatıyor. Ben Mazlum’un ifadesini gördüm, çok kısa sadece idealini anlatıyor, yani Kürdistan’ı ve neler yapmak istediklerini anlatıyor. Hiçbir şey konuşmamış, hiçbir isim vermemiş. Sadece idealim budur, bunu yapmak istedim, şunu yapmak istedim, komite üyesiyim, demiş. Bu kadar.

Diyarbakır’a taşınma, Diyarbakır Cezaevi kapısı

Bana dönersek. 79 yılında Mazlum yakalandı. İlk önce Diyarbakır İstihkam Cezaevi’nde yattı. Mazlum’un Diyarbakır Cezaevi’nde olduğunu duyduğumda İstanbul’daydım. Kısa süre sonra İstanbul’dan ayrıldım. Diyarbakır’a gittim. Bir defalık geliş gidişim olduktan sonra bir daha gelmedim, Diyarbakır’da kaldım sık sık gidip ziyaret edip görebilmek için Mazlum’u. Babam o zaman çalışıyordu. Biz annemle gidiyorduk ziyaretlere. Diyarbakır’da ziyaretlere gidiyorum ya, beni annemle beraber gözaltına aldılar. 63 gün gözaltında kaldım. O zaman Diyarbakır Cezaevi müdürü olan işkenceci Esat Oktay Yıldırım beni falakaya aldı. Bizim ziyaretlere gitmemizden rahatsız oluyorlardı. Bahsettiğim gözaltından çıktıktan sonra yine bir gün ziyarete gidiyorum. Bizi ürkütmek istiyorlar ya ziyaretlere gitmemizi engellemek için, bir ziyarette bütün silahları şak şak üzerime çevirdiler. Tutukladı tutuklayacaklar bizi. Yanımda kardeşim Fevzi vardı. Dedi ki “Hepimiz ayrılalım, hiç olmazsa alırlarsa bir kısmımız dışarıda kalır.” Yılmadık. Yine de gittik ziyarete ama Mazlum’u göremeden geri döndük. Ziyaret zaten dört saniyelik bir şey, göremeden geri dönüyorsun.

Yine bir gün askeriye’nin içinde bir cezaevine gittik, bizim ziyarete gittiğimiz o zaman tepeden bombalar atılmıştı, sis bombası falan atılmıştı. Görüşmeden geri gelmiştik. Daha sonra bir defa gittik, gördük. Hem de karşı karşıya gelecek şekilde gördük, ama bu görüş de uzun sürmedi. 12 Eylül darbesi olunca yeni yaptıkları Diyarbakır Askeri Cezaevi’ne götürdüler Mazlum’ları. Sadece PKK davasında yargılananları değil, tüm siyasi grupları oraya götürdüler. Asıl orada başladı her şey. İçeridekiler ve dışandakiler, hepimiz açısından öyle. Biz görüşme yapamıyorduk, geri dönüyorduk. Cezaevi

kapısında, saatlerce güneşin altında yatıyorlardı bizi. İçeridekilere işkence yapılıyordu, ama dışarıda da bize işkence yapılıyordu. Herkes çok korkuyordu. Diyelim ki bazıları görüştürülüyor, onlara kendi yakınımız hakkında bir şey sormaya korkuyorduk. Yine bir kere daha görüş için geldik, Mazlum'la görüşmek istiyoruz. Dediler ki "Mazlum yok." "E nereye gitti?" "Elazığ'a götürdüler" diyorlar. Elazığ'a gidiyoruz. Bizim şartlarımız da o zaman şimdiki gibi değildi. Şimdi bile birçok şeyde zorlanıyoruz. Elazığ'a gidiyosun, "Öyle biri buraya gelmedi" Gaziantep'te deniyor. Gaziantep'e gidiyosun, Gaziantep'te yok.

Orada yok, burada yok. Çok sonraları duyuyoruz ki Mazlum'u bir hücreye atmışlar, üstlerinde bir ampul, o ampul sıcaklığıyla onların beynini emiyormuş ve gözler görmüyormuş, kör oluyor gözler. Başka bir işkence yöntemiymiş bu. Mazlum'u babamla görüşe getiriyorlar, askerler iki kolunda, gözleri görmüyor. Babam "Oğlum sana ne oldu, böyle ne yaptılar sana?" diyor. Orada bir asker yapıstırıyor babama cevabı: "Sen ne diyorsun?" gibilerinden. Mazlum kendini anlatamıyor. Anlatıyor ama her anlattığında da mutlaka işkenceye maruz kalıyor. Bazı arkadaşlar sırf bu yüzden görüşe çıkmak istemiyorlardı çünkü her görüş bir işkence. Sen de işkencedesin, o da. O kadar zorlukları aşarak yaptığın görüş dört saniye sürüyor, düşünabiliyor musun? Her şeyini sıralamak zorundasın dört saniyede.

Not geliyormuş galiba dışarıya, o zaman genç bir kızcağız vardı, gidip geliyordu, notları fark etmiş idare. Tutuklular dışarı notları gönderiyorlar ama artık çözmüşler notları okuyup öyle dışarı yolluyor cezaevi idaresi. İçeriden geleni de, dışarıdan gideni de. Seslerini çıkartmıyorlar çünkü örgütü çözmek için de bu yöntemi kullanıyorlar. Ben de durumu biliyorum, Mazlum'a sadece şöyle diyebildim: "Bir daha falanca kişiye çamaşır göndermeyin, yıkayamıyor, yapamıyor bunu." "Anladım" dedi Mazlum. Ne kadar anladı bilemiyorum. Tabi direkt onu diyemiyorsun. Dört şeyi zor bela söyleyebildim. Vakit yok. Söyleyemiyorsun, sadece nasılsın, iyi misin? Kürtçe konuşmak yok. Türkçe bilmeyen de sadece gözlerini okuyarak konuşuyor, çocuğu ona bakıyor, o çocuğuna bakıyor, hiçbir şey diyemeden oradan ayrılıp gidiyor. Bunlar hiç anlatılmazdı, öyle canice yapılan uygulamalardı. Sıkıysa konuş, hem sen dayak yiyorsun hem o dayak yiyor. Kapıda sırada bekliyorsun, saatlerce güneşin altında, seni itiyorlar, birbirinin üstüne düşüyorsun, ondan sonra da gözaltına alıyor.

Beni ve annemi ortada hiçbir şey yokken gözaltına aldılar. Bizimle beraber kızım da vardı, iki buçuk yaşında. Çocuk orada acıktı. Gözaltında ne yemek var, ne su. Yani nasıl anlatsam, başka bir kadını dört çocuğuyla beraber gözaltına aldılar. Niye? Bir daha gelmemesi için. Kadın, kızı, çocukları gözaltında, öbür tarafta kardeşi tutuklu, babası, amcası gözaltında. Amcasının kollarını kurmuşlar işkencede.

Biz içerdekiler için kaygılanıyoruz, onlar da bizim için kaygılanıyor. Bizze yaşadıklarını söylemiyorlar. Diyarbakır Cezaevi'nin önündeyken bir anamız vardı, onu bir keresinde içeri almışlar, gözünün önünde belki on kişi yirmi kişi yığılmış çocuğun üstüne işkence yapıyor. "Niye böyle yapıyorsunuz, müslüman değil misiniz? Bu kadar işkence yapmak yerine öldürün kurtulsun" demiş oğlu için, düşünebiliyor musun? Demişler ki "Hayır, biz birden öldürmeyiz, böyle dirhem dirhem öldüreceğiz onları, işkence yaparak öldüreceğiz." Zaten oğlu daha önce de sakatlanmış. Annesi sorunca da merdivenden düştüm demiş. Oysa işkenceden sakatlanmış, annesi üzülmesin diye öyle söylüyor.

Gözdağı veriyorlardı bizlere. Çünkü tutukluyken birilerinin tutuklulara sahip çıkması çok çok önemlidir. Sahip çıkmadığın zaman her şey çok daha zorlaşıyor. Ben Mazlum'a bu mesajı vermek istedim, buradayım, yalnız değilsin demek istedim ama işte görüşmeden tekrar geri döndüm. Sonra Mart ayında öldüğünün haberi geldi. Zaten haber gelmeden önce rüyamda gördüm Mazlum'un şehitlik haberini. Rüyamda, işkenceci, katil Esat Oktay Yıldırım, Mazlum'a sigara veriyor. Rüyada sigara görmek bizde acıdır derler. Sabah kalktım canım çok sıkılıyor. Belki bir iki gün sonra yine Mazlum'u rüyamda gördüm. Mazlum cezaevinden kaçmış, köydeki evimize gelmiş. Seviniyorum, "Aa ne güzel diyorum, hiç olmazsa iki üç gün bakarız, kendini toparlasın." Diyor ki: "İşim acele, tekrar mücadeleye katılmalıyım, işimiz çok, ben gitmek zorundayım, sizinle vedalaşıp gideceğim." Öyle ayrılıyor. Bir şey de diyemiyoruz ama sanki ciğerlerimi koparıp götürüyor. Öyle bir acı veriyor ki bana... Sabahleyin kalktım, ev sahibine de diyemiyorum ki kötü bir rüya gördüm, canım sıkılıyor. Öğlene doğru mu, akşama doğru mu, haberini aldık.

Mazlum'un cenazesini almaya gittiğimizde orada bir polis gizli gizli ağlıyordu. Bir de bir hemşirenin ağlayarak, arkasını dönüp gittiğini gör-

düm. Daha sonra Goman internet sitesinde biri anlatıyor: "Gittim bir doktorun yanına, o da yurtseverdi, çok canı sıkındı, ne oldu diye sordum. Bugün bir şehit geldi Diyarbakır'dan, kendini yakmış, ben imzalamak istemedim raporu, çünkü Diyarbakır Cezaevi'nde bir kişi kendisini öldürse de sonuçta sebep onlar." O dönem başka çıkar yol olmadığı için ve işkenceleri durdurmak için Mazlum'un ölümünden sonra Dörtler (Ferhat Kurtay, Mahmut Zengin, Eşref Anyık ve Necmi Önen) bedenlerini ateşe veriyor. Diyarbakır Cezaevi'nde teslimiyet başlamış, ihanete doğru gidiyor. Bu durum dışarıyı çok çok etkiliyor, onun için Mazlumların bu eylemi çok önemlidir. Yani tam her şey baş aşağı gidebilecekken onlar bunu durdurdu. Bir ışık yaktı ve onun peşinde de başkaları direndi. Bazı şeyler değişti. Teslimiyet başlamıştı ama ihanetler durdu, en azından ihanetler durduruldu bu da çok önemliydi.

Mazlum 21 Mart (1982) Newroz gecesini seçiyor. Üç kibrit çöpünü yakarak kravatla orada kendi hayatına son veriyor. Newroz ateşiyle kendini yakıyor diyorlar ya, evet doğrudur, kendini 21 Mart günü Newroz ateşiyle yakıyor ve şehit oluyor. Zaten onlarda can kalmamıştı hiç, o kadar çok yoğun işkence var ki maddi manevi, her dakika her saniye. Ben orada 63 gün kaldım gözaltına aldıkları zaman. Hep çığlık sesleri duyuyorsun, işkence haneye gitsen mutlu olacaksın çünkü işkence hanedeki işkence Diyarbakır Cezaevi'ndeki işkence gibi değil, o kadar çok yoğun. Her dakika, her saniye her şey olabilir, böyle bir psikolojiyle yaşıyorsun. Bu kadar kötü bir psikoloji düşün, üstüne onlar bir de hücredeler. Hücre dayanılacak gibi değil, bir arada olmak iyi de, yalnız olduğunda, tek kişilik yerde insan çok farklılaşıyor.

Mazlum'u ziyarete gidebilmek için Diyarbakır'a geldiğimde evliydim ve oğlum Barış doğmuştu. Orada bir akrabamız vardı, eşinden ayrılan, onun yanına yerleştim. Hep beraberdik. Beraber Diyarbakır'a yerleştik. Her zaman ziyaretlere giderdik, bir de mahkemeler başlamıştı. Her sabah sanki bir güç beni kaldırıyor, oralara itiyordu. Ben aslında uykuya düşkündüm. Ama saat altı dedi mi kalkardık, mahkemelerin önüne giderdik. Mazlumlar ring araçlarıyla getirilirdi, önde ve arkada panzerler olurdu. Nezaket, benim ablam, uzun yıllardır Almanya'da yaşıyor. O dönemde de Almanya'da yaşıyordu. O da mahkemeye gelmişti. Mazlumların mahkeme görüntüleri var. Roj TV'de ara sıra gösteriyorlar. O görüntü mahkemede gizlice çekilmiş.

Mazlum mahkemede ayağında ayakkabı, ayaklarını zor çekiyor. Zaten işkenceden ve açlıktan yürüyebilecek durumda değiller, zor yürüyorlar. Mazlum zor yürüyor, tutmuşlar götürüyorlar. Mahkemelerde sinek bile kovalayamazsın yüzünden, tuvaletin mi geliyor, hasta mısın, altına yapmak zorundasın. Nezaket, Avrupa'da yaşıyor ya ona zorluk çıkartıyorlar. Mahkemeye girerken Avrupa'ya görüntü götürüyor iddiasıyla onu çadırda soydular anadan doğma, her tarafını aradılar. Tabi bir şey bulamadılar. Zaten onlar da bulamayacaklarını biliyorlar ama taciz etmek için bu muameleyi yapıyorlardı.

Bütün bunları anlatmak çok kolay ama bir de yaşamak lazım. Sadece devletle, sistemle olan sorunla uğraşmıyorsun, aynı zamanda çevrenle de uğraşmak zorunda kalıyorsun. Mesela PKK'nin ilk doğuşunda, henüz az oldukları dönemde Mazlum'un cenazesini götürdüğümüz zaman bir tek bizim köyden geldiler, onun dışında herkes o kadar çok korkuyor ki, bize selam bile vermiyorlar. Sadece başın sağ olsun deyip, dönüp gidiyorlar. İnsanlar bu kadar korkuyordu. O kadar çok korkuyorlardı ki, evine gelmiyorlar, senin onların evlerine gitmeni istemiyorlar, çocuklarının harekete katılacağından korkuyorlar.

Mazlum şehit düşmüş, Delil şehit düşmüş, oldukça moralim hozuk. Aile ile de sorunlarım var, çünkü ailemde beni anlayan yok. Annen, baban bile seni anlamayabiliyor. Kocanla sorun yaşıyorsun. Sana rahatlıkla "Sen sorunlarını bize de bulaştırıyorsun" diyebiliyor kocan. Oysa senin sorunlarını ona bulaştırdığın yok, hatta sen onlarlayken hep olduğundan birazcık daha farklı davranmaya çabalıyorsun. Oysa senin beyninde neler yaşıyor, o kadar çok şey yaşıyorsun ki. Mesela Mazlum'un cezaevinde olduğu dönem ben kaldırımda yürürken gaziolarda milletin eğlenip dans ettiğini görüyorum, içim acıyor. Üzülüyordum, sinirleniyordum da. Onlar orada oh ne güzel oynuyor, bizimkiler işkencede. Bu tür şeyler gerçekten seni ister istemez psikolojik olarak etkiliyor. Ben eskiden hep gülerdim. Kardeşlerimin ölümünden sonra gülmeyi istesem bile sanki ihanet ediyormuşum gibi geliyordu bana, o kadar çok etkilenmişim. Bunun ilerideki hayatımda da beni etkileyebileceğini ve sorun yaşayabileceğime inanıyorum. Depresyona çok girdim, kendim atlattım. Hiç doktora da gitmedim.

Sorunlar ve hayata tutunmak

Aklın hep içridekinde oluyor. O şimdi rahatsızdır diye düşünüyorsun. Ziyarette yanına getiriyorlar rahat öpemiyorsun bile, hani o zaafımızı anarlarsa ikimizi birbirimize karşı kullanabilirler mi diye düşünüyorsun ve kendinden çok acaba ona işkence yaparlar mı diye kendini kontrol ediyorsun.

Mazlum'un ve Delil'in ölümünden sonra bir dönem çok ağlıyordum. Sonra baktım gözlerim çok kötü olmaya başladı. Dedim ki ben ağlamakla çok fazla bir şey kazanamam, elimden bir şey geliyorsa, ben bunu mücadeleye için yapmalıyım, onların mücadelesine ne kadar katkı sunabilirsem onlara o kadar layık olurum.

Başından beri yolunda gitmeyen evliliğim, bütün bunları da yaşayınca iyice yolunda gitmemeye başladı. Daha sonra kardeşlerimin siyasete katılmasıyla bir de siyasi davalar başlayınca zaten bozuk olan aramız iyice bozuldu. O kadar çok üzülyyorsun ve yıpranıyorsun ki, en son ben nefes almanın bir yolunu buldum. Boş verdim. Yine üzülyordum da kendimi olabildiğince az üzmemeye çalışıyorum. Eşimin akrabalarıyla da sorunlar yaşıyordum. Her zaman valizim kapının arkasında dururdu. Sinirlendim mi iyisi mi ben alayım başımı gideyim derdim. Alıyordum valizimi İstanbul'dan düşüyordum yola taa Elazığ'da, Karakoçan'dan çıkıyordum. Kafama esti mi geliyordum, esmeyince de gidiyordum. Eskiden ev işlerinde düzenliydim, ev temizliğinden tut, çarşafın ütülü oluşuna kadar her şeyin üzerine titrerdim. Sonra dedim ki ben kafayı yersem daha kötü, boş ver iş her zaman yapılır, sen çık git. Önceleri hiçbir yere de çıkmıyorum. Sonra işim yok bir de kocayla mı uğraşacağım dedim. Karakterimde yok, ben kadın olarak eşime şöyle görüneceğim, o bana nasıl görünecek? Ben ona kendimi beğendirmek için şunu yapayım. Bu da bana çok ters düşen bir şey, yapamam, yapamıyorum. Ya karşılıklı anlayacağız ya da böyle sürekli didişip kavgaya edeceğiz.

Uzun yıllar kocamdan ayrı kaldım, ayrı yaşadım, tam on yıl. Ondan önce evden gidiyordum, geliyordum. Murat o zaman inşaat yapıyordu, inşaat mühendisi ya. Derlerdi ki yengeyi Sarıyer'de gördük, yengeyi Eminönü'nde gördük, yengeyi Şişli'de gördük. İçimden diyordum aman nerede gördüyseniz gördünüz, beni rahatlatıyorsa ben giderim. Alıp başımı gidiyordum, dolaşıyordum, geziyordum. O zaman bir siyasi parti de yoktu.

93'ten önceki yıllardan bahsediyorum. Ne yapabilirim? İlegal bir şeyler de yapamıyorum. At kendini sokağa işin yoksa.

Aslında eşim hiçbir zaman benden ayrılmak, boşanmak istemedi. Bilmiyorum, nedense ayrılmak istemedi, hep barışmak istedi. Bense, hep ayrılmak istedim çünkü ondan ayrıldıktan sonra -bir dönem mücadelenin içinde olduğum için böyle şeyleri zaten düşünmeye vaktim olmadı- çok rahatlamıştım. Bir daha asla bir araya gelmeyi de düşünmüyordum, hani yaşamış olduğumuz bazı şeylerden dolayı. Ama daha sonra ben de fikir değiştirdim. Boşanmaktan vazgeçtim. Eşimden ayrılmak istemeyişimin nedeni çok basitti. Murat'ın durumu iyiydi. Ben eğer boşanırsam Murat farklı bir insanla evlenecekti. Benim iki çocuğum var, babalarının durumundan çocukların yeterince yararlanamayacak, başkaları yararlanacak onun bu maddi durumundan. Böyle düşündüm. Çocuklarımdan dolayı ayrılmadım, kendimden dolayı değil. Kendim alacağımı almıştım aslında. Yani kocamla bu sorunu çözmüştük. Eşime şunu da dedim: "Ayrılmak istiyorsan, ben hakkımı almışım, bir şey istemiyorum, ama çocukların hakkını verirsin." Sonradan ben de hakkımı devrettim çocuklara, o farklı bir şey. Ben nasılsa ayrılmak istiyorum, bir celsede boşanırız, benim hiç avukat tutma niyetim de yok. Nasılsa evli olmak benim umrumda değil. Ben bir daha evlenmeyeceğim, bir şey yapmayacağım. Böyle düşündüm, böyle oldu. Ancak daha sonra altı ay cezaevinde yatınca iş yerim dibe vurmuş halde çıktım cezaevinden. Hiç gelirim yoktu. Kızım Baran aynı dönem okuldan mezun oldu. Arkadaşlarımla yanına kalsam, Baran gelmez. İşte bu mecburiyetten dolayı evet deyip tekrar eşim Murat ile beraber yaşamak zorunda kaldık, biraz zorunluluktan yani.

HEP Sanyer ilçe başkanlığı

Nihayet Halkın Emek Partisi (HEP) kurulmuştu. Parti kuruldu, Mazlum hayatta değil, ben hâlâ o sorunları yaşıyorum. Şimdi yine iyiyiz çünkü hareket büyüdü, böyle olunca rahatlıyorsun biraz. Benim rahatlamam 86'da yurtdışına gittim, onunla başladı. Çok çok üzülüyordum, yurtdışına gittim orada dergiler vardı, geceler yapılıyordu. Burada o zamanlar hiçbir şey yapılamıyor, orada yapılıyordu, biraz rahatladım. Hatta İstanbul'a geldiğim zaman iş yerim olan anaokulunu da açtım. Bana dediler ki: "Eskiden hiç gül-

müyordun, somurtuyordun, hep gergindin, sanki rahatlamış gibi geldin, yüzün gülüyor.” Doğruydı. Yurtdışına gidip gelmekle değişmeye başladım.

Parti kurulunca ben de HEP’in Sanyer İlçe Başkanlığı’nı yaptım. Belki de partide ilk kadın ilçe başkanıyım. Çok zor geldi bana ilçe başkanlığı. Eve gelemiyorum, yemek yapamıyorum. Eve bir geliyorum bulaşıklar üst üste yığılmış. Ev kirlenmiş, o zaman bütçemiz müsait değil kimseyi getirtemiyorum, ayda bir temizleniyor, o da yetmiyor. İlçede yanımda çalışan bir erkek arkadaş vardı, birlikte çalışıyorduk, altı ay evimde kaldı. Çocukları dolduruşa getiriyor “Anneniz ne biçim anne, yemek yapmıyor, hep dolaşıyor” diye. O böyle yapınca çocuklar benden uzaklaşıyor. Hani çocuklarla didişmek de zor. Herkes sana karşı. Sonunda yanımdaki erkek arkadaşı gönderdim, gitti.

O zamanlar devlet baskısı çok daha fazlaydı. İnsan kaçınılmalar çok yoğundu. Basın açıklaması yapmak bile çok daha zordu. Tuzaklar kuruluyordu bizlere. Farklı şeylerle karşılaşabiliyorduk. Ben partideyken biri geldi: “Ben size şu konularda yardımcı olmak istiyorum, sizin nerelerde, kimlerle bağınız var?” diye sorup duruyor. Komisermiş. Sürekli bizden laf almaya çalışıyor. Ne alacaksa.

Sanyer İlçe Başkanlığı yaptıktan sonra parti genel merkezinde de bulundum. Aslında hiç politik değilim de, oldum. O dönemlerde çocuklar küçüktü, okula gidiyorlardı. Hep çocukları yalnız bırakıp gitmek zorunda kalıyordum partiye. Bu da bir sıkıntıydı. Bir de kafan o kadar siyasetle dolu ki, çocuğuna zaten zaman ayıramıyorsun. Yani tamam, belki bazen yemek yapıyorsun, çamaşır yıkıyorsun, ama evinle ilgilenmiyorsun, daha çok partiyle, siyasetle ilgileniyorsun. Bunu tercih ediyorsun. Öyle dönemler olmuş ki, partinin çok zorda olduğu dönemlerde ben çocuklara: “Kusura bakmayın benim için önce parti, sonra sizler geliyorsunuz. Parti veya insanların zor durumunda. Onlar o kadar zor durumdayken ben gelip evde oturmam, sadece sizinle yaşayamam, ben orayı da sizi de beraber götürmeye çalışıyorum” dedim. Hatırlıyorum, gündüz vaktim olmadığı zaman gece evlere misafirliğe gidiyordum, aileleri ziyaret ediyordum. Herkesle ilişkide olmaya çalışıyordum. Doğuma, hastaya gitmek zorundasın, maddi olarak yardım etmek zorundasın. Çocuklar ilkokuldayken eve gelip: “Anne acıktık” diyordu, ben leblebi ya da ona benzer şeylerle açlıklarını bastırmaya çalış-

şıyordum. Diyordum ki: “İhtiyaçları olan insanlarımız var, onlara yardım etmek zorundayız.” En sonunda “Anne bu ihtiyaçlı insanlarımız hiç bitmeyecek mi?” diye sordular.

Diyelim ki Murat fazla miktarda gıda malzemesi alsa niye getirdin demiyordum. Getirsin, olmayana veririm diyorum. Murat, “Üstümüzdeki yorganı bile ikiye böldü, başkasına verdi” der. Doğrudur. Köye biri gelmişti. Yorgan büyük ve genişti, iki kişi yararlınsın diye yorganı kestim. (Gülüyor)

Mücadele ile büyüyen, mücadeleyi büyüten Kürt kadınları

Kürt kadınları, bu klasik bir laf olmuş, evinden çıkamayan kadınlarken şimdi nerelere kadar yol almıştı. Ben üniversite mezunuyum, Diyarbakır Cezaevi’nde ilkokulu bitirmiş veya liseyi bitirmiş kadınların benden nasıl daha bilinçli olduklarını gördüm. Öyle kadınlar vardı ki, biz iki kelimeyi bir araya getiremiyoruz, o kadınlar bülbül gibi konuşup, çok rahat kendilerini dile getirebiliyorlar, konuşabiliyorlar, savunabiliyorlar. Mücadeleye katkı sunuyorlar, evlatlarına sahip çıkıyorlar, cesaretleri de var. Derse-niz ki buraya kadar kolay mı geldiler, hiç kolay gelmediler. Belki kocalarından azar da işitmişlerdir, dayak da yemişlerdir şunu da, bunu da yaşamışlardır. Ailede geçinmemek kadar kötü bir şey yok, cehennem azabı yaşar gibi yaşıyorsun o evde. Kürt kadınları tüm bunları yaşadılar. Ama mücadele de ettiler. Mücadelenin gerçekten halkta çok büyük değişiklikler yaptığına inanıyorum. Şunu da düşünüyorum, ilk direniş ruhu şimdi ki insanlarda olmuş olsaydı her şeyin daha büyük bir sıçrama yapacağına inanıyorum. Hareket büyüdükçe bazı şeyler hakikaten değişti, farklılaştı. Ben, neyim varsa ortaya koymaya inanırım. Öyle dönemler olmuştur ki, evimde bir çeyrek altınım varsa, o çeyreğimi üyesi olduğum partiye vermek istemişimdir. Hep o şekilde düşündüm ve verdim, ama hareketin içinde veya mücadelenin içinde herkesin çok sağlıklı durmadığını da görüyorsun. Aslında hareket çok büyüdü, ama daha çok büyüyebilir. Sanki eski çalışma yok, o eski özveri yok, o eski cesaret ve kendini riske atma yok gibi geliyor bana. Kürt özgürlük hareketi bir dönem çok hızlı büyüdü, aldı başını gitti.

Bazen sanki bu savaş hep sürecek, hiç bitmeyecek, devam edecek gibi geliyor. Ben sonuçta bir şeyler olabileceğine inanıyorum. Bu hareket bu kadar büyüdüyse artık geri dönüşü yok diye düşünüyorum. İlla kazanacağız.

Savaş bitse...

62 yaşındayım. Mücadeleyi çok önemsiyorum. Yaşamalıyım, dimdik olmalıyım, ayakta olmalıyım ki bir şeyler yapabileyim. Ben çalışmalıyım, diri olmalıyım, mücadeleye katkı sunmalıyım. Belki mücadelenin sonunu bile görebilirim.

Hâlâ partideyim. Barış ve Demokrasi Partisi genel merkez disiplin komisyonunda görevliyim. Bunun dışında görev almayı düşünmüyorum. Çatı Partisi ve kongre tartışmaları başladı. Ben çok önemsiyorum böyle birlik oluşumlarını.

Köyümde evim var, orayla daha çok ilgilenmem gerekiyor. Oğlum yurtdışında, iki senede bir yanına giderim, kızım yanımda, onunla beraber yaşıyoruz, onlara zaman ayırmam gerekiyor, hani çocukluğunda yapmadım, bari şimdi bir şeyler yapayım diyorum.

Savaş bitse köyümüzde yaşamak daha rahat olacak.

RÊJ

ANDI Û PIŞEYI

Hejmar 3 Sal 1980

WAN ROJA /
FLIT TOTANI
RONGA:

ALMISANIJ:

ABULARY
RA (Esterak) /
Arekerdax DEWIJ
û Hingyan BARIÇEK

ala rizgari

Fotoğraflarla

Serap MUTLU DOĞAN

PÊŞENG

BO ŞOREŞ

HEJMAR

1.

HEZİRAN

Kızkardeşleriyle gençlik yıllarımda

ala rızgari

70'li yıllardan bir görüntü. Kocasıyla beraber.

Öğretmenlik yaptığı köyde 70'li yıllar. (Soldan ikinci)

ala rızgari

YOLU Ü PİŞEYİ

Hejmat 5 Nal 1980

ŞAN ROJA /
FLIT TOTANI
BONGA

KISANIJ

ABULARY

Arbardoş: DEWIJ

Arbardoş: DEWIJ

Okul yıllarında kadın arkadaşlarıyla çekilmiş bir fotoğraf. (Arkada, ayakta soldan beşinci)

PİŞENG

BO SÖRƏŞ

80'li yıllar, cezaevinde tutukluları ziyaretteyken.
(Arkada ayakta, sağdan ikinci)

ala rızgari

Savaşa karşı barış isteyen BDP'li kadınların sabahlama eyleminde. Ekim 2011 Taksim

Mukaddes ERDOĞDU ÇELİK

Koğuşun en küçük kadını

Çocukluk yılları

1954 yılında Erzurum- Şenkaya'nın, ismi Gezenek olarak değiştirilmiş köyünde doğmuşum. Babam askerde teskere bırakarak uzman jandarma olmuş. Bu nedenle, bir daha dönmemesine ben dört- beş yaşlarındayken köyden çıkmışız. Kars'ı ve daha sonra gittiğimiz, kayalıklar arasındaki Kürt köyü Kazıkkaya'yı hatırlıyorum. Kazıkkaya'da okul binasının iki sınıfında kalıyorduk. Diğer bir sınıfta da -eğer gelmişse- öğretmen kalıyordu. Sarıkamış'ta 1960 sonbaharında ilkokula başladım. Burada da karakolun iki odasından ibaret bir bölmede oturuyorduk.

Annem köyünde okul olmadığı için okuyamamış. Arka arkaya üç kız doğurmuş. Ama erkek çocuk şart! Biz de ikisi erkek, beş kardeş olmuşuz. Aile kız-erkek ayrımının yapıldığı bir ortamdan geliyor. Küçük ailemizin içinde sonraları çok fazla hissetmedim ama yine de bir ayrım vardı. Annemle babam akraba. Babam tam erkek egemendi. Dayak az, ama psikolojik şiddet çoktu. Evde annemin söz hakkı pek yoktu. Yoksulluk vardı ama esas sorun babamın annemi ezme ayrıcalığıydı.

İlkokul ikinci sınıfta Aydın'a geldik, ilçe ve köylerinde toplam yedi yıl yaşadık. Ege köyünün kentleşme sürecine denk gelmiştik. Kadın erkek ilişkilerinde biz çocuklara görünür bir ezme-ezilme ilişkisi yoktu. Büyüdükçe annemin eşitsiz konumu gözümüze batmaya başladı. Babam parayı anneme değil, bize emanet ederdi, sonradan değişti ama önceleri çok keyfiydi anneme karşı.

Hayatımda babaannemin çok özel yeri ve emeği vardır. İlkokul beşinci sınıftayken Sankamış'ta amcalarımın yanında kaldığımda da en büyük desteğimdi. O sene, din dersi hocasının etkisiyle inançlı bir müslüman haline gelmiş, bir ay oruç tutmuştum. Öğretmenim ve yakınlarımla, hasta olacağımı uyarıları işe yaramamıştı. Bitirme sınavları zamanında ağır hastalandım. Kuzenlerim beni sınavlara sırtta veya at arabasında götürüp getirdiler. Sonunda hastanelik oldum. Böylece ailevi Akdeniz ateşi hastalığım açığa çıkmış ama teşhis edilememişti. Bu yüzden her doktor ve hastanede farklı teşhisler kondu, hep başka tedaviler görmeye başladım.

Orta bir yazında girdiğim parasız yatılı sınavını kazandım. İstanbul'a, Çamlıca Kız Lisesi'ne gidecektim. Yaz sonu yine çok hastalanmıştım. Annem çok ağladı. Ama ben çok kararlıyım, "büyük adam" olmak için okumam gerek, diyorum anneme. Despot babamız, okumak söz konusu olunca hep arkamızda durmuştur. O zaman da beni İstanbul'a kendisi getirdi. Haydarpaşa'dan değil ama Kadıköy'den giriş yapmış oldum İstanbul'a; 1966 yılı, Kasım ayında.

Kişiliğimin ve aidiyet duygusunun oluşmasında beş yıllık yatılı okul hayatı, önemli bir yer tutar. Olumlu ya da olumsuz, hayata hazırlandığım yerlerin başında gelir Çamlıca Kız Lisesi. Günü geçmiş ders müfredatları, ehliyetsiz hocalar ya da sıfır not verme delisi olanları da çok gördük. Daha çok bekar ve yaşlı kadın hocalardı bunlar. Toplumun kadına bakışıyla onların bize bakışı çok örtüşüyordu. Çok iyi, eğitcilik yeteneği yüksek, paylaşımcı ve sorun çözücü hocalarımız, yöneticilerimiz de oldu. Müdür Macit Karakum parasız yatılıları, sevmiş korumuştur. Neşeli yeni yıl kutlamalarımızın kahramanıydı, üstelik ailesiyle birlikte. Öldüğünde arkasından gerçek gözyaşları dökmüştük.

13 yaşına henüz girmiştim ve bir kız çocuğu kimliğinin ötesinde bir kimliğim, bilgim yoktu. Genç kadın olmanın ne anlama geldiğinden haberdar değildim. Tuvaletlerde kanlı pamuk yığınları gördüğümde çok korkmuştum örneğin. En yakın arkadaşım; burada adam mı yaralıyorlar diye sormuştum. Regl olunuyormuş, genç kız olunuyormuş meğer! Yatılı okul birçok açıdan baskı ortamıydı da. Kız erkek ayrımının en sivri yaşandığı yer, çünkü eğitim sistemi de zaten cinsiyetçi.

Okulda gündüzlü öğrenciler de var. Bir gün sınıfta arama yapıldı. Gündüz-

lülerin oturduğu bir sırada cinsellikle ilgili kitap bulundu. Hemen ceza aldılar. Türkçe ve aynı zamanda sınıf hocamız Muzaffer Türkay bu cezaya da, sisteme de karşıydı. “Yetkim olsa kız veya erkek okullarını karma yaparım. Kız erkek okul ayrımı yetişmenizi yanlış yönlendiriyor” demişti. Aileler de baskı yapardı kızlarına. Baskıdan bunalıp okuldan kaçanlar olmuştu. Okuldan sürülen, okuma hakkı elinden alınanlar oldu hatta. Ailelerinden baskı görmeyenler olarak azdık. Kendimize güven duygusunu kazanmamız açısından bunun çok önemli olduğunu hayat kanıtladı.

Okulda değişik sınıf ve katmanlardan öğrenci vardı. Biz parasız yatılıyız, çok uzaktan gelmişiz, Anadolu’yu temsil ediyoruz. Anadolu yoksullukla, biraz da gerilikle ifadelendirilirdi. Okulda yabancı öğrenciler de vardı. Şahlik rejiminin kötü bir şey olduğunu İranlı arkadaşlardan duymuştuk. Ermeni, yahudi arkadaşlarımız askerlik ya da din derslerine girmezlerdi. O ayrımları bilirdik. Ama aleviliği, bir arkadaşımızın intihara teşebbüs ettiğinde öğrenmiştik. Aleviliğin kötü bir şey olduğunu da, hemşehrisi gizli bir bilgi olarak vermişti bize. Türk, müslüman, milliyetçi, Atatürkçü bir eğitim sisteminin eseriydik. Okul marşında da bu fikirleri haykırırdık.

Lise bitirme sınavının birinde, tanımadığım birine yardım ettiğim için kopya çekmiş sayıldım. Birine yardım etmek cezalandırılıyor, dahası bu yüzden haziran mezunu olamıyorum! Güçlü bir haksızlığa uğradığım duygusuyla şok oldum. Arkadaşlarım ve hocalarımın birçoğu da öyleydi. Mezuniyet töreni protesto ettim öfkeyle. Lisenin mezunlar gününe gitmedim bugüne kadar, muhakkak etkisi vardır bu olayın. Eylülde sınava geldiğimde, hazıranda beni savunan ve sevdiğim hocam: “Ders aldın mı? Bir daha kendi hayatını başkası için riske atacak mısın” demişti. Tutuklandığımı duyduğunda da, “Onun komünist olacağı belliydi zaten” yorumunu yapmış arkadaşlarıma.

Politikleşme süreci

İşin doğrusu, babamın işi nedeniyle hayatımız Türkiye coğrafyasının değişik hayat tarzlarını, milletlerini, mezheplerini, inançlarını, bölgelerini, eşitsizlikleri; emekçilerin ve askerlerin çektiklerini görmeye müsaitti. Bu hayatın içinde devleti, kadrolarını ve sokaktakinden farkını, diğer hayatları görme fırsatımız olmuştu. Bilincinde olmasak da aklımızda biriktirmiştik, günük gelince, devrimci olunca da anlamlandıracaktık.

Lisedeyken, 68 olaylarının yankısı, gündüzlüler aracılığıyla bize de ulaşırdı. 15-16 Haziran'ı onlardan öğrenmiştik. Üniversite boykotlarından da haberdardık. Hatta idarenin hışmına uğradığımız bir "bit boykotu" bile yapmıştık. Bizim de bir "kalem şakirimiz" vardı, Cumhuriyet Gazetesi'ni izlerdik sayesinde. Seçim zamanında sınıfta sıraların üzerinde dolaşarak, beni milletvekili yaparsanız Kayseri'ye deniz getireceğim, gibi nutuklar atardım bu zamanlarda.

69 yazında babamın tayini Diyarbakır'a çıkınca dünyamız biraz daha zenginleşecekti. O yıl kız kardeşim de Kandilli Kız Lisesi'ni kazandı. Biz tatillerde trenle (iki gece üç gün!) Diyarbakır'a gidip gelmeye başladık. İlkinde, kompartımanda dört üniversiteli genç vardı, çok ürktük, hatta Ankara'ya kadar kadın kompartımanına sığındık! Amerikan emperyalizmi, Coca Cola içmemeli gibi laflarını ilk o zaman duyduk. Dönüşte babam bizi Ergani'den bindirdi trene. Zaman, 70'in kış başı. Bu kez, üç genç kadın ve bir hava üsteğmeni var kompartımanda. Babam, bizi ona emanet etti ve gönül rahatlığıyla indi gitti. Üsteğmen devrimci, belki de 9 Martçılardan. Marksizmi ve dini anlattı bize. Orada kopuş başladı bende, sınıfa dinsiz döndüm. Eğitim Enstitüsü'nde de bu devam etti. Yolculuk sayısı arttıkça politik fikir edinme düzeyimiz gelişti. Kısaca, politikleşmemin bir alanı İstanbul-Diyarbakır tren yolculukları oldu.

Askerlik hocanızın katkısını da unutmamalıyım. Son sınıftaki hocanız Selimiye Kışlası'nda karargâh komutanıydı. Bize, "Sakin ola ordudan biriyle evlenmeyin" derdi. Bir gün de bizi Selimiye Kışlası'na götürdü. İlhan Selçuk'un hücreğini gördük, duruşmasına girdik. Ömer Ayna, girişteki izbe yerlerden birindeydi, onunla da görüştürmek istedi ama Ömer sorularımıza yanıt vermedi, sadece gülümsedi. Tutuklanmadan önce öğrenci olarak kışlayı görmüş oldum bu sayede.

71'in Sonbahar'ında İstanbul Eğitim Enstitüsü'ne girdim. 68 dalgası buradan da geçmiş, etkisi sürüyordu. Matematik bölümünün öğrencileri biraz farklı, hareketli, politiktir. Yurtlar, yemekhaneler, bir öğrenci merkezi sunmuş oluyor bize de. Tam yerimi bulmuş, siyasallaşmanın pratiğe döküleceği yere gelmişim yani. Ne olacaksam artık orada olacağım! İki seneyi tamamlamadan tutuklandığımda babam, "Seni bir Diyarbakır'a götürmeyecektim, bir de Eğitim Enstitüsü'ne vermeyecektim" derken saydığım

gerçekleri kastediyordu muhakkak. (Bizi emanet ettiği subayın Marksizmi öğrettiğini duyunca hepten şaşmıştı. Ordunun alt kademelerinin yoksunluğunu ve ezilmişliğini tatmıştı. 12 Mart günleride köy baskınlarına gitmişti. Birinde trafik kaza geçirip bir gözünü kaybetti. 70'li yılların atmosferinde gerçekleri öğrendi. 12 Eylül'ün darbesini yedi, sürgün tayinler yaşadı, daha bir bilinçlendi, bilendi.)

Eğitim'de Mahirlerin duruşmalarına gitmeye başladık arkadaşlarla. Cezaevinden kaçışlarına çok sevindik. Okulun karşısındaki bakkalda, en ucuz şarapla kutladık! Kesintisiz Devrim II ve III'ü Mahir Çayan firardayken yazmış, bunlar el yazısıyla geldi bize. İlk işlerimizden biri onları çoğaltmaktı mesela. 30 Mart'ı, Denizlerin idamını protesto ettik, ceza aldık. Yemek boykotları olurdu. Böyle etkinliklerimiz vardı ama genel eylemlerdi, biraz da Dev-Genç referanslı devrimciliği yaptığımız. Sonra beni Boğaziçi Üniversitesi'nden kız kardeşimin arkadaşları olan buldu. Sınırlı bir ilişkimiz oldu. Bildiriler dağıtılmış, pullar yapıştırılmıştı okulda. İdarenin ihbanyla bir gece okulu bastı polis, yirmi küsur öğrenciyi götürdüler. Bizi o gece ünlü Harbiye hücrelerine koydular. İlk sorgulanma, işkence yerim Beşiktaş Balmumcu'daki jandarma komutanlığıdır. İlk gözaltı deneyimi... Kocaman bir odanın içinde ellerim ayaklarım kelepçeli, çizgili asker pijaması üstümde, kirli bir şilte ve battaniyesi olan demir karyola. Mazgaldan nöbetçi asker bakıyor. Dışarıdan kuş sesleri geliyor bazen. Yemek bir sandalye getiriliyor, kelepçeler açılmadan yiyorum. Tuvalete de öyle götürülüyorum. Duvara çizik atıyorum fırsat bulunca, bildiğim marşları okuyorum kendi kendime.

Bayrampaşa Cezaevin'de kadınlarla yaşamak

Ağır işkencelerin yapıldığı bir yerdi, pek çok yazıya ve kitaba konu olmuştu. Bana ağır işkenceler yapılmadı, ama bir kadın arkadaşın ayaklarını patlatacak kadar falakaya yatırmışlardı. Oradan birinci şubeye getirmişlerdi. Gayrettepe'de bizi hücrelere koydular. Yemeklerimiz Davutpaşa Kışlası'ndan geliyordu. Sigara da vardı. Bulaşıkları bize yıkatırlardı sırayla. Bulaşık yıkama sırasında ayağı sakat bir polisin bir anda sarkıntılık girişimi oldu. İlk anda çok anlamadım ve ürküdüm. Sonra polise sert tavır takınarak bulaşıkları bırakarak hücreme gittim. Polis kalakaldı, bir daha da bulaşık yıkamaya çıkmadım.

Selimiye'de tutuklandım, Bayrampaşa Cezaevi'ne götürüldüm. Gayrettepe'de saçlarım dağınık, üstüm başım kirliydi, öyle fotoğrafımı çekmişlerdi. Canım sıkılmıştı öyle fotoğrafım çekildi diye! Bayrampaşa girişinde fotoğrafım çekilecekken omuzlarıma gelen saçlarımı at kuyruğu yaptım. Yanlardan bukle modaydı. Parmağımla da bukle yaptım, elime tutuklu numarasını gösteren teneke tabelayı aldım ve poz verdim. O halimle girdim koğuşa. Birçok kadın etrafımda toplandı. Hangi davadan geldiğimi sordular, ben de bilmiyorum. Esmer, saçları at kuyruğu bir arkadaş geldi, sarıldı. Böylece herkes gibi ben de TİKKO davasından geldiğimi öğrenmiş oldum!

Komünler aynı salonda, ama ayrı masalarda oturuluyor. Bunları anlamak çok mümkün değildi o anda. Sonra öğrendim ki grupların komünleri var. THKP-C ve THKO ortak komün. Biz pasifistler olarak anılanların komünündeyiz. Boğaziçililer var. Cezaevine ilk gelen bizim Ayşe de Boğaziçi'nden, onlarla doğal ilişkiler kurmuş. Bir de tek ya da iki kişi olanlar var, koğuştaki bulunan gruplardan kopup bağımsızlaşmışlar. Koğuştaki ilk zamanlarda kesin ayrımlar vardı, farklı komündekiler birbirlerine mesafeliydi. Daha önce ciddi sorunlar yaşanmış. Çok sert, dışlayıcı ilişkiler varmış. Cepheci arkadaşlar bizi komünlerine davet ediyor, yeriniz pasifistlerin yanı değil, bizim yanımıza gelmeniz gerekir, diyorlar. Sonradan gelen bizler de aslında öyle istiyoruz. Komün sorumlumuz Ayşe, "Bu komün yaşamı bize daha uygun" diyerek bizi ikna etti. Hatta Davutpaşa Cezaevi'ndeki erkek arkadaşlarımızdan bu konuyla ilgili olarak bir de eleştiri mektubu geldi, mahkemede de tartışıldı. Sonuçta komün değiştirmedik, erkek arkadaşlarımızın isteğine uymadık, Cezaevinde ilişkileri de değiştirdik. Herkesle görüşüyoruz. Gruplar üstü bir hal bu. Fatma ile ben folklor gruplarına katılıyoruz, bazılarını biz örgütlüyoruz; herkes katılıyor, koğuştaki ilişkiler böyle böyle değişiyor.

Aynı davadan beş kadındık. 12 Mart sürecinin siyaset sahnesinde son devrimci çıkışı gerçekleştirmiş bir hareketti TİKKO. Kaypakkaya'nın önderliğinde ve gerçekten silahlı mücadeleye girişen bir örgüt. Henüz örgütlü yapısı diri, tutuklama operasyonları bitmemiş. Cezaevinde de çok örgütlü bir yaşam ve çalışmaya giriyoruz zaman geçirmeden. Sabah saat yedide kalkıyoruz. Urfa'dan gelen öğretmen arkadaş bize spor yaptırıyor,

ama ne spor; gerilla eğitimi! Cezaevi duvarına bile tırmanıyoruz, gardiyanlar bizi izliyor, zaman zaman diğer gruplardan arkadaşlar da katılıyor. Kahvaltı sonrasında bireysel eğitim yapıyoruz. Öğleden sonra toplu eğitim yapıyoruz. Akşam yine okuma, mektup yazma vb. ile dolu geçiyor. Mao'nun askeri yazılarını okuyoruz, dışarıda yasak olan klasikler içeri geliyor, daha çok diğer komün kanalıyla. Önce onlar okuyor, sonra biz. Diğer komünlerde de toplu eğitimler oluyordu ama bir fark vardı; biz çaki gibiyiz, masanın etrafında toplanıyoruz, elimizde başka bir şey olmuyor, pür dikkat eğitim yapıyoruz!

Bizim davadan Nezihe (Bahar) çatışmayla gözaltına alınmıştı. Ağır yaralı getirdiler cezaevine. Yeniden sorguya alacaklardı. Kadınlar koğuşu olarak Nezihe'yi vermemek için günlerce barikat kurduk, içeri giremediler. Bir gün Cephe grubu duruşmaya gitti, koğuşun yarından çoğu gitmiş oldu. Bir hışımla bastılar koğuşu, nasıl dayak, nasıl dayak, bir arkadaşımız belinden sakatlanmıştı. Sloganlar atıyoruz, protesto ediyoruz, ben de hastayım, yattığım yerden katılmaya çalışıyorum. Sonunda Nezihe'yi götürdüler. O sırada mahkemedekiler geldi, kapılar açılınca herkes koridorlara taşı. Diğer kapılar açıldı, cezaevi koridorları tutsaklarla doldu. Tam bir isyan hali. Biz kadınlar bu direniş nedeniyle "isyan çıkarmak" tan ayrı bir davada yargılandık. Anarşist kızlar diye burjuva basın boy boy resimlerimizi bastı. Bu direniş çok önemli bir deneydi, çünkü 12 Eylül'de de cezaevinden şubeye alınma başladığı zaman bize referans oldu*.

Direnisteki ortaklık ilişkilerimizi de değiştirmişti. 73'ün yazında siyasi ortamda da değişiklikler olmaya başlamıştı. Akşam üzerleri çok güzel ortak etkinlikler gerçekleşiyor, yemek ikramları oluyor. Unutmadan eklemeliyim; akşam reklam kuşağını sunan Selma ile Ayşen cezaevinden; "hotel, motel, restaurant, Sağmalcılar" diye bahsederlerdi.

Koğuşta idareden gelen başka bir baskı görmedik sayılır. İdare siyasilerden çekiniyordu, hatta cezaevlerini siyasilerin yönettiği ilk deneyimdi bu. Erkekler koğuşu bizim bitişliğimizdeydi, onlarla alışveriş çok sıkıydı. Mesela sevgililerimizden mektuplar, duruşmalar aracılığıyla gelir, giderdi.

---

*12 Eylül'de tutuklandığımda bir avukat geldi. O davada savcıymuş. Emekli olunca serbest avukatlık yapmaya başlamış. "Ben sizi isyan davanızdan yargılamıştım?" dedi. Çok şaşırdım. "Ne oldu o dava" diye sordum. Adam uzun uzun düşünmek ve sonra da araştırmak zorunda kaldı.

Kadınların en çok uğraştığı şeylerden biri eşlerine, sevgililerine mektup yazmak, gelenleri okumaktı. Koğuşun çocukları vardı. En çok Ayşe Baykara'nın kızını ve Füsün Özbilgen'in oğlunu hatırlıyorum; Can ve Altan'ın, oyun arkadaşlarından biri olurdum genellikle. Ziyaretimize gelen çocuklar olurdu. Bir de ziyaretçiler bize çokça yiyecek getirirdi. Ayşe Kıbrıslıydı, ablası her seferinde kucak dolusu çikolata getirirdi. Kantine satıp yerine sigara vb. alırdık. İçeride yemek-çay yapmak serbestti. Karavana Davutpaşa'dan gelirdi. Bunlar terbiye edilir, yeni lezzetler yaratılırdı. Değişik yörelere ait yemekleri cezaevinde tanıdım. Türkünün tadını cezaevinde öğrendim. Halk müziğini ve en güzel seslerini orada dinledim, halen yararlandığım bir türkü repertuarım oluştu. Söylemeyi bilmem, sesim kötüdür. Gırgırına türkü söyletmeye çalışırdı arkadaşlar. İlk gerçek siyasi teorik eğitimim de burada oldu. Sistemli toplu eğitimi ve tek başıma eğitimi, araştırma yapmayı, işçi sınıfı ve sendikalar üzerine araştırma yapmıştım, orada öğrendim.

Kadın sorununu kimse görmüyor, bilmiyordu. Oysa sorun çok derin yaşıyordu. Öğrenci hareketinden gelen militan kadınlar vardı ama bir yandan da sadece eşleri ve sevgilileriyle ilişkilerinden dolayı gelen kadınlar vardı; özellikle onların bu erkeklere bağımlılığı sürüyordu. Daha çok eşlere ve sevgililere göre konum belirliyorlardı. Ayrıca çocukluydular. Bu kadınlar kısa süren gizli devrimci faaliyetlerinde kamufle ya da kuryelik işlerinde yer almış, yemek yapmışlardı. Hepsisi de derin, köklü erkek egemen sistemin devrimci kitlesel yaşama yansımalarıydı ama bunu ne biz konuşurduk, ne de başkası; bu konuda bir açıklama yapan da yoktu. Bir tek Ayşe Baykara'nın, Yusuf Küpeli'yi eleştirdiğini hatırlıyorum: "Ne öğrendik ki biz, bize ha bire yemek yapın; ha bire şurada ev tutun, evi temizleyin, çevreye dikkat edin derlerdi. Okutmak eğitmek ne arar!" gibi. Çok ağır işkence görmüş, çocuğunu düşürmüş, tecavüze uğramış kadınlar vardı. Bunların bilgisini doğrudan alamazdık, biraz kapalıydı örgütler, kadınlar birbirleriyle deneyimlerini çok paylaşmazdı. Paylaşmayı sonraki mücadele yıllarında, sonraki cezaevi yaşamlarında, özellikle 90 kuşağıyla öğrenecektik.

Toplamda, 12 Mart'ta, 68-71 arası mücadeleye katılmış, TİP, DİSK, DEV-GENÇ deneyimlerini yaşamış kadınların yanı sıra, kitle hareketi geri çekilirken elli yıllık tarihsel mirasa karşın devlete karşı silahlı mücadeleye gi-

rişmiş örgütlerde toplanmış bir kuşağın kadınları cezaevlerini doldurmuştu. Eskiyle yeninin harmanıydılar, eskiyle yeniye bir arada yaşıyorlardı; hem ideolojik hem politik alanda hem de cinsiyet alanında bu böyleydi. Çoğumuz öğrenciydik fakat meslek sahibi kadınlar da az değildi. Avukat, mühendis, mimar vardı. Hatice Alankuş mimardı. 12 Eylül'e göre yaş ortalaması yüksekti. Ben koğuşun en küçüğü sayılırdım. Hatta ortaokul çocuğu muamelesi yapardı kimi arkadaşlar. Hatta Nurten (Tuç) Abla, "Bu çocuğu kim getirmiş buraya" diyordu. Bir bakıma haklıydılar, çünkü epey toydum, hastaydım, bana hasta bakıcılık yapmak zorunda kalıyorlardı. Ha bire hastanelere götürülüp getiriliyordum. Hastalığımın teşhis edilmesi de o süreçte oldu. Askeri hastanede bir binbaşı gastrolog Akdeniz ateşi hastası olduğumu söyledi. Ermeni hastalığıymış, Erzurumlu olduğumu öğrenince de "Erzurum'da karışmıştır Ermenilik" dedi. Koğuşa dönüp anlattığımda faşist, ırkçı diye adamın aleyhinde konuşmuştuk. Cezaevi temsilcisi Ülkü, cezaevi müdürünü çağırdı, şikâyet ettik hatta.

Medyanın cinsiyetçiliği ve devrimci kadınlar

Medya "anarşist kızlar" derdi, ama güzel anarşist diye de yazardı. "Boğaziçili güzel Banu sandıkta cesediyle yakalandı" böyle yazarlardı. Anarşi ile vahşeti bir araya getirirlerdi. Güzel olmayı, kadın olmayı vurgulamayı da ihmal etmezlerdi. Tüm bu olumsuzluklara rağmen özellikle o dönemin devrimcileri hakkında çok geniş bilgi vermiştir burjuva basın. Eylemlerini gün gün vermiştir. Üstelik bu olumsuz tablodan olumsuz bir duygu yaratamadılar. Halkımız gerçekten o dönemin devrimcilerine sahip çıktı. İsimlerini çocuklarına verdi. Devrimci kadınlar için söylenen anarşist lafların hükmü olmadı. Bunun bir nedeni faşist darbeye karşın gerçekleşen devrimci çıkış olmasındadır. Kaldı ki dönem dünya çapında antiemperyalist direnişin yükseldiği, ulusal kurtuluş savaşlarının olduğu, bizim çevremizde devrimci duyguların yeşerdiği dönemdir. Leyla Halit'in uçak kaçırıldığı 1969 yılıdır. Benzer çizgide giden kadınlar var ve bu kadınlar haki katen işkencenin karşısında, mahkemede dik duruyorlar. Ülkü Ahmet'ten bahsettim. İlkey Demir'in THKP-C davasındaki tutumu, siyasi savunmalarının başında olan kadınlardan biri olması, silahlı eylemlere, çatışmalara katılanlar... Kutsiye Bozoklar mesela polisin karakol kurduğu evden çatışa-

rak kaçmayı denemişti.

Hatice Alankuş, annesi ile komünlerden ayrı yaşıyordu. Kendi davasındaki arkadaşlarıyla yolunu ayırmıştı. Zaten çok birleşen bir yolu olduğu da söylenemez. Annesi yardım ve yataklıktan, kendisi de örgüt üyesi olarak yargılanıyordu. Hatice bir mahkeme dönüşünde hasta geldi. Mahkemede hastalanmış, hastaneye kaldırılmış. Kusuyor, midesi bulanıyor. Siniirsel deyip yatıştırıcı iğne yapıp gönderiyorlar. İki gün yatağında oturdu, sarı eşofman takımı vardı, gözümün önünde hâlâ. Kustu sürekli. Hiç sesini çıkarmadı, hiç sızlanmadı. Bir yerim ağrıyor demedi. Cumartesi gecesi geç vakit yeniden Hatice'yi hastaneye gönderdik, büyük bir kavga verdik bunun için. Götürdüler, geri getirdiler. Pazar günü daha da fenalaştı. Tekrar götürdüler. Hatice bir daha geri gelmedi. Banu Ergüder de o zaman hastanedeydi, son anlarına tanık, bize o anlattı. Basit bir hastalık, bağırsak düğümlenmesi. Teşhis edemediler. Sonrasında bakımsızlık ve ihmalden dolayı ölüme yol açtıklarına dair annesi çok uzun süre uğraştı, mücadele verdi. Eşi de tutukluydu Hatice'nin, son anda eşinin de cenaze törenine gitmesine izin vermemişlerdi.**

Hatice cezaevinde gibi değil de dışarıda, evinde yaşıyor gibiydi. Günlük bakımını yapıyor, günlük yemeğini hazırlıyor. Dolaşıyor, kendince okuyor. Hastalandığında yanında annesi yoktu, tahliye olmuştu. Çok sonra *Demir Parmaklıklar Ortak Düşler* adlı kitabımı yazarken annesiyle görüştüm. Bir kez daha öyküyü anlattı. Kızı ölürken dışarıda olmak çok zoruna gitmişti. Ben olsaydım belki başka türlü olurdu duygusu çok baskındı. Ben de düşündüm acaba ihmal mi ettik, dikkat mi etmedik, diye. Dikkat etmediysek eğer, bunun bir tek nedeni olabilir, Hatice çok dirençli çıktı, belli etmedi hasta olduğunu.

12 Mart'ta kadınlar kitlesel olarak cezaevlerine girmişlerdi, işkence görmüşlerdi, hem de her türlüünü; elektriği, falakayı, tecavüzü.*** Kolları askıdan dolayı kullanılmaz hale gelen bir arkadaşı hatırlıyorum, Selma Özkol. 12 Mart'ta yaşamını kaybeden kadınlardan biri Meral Yakar, İbrahim Kaypakkaya'nın, İrfan Çelik'in, Kutsiye'nin yakın çalışma arkadaşı, İstan-

**Bu deneyim, 12 Eylül'de benim başıma geldiği için hiç unutmadım. Cenaze töreni, törene katılma isteği sevdiğini görmeye ilgili bir şey.

*** Bilinenin aksine, şişeye tecavüz olayları 12 Mart'ta başladı ve zamanın kontrgerilla komutanı Turgut Sunalp "Elimizde taş gibi delikanlılar var, şişeye ne hacet!" lafını o zaman etmişti.

bul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi öğrencisi. TIKKO saflarında en militan kadınlarından biri, ama o an görevi bildiriği daktilo etmek. 23 Ocak 1973 günü, Ümraniye'de bir gecekoğduda oturuyorlar. Aslan Kılıç silahını temizlerken kazayla Meral'i vuruyor. Meral ağır yaralanıyor, ama "Beni bırak, bütün belgeleri topla, git" diyor. Aslan kabul etmiyor. Hastanede Aslan'ı derdest edip kontrgerilla işkence merkezine götürüyorlar. Meral'e hastanede o vaziyette üç gün işkence yapıp ifade almaya çalışıyorlar. Üçüncü gün yaşamını kaybediyor. Cezaevinde tartışmıştık bunu. Aslan'a "Meral'i dinlemen gerekirdi" diyenlerdendim. Yıllar geçti aradan, ne vahim bir düşünceye sahipmişiz meğer.

Kutsiye Bozoklar ise, Şehremini baskınında ağır yaralı yakalandı. Kaldırıldığı hastanelerde yaşamak için direnişi örgütledi. Hayatının sonraki 36 yılı tekerlekli sandalyede geçti. Direnmek yaşamaktır, dizesi onundur, kendi hayatından çıkmıştır. Devrim ve sosyalizm düşünüy kitaplar dolusu yazılarıyla, genç yaşlı bütün kuşaklarla kurduğu ilişkilerle yaşatmıştır.

Özetlemem gerekirse; cezaevi yaşamı benim için gerçek bir siyaset okulu oldu. Benim için önceki hayat bitti. Profesyonel devrimci olmaya oradayken karar verdim. Sıkı bir şekilde eğitime asıldım, ciddi ciddi öğrenmeye uğraştım. Bana iş düştüğünde inisiyatif, sorumluluk aldım. Cezaevine erkek arkadaşım ile girmiştim. Mücadeleye buradan devam etmeye karar vermiştim, ondan ayrıldım.

Yeniden dışarıdayız

Cezaevinden 19 Mart 1974'te tahliye oldum. On gün kaldım annemlerle. Dönüp mücadeleye başladım. Annem benim hapse girdiğimi, okuldan atıldığımı o zaman öğrenmedi, çok sonra memlekette akrabalar dedikodu yaparken duymuştu. İki ay sonra da arkadaşlar tahliye oldu. CHP-MSP hükümetinde MSP onay vermediği için devrimciler daha sonra, anayasanın eşitlik ilkesine aykırı diye açılan davanın kazanılmasıyla tahliye oldular.

12 Mart yarım kalmış bir darbe. İşbirlikçi sermayenin planları bakımından olsun, devletin faşist kadrolaşma hareketi bakımından olsun, devrimci ve Kürt aydınlanmasını ezme planları bakımından olsun, her açıdan yarım kalmış bir darbedir. Devletin yönetme tecrübesini kazandığı dönemlerinden biridir, ama o da yarım yamalıdır. Kitleli hareketi ve örgütlü

mücadeleyi kesintiye uğrattı fakat bu uzun sürmedi. 12 Mart'tan çıkarken hareket yeniden yükselişe geçti. 71 direnişi örgütsel olarak yenilmişti ancak ideolojik ve politik olarak dimdik ayakta idi. Bu çok önemlidir. Sonrasına büyük etkileri oldu. Devletle yaşanan çarpışma sınırlı bile olsa, o direnme ruhu toplumu etkilemiştir. Bu yanı sıra 12 Mart başarıya ulaşamamıştır. Sonrası zaten devrimci yükseliş. Örneğin devrimci çalışmaya başladığımızda değişik yerlerden talepler geliyordu; "Kaypakmaya'nın görüşleri etrafında toplandık, gelin bizi örgütleyin" diyorlardı. Diğer bütün yapıların örgütlenmesinin başlangıcı böyledir. Kaypakmaya'nın Kemalizm başlığı altında resmi devlet ideolojisiyle hesaplaşan, Kürt ulusal sorunundaki görüşleri, yazıları 71 devrimci hareketinin önünü açmıştı ve çok etkiliydi. Bizzat izleyicilerinde derinleştirilip geliştirilemese de devrimci hareketin önemli bölümlerini etkileyerek değiştirmiştir. Grevler 73 yılında arttı, 74'de iyice yaygınlaştı. 15-16 Haziran nedeniyle 12 Mart'ta 5 bin işçi yargılandı ama aynı işçi sınıfı DİSK'in önderliğinde DGM direnişleri yaptı. 70'lerin sonunda fabrika işgalleri, günler süren emekçi semt direnişleri yaşandı. Öncesine göre bir tek köylü toprak işgalleri önemli bir irtifa kaybetti. Bu da kapitalist gelişmenin kırdı yarattığı çözülmenin derecesini gösterir.

74 sonrası devrimci hareketin damgasını vuran 71 devrimci hareketidir. Hem örgütler hem programları, siyasi görüşleri hem de lider kadrosu 71 ruhunun devamıydı. Benim gibi mücadeleye yeni atılanlar için de böyledi. Kürt aydınlanması da bu ortamdan ve 71 devrimci çıkışından etkilenerek örgütlenme aşamasına geçti, dal budak saldı, silahlı ulusal devrimi örgütleyecek düzeye geldi. Bir açıdan da 74'den 80'e kadar bütün siyasi atmosfer 71 devrimci hareketinin ruhuna yetişmeye çalışılan bir dönemdi demek yanlış olmaz. Örneğin 71'in mirası üzerine çok tartışma yaşandı, çok bölünme yaşadı devrimci hareket. O yıllarda özel mücadele alanı olan TKP/ML bakımından da böyle oldu. İlk önemli bölünme 76'da oldu. Sonra da iki ana akım içinde yeni bölünmeler oldu. Bölünmeler elbet belli tarihsel yol ayrımlarının da işaretiydi, sonraki süreçlerde kulvar ayrımları olarak sürmüştür. O gün için kentten köye toplumun büyük kesimlerinin katıldığı devrimci gelişmeyi örgütleyememenin, devrim kanalına akıtılamamanın temel nedenlerinden biri olmuştur. 70'li yılların devrimciliği bu bakımdan kendiliğinden devrimcilik olmuştur. Fakat hayat öyle

canlıydı ki, kendiliğindenciliği tespit ve teşhis etmek gerçekten de zordu. Dergiler, gazeteler çıkıyor, teorik yayınlar birbirini izliyor. Örgütlenme atakları, büyük kitle eylemleri, öğrenci boykotları, işçi grevleri vb. Bir taraftan da rejim bu toplumsal gelişmeye, siyasallaşma ve devrimcileşmeye kontrgerilla yöntemleriyle yanıt vermeye başlamıştı. Devrimciler, aydınlar öldürülüyor, mahalleler, fabrikalar sivil faşist çetelerin saldırısına uğruyordu, adeta siyasi cinayetler çağını yaşamaya başlamıştık. Devrimcilerin ce-naze törenleri, mahalle savunmaları, cinayetleri protesto eylemleri devrimci çalışmanın neredeyse merkezine oturur hale gelmişti.

TKP/ML TİKKO'da geçmişin değerlendirmesi gibi pek çok temel konularda tartışma örgütlü olarak başlamıştı. Daha çok ülkenin sosyo-ekonomik yapısı konuşuluyordu. Kaypakkaya yarı sömürge, yarı feodal Türkiye diyordu. Oysa hayat kapitalizme doğru akıyordu. Köylüler kente geliyor, kente gelenler gecekondu-lara yerleşiyordu. Bunları özellikle kırdan gelen arkadaşlar çok iyi tanımlardı. Üniversite öğrencisi arkadaşlarımız cezaevinden sonra Kürdistan'a ve köylere çalışmalara gittiler. Hayatın başka akmakta olduğunu görünce 76'da bu meseleyi daha kararlı tartışmaya başladık. Güçlü bir enerji açığa çıktı ama önderliğin acemi ve dayatmacı tartışma yöntemi büyük bir kargaşaya yol açtı. Kaypakkaya'nın görüşleri ve mücadelesi tasfiye ediliyor diyen bir akım çıktı, süreç kopuşma ile tamamlandı. Onlar bize tasfiyeci, biz onlara dogmatik dedik. TKP/ML, henüz parti olmadığını kabul ederek "hareketi" ekini aldı. *Hal-kın Birliği Dergisi* çıktı. Türkiye'de kapitalizmin egemen olduğunu kabul etmiş, bir dizi güncel konuda siyasal ve teorik görüşlerde gelişme kaydetmiş-tik. Kentlerde çalışmayı kırlar gibi ana çalışma alanı ilan edip ona ilişkin düzenlemelere girişmiştik.

Kişisel gelişimim de dönemin özellikleriyle örtüşür. Bu arada okula dönmem istendi. Birkaç sınava girdim ama hemen arakasından okuldan atıldım. Öğrenciliğim cezaevindeyken fiilen bitmişti, şimdi de resmen bitiyordu. Siyasi çalışma için ilk gıdımı cezaevinde almışım ama hayat akıyor, yeni şeyler istiyor, şimdi -bir yandan da hastalıkla boğuşmaya devam ederek ama- bunlara yetişmeye çalışıyorum. Kısa zamanda sorumlulukların ortasına düştüm. Kentler, bölgeler değiştiriyorum; örgütçüyüm, yöneticiyim, aynı zamanda propagandacıyım, tartışmalara aktif katılıyorum;

yeni fikirler, yeni projeler üretiminin içinde yer alıyorum. Dönemin hemen bütün çalışma ve eylem biçimlerinin içindeyim. Mücadeleye İstanbul'da başlamıştım, bir yıl sonra asıl çalışma bölgem Ankara oldu. Daha sonra Adana ve Akdeniz kentlerine gittim. İşçi sınıfının politik ve sendikal örgütlenmesini, işçi kentinde devrimci mücadelenin bütününün örgütlenmesini burada öğrendim. 70'lerdeki devrimci eğitimimi burada tamamladım dersem, doğru olur. 79 sonunda yeniden İstanbul'a geldim. Prof. Karafakioğlu'nun cenaze töreni vardı, ona katılmıştım.

Kadınlık sorunu, aşk, evlilik

75 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Emekçi Kadınlar Günü'nü, Dünya Kadınlar Günü yaptı. 8 Martlar artık herkesin gündemine girdi. Bizim gündemimize de muhtemelen öyle girdi. 8 Martlarda bildiri yazdığımı hatırlıyorum. Çünkü gazetede yazılar çıkardı, ben de yazardım. 8 Mart etkinlikleri düzenlerdik. Bütün sorunlar demokratik halk iktidarı altında çözülecekti, kadın sorunu da böyle çözülecekti. Bütün bakışımız esasen bundan ibaretti. Diğer devrimci gruplar için de aşağı yukarı aynı şey geçerlidir. Bazen şöyle şeyler oluyordu. Bir direnişte, işçi grevinde kadın işçi sayısı arttığı için direnişlerde, örneğin Adana'da kadın işçiler öne çıkmaya başlıyor. Biz o zaman bir ucundan kadın sorunuyla ilişkiliniyorduk. Çünkü fabrikada önder olan kadın, direnişten eve döndüğü zaman kocasıyla sorun yaşıyordu. Biz o zaman kadın sorunuyla ilişki kurabiliyorduk. Buradan çözücü bir sonuç çıkarabiliyor muyduk, yok, ama en azından olayı görebiliyorduk. Kocaların tavrını daha çok feodal etkiler olarak kavırıyorduk. Kapitalist sistemin erkek egemenliğiyle nasıl özdeşleştiğini ya da eklemlendiğini görüp anlayacak bilincimiz yoktu, deney de yoktu önümüzde. O dönem yaygın kadın demekleri yoktur. Mesela bizim pratiğimizde Antep'te kadın derneğinin kurulduğunu hatırlıyorum. Orada örneğin hamalların direnişi gibi çok uzun direnişler olmuştu, kadın etkinliği çok yaygındı. 12 Eylül sonrası operasyonların listelerinde bakarsanız çok fazla kadın vardır o yörenin davalarında. Mesela Antep'te, Filistin askısında yaşamını yitiren Cennet Değirmenci o mücadeleler içinde yetişti. Maraş'ın ilçe ve köylerinden çok sayıda kadın mücadelenin aktif üyeleri haline geldiler ve 12 Eylül de büyük bedeller ödediler. Birçoğunun mücadeleye katılmasının nedeni kadın olarak gördükleri aile baskılarıydı.

Kadınların ayrı örgütlenmesi hareketin 77 tüzüğünde yer alır. Ayrı dediğimiz komsomol tipi bir örgütlenme. Çin Komünist Partisi deneyiminden etkilendiği için, daha doğrusu onu taklit ettiği için kadın örgütlenmesinin modeli genç komsomol örgütün aynısıydı. Fakat bu hiç hayata geçmedi, biz de o yıllarda hiç gündeme getirmedi. Kavganın önünde olanlarının kadınlara yönelik baskıları doğrudan yaşamamasının bunda bir etkisi olmalı. Asıl neden kadın özgürleşmesinin bilincinden çok uzak olmamızdır. Özel bir durum olarak o yıllarda kadın bilincinden söz edilemez. Uluslararası kadın hareketleriyle, özellikle ikinci feminist dalga ve onun kazanımlarıyla ilişkilenen bir çizgide olmadık. Tam tersine, feminizme şiddetle karşıydık. 3. Enternasyonal kadın seksiyonunun baktığı gibi, işçi hareketini bölen burjuva bir hareket olarak görüyorduk. Pek yazıp çizmedik bu konular üzerine. 80'lerin sonu 90'ların başına kadar bu böyle devam etti. 89 yılında herkesin bildiği Kadın Kurultayı'ndan sonra yeniden sorun tartışılırken bu kez 3. Enternasyonal'in partilerin kadın kolları modeli kabul edildi. Neyse ki sonunda kadın meclisleri ve parti yönetim organlarında %50 kadın kotası anlayışı ve pratiğine gelebildik.

Teorik ve ideolojik bakışta değişim daha uzun sürede olmuştur, ama o günkü bakış açısı budur. Genel olarak bütün siyasi hareketlerin çizgisi böyleydi aşağı yukarı. İKD, kitlesel bir kadın hareketiydi, ama onun gündemi de antifaşist mücadeleydi ve TKP'nin yan örgütüydü. Darbeyi hissederek hissetmez TKP ilk önce kadın örgütünü kapattı. İKD yönetimi bu kez hem devletten hem partiden gizli toplanmaya çalıştı. Yine de kadın deneyimleri o zaman İKD'nin içinde başlıyor demek yerinde olur. Dev-Yol geleneğinin Ankara Kadın Derneği vardı, ama onlardan da kadın sorunları hakkında yeterli sonuç çıkmazdı, bakış açısı öyle değildi.

Türkiye'de 12 Eylül sonrası, feminist dalganın hissedilmeye başladığı dönemdir. Gerçek şu ki, örgütlü ya da örgütsüz devrimci kadınlardır feminist hareketi kuranlar. Bu tesadüf değildir. 12 Eylül'den sonra 80'lerde devrimci kadınlar evlere kapandılar, ev işleri, çocuklara bakmak, kuryelik yapmak gibi işler yaptılar. Bu sırada devrimci hareket içinde olan kadınlar kendi durumlarını, örgütlerdeki yerlerini, hayatta kadın olarak neler yaşadıklarını sorgulama fırsatını buldular. Bu bizim için de böyle oldu. Ben kadınlara güvenilmediğini somut olarak gördüm, cezaevinden çı-

kıp geldiğimde. O dönemleri yönetici kadın olarak geçirdim, yanımda birlikte yaşadığım kadınların ruhunu, psikolojisini çok sonra kavradığımı anlıyorum. Komünist kadınların ayrıca kadın örgütlenmesi yaratmaya girişmeleri de bu duruma isyanın, bir aydınlanmanın eseri oldu.

70'lerin başında 68'in devamı olarak bedenimizle ilişkimiz biraz özgürceydi der, dönemi yaşamış kadınlar. Kadınlar dönemin moda izlerini taşırlardı, mini etek ve bol paçalı pantolonlar vardı. Okuldayken makyaj yapar, modayı takip ederdim olanaklarım ölçüsünde. Eteklerim miniydi mesela, pantolonlarım geniş paçalıydı. Yine de kendimi modanın içinde klasik bir çizgide bulurum. Cezaevinde ilk tartışmayı kaş almak üzerine yaptığımızı hatırlıyorum. Ben yine de kaş almaya devam ettim. Ama TİKKO davasından yargılanan kadınların çoğu kaş almıyordu. Gerilla olacağım düşüncesiyle hareket edince, algı öyle oluşuyordu. Cezaevinde kıyafetlerimizin düzgün olup olmadığını denetleyen arkadaş Ezel'di. Ezel, seramikçiydi, aynı zamanda ressamdı. Bizim portrelerimizi yapardı. Benim portremi de doğum gününe yakın yapacak, gittim "Ezel beni de çizer misin?" dedim. Ezel şöyle bir kılığıma baktı; "Yapmam, git önce üstünü başını düzelt" dedi. İtiraz etsem de kabul etmedi. Mecburen düzelttim, öyle çizdi. Resim, kitabımın kapağında var. Ezel estetiğe değer veren biriydi. Cezaevinden çıktığımda apartman topuk denen topuklar vardı. Öyle tuhaf gösteriyordu ki kadınları, gözüme o kadar kötü gelmişti ki manzara... Bereket versin o moda çabuk geçti. Şimdi yeniden dönüyor evet, ama o zaman çok kaba görünmüştü gözüme. Şimdikiler, sanki biraz daha estetize ediliyor. 74'te devrimci çalışmalara başladığımda minileri terketmiştim; hatta Adana'da etek altına pantolon giydiğim, başıma bir yazma bağladığım oldu. Elimde sigarayla erkek kahvelerinde panellere katıldım ama böyle de giyinirdim. "Halka uygun olmak" gerekiyordu.

Bizim gibi Maocu örgütlerde, daha çok Partizan'da, kadınlara bacı deme kültürü çok yaygındı. Ama biz kentliydik. Ben, erkek arkadaşlarda ve kendi gurubumda çok az rastladım buna. Daha çok tabanda, kitle ilişkilerinde rastlardık. Önderimiz durumdaki erkek arkadaşlar, mesela İrfan daha çok arkadaş derlerdi. İrfan'la (Çelik) birbirimizde bile arkadaş derdik. Kutsiye de 12 Mart günlerini hep öyle anlatır; arkadaş derdik, yoldaş derdik, hiç bacı demezdik. "Çok daha eşitlikçiydi bizim ilişkilerimiz" derdi.

Belki ikimiz de birlikte olduğumuz, ortak çalıştığımız organlarda erkeklerle ilişkilerimizde yönetme -yönetilme hiyerarşisinde farklı bir yerde durduğumuz için eşitsizlikleri daha az fark etmiş olabiliriz. Normalde erkek egemen sistem kadın sorununu görmediği için eşit olmak zaten mümkün değil. Tersten eşitlik var. Cins kimliğini görmeden eşitlik dönemi demek daha doğru olur o dönemlere. Kıyafetlere, makyaja bakıştaki düzleşme ve tekleşmenin bununla bir ilişkisi olduğunu, daha doğrusu bunun yansıması olduğunu söylemek gerekir. Bunları ne zaman anlıyorsun? Çok sonra... 12 Eylül yıllarında. Onu sağlayan da yeni koşullar. Bütün örgütler kalan halleriyle yeraltına çekilmiş. O koşullarda devrimci kadınlar makyaj yapıyor, kıyafet değiştiriyor, eski hallerinden uzaklaşmaya çalışıyorlar; tabii güvenlik nedeniyle. O zaman erkek arkadaşlar açısından bu durum daha kabule dilebilir gelmişti. Bir arkadaşım makyajın bana yakıştığını söylemişti, çok şaşırmıştım, sanki yakışsın diye yapmışım! Ama 90'da gazeteciliğe başladığımda yanımdaki erkek arkadaşlardan birinin bana makyaj malzemesi aldığını hiç unutmam. Çok güzel renklerde ruj, kalem ve oje seçerdi. "Bu çocuk nasıl bu kadar zarif olabilir?" diyorum, meğer sevgilisine aldırıyormuş. Bakımlı olmamı istiyordu, güzel görünmemi istiyordu. Ben sorumluları durumundayım, ama böyle duygudaşlıklar vardı, değişim vardı. Artık rahatsız olmuyordum.

70'lerde kadınlar duygusal ilişkileri sancılı yaşadı. İbrahim Kaypakkaya o zaman evliliği yasaklamıştı. Çakı gibi militan kadınlar ve erkekler, ilişkilerinde bazı sorunlar yaşıyordu. İlk tanıştığımız yoldaşa erkek arkadaşıyla birlikte; biz ileride evleneceğiz demiştik. Arkadaş; bizde evlilik yasak demişti. Şaşırmış, ama hiç ciddiye almamıştık, gülmüştük hatta. Yasak bizi etkilememişti. Kadınlarla erkeklerin bir arada kaldığı, evlilik yasağının olduğu yerde bir süre sonra daha ciddi sorunlar yaşanıyor, gizli ilişkiler oluyor, ihlaller oluyor, bunları takiben cezalar birbirini izliyordu. Bazı kadın arkadaşlar çok zorda kaldı. Bir kadın arkadaş sırf bir erkekle ilişkisinden dolayı cezalandırıldı, erkeğe bir şey olmadı diye hatırlıyorum. Sonra başka biriyle birlikte olmak istedi, o zaman da sürekli sevgili değiştiren muamelesi gördü. Politik olarak tutum alması gereken bir yerde cşinden de ayrılmaması gerekiyordu. Tek neden bu olmasa da önemli etken di bu, o politik tutumu alamadı. Üzerindeki baskının etkisi altında kaldı.

Bu önemli bir olgudur. Bunları özellikle bazı erkek yöneticiler yapıyordu. Kimi zaman şöyle şeyler de oluyordu: Diyelim ki bir erkek kıza aşık oluyor, aşık olduğuyla ilişki kurabilmek için üye adayı oluyor. 12 Eylül yıllarında tehdit eden, şiddet uygulayan erkeklerle karşılaştık. Bugün de buz dağının görünmeyen kısmını biliyoruz. Yasak ilişkiler nedeniyle kürtaj olan, bunu gizleyen, bundan dolayı çok ağır hastalanan arkadaşlar hatırlanm. İlişkiyi iki kişi yaşıyor faturayı hep kadınlar ödüyordu.

İrfan'la çalışmanın içinde tanıştık. Uzun süre birbirimizi tanımaya gerek kalmadı. İrfan, dost canlısı insanlar olur ya, hani sana bir şey söyler, bir dokunur, sanki dünyayı bahşeder gibi hissedersin, öyle bir duyguya neden olan biriydi. Sonradan kim kimi önce etkiledi diye sohbetler yapardık ama o beni çok etkiledi. Çok zor bir dönemde, kısa sürede gelişti ilişkimiz. Ben cesaret edememiştim itiraf etmeye, duygularımı açmaya. Klasik kadın çizgisi, erkek söyler, kadın bekler söylemez, bunu aşamadığımı söyleyebilirim. Aslında içim gidiyor aşkımdan, uykularım kaçıyor, yine de söylemiyorum. Ankara'daydım, İrfan gelecekti. Sabah erkenden gelmiş, buluştuk. Gençlik Parkı'nda oturmuşuz, konuşuyoruz. Elini uzatıyor, elimi tutmaya çalışıyor. Ben rahatsız oluyorum, korkuyorum, ürküyorum... 23 yaşındayım. Bir çocuk çiklet satıyor ve "sakız al" diye ısrar ediyor. İrfan sakızı aldı, bana verdi. "Bir de sevdiğin için al" dedi çocuk. "Aldık, verdik ya sevdiğimize" dedi. Ben çok kızarmış olmalıyım ki sonradan o günkü halimle İrfan çok dalga geçmişti.

Ağır hastalık geçirmiş yeni kalkmışım ayağa, geldi, evlenme teklif etti. Evliliğe bakış açım devrimci mücadeleden bağımsız değildi. Özel hayat çok da özel bir hayat değildi. Çocuk yapmayı da hiç düşünmüyordum. Bir süre sonra hamile kaldığımda İrfan o günlerin kargaşasının içinde tutuklanmıştı. 77 yılı baharıydı. Politik yaşamın en hareketli, benim de çok yoğun olduğum bir zamandı. Gittim cezaevine "Kürtaj olacağım" dedim. Çok şaşırdı ve üzüldü, "Ben o bebeğin doğmasını isterim" dedi, ama kararı bana bıraktı. Arkadaşlarım da kararı bize bırakmışlardı. Sonunda gidip zor bir kürtaj oldum. Kürtajdan sonra çok ağladım. O kararımdan pişman olmadım, ama sonraki süreçte İrfan'la hayatımızdan ortak bir parça olsun istedik. Fırsat olmadı, o hayat öyle bitti. 80 yaz başında yeniden gözaltına alınıp tutuklandığımızda biz bu minvalde yaşıyorduk.

12 Eylül kapıda

Kontgerilla çetelerinin terörü 77 1 Mayıs katliamından sonra daha da sistematik hal almıştı. 78'in sonunda Maraş katliamı gerçekleşti. Katliamın ikinci gününde yaralılar Adana'ya getirilmişti. O gün Adana Dumlupınar Mahallesi'nde, dernekte çok kalabalık bir panel yapıyorduk. Ben de konuşmacıydım. Dev-Yol'cu bir arkadaş demeğe telaşla girip olayı haber verdi. Çünkü hastaneye getirilen çok sayıda yaralı "Biz Devrimci Halkın Birliği'ndeniz" demiş. Bunun üzerine hemen paneli kestik ve birçok arkadaşımız hastaneye koştu. Demeği tümüyle boşaltıp mahalleye girmiştik ki, silah sesleri geldi. Geri döndük. Faşistler otomobilden silahlarla demeği taramışlar. Bayram Derin o taramada hemen orada yaşamını kaybetti. Faşistlerin arkasından taş atarak koşanlar oldu. Maraş, Adana'ya gelmişti.

Bunu Çorum katliamı izledi. Maraş katliamı zaten 12 Eylül darbesini örgütlenme planının bir parçası, ABD'nin denetiminde devlet- sivil faşist konrgerilla hareketiydi. Darbe sıkıyönetim uygulamalarıyla gün yüzüne çıkmıştı. Buna rağmen bir yandan da halk direnişi sürüyordu. Maraş katliamına karşı büyük bir halk hareketi ortaya çıktı. Hatta kitle hareketinin alanları ve konuları, örneğin tren ve vapur zamlarını kabul etmeyip parasız binmeye kadar genişledi. Devrimci hareket silahlanma, silahlı mücadele veya militan mücadeleden daha fazla söz edip, örgütlenmelerini buna göre yeniden dizayn etmeye başladı. Silahlı şiddet eylemleri arttı. Sonunda ibre yön değiştirmeye başladı. Önce kitle hareketinde dalgalı bir geriye sayma başladı. Sıkıyönetim her geçen ay yaygınlaştı. Sokaktaki faşist katliamlar yaşam alanlarını sıkıştırmaya başladı. Genel baskılar, basın yasakları, gösteri yasakları, sokağa çıkma yasakları artarken devrimci güçlere karşı operasyonlar süreklileşmeye başladı. Her geçen gün çalışma alanları daralıyordu, polis baskısı, her yerde aramalar. Polis takiplerinin birini atlatsan ikincisinde takılma ihtimalin çok yüksek, görevler yoğun, mücadele giderek sertleşiyor, yeni yeni biçimlere geçmen gerekiyordu. 1980 başında politik ortam iyiden iyiye değişmeye başladı. 24 Ocak Kararları adıyla Demirel hükümetinin açıkladığı ekonomi programı İMF'nin emriydi ve hayata geçmeyi bekliyordu. Fakat yine de toplumsal dinamikler, işçi sınıfının örgütlü gücü, sokaktaki muhalefet, karşı devrimin iç çatışmaları, bölgesel etmenler; mesela İran devriminin sarsıcı etkileri, ege-

men sınıfların siyasi ve ekonomik programının uygulanmasını geciktiriyordu. 1 Mayıs 1980 yasağının karşısında 30 Nisan günü İstanbul'da gerçekleşen genel grev ve direniş, DİSK lideri Kemal Türklerin öldürülmesine karşı 500 bin emekçinin yürümesi genel gidişi değiştiremedi. Nihayetinde güç ilişkilerinin dengesinin egemenlere geçtiği an yaklaştı.

O karışık günlerden birinde 25 Haziran gece yarısında İrfan'la birlikte gözaltına alındık. İlk 24 saat işkenceyi hiç durdurmamışlardı. Dillerimiz şişti, kendimizde değildik. Bizi bir yere atmuşlardı, birbirimizle konuşamamıştık, o kadar ağır durumdayız. Sonraki günlerde bana, daha çok onu etkilemek için işkence yaptılar. Onun yanında taciz, tecavüz girişimleri, hakaret, çok kötü muamele oldu. 15 günlük sorgu sürecinde çok ağır işkence gördü İrfan. Bana işkence yapılmasını durdurmak için işkencecilerle pazarlık yapmıştı. İşkence görmemi durdurtmuş, bir de sigara içmiş, işkenceye başlayabileceklerini söyleyince de temiz bir dayak yemişti. Selimiye'de adli müşavirlikteyken gülererek anlattı bunu bana. Çok sinirlendim, işkencecilerle oyun olur mu diye. Ama önemli bir sınavdı yaşadığı. Cesareti karşısında donup kalmıştım. Yine de "Çok duygusalsın, bir daha bunu sakın yapma" dediğimi hatırlıyorum. 12 Eylül'de yeniden işkenceye alındığında, "Eşin de elimizde, o da işkencede, ya konuşacaksın ya da öldüreceğiz" dediklerini, bu nedenle çok üzgün ve düşünceli olduğunu öğrendim koğuştaki arkadaşından. Davutpaşa Cezaevi, Mamak ve Diyarbakır gibi 12 Eylül faşizminin ilk uygulama yeri idi. İrfan bir mektubunda; "Buradaki müdür faşist başıma her şey gelebilir, hazır olmalısın", diye yazmıştı. Bütün bunları birleştiren, zulme boyun eğmemek, benim işkenceye alınmamı önlemek için bedenini feda etti diye düşündüm. İşte bu koşullarda gerçekleşen İrfan'ın ölümü 12 Eylül'ün faşizminin cinayetidir.

Kadın sorunuyla yüzleşmem kızımı doğurmaya karar verdiğim zamandır. 87'nin sonbaharı. Kadınlar kendilerini sorguluyor, erkeklerde tık yok. O güne kadar her şeyi eşitçe, birlikte yaptığımız erkek yoldaşlarımla konuşuyoruz; çocuk olacak ne yapacağız, kim bakacak, nasıl bakacağız? Ben saf saf sizinkilere nasıl bakıldıysa benimkine de öyle bakarız, dedim. Kolektif çözüm bekliyorum. Oysa çocuklara kadınlar bakıyor, onlar sefasını sürüyordu. Çünkü erkekler ilerideler ve sorumlulukları çok! Ben de onlar gibiyim. Sonunda, bu senin özel sorunun deyip çıktılar işin içinden.

Bunu dedikleri anda hayatımda ilk defa derin bir eşitsizlik hissettim. Kadın erkek eşitsizliğini bu olayda gördüm. Ondan önce yönetici bir kadındım. Pek çok erkeği, kadını yönetiyorum. Böyle bir ayrılmışlığı görmemişim. Kadın erkek eşitsizliğini siyasi ve örgütsel faaliyetin içinde konumlanırken daha kaba, daha yüzeysel algılamışım. Kaldı ki, yeniden evlendiğimde, böyle bir şeye hakkım olmadığını söyleyenler de olmuştu. Oysa babam daha ilerici davranış gösterdi. Bana sormamıştır niye evleniyorsun, kiminle evleniyorsun diye. Bir şey söylersem dinlemiştir. Hatta cezaevinden çıkıp geldiğimde, "Kızım hayat devam ediyor, bir gün yeniden evlenirsin, ama şimdi yanımızda kal, okulunu bitir" demişti. Kızımın babası, görevlerinden istifa edip kızıma bakanım dedi ama devrimci bir kadın olarak bunu reddettim. Bundan sonra kadın sorunuyla uğraşmaya, erkek egemenliğiyle ideolojik mücadeleye başladım, tabii çoğunlukla kadın yoldaşlarla birlikte.

90'lı ve 2000'li yıllar boyunca mücadelenin içinde ve aktif olmaya devam ettim. 90'ın başında *Emeğin Bayrağı*, 94 Ekiminde de *Atılım* gazetesinde yönetici, baş yazar, yazar olarak çalıştım. Kürt ulusal isyanının yükseldiği bu yıllar Kürt mücadelesiyle ilişkilendiğimiz, basında sansür uygulamalarıyla çokça mücadele ettiğimiz zamandı. Yükselen işçi ve memur hareketi, kayıplar mücadelesi, Sivas, Gazi gün gün sesini duyurmaya çalıştığımız önemli olaylardı. Politik mücadelenin alanlarıyla, kadın örgütlenmesi ve teorik sorunlarıyla kesintili olarak uğraştım. Teorik dergilerde güncel politik sorunlar ve kadın konulu yazılar yazmayı, panel, seminer, sempozyumlara katılmayı sürdürdüm. 90'da İHD üyesi oldum ve Halkevi çalışmalarında kısa süre yer aldım.

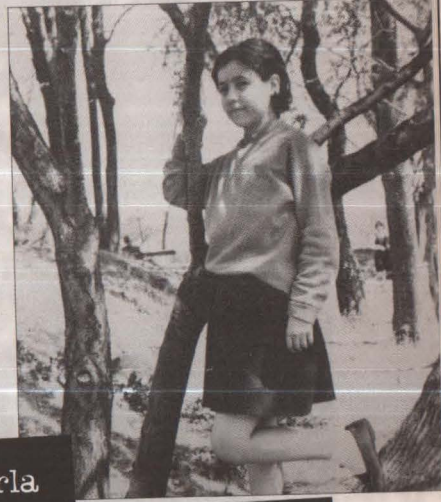
Bu yoğun politik çalışma dönemini de 28 Şubat darbesi öngününde gözaltı ve tutuklanmam izledi. Bu gözaltında bir genç kadına tecavüz edildi. Diğerine girişimde bulunuldu. Ölümcül işkenceler gördü birçok arkadaş. Bunlardan biri Süleyman Yeter'di, iki yıl sonra yeni bir gözaltı furyasında işkencede öldürüldü. İşkence ve işkenceli ölüm davalarında yıllarca yürüttüğümüz mücadelelere katıldım. Bu davadan çoğumuz beraat ettik. Bir yıla yakın tutukluluktan sonra mücadeleye kitap yayıncılığı, gazetecilik ve diğer görevlerle devam ettim. İki kitap yazdım. Editörü olduğum bir kitabı da yeniden yazıp yayımladım.

Şimdi Ezilenlerin Sosyalist Partisi'nde politika yapıyorum, kurucu yöneticilerindenim. Sosyalist Kadın Meclisleri'nin kurucularından ve aktivistlerindenim. Üç yıl Nazım Hikmet Marksist Bilimler Akademisi kadın kürsüsünde kadın ve sosyalizm tarihi dersleri verdim. Şimdilerde daha çok kitap yayını ve eğitmen olarak çalışıyorum. 90 kuşağı artık çalışma arkadaşlarım.

Bitirirken

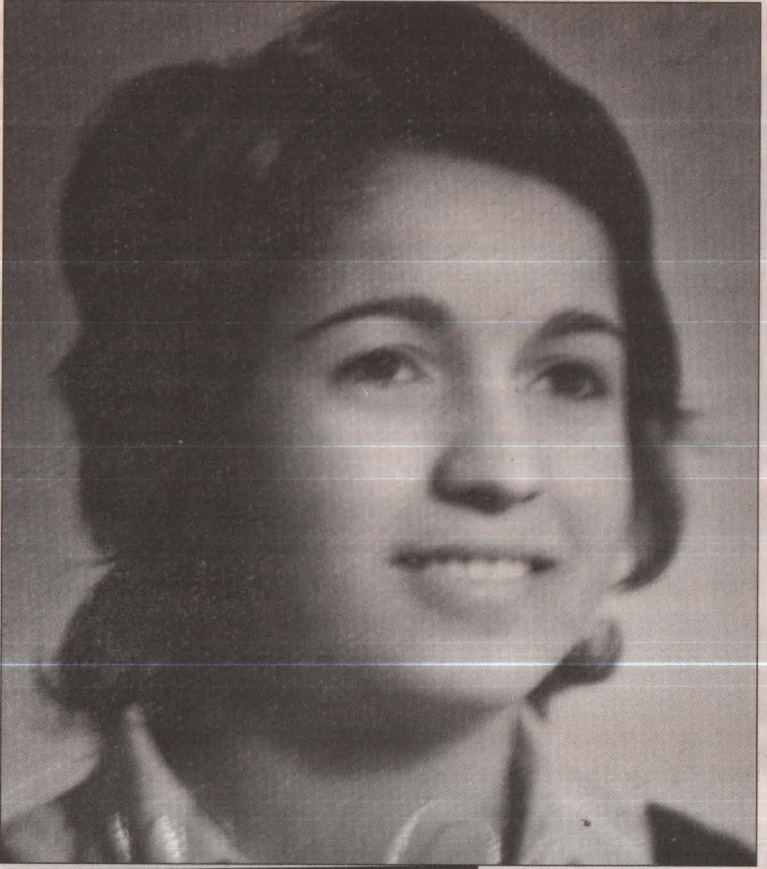
90 kuşağı birçok bakımdan çok farklı bir kuşak. Devrimci kadınları da önceki kuşaklardan çok farklı. İkinci dalga feminist hareketin 80'lerde Türkiye'de yankı bulması, açtığı yol, sosyalist ve devrimci kadınları da etkiledi, cins bilinci edinmeyi sağlayarak geliştirdi. Mesela daha önce tecavüz gizlenirdi ama 90'larda ilk defa tecavüz açıkça ortaya kondu ve devlete karşı mücadele konusu haline getirildi. Devrimci mücadelede büyük bedeller ödeyen; ölüm oruçları, açlık grevlerine kitlesel katılan, cezaevi operasyonlarına ölümüne direnen militan bir kadın kuşağı yetti. Bu kadınlar aynı zamanda kadın özgürleşmesini, devrimden sonraya erteleyen önceki kuşakların görüş ve pratiklerinden kopuşu temsil ediyorlar. Kadın devrimi artık, devrim stratejilerinin, her günkü eylemlerinin olmazsa olmaz parçası.

Geçen zaman diliminde kızımın bakım sorumluluğunu üstlenmiş olmanın sorunlarını, yükünü taşıdım. Zaman zaman arkadaşlarımın desteği olsa da benimle yükü esasen ailem paylaştı. Kızıma annem ve bir ölçüde babam bakıp büyüttü. Kardeşlerim de ortak sorumluluk ve yük aldılar, emek verdiler. Birçok durumda benden önce onlar vardı. Ben daha çok kızıma politik bir ortam, dost ve arkadaş çevresi, gelecek düşü, toplumsal sorumluluk bilinci kazanabileceği olanaklar sağladım. Kendi kimliğinin bilincine ilk ulaştığında biraz gölgemde kalma sıkıntıları yaşadı. Ama kısa sürdü, aştı bu duyguyu ve ilerledi, kendi kuşağıyla hayatın ve politikanın içinde buluştu, olgunlaştı. En önemlisi de cins bilincini erken zamanda edindi, mücadele alanını genişletti. Şimdi o da benim gibi annesini ihmal ediyor, ona zaman ayıramıyor! Bu da benim küçük şikayetim, size de duyurmuş olayım.

Fotoğraflarla

Mukaddes ERDOĞDU ÇELİK

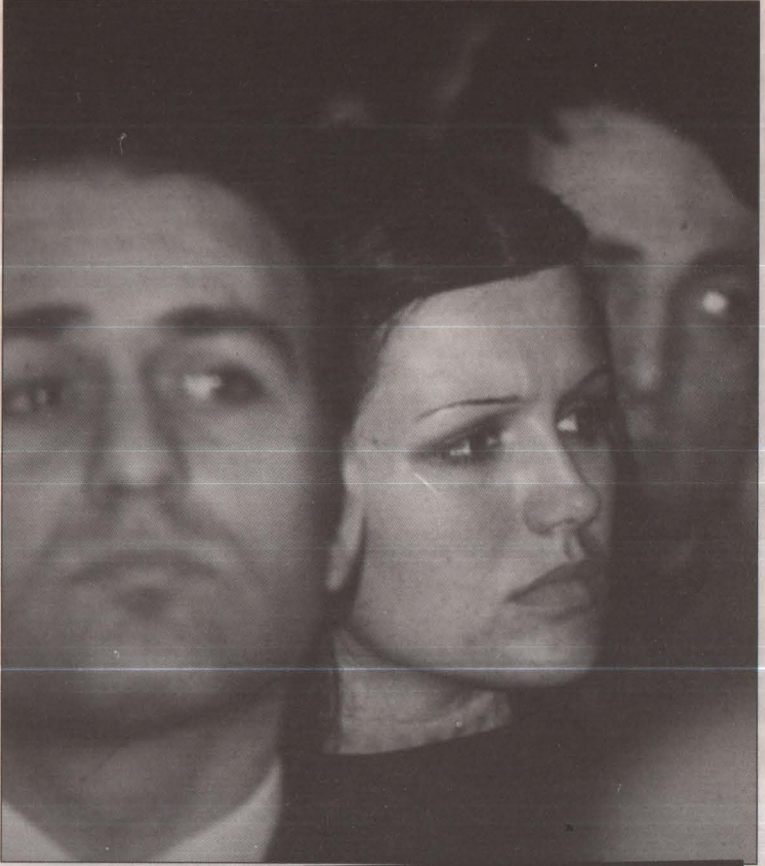
Gençlik yıllarında

Cezaevi avlusunda kadımlarla (Sağda)

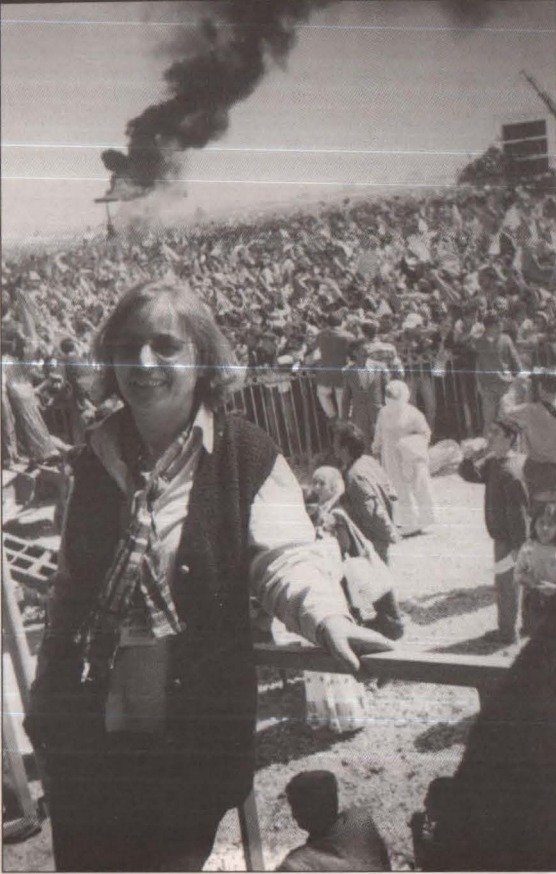

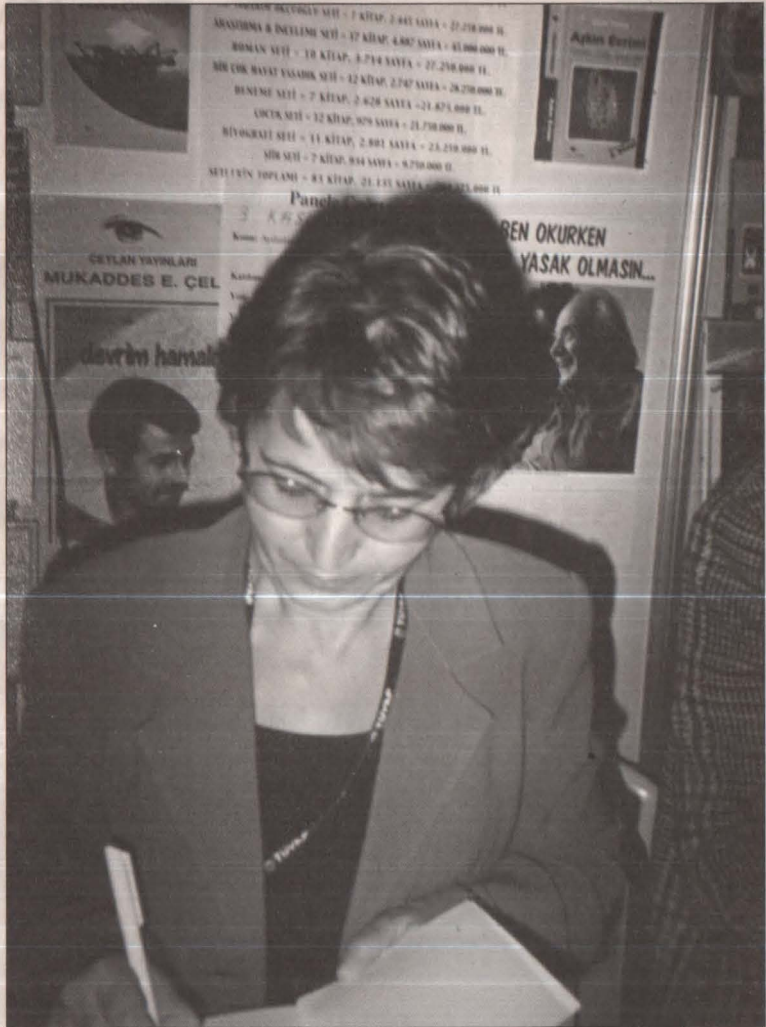
Cezaevinde tanıştığı THKP-C tutuklusunu
Hatice Alankuş'un mahkemede çekilen fotoğrafı

Newroz kutlamalarının birinde

Kitabının imza gününde çekilmiş bir fotoğraf

Sosyalist Kadın Meclisleri kampanya çalışması- 2011

YASASIN 8 MART YASASIN UDKF YASASIN IKD YASASIN IKD

Nilgun YURDALAN

Başka bir tarih yazıyoruz

Çocukluk yılları ve Deniz Gezmiş'e duyulan aşk

Ben Nilgün Yurdalan.

Aşağı yukarı elli beş yaşındayım. İstanbul'da doğmuşum, ama gençliğimin büyük bölümü Ankara'da geçti. Anlatacağım eksik hikayenin çoğu ömrümün Ankara'da geçen kısmından.

Dört yaşındaymışım İstanbul'dan Ankara'ya babamın işi için göçtüğümüzde. Ailem, orta sınıf, emekçi, cumhuriyetçi bir aileydi, üstelik annem Kürt olduğu halde çok cumhuriyetçiydi, yirmilerime doğru anladım durumun böyle olduğunu. Ben çocukken babaannem kızdığında anneme “kuyruklu Kürt” derdi. Annem de ağlardı. Gerçi daha birkaç yıl evvel de anneannemin Çerkez olduğunu öğrendim. Babam Rize -Trabzon karışımı, İstanbul'da buluşmuşlar. Gençken tam olarak ne olup bittiğini anlamasam da annemin çocukluğundan beri hayatında çok fazla sıkıntı, üzüntü olduğunu biliyordum. Ama yine de her şey için anneme kızardım. Hep bizler için çalışırdı gece gündüz. Hep o suçlu gelirdi bana. Şimdi böyle düşünüp davrandığım için ne kadar üzgün olduğumu söylememim bir faydası yok ya. Gördüklerim yüzünden hiç evlenmeme kararım vardı 13-14 yaşlarımda... Her ne kadar şimdi uzun süredir evli bir kadınsam da, gençliğimde böyle bir kararım vardı. Babamı çocukken kumar masalarından kaldırırdım kumarhaneden. İçki de içerdi. Ama bana hep çok şefkatli gelirdi. Her akşam kumar oynayan ve içen bir adamın şefkati. İlgisizliğin şefkati. Kaçınıcı sınıfa geçtiğimi bile bilmemesi komik gelirdi. Hoş, aklıma geldiğinde hâlâ gülümserim ya. Fakat hafızamda ev-

de biz çocukların kavgaları dışında fiziki şiddete dair hiçbir iz yok. Üç kardeşlik, benden küçük iki oğlan. Ahmet'le Hakan. Hepimizin bütün yükü, derdi annemin sırtındaydı.

Babamı kaybettiğimiz günler Denizlerin yakalanmasına denk gelir. Ölüm tarihleri çok yakındı. Babamın ölümünün manasını Denizler idam edildikten sonra mı anladım acep diye sorarım hâlâ suçlulukla. Sanki ikiye yarılmıştım bu iki ölümden dolayı. Babamı çok severdim, on dört, on beş yaşlarındaydım ve çok hayrandım Deniz'e de, devrimciliğine de. Pek anlamazdım gerçi devrimcilikten, başkaldırısına, bakışına hayrandım. Ondan sonra çok değişti hayatla ilişkim, ama bunu da yıllar sonra fark ettim. Hayatımda ilk hayran olduğum, daha doğrusu aşık olduğum erkek idam ediliyor... Diğeri çok sevdiğim babam... Ölümü artık çok yakından tanıdığımı düşünmüştüm. Öyle değilmiş.

Babamı kaybettikten sonra hayatım çok değişmedi. Daha önce de annemdi bizimle ilgilenen, ihtiyaçlarımızı karşılayan, her şeyimiz annemdi. Annemin babamla aralarında yirmi yaş fark vardı. Babamı kaybettiğimizde de çok gençti, sonra ikinci kez evlendi annem. Ve ondan sonra benim evden kaçma süreçlerim başladı. Nereye denk geliyorsa kaçıyordum evden. Arkadaşlarımla dağa bayıra kaçıyordum, akrabalarımın yanına kaçıyordum, İstanbul'a geliyordum. Yaşadıklarım bende belki bir şeylerin biraz erken açığa çıkmasına sebep oldu. O zamanlar bunların hayatım boyunca peşinden koşturacağım sorular olduğunu bilmiyordum. O yaşlarda, Denizlerin hikayeleri konuşulurken, politika olduğunu bilmeden cinselliğin, sevgililerin yanı sıra politikayla da ilgilenmeye başladım.

Ortaokulda aile dostlarımdan bir ailenin erkek bir yeğenleri vardı. Eşcinsel, gencecik bir adamdı. Ne olduğunu tam anlamazdık o da ben de, ama o çocukluk arkadaşımın çok eğlenirdik ve kendimi farklı hissetme yol açardı. Belki de hâlâ herkesin biseksüel olduğunu düşünmeme o sebep olmuştur. Ne yapıyor şimdi acep? Bütün diğer arkadaşlarım. Ölenleri duyuyorum.

Okula soğuk, mücadeleye sıcak yıllar

Okulu hiç sevmedim zaten. İlkokul bittince benim de okul hayatım manen bitti. Annem onun hayatını yaşamamı istemezdi, okumamı çok istediği için okumaya gayret ettim. Ortaokul diplomasını başka bir okuldan

torpille aldım. Kız enstitüleri vardı o zamanlar marangoz olmak için oraya kaydoldum. Meğer orada yemek, dikiş, nakış öğretirlermiş. Gemi kaptanı olmak isteğimi de hatırlıyorum. Annemin de doktor olmamı istediğini. Liseden sonra okul hayatımı bitirme kararıyla işitme cihazları satan annemin bir arkadaşının iş yerinde çalışmaya başladım. Bunu anlatıyorum, çünkü bu hayatımda bir dönüm noktasıydı. Çocukların, ihtiyaçların işitme cihazını takınca gülümsemeleri hâlâ gözümün önünde. Sonraları spor akademisine girdim. Orada devrimci hareketin, örgütün ne olduğunu üst sınıflardaki çocuklardan öğrenmeye başladım.

AYÖD vardı. Başka gençlerle birlikte ben de üye oldum. Aklımda kaldığı kadarıyla çatışma ve çok kavrayamadığım olaylar sonucunda AYÖD'ten ayrıldım. O sırada Ankara Birlik Tiyatrosu vardı, solcu, militan tiyatro yapıyordu. Tam istediğim gibi bir hayat olduğunu anlamıştım orada. Zaten okumanın şu hayatta bir manası olmadığını düşünüyordum, okulu bıraktım. Aslında okuldan atıldım ya, neyse. Okullarla ilişkimin bitmesinden ötürü pişmanlık ve sıkıntı duymadım. Ankara Birlik Tiyatrosu'nda oyuncu oldum. Militan oyunlar oynuyorduk: Yeniden doğarız ölümlerden, işçi direnişleri... Simon Bolivarcı idam edilen devrimci kadın rolünden çok etkilenmiştim. Hiçbir belgeyi saklamamışım o yıllardan. Yazık. Gerçi var olanlara da polis el koydu ya. Anadolu'nun birçok yerinde turnelere gitmeye başladık dökülen otobüslerle. Öyle eğlenirdik ki. Sahnesinden, makyajından, tuvaletlerin temizliğine her işi kendimiz yapıyorduk. Öyle bir tiyatroydu. Özcan' la orada tanıştık. Zeki abi yönetmenimizdi. Zeki Göker'i de, o tiyatroyu da çok sevmiştim. Bir yıl sonra siyasi farklılıklar nedeniyle ayrıldık tiyatrodan. Uzaklaştırdık.

Tiyatroya girmeden önceydi bir kampanya duydum, bir kadın grubu Filistin için ilaç topluyordu. İsrail'in Filistin'e saldırıları gündemdeydi. Çok ilgileniyordum bu meseleyle. Ben de ilaç toplayıp götürmüştüm. İlerici Kadınlar Derneği'ydi (İKD) orası. Niyeyse soran olduğunda AYÖD'le değil de, politikayla ilişkimi esas olarak oradan başlatıyorum. Belki de kadınlarla doğrudan ilişki içinde olduğum yer İKD olduğundan.

İKD'li yıllar

İKD, solcuydu, devrimciydi, harıştan çok söz ediyordu, kadınlar için bir dolu şey yapmayı düşünüyordu. Bütün bunlar benim için önemliydi. Git-

tim, üye oldum oraya, daha sonra öğrendim TKP'nin önerisiyle kurulmuş, ama bu aslında çok etkilemedi beni. Sonuç olarak o süreç içinde sen de biçimleniyorsun ya da ben biçimlenmişim. Partili olmadım ben, daha doğrusu yapmadılar. Ama TKP'nin düşüncelerini savunuyordum ben de. Aslında bugün olduğu gibi o zaman da gizli örgütlenme, fısıldaşma politikası söz konusuysa hiç bana uymazdı. Hala da söylediğimiz her şey meşrudur ve kamusal alana açıklanır diye düşünürüm.

İKD belki yanlış bir örgüt değildi ama benim düşündüğüm gibi bir örgüt değildi. Çok merkeziydi, kararların çoğu alınıp önümüze gelirdi, biz onu uygulardık. Fakat nerede nasıl uygulayacağımız da belli olurdu çoğunlukla. Niye yaptığımız, yapacağımız işlerin kararlarını hep birlikte almıyorduk, benim için bir soru işaretiydi. Bizim de başka kadınlarla birlikte aldığımız kararlar olurdu, ama esas olan her şey yukarıdan aşağı doğru yürürdü. Biraz isyankar ve biraz deli bozuk bir şeydim ben. Ama galiba orada çoğu zaman suskun, çalışırdım, söylenenleri yapardım kıyılarda durarak. Bazen eleştirirdim ama şikayet olarak anlaşılırdı ya da... Kendime güven duygumu kaybetmişim. Bir dolu şeyi unutmuşum. İKD de kimdim ben? Bildiğim bütünüyle kendimi kattığım bir kadın örgütü olmadı İKD. Şimdi baktığımda görüyorum, niye hep kıyısında durduğumu, niye içinde kendimi ifade edemediğimi. O zaman ipuçlarını fark ettiysem de tam ne olduğunu anlamamışım. Dik başlılığımın nasıl törpülendiğini de. Neyse İKD'den ayrı düştükten sonra kendim oldum gene.

İllegal bir örgütlenme biçimine dair bilgim olmadığı için de manalandıramıyordum bazı şeyleri. Bazı şeyleri konuşunca konuşulmaması gerektiğini öğreniyordum. Aslında İKD bu günden baktığımda kurtuluşumuz için o yıllar içinde bile olduğundan daha fazla, nasıl söyleyeyim, daha işlevli ve bağımsız politika üretebilen bir yer olabilirdi. Yine de çok şey katmıştır ya. Ama şunu söyleyeyim; Ankara İKD'den söz ediyorum ve eksik gedik hatırladıklarımın. Umarım yanlışlarla dolu değildir.

Elbette ki orası bizim kadınları, aman Allah ne feci bir şey "kurtardığımız" bir yerdi, kendimizle ilgili hiçbir şey konuşmadığımız bir yerdi, bilinç yükseltme ve hayatlarımızla ilgili ulu orta konuşmak söz konusu bile değildi. Ancak çok yakın arkadaşlarınla konuşabilirdin özel hayatını ki o bile kontrollüydü, çünkü biz kendimizle bile konuşmazdık bazı şeyle-

ri. Misal eşcinsellik yok sayılan bir şeydi. Gerçi feminist hareket de son birkaç yıla kadar gayet homofobik, transfobik bir hareket idi. Kadınlar arasında etnik, din, yaş, sınıfsal farklılıklar pek gündeme gelmezdi. Sadece zengin kadınlar burjuva sınıfındandı. Bu bilinirdi. Benim çok yakın arkadaşlarım İlerici Gençler Derneği'ndendi (İGD). İGD bana daha uygun bir yerdi, hatta sanki İGD'li olmak daha önemsenen bir şeymiş gibi gelirdi bana. Ama ısrarla hep kadınlarla bir şey yapmak istedim. Onun için kaldım İKD'de. Bir yığın şeyi sorun etmeme ragmen, aşağı yukarı sonuna kadar üyesi olarak kaldım İKD'nin. Hiyerarşinin çok güçlü olduğu bir yerdi, merkezi İstanbul'daydı. Türkiye'nin pek çok yerinde şubesi vardı. Şube yönetimleri ne kadar tartışırdı, esasını ne kadar değişebilirdi kararların bilemiyorum. Kararlar bizlere iletilirdi, biz de üzerimize düşeni yapardık. Ancak şube yönetimleri de kendi başına kararlar alır uygulardı. Tümünden de bağımlı değildi.

İKD, TKP'den örgütsel olarak bağımsız bir yerdi sanırım. Görece özerkliği vardı kadın alanında, ama memleket politikalarıyla ilgili partiye bağımlıydı. Misal TKP'nin Ulusal Demokratik Cephe kurulsun diye önerisi vardı. Şimdi bu ulusali duydukça tüylerim diken diken oluyor. O zamanlar bizim de savunduğumuz bir şeydi o. 1 Mayıs'da ya da diğer eylemlerde İKD'liler olarak biz de TKP'nin söylediği şeyleri söylüyorduk ve savunuyorduk. Marşlarımız ona göreymiş, sloganlarımız ona göreymiş. Esasta faşizme, kapitalizme karşı örgütlüydük sanki. Bu bana da yanlış gelmezdi zaten. Şunu söylemek haksızlık mı olur bilmiyorum ama İKD'de ilk amaç bence kadınları kadın sorunları etrafında örgütlemek ve hayatı buna göre değiştirmekti. Bunun yanı sıra İKD, çoğu zaman partiye örgütlenme de yapan bir yerdi diye düşünüyorum.

TKP işçi sınıfı partisi, komünist parti, işçi sınıfı çok önemliydi. İşçi sınıfından kadınlar da çok önemliydi. Yoksul, işçi, emekçi mahallelerinde çalışırdık. Çok eylem yapıyorduk ya da çok eyleme gidiyorduk. Ama şimdi hangileri dersen, hatırlamıyorum, 1 Mayıslar, çok fazla grev ziyareti yapıyorduk mesela. Tabi çok hoştu o grev ziyaretleri, şimdiki gibi değildi, her daim çok kalabalık. Maden-İş grevleri... Gerçi Tekel eylemlerini düşününce artık öyle canlı ve umut veren grevler de olmaya başladı son yıllarda. Her daim sokak eylemleri yapardık. Faşizme karşı yürüyüşler...

Bizler, İKD'li kadınlar, annem gibi ya da yaşıtımız kadınların yaşadığı gibi yaşamıyorduk tam olarak. Bir dolu evlenmeyen, çocuk istemeyen, doğurmayan kadın vardı, ama tabii ki sonuç olarak bir evde biriyle birlikte yaşıyorsa ya da toplantılarda kadınlar çalışırdı, çayı yapardı, sonra da ortalığı temizlerdi. Ben çözmüştüm bu durumu, bizim evde öyle bir şey olmuyordu. Özcan'la evdeki işleri birlikte yapıyorduk, ama arkadaşlar geldiğinde işleri kadınlar yapıyordu yine. Genellikle kavga dövüş de olsa iş yapmıyordum ya da tam iş yaparken aklıma geliyordu "Ya ben niye yapıyorum" deyip oturuyordum. Haydiii, erkekler kalkıyordu. İGD içinde nasıl oluyordu bu işler, oradaki kadın arkadaşlarımla konu etmiş miydik, pek aklımda kalmamış.

Elbet kadın örgütünde çalışmanın çok kıymetli yanları var. O zaman da vardı ki o kadar memnun olmadığım halde ve bir takım insanları çok sert bulduğum halde İKD'de kaldım. Kadınların ezilmişliğine dair pek çok sözü vardı. Hatırladığım kadarıyla eşit vatandaşlık, her iş yerine kreş istiyordu. Eğitimde, işe almada, terfide eşitlik istiyordu. Genellikle talepler eşitlik üzerinden oluşmuştu. Barış ve yoksulluk çok dert edinilmişti.

Şaşırdım şimdi. Esas hatırladığım kadınlarla ilgili çalışmalardan ziyade genel politik tespitler ve genel politik duruma ait şeyler. Bunun nedeni İKD'de kadınlar olarak hayata dair politikaları kendimizin doğrudan üretmemiş olmamız olabilir. Çevre daha çok genel siyaseti konuştuğu için, bir de belki benim çok yakın kadın ve erkek arkadaşlarım İGD'den ya da başka hareketlerden olduğu için, ben de hiç kadın konusunu uzun uzun hafızama alacak kadar düşünmemiş olabilirim. İki birden.

Duvarlara yazı mı yazılacak, afiş mi asılacak ben hızlıydım bu alanda, pek severdim. Mahallelerde kadınlara okuma yazma kursu mu verilecek, bildiri mi dağıtılacak, yapardık. Eğitim komisyonunun içindeydim. Böyle komisyonlar vardı. Niye unutmuşum İKD'yi, çok mu hayal kırıklığı yarattı bende? 12 Eylül'den bir-iki yıl sonra düşünmeye başladım ne yaşadım diye. Bu söylediklerimin çoğu aslında nerdeyse 25-30 yıl önce düşündüklerim ve o yıllar artık sosyalist olmaktan vazgeçtiğim yıllardır.

İKD çok büyük bir örgüt oldu Türkiye'de. Antifeminist bir kadın örgütü olmasına rağmen bence gayet feminist laflar ediyordu. Aileden tüm kötülüklerin babası diye bahsetmese de aile savunucusu da değildi. Kendi-

ne feminist demiyordu. Türkiye'de çok mu ipuçları vardı da demiyordu? Çok mu bilen vardı? Çevrilmiş kaç kitap vardı? Dünya, Osmanlı, Türkiye kadın hareketi çok mu biliniyordu? Söylemek lazım, sorumluluk her zaman erkek egemenliğinde değildir. Ancak yaşları 30 civarında okur-yazar, başka diller bilen kadınlar vardı. Hiç mi ilgilerini çekmedi feminizm ya da feminizmin burjuva ideolojisi olduğunu söylerken hiç mi kuşkuya kapılmadılar? Kendine feminist diyen, ama söyleyemeyen kadınlar var mıydı acep? Çok merak ettim sonraları.

Ankara'dan baktığımda, şubeleri ve *Kadınların Sesi*'ni (İKD yayın organı) düşününce İKD, kadınlarla ilgili eyleyip söylediği şeyleri tümüyle feshedilene kadar esasta tutabilen bir örgüt olsaydı eminim ki Türkiye'deki feminist hareket bugün olduğundan çok daha güçlü ve yaygın halde olurdu. Başka sosyalist hareketlerin de kadın örgütleri vardı, ama en kadın olan sanırım İKD idi. Feminizm adlı adınca memlekette yerini aldığı anda, feminist olan kadınlar arasında bütün bu sosyalist kadın demeklerinden kadınlar çoğunlukta idi.

O yıllar bir yayınevi vardı, asıl olarak siyasi eğitimimiz onun yayınladığı kitaplarla olmuştu. TKP'nin ideolojisine uygun yayınlar, TKP'nin Sesi radyosu ya da dergilerin yanı sıra, başka hareketlerin dergilerini ve yayınlarını da, kitapları da çok açıktan olmasa da okuyorduk. Sanat sepete de meraklıydım o yıllarda. Benim için en önemlisi Kollontai vardı. Tam da hayal ettiğim, daha gençken, hani on beş, on altı yaşlarımda hayal ettiğim bir hayata tekabül etti ya da onun tercümesini buldum ben Kollontai'nin söylediklerinde. Ne anladıysam artık tam olarak? Bir kitabı çevrilmişti. İKD, Kollontai'nin o kitabında bile bedenle ilgili söylediklerini önemsememişti. Devrimciliğiyle vardı hayatımızda Kollontai. O yıllarda çok sevmiştim Kollontai'yi. Şimdi ise hatta minnetle anıyorum. Bir de Sevgi Soysal vardı. Bir de Simone De Beauvoir vardı elbet. Burjuva murjuva, ama bayılırdım.

Solcu olmadan önce aşk-meşk çok ilgimi çekerken önce solcu sonra İKD'li olduğumda son derece mazbut bir kadın çıktı içimden. Kılık kıyafet dahil. Sonra Özcan'la karşılaştık, çok sevdim Özcan'ı. Zamanlar geçti, hâlâ da çok sevdiğimi söylemek ayıp mı acep, bilemedim şu anda?

İKD'ye dönersek, birkaç kere kapatıldı. Kaç kere, iki ya da üç kez kapatıldı. Son kapatılışından sonra çoğunlukla faşizme karşı mücadele et-

meye başladık. Önemli günleri piknik yaparak kutlardık. Erkekler de gelirdi bazen. Türkiye'nin her yerinde üyeleri vardı, dergi çok fazla satıyordu. Çok disiplinli bir örgüttü aynı zamanda. Üzerimize aldığımız işi yapamayacağız diye içimiz titrerdi, mutlaka yapardık. Bir siyasi parti gibiydi. Şimdiki benim bildiğim solcu partiler öyle değil mesela. İyi ki de değil.

İKD'li kadınların bedenimiz, aile, çocuk söylemi

İKD içindeki pek çok kadının evlenmeme ve çocuk yapmama eğilimi kamusal alana açık bir politik çağrı olarak yapılmadı. Kadınlar eğitim alsın, eğitimde eşitlik o zamanlar söylediğimiz en önemli şeylerden birisiydi... Aileyle ilgili söyledikleri, var olan aile yapısı içinde eşitliğe yönelikti. Hoş şimdi de feministlerin böyle bir çağrısı yok ya. Evet, tek neden olmasa da kadınlarla ilgili söyledikleri yüzünden büyüdüğünü söylemek belki mümkün. Aynı zamanda İGD de çok güçlü bir dernek oldu. Diğer sosyalist örgütler de çok güçlüydü. 1980 askeri darbe öncesi yıllarda komünistlik, devrimcilik çok güçlüydü bu memlekette. Hey gidi. TKP illegal bir örgüt olmasına rağmen güçlüydü, kimi sendikalarda ve demokratik kitle örgütü dediğimiz yerlerde çok güçlüydü. Sendikal hareket, öğrenci hareketi çok çok güçlüydü. Ankara'da etkisi çok hissedilmese de Kürt hareketi vardı. Seçimlere giriyor, belediye başkanlıkları alıyordu. Düşün ki nerdeyse 35 yıl önce. 12 Eylül askeri cuntası mahvetmiş bu ülkeyi....

Kendi bedenlerimiz üzerine konuşmazken yine kendi bedenlerimiz ile ilgili bir şey olarak evlenmek ve çocuk yapmanın o kadar da istenilen bir şey olmamasının nedeni sanmıyorum ki kadının bedeni hakkında kendisinin karar vermesi olsun. Bence en önemli nedeni parti ve İKD çalışmalarına evliliğin ve çocuğun engel olmasıydı. Ayrıca İKD farklı biçim ve miktarlarda da olsa bütün kadınların ezildiğini görememiştir. Hatta burjuva kadınlar da pek dost sayılmazdı.

İKD genel merkezini, ilçeleri de, illeri de çok bilmiyorum ama Ankara şubede okumuş kadınlar vardı hep. ODTÜ'lü, siyasallı ve başka okullardan... Ankara örgütü orta sınıf kadınlardan oluşuyordu. Düz üye olanlar da öyleydik. Ama sürekli işçi kadınlarla ilişkimiz vardı. Çeşitli sebeplerle, mesela ben okuma yazma öğretmeye gidiyordum ta uzakta bir mahalleye. Hepimiz çeşitli araçlar kullanarak İKD'nin kendisini örgütlemeyi önü-

ne koyduğu kadınlarla bu tür ilişkiler kuruyorduk. Bir anımı anlatmak isterim aidiyet duygusunun ne kadar güçlü olduğuyla ilgili ya da güçlü olmasının istendiğiyle ilgili. Unutmadığım şeylerden birisidir. Hangi eylem olduğunu hatırlamıyorum, bütün siyasetlerin katıldığı bir eylemdi, Ankara'da, Kızılay'dan Tandoğan'a yürünüyordu. Biz "Faşizme geçit yok" diyorduk, Kurtuluş grubu "Faşizme karşı omuz omuza" sloganını atıyordu o zaman. Yanımızdan Kurtuluş grubu geçiyor. Ben o kadar ajite olmuşum ki, zaten çok severdim o sloganı, başladım 'Faşizme karşı omuz omuza' diye slogan atmaya. Bizimkiler hemen susturdular beni. Hem onu atmış olmaktan ötürü çok rahatsız olmuşum hem de susturulduğum için. Bir de çok hoşlandığım bir adam vardı İGD'li. Bir numaramız yok da. Ben çok severdim sokakları, şapsal şapsal sağa sola bakmayı. Bayılıyorum sokaklarda gezeyim, yürüyeyim, bir de onunla birlikte yürümek... Bana "Küçük burjuva zevklerin var" demişti.... Adamdan hemen soğumuştum.

İGD ve İKD binaları birbirine çok yakındı, biz de gidip geldik hep. Daha canlı bir ortamdı orası, memleket meseleleri daha çok konuşuluyor, işler üretiyor. Esasen karma politika yapmak hep çok ilgimi çekti. İKD'de iken karma politikaya dair çok fazla söz söylüyorduk. Mesela genel mitinglerde döviz taşıyorduk kadın olmakla ilgili, ama attığımız sloganların çoğu genel sloganlardı. Bir de "Analar bacılar faşizme karşılar." Ayy ay. Kadınlarla ilgili özgün sorunlardan söz edilse de kadınların mücadelesi işçi sınıfı mücadelesinin bir parçasıydı. Belki de o yüzden ben kadınlıkla ilgili esasa dair damgasını vurmuş çok fazla şeyi hatırlamıyor olabilirim ya da gönlüm karma politikada kalmış olabilir mi diye düşünsem de, şimdi esas olarak feminist politika her şeyden daha önemli.

İKD'de de ilk önceleri partili olmayan kadınlar vardı. Bu haliyle çok önemliydi. Erkekler hiç olmadı bu örgütte ve çalışmalarında. Belki gözcülük yapardı erkekler zaman zaman. Erkekler olmadan her türlü işi, eylemi kendimizin yapması büyük bir imkandı. Şimdi bugün hala niye erkekler yok sorusuna maruz kalmak tuhaf bir durum.

Tabii İKD'nin dergisi kadınlık açısından güçlü bir dergiydi, kadınlıkla ilgili söylediği tespitler ve çözüm önerileri aslında İKD'nin eyledikleriyle kıyasladığımızda daha ileriye diye düşünüyorum. Henüz yeniden okuma isteği duymuyorum dergileri, elimde dergi de yok, 12 Eylül'de

öncesinde yok oldu dergiler. En sevdiğim politik faaliyetlerden biri Ankara sokaklarında *Kadınların Sesi*'ni satmaktı. Ciyak ciyak.

Ben Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaliyle ilgili bir arkadaşımın muhtemelen Dev-Yol'cuydu arkadaşım, bir bildiri almıştım ve çok beğenmiştim bildiri. Bildiri işgale karşıydı. Bu konuyu dernekte açtığımda çok sert eleştiriler almıştım. Bütün bunlar benim giderek mesafemin açılmasına neden oldu İKD ile. Bu arada üstümüze çok sert geliyordu her şey. Dernek kapatılıyor, devlet faşist politikalar uygulamaya başlıyor muhalefete karşı. Her yerde faşistler saldırıyordu devrimcilere, kimi yerlerde de devrimciler faşistlere saldırıyordu ama esas olarak faşistler saldırıyordu si-lahlarla. Artık hayli açığa çıkarıldı, çok fena bir dönemdi. Ancak bir yandan da işçi sınıfı, öğrenciler, öğretmenlerin çoğu, odalar ve meslek örgütleri, herkes devrimciydi. O kadar ki neredeyse bir eşiğe, devrimin eşiğine gelmiş olduğumuzu sanıyorduk.

Bu nedenlerle de zaten benim ayrılıp uzaklaşmam söz konusu olamazdı. Bir yandan da hani bir şeyden rahatsız oluyor bile olsam, yüksek sesle eleştirilerimi her daim dile getirdiğimi hatırlanıyorum. Farkında olduğumu, rahatsızlık duyduğumu hatırlıyorum.

Uzun yürüyüşler yapıldı İKD kapatıldıktan sonra. Türkiye'nin her yerinden kadınlar Eskişehir'de buluştuk protesto için. Çok heyecanlanmıştım ben de.

Diğer kadın kurumları ne yapıyordu tam bilmiyorum, ilişkimiz bitmişti. Biz de İKD kapatıldıktan sonra yine çalışmaya devam ettik, ama artık gizli bir çalışmaydı o. Dergi etrafında örgütlenen ve açıktan olmayan, ilişki kurduğın insanlara, gidip geldiğin yerlere, konuştuğun insanlara çok dikkat ettiğin bir çalışma haline gelmişti sıkıyönetimin derneği kapatmasından sonra. 1979'da İKD kapatıldıktan sonra benim sorumlum olan tanımadığım bir kadınla buluşmuştum. Hapishane sorumlusu yapnuştı beni. Ama asıl söyleyeceğim o kadını hiç unutmadım. Gerçek ismini de hiç öğrenmedim. Hayalimdeki devrimci kadınlardan biriydi. Hala daha öyledir. Eşit davranan, sorumlum olduğunu hiç hissettirmeyen, tartışan ve dinleyen. Bir de gözlerinin içi gülerdi. Gözlerinin içi gülen devrimci kadınlarla ilgili bir şiir yazmıştım yıllar sonra. Menevişliydi gözleri. Uyduruyorum ha. Şiiri hatırlamıyorum, aslında şiirdeki kadının devrimci olup olmadığını da. Ama o kadındı. Yahu dünyanın en zor şeylerinden biriymiş geç-

mişte kalmış zaten görünmez, duyulmaz olan kadınların yapıp ettikleri hakkında konuşmak.

Ne tuhaf, legalde değil de, illegalde kendimi çok rahat hissetmişim. Ait olmuştum İKD ye. Kısa sürdü. Bütün faaliyetler bittiğinde bizim de ilişkimiz bitmişti. Hayal mi ettim yoksa gerçek miydi emin olamıyorum bir türlü, ama sorumlum olan kadın buluştuğumuzda son buluşmamız olduğunu söylemişti.

O sıra rahatsızlık duyduğum küçük büyük bir insan grubunun başka insanların yapacakları hakkında kararlar alabilmenin, sahibi hissetmenin, iktidar olmanın herkesi kötüleştirdiğine dair kanaatim olsa da, Ankara şube yöneticisi olan bazı kadınların da güzel seslerini, bakışlarını sonraları çıkardım hafızamın derinlerinden. Hatta misal sevmediğimi düşündüğüm kadınlardan birinin göz altındaki koyu kahverengi halkalarını ne kadar sevdiğimi de.

Sorgulamalar

İKD hem bende hem hayatta nelerin değişmesine yol açtı? Kadınlar arasındaki ilişkilerde nelerin değişmesine sebep oldu? Misal benim için feminist hareket içinde ne yapmamam gerektiğine dair en önemli ipuçları o zamanlardan kalmadır. Esasında neyi, nasıl yapmalıyım sorusunun cevabında da o yıllar çok önemlidir.

Sen ısrarla sorduktan sonra *Kızıl Feministler* kitabını alıp okudum. Emel Akal'ın *Kızıl Feministler* ya da *Ve Hep Birlikte Koştuk* kitapları iyi ki yazılmış. Özellikle yok sayılmaya çalışılan geçmişlerimizle ilgili yazıldıkça eksikler, yanlışlar, unutulmuşlar, yanlış hatırlananlar düzeltiliyor. *Kızıl Feministler* kitabında hatalar anlatılıp ardından amalarla aklayan cümleler olmasaymış keşke. Bir de yazar İKD'yi kurucu ve merkez yöneticilerinin anılarını anlatmaya yetmeyeceğini daha iyi fark etseymiş keşke. Geçmişimizle yüz yüze gelmek ve ordaki yanlışları affetme eğilimimizden vazgeçmek iyi bir şeydir bence.

Yıllar sonra Ankara'dan bir arkadaşım İKD ile ilgili bir anket formu gibi bir şey vermişti bana. İKD ile ilgili bir kitap çıkacak, sözlü tarih gibi İKD'nin tarihini anlatacak sen de yaz diye. Şimdi söylediğim şeyleri, iktidarın ve hiyerarşinin olduğunu, kadınlar arası hiyerarşinin ne kadar kötü olduğunu filan yazmıştım. Çünkü devlet orada duruyor bizim düşmanı-

mız ya da erkekler oradalar, erkeklik orada, erkek egemenliği, biliyoruz ve değiştirmeye çalışıyoruz. Ama esas kadınlar olarak birbirimizle nasıl ilişki kuruyoruz? Feminist hareket içinde de hala çok önemsenen bir hal değil bu hal bence.

Elbette beni de heyecanlandırmıştı kitap fikri. Bütün eleştirilerime rağmen sonuç olarak benim de devrimcileştiğim ve yıllarımı geçirdiğim bir yerdi orası ve pek çok kadın için olduğu gibi çok kıymetliydi benim için de. Kitabı gördüm. Kitabın adı "*Ve Hep Birlikte Koştuk*". O zaman durdum. Derin bir nefes aldım. Birlikte koşmadık biz. Benim yazdıklarım da vardı içinde ama kitabı almayı ve okumayı hiç istemedi canım. Bir iki yıl sonra bir arkadaşımda gördüm, baktım kitaba. Sadece İstanbullu kadınlar var. Sonraları bir anlaşmazlık olduğunu öğrendim ama sormadım ki niye. Sonunda kitabı aldım. Okudum yer yer. Biraz daha yaşlandığım zaman, dergilerle birlikte önüme koyup hepsini birden okumak istiyorum bir gün.

İKD'liler olarak feminizm diye bir şey olduğunu biliyorduk. Fakat feminist olmak burjuvaziye hizmet etmek demekti çünkü feminist olmak kadınla erkeği ayırmak demekti. İşçi sınıfını ve mücadelesini bölmek demekti. Dolayısıyla feminizmin söylediği kadınların esas olarak kendi başlarına kurtulacağına dair o temel sözü ve feminizmin pek çok şeyden özgürleştiren yanı çok tehlikeliydi o zaman ki komünistler ya da sosyalistler için. Çünkü bu biat etmemek demekti. Bir kere biat etmemeye başlayınca bu işin arkası gelir. İKD'nin politik çizgisinde Engels'in *Ailenin Devletin Özel Mülkiyetin Kökeni*'nde söylediği çoğu şeyi bulmak mümkündü. İKD'nin söylediği sözlerde bence ayar oydu. Demokratik kitle örgütlerine giderdik bazen. Kadınlar nerelerdeydi. Bazen de sorardık adamlara. "Evdeki işleri siz yapın da kadınlar gelsin" dediğimizi hatırlıyorum. Adamların da güldüğünü.

Tanıdığım pek çok İKD'li ve ben de feminist gibi yaşıyorduk. Yani bugünkü feministler nasıl yaşıyorlarsa; ev işlerinin, bakım emeğinin yükü sırtlarında, ama bir yandan canla başla inandıkları politikaları hayata geçirmek için uğraşıyorlardı. Bugünkünden çok farklı değildik. Kadınlar olarak politik harekete adanmış durumdaydık. Bu durumla ilgili birtakım sıkıntılarıma rağmen ben de öyle adanmış biri değil miydim, öyleydim, sonuçlarını biliyorum ve bu nedenle şimdi adanmışlık meselesinin ne kadar sorunlu olduğunu düşünüyorum.

Şimdi önerdiğim ya da eleştirilerimdeki bir dolu şey aslında İKD'de yaşadığım tecrübe üzerine yeşermiş şeylerdir. Fakat hem derneğin, hem *Kadınların Sesi'nin* hakikaten o yıllarda kadınların neler yaşadığına dair önemli tespitler yapmış olması, kadınlara duyurması, bu konuda farkındalığa yol açmış olmasını yok saymak mümkün olamaz. Bu yüzden kadının hareketi tarihindeki yeri önemlidir. Aynı zamanda memleketle ilgili politikalara çok fazla emek vermiş ve katkısı olmuştur kadınların. İKD'li olarak bizler hem kadın alanında çalışıyorduk hem de nerede görev var, nerede eylem var karma politika içindeydik. Bazen doğrudan bazen dolaylı saptanmış olan politikayı yeniden üretiyorduk, yaygınlaştırıyorduk.

Sıkıyönetim oldu, İKD'li kadınlar olarak, tüm devrimci kadınlar olarak üzerimize düşeni yapıyoruz. Afişler, pullamalar, yapıştırmalar, korsan eylemler yapıyoruz. 30 Ağustos'tan bir gün önceydi gece afişe çıkmıştık. Tam laflarını hatırlamıyorum şimdi benim 141, 142, 146'dan yargılanma yol açan bir afişti. Ülkü Ocakları'nın kapatılmasıyla ilgili, Türkiye'nin milliyetçiliği ve 30 Ağustos'la ilgili bir afişlemeydi, Ulus'taydık, ben yakalandım. Polis afiş aldığını hasır bir çantam vardı omuzumda, onun içine attı. Polis silahını belime dayamış, kolumdan sınıksız tutmuş gidiyoruz. Yıllardır aramızda olmayan çok sevgili arkadaşım Orhan, yanıma geldi "Ver afiş bana" dedi. Polis sol yanımda. Orhan da burada, sağ yanımda. Tak diye vuracak polis Orhan'ı. "Git" dedim ben Orhan'a. Nasıl söylediysem artık Orhan uzaklaşmıştı hemen. İKD'li bir kadının yaklaşık 20 yıl önce çok hasta olduğunu öğrenmiştim. Ziyaretine bile gidememişim. Niye gitmedim? Ayağımı bağlayan neydi? Nasıl unutabilirim? Öldü Gülen.

Gözaltı ve tutuklanma

Altıncı kata mı ne çıkardılar beni. Pol-Der vardı o zaman, solcu polislerin derneği. Emniyet faşistti, ama yine de Pol-Der'li polislerin varlığı önemliydi. O gece emniyette nöbetçi Pol-Der'liler vardı. Beni çıkardılar hücreden. Sigara ister misin, su ister misin? İstemedim, ama bana işkence yapılmayacak, bunu fark ettim. Ama o ana kadar aklımdan her şey geçti, ne kadar dayanırm, nasıl konuşmam... Tecavüze uğrarsam? Ve o kısa süreç içinde ben arkadaşlarımla bütün isimlerini unutmamayı becerdim. Hâlâ çoğunun ismini hatırlayamam. O birkaç saat içinde nasıl yaptım, her şeyi unuttum.

O gece Ülkü Ocakları'ndan birisini getirmişlerdi ve içerden onun bağı-
rışlarını duydum. İnce yöntemle işkence miydi, kaba şiddet miydi hatırla-
mıyorum, ama solcu da olsa polisler işkence yapar, şiddet uygular diye
düşünmüştüm. Bu iyice belleğime kazınmış bir şeydir. Ve antimilitarist ol-
mamda önemli etkilere biri orada yaşadığım o gecedir. Başka etkiler
de var elbet, ama askerlerden değil polisten korkardım. Çok korkmuştum
ben o sesleri duyduğumda. Çok kestiremiyorum, bir yandan da hakika-
ten Pol-Der'li polisler miydi işkenceyi yapan? Belki de Pol-Der'liler yap-
mıyordu ya da bir devrimcinin sesi miydi? O gece bildiğim Pol-Der'li iki
polis orada çok rahattı. Sonra onların nöbeti bitti, beni yeniden hücreye
koydular. Hücredeyken yanıma köylü bir kadını getirdiler. Yanınıza mut-
laka polis gönderirler, ağzınızdan laf alırlar diye konuşulurdu dışarıda.
Ben de bu yüzden o kadının polis olduğunu düşünmüştüm. Ağlamaklı ve
çok üzgün olduğu halde ilgilenmemiştim. Yaptığım ne büyük kötülük.

Ertesi gün Pol-Der'li olmayan polisler geldi. Tuvalet çıkarmıyorlar, çok
kötü davranıyorlar, itip kakma, küfür. Ben sistemli bir işkence görmedim.
Aslında söylemek istediğim tecavüze uğrama korkum çok baskındı. Em-
niyette olduğum o birkaç gün içerisinde en önemli meselelerden biriydi
bu. Öleydim de tecavüze uğramayaydım. Sebepleri malum artık.

Yakalanıp emniyete götürüldüğümde emniyetten birkaç polisle birlikte
arama için eve gittik. Girdik eve. Filmlerde görüyoruz ya kapıda öyle si-
lahlar çıktı, evde ne bekliyor onları? O gün çok kitap götürdüler, kitap
ağırdır ya bu yüzden de bana çok kötü davrandılar niye bu kadar kitap
var evinde diye. Çoktan çürümüşlerdir. Hemen Özcan'ı aramaya başladı
polis eş durumundan ötürü. Emniyette sürekli bana Özcan'ı sordular çün-
kü o dönemki yasada bir kadın siyasi nedenlerle karakola düştüğü zaman
ondan kocası sorumluydu. Hani işe girerken kocandan izin alıyordun ya,
siyasi meselelerde de koca sorumlu. Çok matrak bir hikâyeydi.

Sonra Mamak'a götürdüler. Emniyetten Mamak'a gitmek özel bir şeydir.
Orada bir çok başka insanlarla birliktesin. Bir de ben yalnız yakalandım
ondan da biraz korktum. Sonra öğrendim yalnız yakalanmak daha iyiy-
miş. Bir de ne yapacağını bilemiyorsun, hiç tecrüben yok.

Kadınlar koğuşu A Blok. Çok işkence yapılan bir bloktu. Sıkıyönetim
zamanında bile Diyarbakır kadar olmasa da belalıydı. Çok kötü bir biçim-

de aramadan geçiyorsun. Beni kadınlar koğuşuna götürdüler, girdim, bir yığın kadın tamam mı? Ranzalar var, bir yığın kadın... Hemen hoş geldin, hangi siyasettensin... İKD'liyim. Kadınların bir kısmı döndü gitti.

Hakikaten çok iyi hissettim kendimi oraya gittiğim zaman. Neyle ölçülür başka bilmiyorum. Emniyetten çıkıp hapishaneye ya da başka kadınların olduğu yere gitmek. Birkaç ay kaldım orada. Çok şey yaşadık. 12 Eylül darbesi olduğunda içerideydim. İçeriden tutuklu kadınları almaya başladılar işkence yapmak için. Vermemek için ranzaları dayıyorduk, üstüne çıkıyorduk. İbrahim Kaypakkaya'nın katili olan subay cezaevinin müdürü olmuştu. Unutmuyorum örgü örüyorum plastik şişlerle. Şey demişti bana "O elindeki şişi amuna sokacağım bir gün senin". Cinsiyetçiliğin, militarizmin en yüksek olduğu yerdi. Muhtemelen kadınsan daha çok şey öğreniyorsun ya da daha çok şey paylaşıyorsun. Ama o koşullarda bile konuştuklarımız kendimiz değildik.

Hapishanede de hiyerarşi vardı tabii, yani en kalabalık olan grup, egemen gruptu. Çok genç kadınlar vardı. Ben yirmi bir yaşında esasında kocaman bir kadındım. Ama tecrübesiz olduğun zaman her yaş çok genç aslında. Bir de on altı, on yedi yaşında kadınlar vardı. Kızlar mahkemeye giderken süslerdim onları ben, büyüğüm ya. Elbise seçerdik, hoşlanmazdı şefler süse püse girenlerden. Saçlarını tarardım. Ben Kurtuluşçu kadınların komününe dahil oldum. TİP'li bir kadın da vardı bizim komünde.

Nasıl devrimciydik biz kadınlar ya da ben nasıl bir devrimciydim?

Görüşe çıkıyoruz haftada bir gün yasaklanmamışsa eğer. Çok sevgili bir erkek arkadaşım var benim mahalleden. O da hapishanedeydi. Görüş yerinde yan yana düştük onunla. O bana sevgiyle, özlemle sarılırken ittim ben, askerler var dedim. Bir yığın duygumuzu o kadar bastırmışız meğer devrimci olmak için. Bizim koğuş çok kalabalık. Havalandırmaya bakıyordu. Erdal Eren'de orada havalandırmaya çıkarılırdı. Bir çocuk. Elimizden etimek, pasta yapmaktan başka şey gelmezdi Erdal için.

Hapishane çok farklıydı, hapishanedeki ilişkiler gündelik hayatta başka kadınlarla kurduğumuz ilişkilerden, örgütlemek istediğimiz kadınlarla kurduğumuz ilişkilerden farklıydı. Çünkü çoğumuz ailesiyle ilişkisini kesmişti ya da çok sınırlı ilişki kuruyorduk.

Annelerimiz çoğumuz için örgütlememiz gereken kadınlar olmadılar. Hayatta başlarına neler geliyor, nasıl yaşıyorlar, dertleri var mı? Anneleri-

mizin, nenelerimizin tecrübelerinden, kadınlık bilgeliklerinden de hiç haberimiz olmadı. Annelerimize benzemeyelim derken binlerce yıldır akıp gelen o bilgilerden de mahrum etmiştik kendimizi. Herkes için böyle olmamıştır belki ama benim için böyleydi. Allahtan annem zaten kendi kendine feminist bir hayat örgütlemişti.

Ben hapishaneden çıktığımda, hayat cehenneme dönmüştü. Ben içeri girdiğimde bu kadar değildi, çıktığımda kimse birbirini görmüyordu. Bir yığın insan ya yeraltına geçmişti ya da yurtdışına çıkmıştı ya da yakalanmıştı. Benim de kısa bir süre arkadaşlarımla ilişkim kesildi. Hatta o kadar kısa bir süre değil. Evimizi taşıdık başka bir mahalleye gittik.

Bak şunu anlatayım, boynumun borcudur bu. Gerçi sonra çok çok çok özür diledim ama, yeter mi? Ben daha içerideyken TKP'den, İşçinin Sesi diye bir grup ayrılmıştı. Benim de çok yakın bir arkadaşım vardı. Geceli gündüzlü birlikte olduğumuz bir arkadaşım. O da İşçinin Sesi'nden olmuş. Hapishaneye haber geldi o kadın İşçinin Sesi'nden olmuş Nilgün ilişkisini kessin, diye. Ben de hapishanedeyken ilişkiyi kesmeye karar verdim. Çok üzülmüştüm ama karar vermişim. Sonra hapisten çıktım, bütün arkadaşlarım evdeydi eve gittiğimde. Bazıları yok aramızda, öldüler artık o yüzden. Çok sıkıntılıydım aslında. Arkada bıraktıklarım var. Yıllarca yatacak olan kadınlar vardı ben çıktıktan sonra. Bir de çok sevdiğim kadınlar oldu hapishanede. Özellikle genç kadınlar, küçücük kadınlar. Hâlâ taşıyım suçluluk duygusunu. Niye onlarla birlikte yatmadım? Hâlbu ki tersini düşünmek lazım, niye onlar da tahliye olmadı diye. Çıktığım gün arkadaşıma artık görüşmeyeceğimizi söyledim. Çok üzgün olduğumu hatırlıyorum, arkadaşım benden çok daha fazla üzülmüştü buna. Bir yıl sonra öğrendim ki o arkadaşımın benim ismini almak için kafasını duvarlara vurmuşlar. Söylememiş. Birkaç yıl geçti aradan, ben o arkadaşımı aramaya başladım. Buldum sonunda. Gidip kapısını çaldık. Bana "Şimdi gidin ben sizi sonra ararım" dedi. Çünkü izleniyor olma ihtimali varmış. Sonra buldu ve bıraktığımız yer o yer değildi artık, bambaşka bir şey olmuştu.

1982 yılında Didim'e göçtük. Çok güzel bir köydü. Yol üstünde yaşlı bir eşek sesimi tanırdı da selamıma ses verirdi. Kimse kapılarını kilitlemezdi, biz de kilitlemezdik. Köylü kilitlemeye başladı, biz de kilitlemeye başla-

dık. Bir dükkân açtık, Didim'de. O yıllar kocaman kocaman turist kafilelerinin geldiği yıllar değildi. İnsanların sırtlarında çantalarıyla geldiği ve uzun kaldığı, gerçekten gittiği yerdeki insanla ilişki içinde olmak istediği için geldiği yıllardı. Orada yaşamak köylülerle ilişki kurmak demekti. Özellikle köylü kadınlarla. Köylü küçük burjuvaydı, kaybedeceği şeyleri vardı derdik de hayatlarına dair hiç bilgim yokmuş meğer.

Didim göçmen köyüdür. Selanik göçmeni bir köy ve fakat aynı zamanda Kürtlerin de göçtürüldüğü, bir yandan da Avrupa'dan, dünyanın pek çok yerinden çoğu solcu insanların geldiği bir dönemdi. Yanı başımızda fırın vardı börek, ekmek yapardı. Bir sabah baktık fırının önünde bir ev kadar buğday yığılmış. İlk kez gördüm o kadar buğdayı bir arada ve Deniz Dayı derdik fırıncı, Allah rahmet eylesin davul zurnacı çağırmış, buğday için davul zurna çaldıyor. Buğdayın şöleni halinde. Jandarma komutanı ve ciple askerler geldi tutukladılar davulla zurnacıyı götürdüler. 12 Eylül bu. Elbet buğdayın başında davul zurna çalmak yasak. Davulu zurnayı yasaklayan askeri cuntanın Kürtlere yaptıkları şimdilerde iyice açığa çıkıyor.

Nihayet feminizm

Hayatım değişmiş, kaybedilenler, terk ettiklerim, yeni karşılaştıklarım. Bütün bunlar, ben ne yaptım, ne yaşadım, ne kötülük yaptım, neyi yapmalıydım, neyi yapmamalıydım gibi binlerce soruyu beraberinde taşıyan günler, aylar, yıllar geçirmeye başladım. Köy kahvesine gittim ilk, tanışmak için. Bir adam bana "Bir bira içelim mi?" diye teklif etmişti. Ama sonraları rahatlıkla her kahveye girip çıktım. Köyden kadınlarla arkadaş oldum. Köylü kadınlar kendilerinden, cinsellikten rahatlıkla söz ederken ben hala gizliyordum kadın olarak yaşadıklarımı. Hayat yavaş akıyordu orada. Erkek egemenliğinin ne demek olduğunu daha iyi anladım.

Bütün bunlar olup biterken yavaş yavaş eski arkadaşlarımızla ilişki kurmaya başladık. Yeni sosyalist insanlar tanımaya başladık. Düşündükçe, anladıkça sosyalizme dair sorulara yeni sorular ekleniyordu. Sosyalizmin de çok erkek olması misal. Aslında yanlış söyledim, önce erkek olduğunu fark etmedim. İlk anladığım sosyalizmin aslında kapitalizmden doğayla kurduğu ilişki açısından, insana affettiği önem açısından insanı merkeze koyması nedeniyle esasta çok farkı olmadığıydı. Artık sosyalist olmaktan vazgeçmiştim.

Ben böyle böyle feminizme doğru yol almaya başlamışken, aslında feminizmin içinden yol almaya başlamışken *Somut Dergisi* çıkmaya başladı. Ne kadar şükretsek azdır Stella'ya (Ovadia) ve Şirin'e (Tekeli). O kadar karanlık dönemde iyice burjuva ideolojisi olarak nitelendirilecek, öyle nitelendirilen feminist yazılara isimlerini koyarak o yazıları yazmaları çok kıymetlidir. O yazılardan sonra kendime feminist demeye başladım. Daha sonraları feminist dergiler çıkmaya başladı; *Feminist, Kaktüs...*

O yıllarda 1990'ların başında Vicdani Ret hareketi başladı. İşte bu esasa dair bir yığın sorunuma cevap olacak bir hareketti, antimilitarist hareket. Devletin Kürtlere yönelik saldırıları var. Ağır işkenceler var. Doğrudan o savaşa karşı söylüyor lafını. Olmak istediğim yerdin. Sonra İzmir Antimilitarist Hareket ile ilişkilendim. Bir yığın taş yerli yerine oturmaya başladı.

Ben, *Kaktüs*'ü, *Feminist*'i okuyordum. Kışın İstanbul'a geldiğimizde Tünel'de *Kadın Çevresi* diye bir yer var, arada oraya gidiyordum, ama hep bir köşede durup izliyordum. Herkes eşit söz haklarından, hiyerarşi ve iktidarın iyi olmadığından konuşuyor. Benim çok hoşuma giden şeyler konuşuluyordu, ama ben bir türlü ilişki kuramadım, konuşmalara katılamadım. Ta ki 1996 yılında Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) kurulduktan sonra bir kadın platformu oluşturduk biz: Bağımsız Kadın İnisiyatifi.

Hakikaten kadınlar arası ilişkilere, meselelere dair sorular soran ve bir feministin bunlardan muaf olması gerektiğini düşünen, bunun için uğraşan kadınlar tanıdım ÖDP'de ve Bağımsız Kadın İnisiyatifi'nde. İnisiyatif dağılına kadar içindeydim. Çok önemlidir benim hayatımda.

Yine konumuza dönersem, Sevgi Soysal'ın kitaplarında feminizmle ilgili çok fazla ipucu vardır. Ama niye anlamadık biz o ipuçlarını? Sevgi Soysal, başka kadınlar, hepsi önümüzdeydi, okuduğumuz kitaplardı aslında. Son derece açık seçik söylüyor ve senin dibinde söylüyor. Belki bir aidiyete sıkışma ve itaat etme kültürünün sonucunda öyle sığılaşıyorsun ki, gözüne gireni bile anlamıyorsun.

Memleket politikası yapmak önemli bir şeydir, hâlâ bir yığın kadın için öyledir, o zaman da öyleydi. En iyi bildiğimiz şeydi, her ne kadar biliyorsak... Bir yığın kadın içten içe belki kendisine feminist diyor idiye bile ya da kadınlar arasındaki hiyerarşiden rahatsız da olsa verilen emirlerin, sorulan hesapların yanlış olduğunun farkında idiye -ki ben öyle olduğum.

nu düşünüyorum- itiraz eden kimse yoktu. Hemen dışlanırdın. Ne demek dönüp TKP gibi üstelik de köklü bir partiye erkek egemensin demek? İçinden bunu yapmak gelseydi bile bu mümkün müydü, Suat Derviş olmak kolay değil. Ben o yıllarda Suat Derviş'i bilmezdim biliyor musun? Suat, bir vakitler TKP'li. Savunduğumuz hareketin kendi tarihini öğrendiğimiz zaman bile çok eksik öğreniyoruz kadınlarla ilgili yanlarını. Zaten devlet senin tarihini yok etmeye çalışıp ve doğru bilgilere ulaşmana engel olurken bir de senin erkek egemen hareketin engel oluyor. Şimdi bunu pek yapamıyorlar. Bu sadece kadınların gücünden geliyor elbet.

Unutmadan... Lise yıllarımda, memleket meseleleriyle ilgiliydim aslında. Belki kendime devrimci bile diyormuşumdur. O zamanlar pastaneler vardı ve mahallenin gençleri o pastanelerde buluşurduk. Oradaki ilk öğrendiğim şeylerden biri Kürt olmak ve Kürtlerin yaşadıkları, bir halk olarak kabul edilmemiş olmaları. Kürtlerin isyanları. Devrimci Demokratik Kültür Derneği (DDKD) öğrenci yurdu vardı bizim mahallede. DDKD'den gençler ve 1960 kuşağından bir öğretmen gelirdi mahalle pastanesine... Ben de meraklı olduğum için hep onlarla birlikte oturdum. İşte ilk onlardan öğrendim halkların kaderlerini tayin hakkını. Bu memleketin sadece Türklerden ibaret olmadığını. Bu benim için büyük şans, ama hâlâ anamın Kürt olduğunu bilmiyordum.

Yıllar geçti, ben kadınlarla birlikte çalışmanın ne kadar da önemli ve gerekli olduğunu fark ettiğim o gün bu gündür esas olarak kendimi feminist hareket içinden tarif ediyorum. Aynı zamanda bütün bu yıllar insana şöyle de bir şey öğretiyor: Kadınların tarihi anlatılmıyor, eksik anlatılıyor, yanlış anlatılıyor.

Ben yaklaşık on yıldır esas olarak kadınların fotoğraflarını, yapıp ettiklerini çekmeye başladım. Artık pek çok kadın yazarak, fotoğraf çekerek, film yaparak, araştırarak kadınların tarihini açığa çıkarıyor ve unutulmasına izin vermiyor.

Suat Derviş'in neredeyse unutturulduğu gibi, geçmişte olduğu gibi, kadınların tarihi gizlenemez, hiçbir güç bu tarihi gizlemeye yetmeyecek, çünkü artık tarihimizi kendimiz yazıyoruz ve o resmi tarihi, o erkek egemen tarihi bozuyoruz. Başka bir tarih yazıyoruz. Sizin yaptığınız da bu.

Fotoğraflarla

Nilgün YURDALAN

Çocukluk yıllarımda okul bahçesinde çekilen bir fotoğraf

Okuldayken... (Arkada sağdan ikinci)

Tiyatro oynadığı yıllardan

Geride kalan bir zamanda

Feminist eylemlerin birinde, elleriyle boyadığı femina işaretli yazmasıyla poz verirken...

Kadınlarla birlikte, her zaman...

Gülseren PUSATLIOĞLU

Eş yoldaştan özgür kadına

Kadınlarla geçen çocukluk yılları

1960 yılında Ankara'da doğdum. Ailem geniş bir aileydi. Beş çocuktuk. Babaannem de bizimle yaşırdı. Küçükken, çevremizde olan anneannem, babaannem gibi büyük kadınlar yetişmemizde etkili oldu. Annem okur-yazar olmayan bir kadındı. Buna rağmen şehir hayatına çabuk adapte olmuştu. Babam ilkokulu bitirmiş, işe amelelikle başlamış, müteahhit olmuş, inşaat yap sat tarzı çalışmayla hayatını kazanan biriydi. Ailemin durumu küçük burjuva koşullarda yaşamamızı sağlıyordu. Belli bir yaşa gelinceye kadar durumumuz bir dediğimiz iki olmaz denilen cinstendi. Babam okumamız için her türlü olanağı önümüze sermişti. Kendisi ilkokuldan sonra okula devam etmek istemiş, anlattığına göre beş kuruşunu kaybettiği için okula kayıt yaptıramamış ve ortaokula gidememiş. Dolayısıyla çocukların okuması için çaba göstermişti. Annem de biz genç kadın oluncaya kadar bir bardak dahi yıkatmamıştı. Bütün evin işini kendisi yapardı. Yemek, bulaşık, bizlere bakmak, sağlığımızla ilgilenmek dâhil her istediğimizi yapan bir kadındı. Kendisini şükranla anıyorum.

Çocukluk yıllarımızda çok geniş bir ailede yaşamanın avantajlarını gördüğümü söyleyebilirim. Üç kız kardeşlik, iki de erkek kardeşim vardı. Onlarla arkadaşlığı, paylaşmayı geniş aile üzerinden öğrendik.

Annem okur-yazar olmadığı için "Çağlalar çiçek açarken seni doğurdum" demişti bana. Ankara'da, çağlaların çiçek açtığı zamanda doğmuşum. Nisan ayına denk geliyor, fakat nüfus cüzdanımda 1 Ocak yazar do-

ğum tarihim. Babama “Ben doğunca neler hissettin?” diye sormuştum. Verdiği yanıt, “İşten eve gelmiştim, pencereden içeri baktığımda evde pek çok kadın vardı. Bir hareketlenme vardı, annen doğum yapmıştı, bebek sesini duymuştum ve küfretmişim yine mi kız diyerekten” olmuştu. Ben üçüncü kız çocuğuydum. İlk çocuk erkekti. Ağabeyim olan erkekten sonra ikinci bir erkek çocuk istemişler, üç kız olunca çok üzölmüş babam. “Kucağıma alıp kokladığım zaman seni sevmeye başladım, sizi hep koklayarak severdim” diye bahsederdi babam.

Babam bizi kucağına almaz, sanılmazdı. Ailenin küçük kız çocuğı olduğum için muzipliklerde bulunurdum. Yine de kucaklamazdı. Yıllar sonra sorduğumda, “Evin direğı olan babaannemin evde olması, adetler, gelenekler nedeniyle biz büyüklerin yanında sizleri kucağıımıza alamazdık, hepinizi çok severdim, hâlâ da seviyorum ama kucağıımıza alamazdık” demişti. Ailemizin bize gerçekten sevgi verdiğini hissettim, bu anlamda şanslıydık.

Çocukluğum sokakta geçti. O günün koşullarında sokakta çocukların oynaması hoş görölürdü. Sabah kahvaltısından hava kararıncaya kadar okul dışındaki zamanlarımızı arkadaşlarımızla birlikte oynayarak geçirirdik. Çok küçük yaşlarda futbol oynadığımızı hatırlıyorum. Hatta bir tane de fotoğrafım olacak. Çocukluğumuzda yakar top, ebecilik, saklambaç gibi oyunları kız ve erkek çocuklar beraber oynardık. Kız erkek ayrı oynadığımızı hatırlamıyorum. Erkek ve kız çocuklarının kaynaşması doğaldı. Oturduğumuz semt ağaçlıklıydı, çocukluğumuz ağaçlar üstünde geçti. Ağaçtan ağaca dolaşmak hoşumuza giderdi. Sürekli uyarı alırdık, özellikle annem, anneannem ve babaannem yapardı uyarıları. Büyük kadınların hayatımızdaki rolü kadınlığıımıza dair sürekli uyarı yapmak şeklinde olurdu; ağaca çıkmayın, bisiklete binmeyin, kahve, limon içmeyin. Bunlar özellikle anneannemin ve babaannemin bize öğütleriydi. Bunların ne anlamı geldiğini bilmezdik, sorardık “Neden bize böyle söylüyorsunuz” diye. “Kahve içmeyin kıcınız kararır” diye babaannem, anneannem sık sık tembihlerdi. Ben kahve içmeyi çok severdim. O dönemde kahve çok pahalı bir içecekti. Annem kahve düşkünüydü. Kara borsaya düştüğü yıllarda da sıraya girip kahve bulur, kendisine kahve yapardı. Ben özellikle geceleri ders çalışmayı çok severdim, ders çalışırken bir su bardağı kahve içmeyi her zaman tercih ederdim. Kıcım da kararırsa kararsındı.

İlkokul, ortaokul, lise ve üniversiteyi Ankara'da okudum. Ortaokul ve lise yıllarımda arkadaşlıklar çok güzeldi. Dürüstlüğü, paylaşmayı, dayanışmayı çok yoğun yaşadım. Kalabalık arkadaş grubu, en az dört beş kız arkadaş halinde dolaşırdık. Kız arkadaşların yanı sıra erkeklerle de arkadaşlık yapardık. Sohbetler eder, konuşur, dolaşır, birlikte eğlenir, gezerdik. Kızların kendilerini erkeklerden az sakındığını hatırlıyorum. Bu, Ankara gibi büyükşehirde yaşamamanın avantajlarından kaynaklanan bir durum olabilir.

Ailem Kayseri Develi'den göç etmiş. Annem on yedi yaşında, kendi tabiriyle gelin olarak Ankara'ya gelmiş. Bizi modern, kentli, okumuş insanlar olarak yetiştirmek istiyordu. Bu olanakları sunarken elimizi hiçbir işe değdirmiyor, evde yapılan işlerin hiçbirine bizi bulaştırmıyordu. Genç kadın olunca sadece iç çamaşırlarımızı yıkardık. Başka bir iş yaptığımızı hatırlamıyorum. Bir de regl günlerimizde bezlerimizi kendimiz yıkardık. Annem sabahın altısında kalkar, sekiz kişilik bir ailede herkesin yemek zevki farklıydı, gün boyu her birimizin istediği yemeği yapardı. Hemen her gün babaanneme mantı, haftada bir su böreği yapardı. Baklavamız hiç eksik olmazdı ve bütün yemekler etli pişerdi. Bu nedenle et yemeklerinden çocukluğumdan itibaren hiç hoşlanmamışım. Hamile kalıncaya kadar eti ağzıma almadım. Otoburum, mantıyı son yıllarda yemeğe başladım. Bu, evdeki yemek kültürüne bir tepki olabilir. Sofrada hepimizin zevkine göre yedi sekiz çeşit yemek olurdu ve annem her birimizin isteğini her gün yeniden yeniden yapmaktan bıkip usanmazdı. Bunları bizim için zevkle yapıyordu. Belki de bize verebileceği tek şeyin yemek olması nedeniyle. Annemin yemekleri çok ünlüydü. Ailede annem büyük olduğu için bayramlarda ziyarete gelenlere her zaman yemek ikram ederdi. Hastalanıp artık yemek pişiremez hale geldiğinde bu duruma çok üzüldüğünü hatırlarım. Hâlâ baklava yemem, biliyor musunuz? Kendi elinde açardı baklavayı. Babam arsa karşılığı apartman yapıp daire satıyordu. O dönemde çok iyiydi işi. Oturduğumuz apartmanın yansı bizimdi.

Ben kız kardeşlerin en küçüğüyüm, iki ablam vardı. Ortaokulu ve liseyi bir yaş büyüğüm olan ablamla beraber aynı sınıf ve sırada okuduk. En uzun ömürlü arkadaşlarımdan biri ablam Fatoş'tur. Onunla; siyaset dışı, beni hiçbir zaman unutmayan, sığındığım, hâlâ devam eden bir ilişkiyi yakalamışım. Büyük ablamla o kadar değil, hepimizin büyüğü olması

nedeniyle ilişkimiz daha resmidir. Çocukken ablama hayranlık duyardık. Çok çalışkan bir öğrenciydi. Bizden üç yaş büyüktü, onun gibi olmak, giyinmek istedik. İki kız kardeş ikizler gibiydik, aynı kıyafetleri giyinirdik. O zamanlar kıyafetler ısmarlama terziye diktirilirdi. Nedense annem Fatoş'la bana aynı tür kıyafetler alırdı, ablamınkiler hep farklı olurdu.

Çok çalışkan bir öğrenciydim, sınıf birincisiydim. İlkokul ve ortaokulda sınıf başkanı oldum, bıkmıştım sınıf başkanı olmaktan. O dönemde sınıf başkanları seçilmez, sınıf öğretmenleri atama yapardı. Genelde sınıfın en çalışkanı kimse sınıf başkanı seçilirdi. Ortaokul yıllarımda bana buzdolabı lakabını takmıştı arkadaşlarım. Dersin boş geçtiği zamanlar sınıfı sınıf başkanları idare eder, konuşanların adlarını yazmamızı isterlerdi, bir nevi ihbar. Ben genelde erkek ve kız öğrencileri ayrı ayrı yazar, nöbetçi öğretmen geldiğinde erkek öğrencilerin listesini verir, kızlarınkini saklardım. Erkek öğrenciler sürekli şikâyet ederlerdi kızların tarafını tutuyor diye. Bir gün maalesef kız kardeşim Fatoş çok daha fazla yaramazlık yaptığı için onunla beraber birkaç kız arkadaşın da ismini nöbetçi öğretmene verdim. Bu davranışım buzdolabı lakabını almama neden oldu.

70 sonrası toplumsal muhalefetin tekrar yükseldiği bir ortamda çevremizde devrimci öğretmenler varken, aynı zamanda siyasal İslam'ın cılız da olsa yükselmeye başladığı, faşist hareketin gelişkin olduğu bir dönemdi. Öğretmenlerimizin bizlerle ilgilenmesi siyasi düzlemde oldu. Ortaokulda bir öğretmenimiz beni İmam Hatip'e göndermesi için babama baskı yapmıştı. Çalışkan öğrencilere o dönemde de göz koyma ve ideolojik olarak yönlendirme söz konusuydu. Devrimci öğretmenlerimiz de bize devrimciliği aşılama çalışıyorlardı. Azılı faşist kardeşi olan matematik öğretmenimiz dersinde faşizm üzerine yazılan kitapları okutup derste beni bunları anlatmaya zorlamıştı. Bir iki kitap okuduktan sonra bunlardan zevk almadığımı, okuyamayacağımı söyleyip reddetmiştim. O dönemler kafama takmıştım, kimya mühendisi olup buluşlar yapmak istiyordum. Bunun nedeni ortaokul kitabında okuduğum Marie Curie'yi anlatan okuma parçasıydı. Bu bana hayatta ne yapacağıma dair fikir vermişti. Ben biliminsanı olmak, laboratuvara kapanıp Curie gibi buluş yapmak istiyordum. Bu beni kimya mühendisliğine doğru götüren başlangıç olmuştur.

Devrimci olmamda yetiştirilme tarzımın etkili olduğunu düşünüyorum. Babam dini eğitim almamızı ister, yazın okullar tatil olunca bizi camiye gönderirdi. Bütün sureleri ezberlemiştik, Kur'an okumayı öğrenmiştim.

Zoraki giderdik. Dini eğitim almış olmamıza rağmen babam bizi okumak konusunda sürekli teşvik edip, mesleğimizi elimize almamızı telkin ederdi. Babam namaz kılmazdı, cumadan cumaya giderdi, dinin ev içerisinde egemen olmadığını söyleyebilirim. Dini eğitim için bizi teşvik ederdi. Annem ara sıra namaz kılar, evin işlerinden fırsat bulamaz, çoğunlukla aksattırdı. Yemeği, çamaşırı, bulaşığı, bulaşık ve çamaşır makinesi yoktu o yıllarda, leğende elinde yıkayan bir insanın dini görevleri aksatmış olması anlaşılabilirlikti.

Bizi yetiştirirlerken evde sıkça yoksullar ve yoksulların durumundan konuşulurdu. Komşun aç yatarken sen tok olmamalısın mantığı aşılanmıştı. Arkadaşlarımızla ilişkilerimizde bizim sahip olduğumuz şeylere başkalarının sahip olamayacağı bize sürekli hatırlatılırdı, dikkatli olmamız istenirdi. Öğrenciyken beslenme saatlerinde evde her şey olmasına karşın okula götürdüklerimize dikkat edilirdi. Yiyebildiklerimizi başkalarının yiyemeyecek olabileceği göz önüne alınır, pahalı turfanda meyveleri okula götürmemize izin verilmezdi.

Koşullar gereği anneannem de yakınımıza taşınmış, aynı mahallede oturuyorduk. Sekiz kişilik ailemize annemin kardeşi olan dayım da katılmıştı. İlkokula başladığım yıl o da öğrenci olarak Ankara'ya gelmişti. Evin hem en büyük oğlu hem de dayımız pozisyonundaydı. Anneannemin gelmesiyle dayım bizim evden ayrıldı. Siyasi ağabeyleri, dayım anneannemle birlikte yaşarken tanıdım. Çok uzun boylu, bana göre iki metre boyunda olan ağabeyler gelirlerdi. Biz anneannemi ziyarete gittiğimizde o ağabeyler bizi severler, saçımızı okşarlardı. Kendilerini böyle tanımaya başladım. Sonraki süreçte, dayımın artık eve gelmediği durumlar söz konusu olduğunda, anneannemin okur-yazarlığı yoktu, biz ilkokul ikinci sınıftayız, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne dayımı aramaya beraber giderdik. Biz okur-yazar olduğumuz için onu bineceği, ineceği yerlere götürürdük birlikte. Siyasal'da o zaman pek çok erkeğin yanı sıra epeyce mini etekli kadının oturduğunu hatırlıyorum. Anneannem yaklaşık iki yıl boyunca yanında torunlarıyla sürekli oğlunu arayan bir kadındı.

Mamak kapılarında

74 yılında af çıkıp devrimcilerin salıverilmesine kadar dayımı ziyaret için Mamak Askeri Cezaevi'ne giderdik. Mamak Askeri Cezaevi uzak bir yerdeydi, iki üç araçla gidiliyordu. Annemin ziyarete giderken genç erkeklerin dalga

geçmesi üzerine yanlış otobüse binip görüşü kaçırdığına tanık olmuştum, buna çok üzülmüştü. Sonraki görüşler için bizlerden birini yanına alarak giderdi. Dayımızı çok sevdiğimiz için severek giderdik görüşe. Ziyaretlerimizden biri Deniz Gezmişlerin asılmasına denk gelen günlerdeydi. Yusuf Aslan, Hüseyin İnân ve Deniz Gezmiş'i çocuk yaşta görmüş oldum.

Mamak Cezaevindeki görüş pencere arkasından yapılırdı, ziyaretçilerin birbirini görme şansı olurdu. Yusuf Aslan ya da Hüseyin İnân, tam emin değilim hangisiydi, "Teyze bizi asacaklar" diye anneanneme dalga geçerek söylediğini hatırlıyorum. Cezaevi kapısında beklerken aileler birbirleriyle tanışır. Gezmiş'in ailesine herkes tedirgin bakardı. İdam edilecekleri düşünüldüğü için. Çocuk olmama rağmen hissederdim bunu.

Anneannem eskilerin Osmanlı kadını dedikleri türden biriydi, endamlı, iri yan bir kadındı ve çok kavgacıydı. Hakkını elde etmek için direnen biriydi. O dönemde Mamak Askeri Cezaevi'ne yiyecekler götürülürdü. Annem ve teyzemler taşıyabildikleri kadar yiyecekleri taşır, taksiler tutulur, cezaevine gidilirdi. Bir gün cezaevine yiyecek alma yasağı konulmuştu. Anneannem siz nasıl yiyecekleri almazsınız diye protesto edip, hepsini önündeki subayın üzerine boca etmişti. Bunlara sahip olamayacaksınız, siz de yemeyeceksiniz diyerek dağıttığı her şeyi yerden toplayıp çöpe atmıştı. Anneannemin bu türden birçok protestosu olmuştur oğlunu göstermedikleri zamanlarda. Yine çocuk yaşta DGM'lerde duruşmalara katılmıştık. Biz çocuklar, annem, teyzemler, genelde kadınlar toplaşır mahkemelere giderdik. Babam hiç görüşlere gitmemiştir. Dayımı oğlu gibi severdi, ama siyasi görüşleri uyuşmadığı için -babam koyu bir Adalet Partiliydi- Mamak'a ziyaretine gitmediği gibi mahkemesine de gitmemiştir. Bizleri de engellememiştir. Mahkemelerde bütün devrimcileri görme şansım olmuştu. Küçük yaşta Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne dayı aramaya gitmek, arkasından Mamak Cezaevi kapılarında askerlerin uyguladığı şiddeti görmek beni çok etkilemişti.

Dayım ve anneannem dolayısıyla gınnış olduğumuz siyasal ortamlar, cezaevi ziyaretlerinin etkisi ve ortaokuldaki devrimci öğretmenlerimizin okumamızı istedikleri kitaplar bana ezilenlerin mücadelesinin içinde yer almak gerektiği fikrini verdi, devrimcilikte karar kıldım. Devrimciliğe adım attığım yıl liseye gidiyordum. 74 yılında devrimciler Ecevit affıyla

çıkmuş tekrar etkin olmaya başlamışlardı. İlk yaptığımız eylem lise birinci sınıfta boykot olmuştu. Çok sevdiğimiz devrimci bir öğretmenimiz okuldan sürülmüştü. Bütün okulda derslere girmeyerek boykot etmiştik, iki gün sonra öğretmenimiz görevine iade edilmişti.

Mücadeleye katılma

Devrimci faaliyetim yakınımızda olan Halkevlerine gidip gelmekle başladı. Halkevlerine çeşitli siyasi gruplardan insanlar geliyordu, henüz siyasetler arası ayrımı hissettiğimiz dönem değildi. Devrimci olmak yeterliydi. Fakat yavaş yavaş bir ayrışma yaşandığını da hissetmeye başladık. Elimize geçen her gazeteyi okumaya başlamıştık. Halkın Kurtuluşu ismini duymaya başlamıştım. Sınıfımızın ileri gelen, fiziği düzgün devrimci erkek arkadaşımızın Halkın Kurtuluşu grubundan olması bütün kızları Halkın Kurtuluşu'na doğru yönlentmişti. Halkevi'nde öğrenci sorunları üzerinden tartışmalar yaparken bir yandan antifaşist mücadele içerisinde yer almaya başlamıştık. Lisemiz faşistlerin bölgesinde olduğu için devrimciler grup halinde okula gidip geliyorduk. O bölgenin dışına çıktığımızda devrimcilerin elindeki bölgeye geliyorduk, sonra yine faşistlerin olduğu bölge. Evimiz faşistlerin bölgesindeydi. Üç bölge arasında eve gidip gelirken resmen cambazlık yapardım.

Halkevinde antifaşist mücadele konusunda yapılan tartışmalarda Halkın Kurtuluşu'ndan bahsettiğim arkadaşın tavırlarının itici olduğunu gördüm. O sıralar Kurtuluşçu genç kadın arkadaşlar yeni yeni gelmeye başlamışlardı derneğe. Bizim lisedeki sorumlu Kurtuluşçu genç kadın arkadaşın, kız arkadaş diyorduk o dönemlerde, ben kız arkadaş demeye devam ediyim, yaklaşımları, samimiyeti beni cezbedi. O zamana kadar dayımın Kurtuluşçu olduğunu bilmiyordum. Kurtuluş yeni şekillenmişti, THKP-C'den tanıdığım ağabeyler olmasına rağmen siyasal anlamda yeni yeni Kurtuluş ortaya çıkmıştı. Kurtuluşçu olmam konusunda dayımın özel bir çabası olmamıştı. Benimle ilgilenmeye bile zamanı olmuyordu. Cezaevinden yeni çıkmıştı. Koşturmaca ve yoldaşlarıyla süren hayatı içerisinde görüşme fırsatımız olmamaya başlamıştı. Onun Kurtuluşçu olduğunu dahi bilmiyordum. Genç kadın arkadaşın davranışları, samimi tutumları, o tartışmalardaki pozisyonu itibariyle kendisine sempati duydum, Kurtuluşçu olmaya karar vermiş oldum.

Lise yıllarınızda faşist saldırılara karşı okula grup halinde girip çıkardık. Önlüklerimizin cepleri taşla dolu olurdu. Sabah okula giderken taşları cebimize doldururduk, grubumuzla buluşur giderdik. Daha sonra öğlenci arkadaşlarımıza taşlarımızı devrederdik. Sürekli arama olurdu, taşların yokalanmaması gerekirdi, biz onları çok iyi biçimde zulalardık. Sürekli faşistlerin saldırısıyla karşı karşıya kalırdık ve bizler de taş atardık. Lise yıllarımda epeyce taş atmışlığım oldu. Önlüklerimizin cepleri delinirdi. Annem "Ceplerinize ne oluyor, sürekli sökölüyor?" diye şikâyet ederdi. Taş attığımızı ya da cebimizde taş taşıdığımızı söylemezdik.

Liseli kadınlar olarak, evlenmemiş kadın öğretmenlerimiz vardı ağırlıkta ya da öyle bir dedikodu olurdu, bu öğretmenlerin kız öğrencilere yönelik baskıları oluyordu. Etek boylarımızın dizaltı olması istenirdi. Sürekli kontrol edilirdik. Saçlarımızı iki örgü ya da atkuyruğu yapardık, bağlamak zorundaydık uzunsu. Küpe takmak yasaktı. Son derece disiplinli olan okulda rahibe hayatı yaşıtılıyorsunuz diye isyan ettiğimiz zamanlar olurdu. Fakat bunları sadece kendi aramızda konuşurduk. Buna ilişkin bir isyan hareketi hiçbirimizin düşüncesinde yer almamıştır. O dönemi genç olmanın verdiği dinamizm ve enerjiyle disipline karşı isyanınız olarak görmek gerekir.

Lise yıllarımızda devrimci faaliyet yürütürken aynı zamanda arkadaşlıklarımız oldukça keyifli geçti. Hem taş atarken hem birlikte eğitim çalışması yaparken fırsat buldukça okuldan da kaçardık. Pikniğe gitmiş, gezmişsinizdir. Bunların bütünü yapmış olmak, aramızdaki ilişkilerin çıkar ilişkisine dayanmaması, sahici ve uzun ömürlü ilişkiler kurulmasını sağladı. Bugün bile ortaokuldaki arkadaşlarımızın bazılarıyla görüşebiliyorum.

Lisede kız öğrenciler aranızda cinselliği hiç konuşmazdık. Sanıyorum hepimiz sadece gizli gizli gazetelerdeki Güzin Abla köşelerini okurduk, birbirimize bundan bahsetmiyorduk. Sutyen takmaya orta ikide başladım. İlkokul son sınıftan itibaren göğüslerim çıkmaya başlamıştı ve bundan müthiş rahatsız oluyordum. Ortaokulda iyice belli olmuştu. Önlüğün üzerine göğsümü gizlemeye çalışan hırka, yelek gibi kıyafetler giydiğimi fark ettim. Bütün kızlar önlük üzerine başka bir şey giyme ihtiyacı hissetmişsinizdir. İlk sutyenimi de ortaokulda bize göre biraz daha haylaz olan kız arkadaşımız almıştı. Yedi sekiz kadına "Göğüsleriniz çıkıyor, sarkacak" diyerek yol gösterici oldu, hepimizi sutyenci dükkânına götürdü ve ölçerek hepimize birer sutyen aldı. Sutyen takmaya böyle başladım. Annem de sutyen kullanmıyor-

du. Nedense babam evde anneme sutyen takma yasağı koymuştu. Annemê kombinezon giymek de yasaktı. 60'lı 70'li yıllarda sutyen takmak, kombinezon giymek "orospu" kadınlara mahsus bir şey olarak görülüyordu. O nedenle annem yıllarca kombinezon giymekte tutuk davrandı. Terzide kendisine bir sutyen alnuştı, elbise dikilirken prova esnasında giyerdi ve prova-dan sonra sutyenini atardı. Bir yere gitmesi gerekirken, çok gerekli hallerde sutyen kullanırdı. İlk sutyenimi taktıktan sonra, evde de sutyenle gezer oldum. O yılların sutyenleri o kadar dikti ki, memeleriniz iki metre önünüzde dolaşır, ağzınıza gelecek gibi koca kocaydı. Hemen belli oldu tabii. Biz üç kardeş aynı anda sutyen takmaya başladık, aramızda birer yaş olduğu için gelişme aşamalarımız da paralel gitti. Babam sutyenimi gördü. "Meme kabı mı taktın?" dedi. Çok rahatsız oldum, utandım. "Bir daha görmeyeceğim, takmayacaksın bunu" dedi. Ben sürekli taktım, geriye dönüş olmadı.

Okulda oğlanlar hakkında fazla konuşmazdık. Oğlanlar ilkokuldan hatırlıyorum sürekli saçımızı çekerlerdi. Nedense saç çekme olayı uzun saçlı kızlara karşı sürekli uygulanırdı. Ortaokulda da aynı şeyle karşılaştım. Genç kız olmamıza rağmen ortaokulda da erkek arkadaşlarımız saçımızı çekerdi. Saçımın çekilmesinden çok mustarip olmuşum. Bugün baktığımda yaşadığımız tacizmiş. O günün koşullarında saç çekmenin taciz olduğunu bilmiyordum. Ortaokuldayken bir erkekten arkadaş olalım diye teklif almıştım. "Zaten aynı sınıftayız ve arkadaşız, nasıl bir arkadaşlık istiyorsun?" demiştim. Bunu kız arkadaşlarıma açınca onlar beni uyardı, "O seninle sevgili olmak, elini tutmak istiyor, öpmek isteyecek" dediler. Ben döndüm, böyle bir arkadaşlık istemiyorum diye söyledim. Sınıf başkanı olmam, sınıfta çalışkan olmam erkek arkadaşlar arasında gözde olmama neden olmuştu. Birçok arkadaş hayranlık duyuyordu bana, ama açılmıyorlardı. Orta ikinci sınıfta sınıfımıza gelen, yakışıklı, hayatımda belki de ilk defa ilgimi çeken erkek arkadaşım bana teklifte bulundu. Ciddi olduğunu, ortaokul bittiğinde evlenebileceğimizi söyledi. Birinci sınıfta kararımı vermiştim Madam Curie olacaktım. Kabul edemedim, ama gönlüm-den geçmişti. İki sene boyunca peşimde gezdi. Benimle aynı sırada otur-maya çalışırdı, sürekli gözlerini üzerime diker başka şeyle ilgilenmez, be-ni izlerdi. Genelde ders anlatan pozisyondaydım, ders anlatırken göz gö-ze gelir rahatsız ve tedirgin olurdum. Bugün bunun da cinsel taciz oldu-ğunu görüyorum.

Üniversite yılları

Ankara Devlet Mimarlık Mühendislik Akademisi (ADMMA diğer adıyla Yükseliş) kimya mühendisliğinde tercihim yaptım ve istediğim üniversitede okumaya başladım. Lisedeki kadın ve erkek arkadaşlarla yaşadığımız yakın arkadaşlık ortamından daha farklıydı üniversite, büyüdüğümü hissettim. Çetrefil günlerdi, tartışırken bunu göz ardı etmemek lazım, nesnel koşulları ve konjonktörü bilerek konuşmak lazım. Antifaşist mücadelenin, faşistlerin baskısının çok yaygın olduğu, devrimcilere saldırının arttığı, işçi sınıfının, sendikal mücadelenin güçlendiği, kitleselleşmenin arttığı, devrimcilerin her yerde kurtarılmış bölgelerinin olduğu zamanlardı. Aynı zamanda faşistlerin de örgütlendiği, gerilimin arttığı yıllardı, yaşımızın da büyümüş olmasıyla artık her an ölümü hissettiğimiz, sıranın herhangi birimize geleceğini, bir yoldaşımızın öldürülebileceğini bildiğimiz yıllardı. Sürekli her yere bomba atılırdı. Bizim üniversiteye, okulda toplandığımız öğrenci kahvemize bomba atılmış, yaralanan arkadaşlarımız olmuştu.

Liseden sonra devrimci olduğumu ailem öğrenmiş oldu. Lise yıllarında çalışmalarımı hissettirmeden gizlice sürdürmeye çalıştım fakat artık gizlenemez hale gelmişti. İlk gözaltımı yaşadığımda babam beni karakolda ziyarete gelip, orada ilk küfrünü etti. O an canım çok acıdı. Karşı devrimcilere ve oligarşiye karşı mücadele ederken, oligarşinin polisiyle ortaklık yaparak küfür sallaması beni bayağı yaralamıştı. Babam yıllarca beni mücadeleden vazgeçirmeye çalıştı. Babama karşı sınıfsal mücadele verdim. Annem daha çok idare eden vaziyetteydi ya da açıklarımız varsa onları kapatır, babama bizimle ilgili olabildiğince az bilgi vermeye çalışırdı. Babam hayatımı denetlemeye başlamıştı, üniversiteye gidiş geliş saatimden tutun, kimlerle görüştüğüme, eve gelen telefonlara kadar hayatımı sınırlamaya başlamıştı. Devrimcilik yapmayıp sadece okumamı istedi. Baktım olmuyor, vazgeçmeyeceğimi söyledim.

Devrimciliğe adım attığımda yaşadığım ilk çelişki oruç tutma meselesidir. Ailem, küçük yaşlarda dini eğitim alıp, oruç tutmam dışında bir şey istememişti. Biz de ufakken oruç tutardık. Devrimci olunca, ortaokuldan sonra orucu bıraktım. Daha önce dersimiz var, engel oluyor gibi bahaneler uyduruyordum, sonra politik tutum olarak oruç tutmamaya başladım. Babamın işkenceleri sürdü, ramazan boyunca oruç tutmasak da "Bizimle

kahvaltı edeceksin” diyerek taciz etti. Bir iki yıl böyle sürdü. Fakat mücadelesini bırakmadı. Her gün üniversiteye gelmeye başladı. Beni vazgeçiremediği koşulda okuldan almaya çalıştı. Önce okula gitmemi engellemek için telkin etmeye, küfretmeye, bağırıp çağırmaya başladı. Bunlar yeterli olmayınca eve kapattı. Eve kapatınca devrimcilik yapamayacağım gibi bir çözüm bulmuştu. Bunu da kabul etmedim. Çok sinirli biriydi, kendisiyle tartışınca, o zamanlar demir küllükler vardı, onu attı, kulağıma denk geldi, kan aktı. Bunu problem ettim, “Bana şiddet kullandın, dövdün” diyerek ertesi sabah erkenden evi terk ettim. Babam beni odaya kapatıyordu, anahtarı da bir yere koyuyorlardı, anahtarın yerini buldum ve çıkıp gittim. Bir hafta eve gelmedim. Okula da gitmedim beni bulamasın diye, arkadaşlarımdan evine taşındım. Bu meseleyi anlatınca yoldaşlarım sahip çıktılar bana. Babamla gergin bir konuşma yaptılar. Konuşmayı yapanlar kadın yoldaşlarımdı. Şöyle bir parantez açayım, kimya fakültesinde öğrencilerin yüzde doksanı kadındır. Çünkü kimya mühendisliğini kadınlar tercih eder. Erkekler daha çok inşaat, mimarlık, makine gibi bölümlerde yer alıyorlardı. Bizim sınıfta altmışa yakın kadın öğrenci vardı, on civarında da erkek. Dolayısıyla okuldaki sorumlular ağırlıklı kadınlardan oluşmuştu. Bizim komitemiz de kadınlardan oluşuyordu. Kadın arkadaşlarım babama, sen yoldaşımızı nasıl döversin diye zılgıt çekince babam benden özür diledi. Eve dönmemi, okula devam etmemi, bana kaşınmayacağını söyledi, karşılıklı görüşmeyle ikna etti, beraber eve döndük. Ama bu mücadele aramızda sürekli sürdü. Babam “Kadın arkadaşların bana haddimi bildirmeseydi” diye çok ağrına gittiğini yıllarca söyleyerek serzenişte bulunmuştur. Ben, yoldaşlarım bana sahip çıktılar diyerek kendimi daha iyi, daha güvende hissettim. Yoldaşlarımdan bu tavrı, babamla olan mücadelede beni ona karşı güçlü kıldı.

Eğitim çalışmalarımız düzenli ve disiplin içerisinde giderdi. Lisede iken, ilk eğitim çalışmalarını aslında o dönem yeni yeni tanıdığımız üniversiteli ablalarımız sayesinde almıştık. Sosyal emperyalizm teorisi tartışmalarının rövanşta olduğu yıllardı 76-77 yılları. Temel meselelerden biri de revizyonizm tartışmasıydı. O dönem birbirlerini düşman gören iki kamp vardı sosyalist hareket içerisinde. Çin Komünist Partisi’nin (ÇKP) başını çektiği Maocu kamp ve Sovyetler Birliği (SBKP) komünist partisinin başını çek-

tiği kamp. Biri diğerine Maocu bozkurtlar derken, diğeri de sosyal emperyalizmin uşağı sosyal faşistler diyordu. Her iki kamptan olmayıp, her iki kampın özünde bürokratik sosyalizme tekabül eden revizyonizm olduğunu söyleyen bizim gibi gruplar, her iki kamp taraftarlarınca goşist (orta yolcu) olarak nitelendiriliyordu. Kurtuluş grubu olarak, Sovyetler Birliği'ni revizyonist olarak görüyorduk, ama sosyalizmin kurulmuş olduğunu ve geriye dönüşün söz konusu olmadığını düşünüyorduk. Maocu kamptakiler Sovyetler Birliği'nin sosyal emperyalist olduğunu söylüyorlardı. Ben bunları ilk eğitim çalışmamda dinleyerek öğrendim, ama henüz emperyalizmin ve sosyal emperyalizmin ne demek olduğunu da bilmiyordum.

Okumaya başladım. *Felsefenin Başlangıç İlkeleri* okuduğumuz ve tartıştığımız ilk kitaptır. Materyalizmi, diyalektiği, toplumlar tarihini öğrendik, Lenin'in *Emperyalizm* adlı kitabını okuduk, sonra *Devlet ve İhtilal*, *Komünist Manifesto* ve *Ailenin Özel Mülkiyetin Devletin Kökeni* gibi Marksist klasikleri okuduk. Bizim için çok yararlı oldu. Kitapları okuyarak geliyor, aramızdan biri hazırlanıp sunum yapıyordu ve sorularla tartışmaya başlıyorduk. Aynı zamanda başka siyasetlerin dergilerini de takip etmeye başladık. Büyük ağabeylerimiz bunları mutlaka takip etmemizi önerirdi. Üniversitede öğrenci kahvesi denilen yerde her gün ortalama 500-600 kişi olurdu. Bütün siyasetlerin olduğu ortamda polemikler, tartışmalarımız olurdu. Ortaya bir konu atılırdı, herkes masa etrafında hararetle tartışmaya başlardı. Bu tartışmalar çok geliştirici olurdu. Çok okurduk ve tartışmalarımızı mutlaka Lenin'den, Marks'tan, Engels'den alıntılar yaparak, (gülüyor) görüşlerimizin ne kadar sağlam olduğunu ispatlamaya çalışırdık. Alıntı yaparak tartışma tarzı bugün terk edilmiş olsa bile, bu alıntılarının arka planını da anlamaya çalışırdık. Sadece ezberlemek değil, bazılarımız ezberci olmuştur belki, ama daha çok arka planındaki gerekçeleri de kavramış olduğumuzu düşünüyorum. İdeolojik donanımımı o tartışmalar üzerinden edindiğimi düşünmekteyim. Her gün bir yoldaşımızın öldürülme riskiyle karşı karşıya kaldığı, mahallelerde çatışmaların sürdüğü, gece nöbetlerinin yapıldığı, faşist saldırılarla sürekli yoğunlaştığımız, her gün bir yoldaşımızın düştüğü bilgilerini alırken, politikayı hem okuyarak hem tartışarak hem de militanlık yaparak sürdürdük.

Kurtuluş grubunun gençliği içerisinde yer aldım 12 Eylül 80'e kadar. Hep organlaşma üzerinden yürüttük faaliyetlerimizi. Okulum nedeniyle

komitelerde kadınlar ağırlıklı olarak yer alıyordu. Hemen hemen her işi yapar vaziyetteydik. Her işi yapardık. En çok gazete satışlarımız yaygındı. O dönemlerde haftalık *Kurtuluş Gazetesi* 40 bin satıyordu. Bu bugün bakıldığı zaman oldukça önemli bir sayıya tekabül ediyor. Gazeteleri canla başla satardık ve sattığımız kesimlerdeki insanlarla dönüp yazıları tartışma olanakları dahi bulabilirdik. Kimi mahallelerde, bir hafta sonra gittiğimizde dahi gazetede yazıların okunup okunmadığını test edebilme olanağımız vardı. Gazete satmak, afiş basmak, afiş asmak, yazılamaya çıkmak, çatışmalarda yer almak. Daha çok gece yazılamalarına çıkıyorduk. Antifaşist çatışmalarda gerekli aletlerin taşınması konusunda yardımcı olurduk. Ama bu aletlerin nasıl kullanıldığını bilmezdik. Bunun farkına varınca isyan ederdik. "Biz taşıyoruz, ama kullanıcı biz değiliz, bize eğitim verin" diye. Sonunda pes edip, eğitim vereceğiz dediklerini de hatırlıyorum. Faşist bölgelerde bulunan okulların çıkışlarına kadınlı erkekli kalabalık giderdik dayanışma için Ankara'nın Beşevler bölgesi böyleydi, sanıyorum hâlâ öyledir. Diğer okullarla dayanışmaya giderken zula görevimizi hemen hemen bütün kadınlar yerine getirirdik.

Şöyle şeyler de olurdu, erkek yoldaşlarımız bizim özellikle sigara içmemize çok bozulurlardı. Birlikte her eylemi paylaştığımız, yiyip içtiğimiz kadın ve erkek yoldaşlarla bu yaşantımızı sürdürürken taşradan gelen erkek yoldaşlarımız, o dönemlerde-ben de sigara içiyordum- özellikle kadınların sigara içmesinden çok rahatsız olduklarını söyler ve bizi sürekli uyarırlardı. Biz de onlara bilinçsizce "Siz nasıl sigara içiyorsanız, biz de içiyoruz" diye karşı çıkıp tartışırdık. Bir diğer mesele kıyafetlerdi. Kıyafetlere genellikle siyasetler arasında kadın ya da erkek diye cinsiyet ayrımı olmaksızın bakılırdı. 75-80 arası yıllardan bahsedersem en başta heybe taşıyan kızlardık. Tipik özelliğimiz hepimizin heybesinin olmasıydı. Çantalar henüz moda değildi herhalde, hatırlamıyorum, hep heybe taşırdık. Pantolon olarak yaz kış kadife giyerdik. Yaz sıcağında düşünsenize kadife pantolon ve üstümüzde de mintan dediğimiz gömlekler olurdu. Babamın pek çok gömleğini araklayıp, mintan olarak giyerdim. Çünkü onun mintanlarını beğenirdim. Bunun bir nedeni de aslında nötr, cinsiyetsiz olma çabamdı, çünkü özellikle babamın gömleklerini giyerdim. Göğüslerimin, kalçalarımın, vücut hatlarımin görünmesini istemezdim. Bütün kadınlar böyle davranırdık. Hepimiz pantolon üstü gömlekli kadınlardık.

Etek çok nadir giyerdik, ama ben etek giymekten de hoşlanırdım. Üç kız kardeş olduğumuz için bizim gardırop bu konuda şanslıydı. Diğer kız kardeşlerim giyime de düşkün oldukları için ben harçlığımı kitaba yatırırdım. Fatoş kıyafete para verirdi. Onun kıyafetlerini giyinmeyi de ayrıca severdim. Zaten evde bu konuda tartışmalarımız olurdu. Onun istediğini yaptığımda bütün kıyafetlerini giymeme izin verirdi. İstemediği bir durum olduğu zaman kıyafetlerini bana sunmazdı. Ara sıra etek, elbise giyerdim. Pazen elbiseler çok modaydı, hâlâ da çok severim pazen elbiseleri. Kendimiz dikerdik, ben de dikiş dikmeyi öğrenmişim. Ablam dikerdi ya da terzide değişik değişik diktirirdik. Hayatımız okuldaki kahvede geçerdi, orada Devrimci Yol'dan erkekler ve kadınlar çok laf atarlardı bana. Ekose bir etek giymişim, üstüne çok iyi hatırlıyorum kareli, aynı kumaştan atkım vardı. Eteği de atkısı da takım diye laf attılar. Kot pantolon giymeyi çok seviyordum. Amerikan Pasajı vardı, onun dışında başka bir yerde satılmazdı. Kibris'tan gelirdi kotlar, ithal Amerikan kotları. Pantolon ve mont hayatta çok sevdiğim kıyafetlerdir, onları giydiğimde "Burjuva gelmiş, burjuva nereye gidiyor" diye laf atıldığını da hatırlıyorum. Kendi arkadaşlarımdan değil. O dönemde tatile gitmek de burjuva bir alışkanlık olarak görülürdü. Babam bizi tatile götürürdü. Yazın Ankara'da belli zamanlarda yemeğe götürürdü, Gençlik Parkı'nda lokantaya gitmek küçük burjuva kökenli olanların yapabileceği bir şeydi. Lunaparka götürürdü. Lisede çok sorun olmuyordu da üniversitede tatile giderken hiç kimseye söylemeden gitmek durumunda kalmışım. İçimden gitmemek geliyor, devrimci yoldaşlarıma karşı sorumluluğumun bir gereği olarak. Fakat o dönemde ailemden kopamadığım için ekonomik bağımlılığım söz konusu, tatile gitmek zorunda kalmışım. Tatilde denize çok az girmeye çalıştım, hastayım diye bahaneler uydurdum, yanmamam gerekiyordu. Deniz kıyısı işkence gibi gelmişti. Kumsalda kollarını kapatan, üzerine gömlek giyen, denize girmemeye çalışan biriydim. O zamanki anlayışlarımız böyleydi, antifaşist mücadele nedeniyle her gün bir yoldaşını kaybetme durumuyla karşı karşıya kalmanın sorumluluğunun çok büyük olduğunu görmek gerekir.

Siyasal faaliyet nedeniyle sokaklardaydık, sokağın sorunlarını, devrimci mücadelenin, ezilenlerin mücadelesinin sorunlarını konuşurduk. Nerede grev var, kaç kişi gideriz, fabrikadaki işçilere gazete satmışsak gazetenin

içerliğini nasıl tartışırız, mahallede ilişkiye geçtiğimiz insanlarla nasıl toplantı, ev ziyareti yaparız, sorunları varsa sorunlarına nasıl yardımcı olabiliriz, avukat, doktor gerekiyorsa nasıl ilgileniriz, suyu olmayan mahallelerde susuzluk sorununa ilişkin neler yapabiliriz? Hiçbir tartışmamızda kişisel konuştuğumuzu hatırlamıyorum. Birbirimizin kişisel sorunlarına ilişkin, kişilikleri zedeleyecek tartışmalara tanık olmadım.

Erkek yoldaşlarla yaşanan sorunlar

Okulda bir kadın arkadaşımızın adıyla tanınır, onun kızlar komitesi olarak bilinirdik. Beline kadar uzun saçları olan bir arkadaşımızdı, çok da güzeldi. 80'den sonra ilk terk eden o oldu ne yazık ki. O dönemlerde kadınların birçok yerlerde görev almasına karşın erkek yoldaşlarımızın bize "Siz bizim yaptığımız her işi yapamazsınız" demelerine de tanık oluyorduk. Bu bizi rahatsız ediyordu. Çünkü militanlık, yiğitlik erkeklikle ilişkiliydi, biz de onları model almaya çalışıyorduk. Antifaşist mücadelede önde olan, iyi kavga eden, iyi taş atan, ağzı iyi laf yapan kimse militan oydu, militanlığın ölçüleri bunlardı çünkü. Militanlık buysa haklarını yememek lazım, o dönemde hemen bütün erkek yoldaşlar çok militandı ve mücadelenin önündeydi. Bu ağabeyler arasında ablalarımız yoktu maalesef. Şöyle bir şanssızlığımız vardı, 68'den gelen erkekler, 78'li yıllarda da devrimci ağabeyler olarak önümüzde yol gösterenler oldular, buna karşın ablalarımız yoktu. Her şeyi el yordamıyla keşfetmeye çalıştık. Bugünkü bilinçle bakmamız mümkün değildi. Bu yüzden erkekler rahatça bizimle dalga geçip bizim kadar şunu yapamazsınız, bunu yapamazsınız diyorlardı.

Aileyle çelişkileri sadece ben değil bütün devrimci kadınlar yaşıyordu. Ailenin izni ölçüsünde devrimcilik yapma şansımız oluyordu. Şöyle bakıyorduk; ailemizle yaşadığımız çelişkiler ekonomik özgürlüğümüze kavuştuğumuz zaman bitmiş olacak. Özgürleşeceğim, sadece ekonomik olarak onlara bağımlı olduğum için özgür değilim, hayatıma bu kadar karışıyolar sanıyordum. Bütün kadın arkadaşlar hemen hemen aynı risk altındaydık ve bu konuya bakışımız ortaktı. Birlikte evlere çıkarız, yaşarız diye kadın arkadaşlarla yaptığımız sohbetler oluyordu. Okulu bir an önce bitirip aileden kurtulalım diye bakıyorduk. Bazı arkadaşlarımız kurtuluşu evlilikte bulmuştu. Nitekim öğrenciyken evlenen kadın arkadaşlarımız

vardı. Aileme rağmen gece yazılmalara çıkıyordum. Kızlar komitesi olarak beraber yazılama yapardık. Yazılama çıktığımız boya kutuları 20 kiloluktu. Taşıyamayacağımız kadar ağır boya kutularını taşırdık erkeklerin yaptığı her işi biz de yaparız diye. Gücümüzü aşan işler yapmaya soyunurduk. Kendimizi erkeklere kanıtlamak için değil, onlara yetişmek için kendimizle yarışımız vardı. Militanlık onların militanlığı olduğu için onlar gibi olmak istiyorduk. Fakat bir türlü yetişmek mümkün olamıyordu. Biz ne kadar militanlaşsak, faaliyet içerisinde ne kadar yoğunlaşsak onlar hep daha fazla yoğunlaşmış oluyorlardı. Antifaşist mücadelenin önünde kadınların olaması ailesiyle yaşadığı çelişkiler ve mevcut kadınlık durumu, cinsiyet rolü nedeniyle mümkün değildi. 12 Eylül'de idam edilenler arasında kadınlar yoktur. Tek hatırladığım 76 yılında bizim hareketten Aynur Sertdudak faşistler tarafından Ankara'da Ziraat Fakültesi önünde vuruldu. Onun dışında kadınların siyasi hareketlerde en önde olduğunu ya da kadın şeflere çok rastladığımızı söylemek mümkün değil. Behice Boran, Sevim Belli çıkmıştır isim olarak, hafızalarımıza başka kadın ismi gelmemektedir.

İlkay Demir'in ismini çok sonra öğrendim. Mahir Çayan'ın eşi Gülten Çayan bilinen bir isimdir fakat yurtdışında olduğu için önümüzde model isim değildi. Bizim harekette de tanıdığımız, önder kadın olmamıştır. Sadece 68'lilerden gelen birkaç kadın arkadaş olmuştur, onları da sonra duymuşuzdur. Bir Kurtuluşçu kadın arkadaş vardı 68-70'lerde, teorik birikimi çok iyi olan bir arkadaş. Kurtuluş grubu onu Fransa'ya, enternasyonal bir göreve göndermişti ve Kurtuluş grubu içerisinde çok değer verilen, teoriyi çok iyi bilen, ön açıcı bir kadın olduğu hep söylenirdi. Kendisiyle hiç tanışmadık.

Kadınlar daha çok şef eşleri pozisyonundaydılar. Biz onları tanırdık. Sonraki yıllarda kadınlar evlenerek, sevgili pozisyonundan eş pozisyonuna geçtiklerinde tipik ev kadını rolünü oynamaya başladılar. Kurtuluş'un önde gelen kadrolarının eşi olan kadınlar, erkekleri korumak, güvenliklerini sağlamak, çocuklara bakmak, evin geçimini sağlamak, ihtiyaçlarını sağlamak, bir evde yapılması gereken her ne varsa onları sağlamakla yükümlü bir pozisyona çekilmişlerdir. Bu pozisyonları kadınlar ızalarıyla mı kabul ettiler diye düşünülebilir. Genelde erkekler kadınlardan her yönden gelişkin olduğundan, devrimci mücadelenin ihtiyaçları açısından kadınlar da bu

durumu devrimci bir görev olarak kabullenmek durumunda kalmışlardı.

Üniversitedeyken birkaç kez gözaltına alındım. İlk sahip çıkan ailemiz oluyordu. Babam gözaltılarında bana kötü davranıyordu. Gözaltında polisler de bize sürekli orospu derdi. Yani devrimci kadın olmak o dönemde iffetsiz, orospu diye adlandırılırdı. Bizler o zamanlar kadınları namuslu-namussuz diye ayıran cinsiyetçiliğin farkında değildik. Ama proletarya sosyalistleri olarak ezilenlerin yanında olduğumuzdan, onları en çok aşağılanan, ezilen insan olarak görüyorduk; orospu ya da iffetsiz nitelemesi bizi rahatsız etmiyordu.

Kadınların politikaya bulaşmış olması kolay kabullenilen bir şey değildi. Avukatlarımız vardı şimdi olduğu gibi. Karakola, emniyete ya da hapishaneye düştüğümüzde kendimizi yalnız hissetmezdik. Yoldaşlarınız ilgileniyordur hissi, mücadelede güven veren bir durumdu.

Ve cezaevi

79 yılında yaygın grevler olduğunu hatırlıyorum. Sendikaları grev kararı aldığı zaman işçi sınıfı hayatı durdururdu. Sınıf mücadelesinin yükseldiği yıllardı, ama aynı zamanda baskının da arttığı, askeri diktatörlüğün geleceği, ordunun yönetime el koyacağı söylentilerinin ortalıkta dolaşmaya başladığı yıllardı. Askeri diktatörlükten önce sıkıyönetimler ilan edildi. Önce bölgesel sıkıyönetimler belirli şehirlerde ilan edilmişti. Ankara da sıkıyönetim ilan edilen yerlerden biriydi. 1980 yılı, 1 Mayıs gibi işçi sınıfının birlik ve mücadele günü kutlamalarına sıkıyönetim koşulları altında hazırlanıyorduk. Bu koşullarda 1 Mayıs'a belli kadro düzeyinde çıkmak, işçi sınıfının mücadele gününü her koşulda kutlamak için gösteri yapma kararı aldık. Orada gözaltına alındık. Üç buçuk ayı aşkın süre cezaevinde kaldık. Gözaltına alınırken polisin askerin hırpalamasıyla karşılaştık. İki haftaya yakın Mamak Askeri Cezaevi'nde kaldıktan sonra Beşevler'de o günlerde "kızlar hapishanesi" olarak bildiğimiz hapishaneye nakledildik. Hapishanede yirmi dört kadın Kurtuluşçu olduğu için birbirini tanıyan kadınlardık ve hapishane koşullarında eğitim çalışmamızı sürdürdük. Cezaevi yönetiminin baskısına karşı birkaç kez açlık grevi yaptık kadınlar olarak. Diğer hareketlerden kadınlar da vardı koğuştta, cezaevi yaşamında herkesin komünü ayırıydı. Başka hareketten bir arkadaşımız aramı-

za geldi. İşkenceler nedeniyle durumu çok kötüydü. Yürüyemez haldeydi. İki gardiyanın kolunda getirmişlerdi. On güne yakın hiç konuşmadı ve sürekli ağladı. Hemen ilgilendik, bizim komünde kaldı. İyileştirmeye çalıştık, resmen kendisini açlığa mahkûm etmişti. Hiç konuşmazdı. Sürekli gözlerinden yaşlar gelirdi, ağlardı. On gün sonra yavaş yavaş kendine gelmeye başladı. Hiçbir şey anlatamadı. Yavaş yavaş cezaevi yaşamına adapte olmaya başladı. Bizimle birlikte oturur konuşur, kendisinden hiç söz etmezdi. Durup dururken sürekli ağlama krizleri geçiriyordu. Sonunda kendisine tecavüz edildiğini söyledi. Öyle bir boşaldı ki, ağlama krizinden kendisini kaybediyor sandık, çok zorlandı bunu anlatırken, hepimiz de çok kötü olduk, arkadaşımızın böyle bir şey yaşamış olabileceğini düşünemedik, daha çok işkence yapıldığını düşündük. O günden sonra aramızdaki ilişkiler daha güçlendi ve kendisi daha bir hayata bağlandı. Çok güzel sesi vardı. O güne kadar hiç şarkı söylemezdi, paylaştıktan sonra şarkı da söylemeye başladı. Çok güzel Kürtçe ağıtlar söylerdi. Cezaevinde her Kürtçe ağıt söylediğinde biz de onunla birlikte ağlardık resmen. Şarkıyı aslında ağlarcasına öyle bir söylerdi ki, cezaevindeki bütün kadınların gözlerinden yaşlar gelirdi.

O yıllar, mahkemelere gidiş gelişlerde yaşanan tacizlerin, gözaltında tecavüzlerin anlatıldığı yıllar değildi. Bunu kadınlar paylaşamazdı, anlatamazlardı. Ayrıca gözaltılarında kaba dayak vardı. Benim gözaltına alındığım zamanlarda itiş kakış, saçımızı çekmek, copla dövmek ya da ağır küfür ve hakaretler tarzı şeylere tanık olmuştum.

Cezaevindeyken günlük tatalım dedik. Günlüğü ben tutmuştum. Ne yaşıyorsak, komiklikleri ya da cezaeviyle yaşadığımız problemleri kayıt altına alıyorduk. Çıkınca kitap haline getirebiliriz diye aklımızdan geçmişti. Cezaevinden çıkarken bir şekilde günlüğümüzü de çıkartmayı başardım. 12 Eylül ne yazık ki biriktirdiğimiz hiçbir şeyi bırakmadı. Elimizde ne kadar resim varsa hepsi gitti. Kameramız yoktu, fotoğraf makinesi çok az insanda olurdu. Eylemlerde fotoğraf çekmezdik, yoldaşların aynı karede bulunmamasına dikkat eder, birlikte fotoğraf çektirmemeyi yeğledik. Var olan fotoğraflarımızı 12 Eylül'den sonra yok etmek zorunda kaldık. Kişisel tarihim için biriktirdiklerimin bir kısmı böyle yok olup gitti. Şimdi kadınların geçmişe dair hafızaları olmadığından bahsediyoruz. Oysa biriktirmiş olduklarımızı bu sistem, bu devlet korumamıza izin vermedi.

Annem çok sevdiğim bir kadındı, nur içinde yatsın. Ben dayanışmanın, özverinin ve karşılıksız sevginin kendisini annemde gördüm. Hasta olduğu için çok erken yaşlarda kaybettik. Annemi kaybetmeden dört beş ay önce görmüştüm. Babam onu çok severdi, çok sayardı. Evde babaannemin egemenliği geçerli olduğu için birinci kadın babaannem olmuştu. Evde babaannemin isteklerine göre yaşamak zorunda bırakılan bir kadın olmuştu annem. Annemin buna rağmen kendi annesinden daha çok babaannemi sevdiğine tanık oldum. Kendisine bu kadar zulüm yapan bir kadın olmasına rağmen babaannemden kötü bahsettiğine tanık olmadım. Kaçak yaşadığım için annemin vefatını hissetmeme rağmen gitme olanağım olamadı. Bir hafta boyunca, ne zaman ölebileceğini tahmin etmeme karşın ne yazık ki kendisini ziyarete gidemedim, cenazesine katılamadım. Annemden bana kalan, evlenince size bunları vereceğim diye ara sıra kendi yatak odasında bize açıp gösterdiği çeyiz sandıklarımızdı. Üç kız kardeşe kanaviçeler, danteller, örtüler hazırlamıştı. Birçoğu kendi göz nuru idi. Bir sandık çeyizi bana vermişti ve ben onu annemle çok özdeşleştirmiştim. Bunu üç yaşındayken yaptım, bunu yedi yaşındayken yaptım, bunu on yaşındayken yaptım diye bize hepsinin öyküsünü anlatırdı. Bize vermiş olduğu çeyizleri “Öldüğümde size kalacak tek hatıradır, bunları çok iyi saklayın” diye vasiyet etmişti. Ben çok iyi saklayamadım, evimiz basıldı, bütün ev eşyalarımıza polis el koydu, evi terk etmek zorunda kaldık. Yıllar sonra eşyalarımızı alabildiğimiz zaman annemin çeyiz sandığı yok olmuştu içindekilerle beraber.

12 Eylül beynimizden isimleri sildi. Say deseniz birçok arkadaşın ismini sayamam. Aramızda bacı ve yoldaş ilişkisi vardı. Erkekler bütün kadın yoldaşlarına bacı derlerdi. Biz de erkek yoldaşlarımıza yoldaş derdik. Bazı siyasetler hoca derlerdi. Hoca, kadın ve erkek için kullanılırdı. Her siyaset cinsiyeti nötrleştirmek için bir dil bulmuştu. Biz bacı olduğumuz için isimlerimiz yoktu. Bacı aşağı, bacı yukarıya, bacı şu işi yap, bacı bu işi yap. Bacı olduğumuz için hoşlandığımız erkekleri kendimize itiraf etmemiz mümkün değildi, erkekler de bize bacı gözüyle baktıkları, böyle benimsetildiği, ideolojik olarak böyle empoze edildiği için bize kadın olarak bakıp, hoşlanıp hoşlanmadıklarını söyleyemezlerdi. Bunun sancuları yıllar geçtikçe hissedilmeye başlandı. İnsanların aşk ilişkileri, duygusal

yoğunlaşmaları doğal olarak ortaya çıkıyordu. Bunu itiraf eden arkadaşlar ne yazık ki sevdiklerine değil, “çöpçatanlara” itiraf etmeye başladılar. Böyle bir yöntem çıktı. Çöpçatanlar insanların birbirlerine ilgisi olduğunu bildirirdi ve onların aracılığıyla ilişkiler başlardı. Ben, bazı erkek yoldaşlarımın bana yönelik duygularını hissederdim. Yıllarca bana açılmayan arkadaşlarım oldu.

Yolunda gitmeyen şeyler var

Kurtuluş grubu daha küçük burjuva kökenden gelen ve şehirli insanların yaygın olduğu bir gruptu. Bu nedenle bizim ilişkilerimize çok karışılmazdı, kadın ve erkek ilişkileri rahat yaşanırdı, fakat yine de bir denetim söz konusuydu. Eğer kadınlar “ağabeyleri, şefleriyle” yani kendilerinden ileri erkeklerle beraberlerse bu gayet normal karşılanırdı. Zaten genellikle kadınlar erkeklerden geri olmak durumundalardı. Tercih edilen, kadınların şeflere hayranlık duymasıydı. Bu çok doğal bir şey çünkü militanlığı nedeniyle rol modelin o, son tahlilde önündeki insanı her yönüyle beğenirsin. Ters bir durumda, kadınların ileri, erkeklerin daha geri olduğu durumlarda kadının devrimciliği bırakabileceği kaygısıyla küçük tavsiyelerde bulunulurdu. Tamamen engellenmezdi ama kadın devrimciliği bırakabilir kaygısı oluşurdu. Cinsiyetçilik işte. Erkek ileri olunca problem yok, kadının ileri olunca, kadının politikayı, devrimciliği bırakabileceği kaygısı var. Bende şöyle olmuştu: İlk eşimle aynı siyasettendik. Bana açılıp sevgililik teklif ettiği zaman ben de kendisini beğendiğim için arkadaşlığını kabul ettim. O sırada bir komitede görevliydim, sorumluluğum vardı. Kendisinin de başka görevi vardı. Bizim her ikimizle de konuşuldu. O, bana göre daha ileride bir konumdaydı. Benimle de konuşularak ikimizin birbirimize uygun olduğu kararı verildi. Bu karar bir nevi tavsiye idi. Dönemin şeflerinden bir ağabey hem ilişkimizi kutlayan hem de devrimci hayatımıza devam etmemizi tavsiye eden nitelikte bir konuşma yaptı. Onun dışında karışılmadı. Namusçu, ahlakçı bakışı dolayısıyla sevgili oluşumuzun ertesi günü gittik, altın suyuna batırılmış ucunda sanı halkalar olan söz yüzükleri aldık. Sözlendik ama bu bize özgü bir şey değildi. Sevgili olan herkes gidip kendisine söz yüzüğü alırdı. Böylece yoldaşlar arasında biz birbirimize bağlıyız diye göstermiş olurduk. Söz yüzüğü tak-

mak hepimizin benimsediği ve hoşumuza giden bir şeydi. Benim de çok hoşuma giderdi söz yüzüğü. "Sahipli bir kadının"dan öte, hoş bir şey olarak algılandık. Ailemizden gizli sözlenmiştik. Henüz o aşamada ailemize açılacak durumda değildik. Öğrenciydim, okulu bitirmem gerekiyordu. Aileye söylemiş olsak bile gene benim ailemle çatışmam olacak, önce okulunu bitirmelisin diyeceklerdi. Her akşam eve gittiğimde yüzüğümü çıkarıp çantama, cebime koyardım, sabah okula giderken tekrar takardım. Üniversitede sözlenmiş, evde bu işlerle hiç ilgilenmeyen bir kadın olarak tanınırlardı. Daha sonra beni ailemden istemeye geldiklerinde babam şaşır-mıştı. Kızımın aşk, sevgililik ilişkileri yoktu, nereden çıktı bu diye. Çok da sevinmişti bir yanıyla çünkü kim gelse beni ona verecekti. Birkaç kez em-niyete düşmüş, karakola düşmüş, cezaevinde yatmış birini kimse istemez-di. Bana hep "Seni alacak kimse olmaz, evde kalırsın" derdi. Cezaevi, ka-rakola düşme süreçleri içerisinde babamın aklına ilk olarak namusumu yi-tirdiğim gelmişti. Bu yüzden seni alacak kimse çıkmaz derdi. Ben de "Be-ni alacak benim gibi bir devrimci çıkar" demiştim. Onun için hiç itirazı ol-madı, sorgulamadı beni istemeye geldiklerinde. Beni istemeye derken, ev-lenmeye karar verdik, aileden gelinip istenecek, istenmez diye bir şey ola-cağını bilmiyordum, böyle bir bilinç düzeyim yoktu.

80'li yıllara gelinceye kadar kadın sorununun farkında değildim. Kadın-lar olarak faaliyet yürütürken cinsiyetçilik diye bir şeyin varlığından ha-berdar değildik. Erkeklerle eşit değiliz diye hissetmemize rağmen yaşa-dıklarımızın adını koymamız çok mümkün değildi. 78'de Ankara Devrim-ci Kadınlar Derneği diye dernek faaliyetimiz başlamıştı, ama oradaki uy-gulama antifaşist mücadeleye kadın kazandırmak, eşit işe eşit ücret, ço-cukların bakım işleri, işçi kadının süt izni gibi konulardan ibaretti. Biz derneğe gitmezdik. Derneğin üyesi kadın arkadaşlar vardı. Ama biz der-neğin doğal üyesi olarak görülürdük. Sadece kongrede oy kullanmaya gittiğimi hatırlıyorum. Devrimci Kadınlar Derneği'nin arada sırada çıkan yayın organı vardı, onu bize ulaştırırlardı, biz de okul birimimizde dağı-tırdık. Yazılarını okurduk, ilgimiz bu düzlemdeydi. Kadın faaliyeti yürüt-memiz gerekir, kadın sorunu vardır düzlemindeydik, ama aramızda tartış-malar yapmaya ihtiyaç duymazdık. *Kurtuluş Gazetes'i*nde "kadınların kur-tuluşu" diye bir bölüm yer alırdı. Yazıların içeriği kadınların kurtuluşunun

işçi sınıfının kurtuluşuna bağlı olduğu zeminindeydi. Bu perspektif etkili olduğu için yazılarda Kurtuluşçu kadınları antifaşist mücadeleye katmak, onları devrim mücadelesinin bir neferi haline getirmeye yönelik yazılarla sınırlıydı. Gazete baştan sona sınıfla ilgili haberler verirken aslında hep erkek işçilerden bahsediyordu. Bugün bir tarama yapsak kadınlara dair sözün sadece kadınların kurtuluşu makaleleriyle sınırlı olduğunu görebiliriz. Aynı zamanda Kurtuluş grubu içerisinde eş pozisyonundaki kadınların devrimcileştirilmesi görevinin kadınlar tarafından ele alındığı türden yazılar da yazılmıştı. İşçi sınıfına çok çocuk doğurmasını öneren yazılar çıkıyordu. İKD'nin burjuva feminizmine kayan görüşleri savunduğunu yazan yazıların da yer aldığını hatırlıyorum. Bizlerin bilinç seviyesini yükseltip, cinsiyetçi olmayan perspektife kavuşmamıza bu koşulların engel olduğunu düşünmekteyim.

Erkek yoldaşlar korunurken kadınlar sömürülüyor

12 Eylül'ün gelmesine yakın cezaevinden çıkmıştım. Okula devam ettim, son sınıfı okudum. O sırada aranma durumum çıktı. Üç yıla yakın ceza almıştım. Eşim de açık alanda yaşamıyordu. 12 Eylül gelince, grubumuz almış olduğu ricat ya da geri çekilme kararının uygulandığı dönemlerdi. Böyle bir ortamda, evlenme işine soyunmuş olduk. Çünkü grubumuz bize evlenmemizi telkin etmişti. Bir an önce evlenmemiz gerekiyordu, ricat kararının gereği olarak evlere ihtiyaç vardı, korunmanın ya da güvenlik almanın bir yolu aile olmaktan, aile gibi yaşamaktan geçiyordu. Makul bulduk öneriyi. Birbirimizi sevip âşık olduğumuz için bir an önce birlikte olmak istiyorduk. Nişan, düğün derken hızla evlendik. Nikâh yaptık fakat ailem benim nerede oturacağımı bilmiyordu. Nikâhlandığımız gün hangi şehre gideceğimizi bilmiyorduk. İrademizi grubumuza teslim ettiğimiz için grubumuzdan arkadaşlar bizi önce İzmir'e çağırdılar. Oraya yerleşeceğimizi sandık. Bir oda dolusu çeyiz hazırlamıştı ailem, fakat nereye gideceğimizi bilmediğimiz için ailemize balayına çıkacağız yalanını söyledik. Hiç olmazsa o döneme kadar hangi şehirde oturacağımız netleşsin diye koşullarımızı sağlamak açısından. Yirmi gün kadar İzmir'de kaldık. Daha sonra arkadaşlar İstanbul'a gelmemizi söylediler. Gittik, yerleştik. Yoldaşlarımızla bir buluşma gerçekleştirdik. Buluşmaya eşimle bir-

likte gittik. Eşini niye getirdin bu görüşmeye pozisyonuna düşmüş oldu eşim. O zamana kadar hareket içerisinde belli bir sorumluluğu olan biriydim. Buluşmada yoldaşlık ilişkisi yerine beni bir erkeğin karısı pozisyonunda tanımladılar. Bundan çok rahatsız oldum. Halbuki siyasal bir görüşme yapıyoruz yoldaşlarımızla. Kendimi oldukça kötü hissetmiştim. Evlenmekle hata mı yaptım diye düşündüm.

Ailemizle iki ara bir dere görüşmeler, tedirgin edici buluşmalarla çeyizi mi aldık ve İstanbul'a yerleşeceğimizi söyledik. Hiçbir adres vermedik. Birkaç sene ailemi aramadım, gidiş o gidiş. Babam ve annem yıllarca beni merak etmişler. Bu arada ben hamile kaldım. Kaçağım, hamileyim. Uzunca bir süre böyle yaşamak zorunda kaldık. 83 yılında sekiz aylık hamileyken grubumuza yönelik bir operasyonla gözaltına alındık. Eşim iki aya yakın cezaevinde kaldı. Çocuğumu tek başıma doğurdum. Eşim, ben doğum yaptıktan sonra bırakıldı, süren mahkemesi nedeniyle tekrar tutuklama kararı çıktı ve biz kısa bir süre başka bir şehirde yaşadık. Tekrar İstanbul'a döndük.

İstanbul'da çamur deryasının içinde bir ev bulmuştuk. Ben ve eşim bulduğumuz herhangi bir işte çalışıyorduk. Evlendiğimiz günden itibaren yanımızda başka yoldaşlarımız oldu. Aynı evde yoldaşlarımızla beraber yaşayacağız fikrine sahiptim ve pek çok evsiz yoldaşımız uzun süre yanımıza yerleşti. Evlenip birden bire yoldaşın eşi pozisyonuna düşünce fikrim sorulmaz oldu. Eve kimin geleceği, kimin kalacağı gibi kararlar benim dışımda alınıyor, evde toplantılar düzenleniyor ama o gün bile bu bilgiler bana verilmemiş oluyordu. Bunu doğal karşılıyordum. Çünkü 12 Eylül'de evlerin basıldığı, operasyonların olduğu, kimi yoldaşlarımızın sürekli gözaltına alındığı, cezaevine düştüğü bir ortamda böyle bir soruyu sormak lüks kaçırıyordu. Rahatsızlığı hissetsem de sorun haline getirmemeye çalışıyordum.

Kaçaklık yıllarında hamilelik ve çocuk

Şimdi dikkatimi çekiyor o dönemlerde doğum furyası vardı. Ben 23 yaşında doğum yaptım. Bugün bakıldığında küçük bir yaş, bundan 28 yıl önce küçük bir yaş sayılmazdı, normal karşılanırdı. Doğurmak üzerine hiç düşünmemiştim. İlkokula başlamadan önce çocuğum olsa bile evlenmeyeceğim derdim. Ailemde herkes benimle dalga geçerken böyle konuşma der-

lerdi bir yandan. Çocuğum olsa bile evlenmeyeceğim demek aslında o gün gayrimeşru çocuk yapacağım anlamına gelirmiş. Hamile kalınca önce bu koşullarda çocuğa bakamayız, kaçak yaşıyoruz, gözaltına alınabiliriz, her an başımıza her şey gelebilir, hapishaneye düşebiliriz kaygılarıyla çocuk yapmayı düşünmedik. Kürtaj yasal değildi. Babanın adayının imzası gerekiyordu. Biz o yıllarda kaçak yaşayan insanlardık ve sağlıklı kürtaj yapan doktorları tanımıyorduk. Sonra bir doktor bulduk. Eşimin bana aldır ya da aldırma anlamında baskısı olmadı. Kürtaj için gittiğimiz doktorun muayenehanesi beni çok ürküttü. Doktora değil kasaba geldim gibi hissettim. Saniyorum bir de vicdanlı davrandı doktor çünkü ilk kez hamileydim. Doktor ilk hamilelikte çocuk alındığı zaman kısır olma olasılığının olabileceğinden bahsetti. Bunun üzerine vazgeçtim, bir daha düşünmem gerekir dedim. Böyle bir ihtimali hiç hesaplamamıştım. Çocuk yapmama olasılığının hayatımda düşündüğüm bir şey olmaması ve o kürtaj ortamını görmek beni çok iğreti etti.

83 yılında oğlumun doğumuyla birlikte yeni bir hayat başlamış oldu. Çocukla yaşamının zorlukları ortadaydı. Çocuğun mali anlamda bakılması, beslenilmesi açısından zorluklarımız vardı. Aynı zamanda bir çocukla birlikte kaçaklık koşulları da çok zordu. Doğum sırasında eşim cezaevindeydi ama birlikte yaşarken çocuk bakımını, ev işlerini beraber yapardık. Bizimle birlikte yaşayan yoldaşlarımız da iş yaparlardı. Şef ağabeyler pozisyonunda olan yoldaşlarımızla beraber evi paylaştığımız zamanlar oldu. Onlar daha çok bulaşık yıkar vaziyetlerdi. Çünkü onların daha fazla okumaya, teori yapmaya ihtiyaçları vardı. Biz de benzer düşündüğümüz için okumaya daha çok zamanları olsun diye işlerine yardımcı olurduk. Aynı evde yaşayan insanların bütün işleri paylaşması fikrine henüz sahip değildim.

12 Eylül nedeniyle ileri kadroları kapsayan, küçük şehirlerden, sanayinin olduğu kalabalık şehirlere gelip gizlenmeyi amaçlayan ve aynı zamanda siyasal faaliyetini sürdürmeyi hedefleyen geri çekilme dediğimiz ricat kararı hareketimiz içerisinde yanlış anlaşılıp uygulandı. Sadece kadınlar değil, ileri kadro olmayan pek çok genç ya da yeni yoldaş da bu durumdan olumsuz etkilendi. Kadınların hayatları, daha ileri yoldaşlar olan erkeklere göre belirlendi. Erkeğin yaşadığı kent neresiyse kadınlar o kentte yaşamak zorunda kaldı. Kadınların var olan görevleri erkeğe tabi

duruma getirilmiş, kadınlar görevsiz kılınmış ve uzunca süre güvenilmez olarak görülmüşlerdir. 12 Eylül sonrası koşullarda kadınlar kamufle aracı olarak kullanılmıştır. İyi aileyiz görüntüsü, eşi, çocuğu, karısı, pozisyon-
da kalmışlardır. Örgüt içi işlerde kadınlar alışveriş işlerinde kullanılmışlar-
dır. Kullanılma deyimi belki biraz kaba kaçtı ama aslında kadınlar bunla-
rı gönüllü olarak yapmışlardır. Örneğin ben o zamanlarda basılan *Kurtu-
luş Dergisi*'nin dağıtımı işlerinde resmi olmasa da fiili olarak görev aldım.
Diğer kadınlarla beraber, çocuklarımız da yanımızda değişik iller dahil ol-
mak üzere randevulaşarak gazeteleri adreslerine ulaştırıyorduk. Evdeki
koca ve yoldaşların işlerini yapmama karşın bu işlerin benim tarafımdan
yapıldığı algılanmıyordu. Üst sorumlu kimse onun yaptığı işler olarak al-
gılanıyordu. Buna itiraz etmeye başladığımda bana söylenen "Başka ka-
dınlar bunu problem etmiyor ki, sadece sen sorun yaratıyorsun" ya da
"Sen ne iş yapabilirsin ki" diyorlardı. Ben de bunu sadece kendim yaşı-
yorum sanıyordum.

Eş yoldaştan kurtulup, feminizmle karşılaşma

12 Eylül koşullarında kadınların birbirleriyle görüşmesi mümkün olamı-
yordu. Görebildiklerimiz kocamız olan yoldaşlar ya da evimizi paylaştığı-
mız yoldaşlardı. Dördüncü, beşinci şahıslara ulaşmamız çok zordu. Şikâ-
yetlerimiz varsa kocamız yoldaşlara söylüyorduk. Kocamız yoldaşlar ne
kadar taşırsa şikâyetlerimizi o oranda gruba taşımış oluyordu. Hiyerarşik
açıdan bakıldığında kocamız yoldaşların üstündekilere sorunun taşınıp ta-
şınmadığı da soru işaretidir. Bu konuda ben kocam yoldaşın sorularını
taşıdığına dair hiçbir kuşku taşımadım. Çünkü onun da bu konuda teşvi-
ki olmuştur, sorunlarını onunla da konuştuğum için. Öğrendiğimize gö-
re pek çok kadın hareket içerisinde bu durumdan mustaripmiş. Sorunlar
tek tek dile getirildiğinde bu sorunu sen yaşıyorsun, senin sorunun var
gibi cümlelerin onlara da söylenmiş olduğunu duydum. Daha sonraları
kadınların şikâyetlerinin artmış olması, sanıyorum 83 yılında grup konfe-
ransında kadın sorunu üzerinden gündem yapılıp konuşulmasını sağlamış
oldu. Şikâyetlerimiz olan şeylere ilişkin o günün koşulları açısından ileri
kararlar alındı. Burılar "kadınlara aşağılayıcı şakalar yapılmasının örgüt
suçu sayılması, kadınlarla bir saatlik politik eğitim çalışması yapılması,

kocaları istihdam edilmiş kadınların kocalarının organında çalışması, kocaların bir üst organa rapor edilmesi" türünden kararlardır. "Evde kadınlara ev işlerinde yardım etme" kararı da kadınları mutfak işlerinden kurtarma amaçlıdır, ancak bu paylaşma değil genelde "yardım" düzeyinde kaldı. O dönemde kadınların hiçbirinin bu tartışmalara katılabilecek hukukları yoktu. O dönemde bu kararlar kadınlar adına alınsa da, kadınlar tarafından olumlu bulundu. Ancak uygulanamadı.

Bu kararlar şikâyetlerin ne kadar yaygın olduğunu göstermekteydi. Çünkü gittikçe ev içi yaşama hapsedilmiş olmak, kamuflaj nedeniyle aile görüntüsü veriyor olmak, bizleri elimizde toz beziyle akşama kadar ev işleri yapmaya, yemek, bulaşık çocuklarımızla ilgilenmeye, komşularımızla ilişkileri düzenlemeye sıkıştırıp, eve hapsediyordu.

Kadınlığın gizemi çözülüyor

Biz bunları yaşarken Türkiye'de feminist kitapların çevirileri yayınlanmaya başladı. Olan biteni sürekli takip ettiğimiz için bu konuyu içimizde tartışmaya başladık. Feminist çevirileri okumaya başladım. Kadın Çevresi Yayınları, Simon de Beauvoir'ın kitapları, Betty Friedan'ın *Kadınlığın Gizemi* isimli kitaplar çarpıcı kitaplardı. Ortada erkek yoldaşlarla eşit gitmeyen bir hayat var. Ben bunları neden yaşıyorum diye sorguluyordum. Evde işleri en çok ben yapıyorum. Yaptığım işler yoldaşlar tarafından görülüyor ve bir değersizleştirme durumu söz konusu oluyor. *Kadınlığın Gizemi* adlı kitapta Amerika'nın bir banliyö kentinde orta sınıf bir kadının yaşamının benim yaşadıklarımla kesiştiğini gördüm. Orası Amerika, burası Türkiye, ne alaka diyerek günlerce uyuyamadım ve resmen bir delilik haline girdiğimi düşündüm. Fark ettim ki apayrı ülkelerde yaşıyor olsak da, üstelik aramızda sınıfsal farklılıklarımız olmasına rağmen durumumuz aynıydı. Burada bir şey olmalı. Kadınlık durumu buydu. Böyle kanaat getirmeye başladım ve feminizm üzerine, kadın sorunları üzerine çıkan bütün kitapları okumaya, tartışmaya, düşünmeye, kendi kendime yazmaya başladım. İlk zamanlar sosyalist bir kadındım, devrimci bir kadındım. Feminizm vardı bu ülkede, feministlerden etkilenmişim, kitaplarını okuyordum fakat uzunca bir süre kendime feminist diyemedim. Çünkü feminizmi teorik düzlemde klasik sosyalizm, Marksizm literatüründe bir yere koymam ve

tarif etmem gerekiyordu. Uzun zamanlar kendime duygusal feminist dedim ve bunu tarifleyemedim. Sosyalizm benim için her türlü ezme ezilme ilişkisine karşı olmakta yeterliydi. Dolayısıyla kadın sorununun sınıf sorununa bağlı olarak çözüleceği empoze görüşünden kopmak yıllarımı aldı. Sadece benim değil, bulunduğum grup içerisindeki tartışmalarda da hepimizin yıllarını aldı. Bu aslında örgütümüzde var olan erkek egemenliğinin bize yansıtılmasıydı. Feminizmin burjuva ideolojisi olarak gösterilmesi, yıllarca yaptığımız her şeye feminist denerek dışlanmamız, kadınların birbiriyle ilişkilendirilmesinin önünü kesen yaşamlar nedeniyle uzun süre kendime feminist diyemedim. Artık hem feminist hem sosyalist olduğumu özgürce söyleyebilecek hale yıllar sonra ulaşmış oldum. Feminist olmak kendi tarihim açısından oldukça geç gerçekleşti. Ta otuzlu yaşlarımda kendime feminist dedim. Bu konudaki en büyük eksikliği aramızda feminist kadınların olmamasına bağlayabilirim. O yıllarda kadınlık durumuyla alakalı bir meselenin olduğuna dikkatimizi çekebilecek bağımsız bir kadın kurtuluş hareketinin olmamasına bağlayabilirim. 75'de İKD vardı, ama Kurtuluşçu kadınlar olarak sosyalist hareketteki saflaşmalara baktığımız için kadın meselesiyle alakalı olarak Ankara Devrimci Kadınlar Demeği'nin faaliyetlerini de bu saflaşma zemininde okuduk. İKD Türkiye'de çok yaygındı. İKD'li kadınlar diye sokağa çıktıklarında hissedilirlerdi. Fakat kadınlar için neler talep etmişlerdi? Geriye dönsek feminist hareketin Dayağa Karşı kampanyasını, Mor İğne kampanyalarını hatırlıyoruz. Direkt kadınlara değen bir şey olamadı sanki. Nitekim İKD'li kadınların bir kısmı 12 Eylül sonrasında yurtdışına gitti feminist oldu, bir kısmı burada kaldı yine feminist oldu. 70'lerde esen ikinci dalga feminizm rüzgânı nedeniyle kadınlar için daha özgürlükçü bir ortam söz konusuymuş. Evliliğin resmileşmesi gerekmiyormuş. Bizim 78 kuşağının bu konuda daha ahlakçı olduğunu söyleyebilirim. Resmi evliliğe özen gösteriyorduk. Oysa 60'lı yılların gençleri birlikte daha rahat yaşadıklarını söylerler. Bizden daha özgürlükçülermiş. Silahlı mücadele içindeler, yann ölecekmiş gibi yaşadıkları için kadın erkek ilişkilerinin daha sınırsız, daha özgürce yaşandıklarından bahsederler. 78 kuşağının evliliklerinin, aşk ve kadın erkek ilişkilerinin ahlakçı yanı ağır basıyor, namus çerçevesinde bakılıyor. Bende de böyle oldu, sevgili olunca ertesi gün söz yüzükleri aldık.

Kadınların 60'lı ve 70'li yıllarda cinsiyetçiliğe karşı politikası olmadığı için buna karşı duracak herhangi bir durum söz konusu değildi. Antifaşist mücadelede kadınlar olarak yer aldık ama kadın hareketi olarak yer almadık, sorgulamadık. Daha önceki anlatımda militanlaşmayı erkeklik üzerinden, yiğitlik üzerinden kurguladığımızı söylemiştim, onlara özenerek erkekler gibi olmak istediğimizi söylemiştim. Erkekler gibi olmayı istemek onların üzerimizde kurduğu bir iktidarı görmezden gelmekti. Bunu göremezdik o koşullarda. Bizim üzerimizden, bizim emeğimizden faydalandıklarını da göremezdik. Feminizm hakkında bilgimiz yoktu. Ben kadınlara dair kitap okumamıştım 80'e kadar. 80'den sonraki hızlandırmanın mevcut koşullarla alakalı olduğunu düşünüyorum. Sokakta geçen bir hayatın içerisinde bunu çok çarpıcı gördüğümü bir örnekle anlatabilirim. Geçen sene Tekel direnişinde bir aya yakın çadırlarda ikamet ettim. Orada da sokakta geçiyordu hayat. Kadınlar ve erkekler olarak tek el direnişini gerçekleştiren tek el işçileri vardı, fakat o mücadele içerisinde tek el işçisi kadınlar olarak yaşadığı özgün cinsiyetçiliği dile getirdiklerine tanık olmadık. Konuşmaya çalışınca feministlik yapmayın diye ağzımızı kapatmaya çalıştılar, bizzat kendim tanık oldum. Tekel çadırlarını kadınlar süpürüyordu, temizliği daha çok kadınlar yapıyordu bazı çadırlarda. Bunlara tanık olup, bu konulara dikkat çekmek açısından sorduğumuzda da bizlere feministlik yapmayın, biz kadın erkek bu işleri paylaşıyoruz, beraber direniyoruz yanıtını vermişlerdi. Anlatmaya çalıştığım böyle bir şey. 70-80 arasında da bizler sokakta antifaşist mücadelenin birer neferiyken kadın erkek aramızda iktidar ilişkisi, egemenlik ilişkisi, cinsiyetçilik olduğunu mümkün değil göremezdik.

Ben de görememişim. 12 Eylül askeri diktatörlüğü bizleri eve kapattı, kendi özelimde evde yaşamaya başladığımda bu durum gözümüze çarpar olmuştu. Yemeğin pişirilmesi, temizliğin yapılması, siyasi anlamda bağlı olduğunuz hareketin size değil eşinize değer vermesi, size güvenmemesi gözümüzün açılmasına, bu işte bir problem var demeye başlamamıza neden oldu. Sorunun adını koymayı feminizmle öğrendik.

Yıllarca devrimci faaliyetin bir parçası olmaya çalıştım. 35 yıldır bu hayatın içerisindeyim. Ezilenlerin, sömürülenlerin mücadelesinin bir parçası olmayı görev bildim. Kaybettiğimiz yoldaşlarımıza karşı kendimi sorumlu

görüyorum. Necdet Adalı bizim hayatımızda önemli bir yer işgal etmiştir. Necdet Adalı bu ülkede 12 Eylül sonrası 8 Ekim'de idam edilen ilk devrimcidir. Cezaevinde olduğum aylar içerisinde her an idam edileceğinin bilgisini aldığımız arkadaşımızdı. Mamak Cezaevinde kaldığımız zaman kendisinden haber alırdık ve sürekli bize mektup ulaştırırdı, selamlarını iletirdi, ama kendisiyle görüşme şansımız olmanuştu. 12 Eylül'den sonra ilk idam edilen yoldaşımızı gıyabında tanımak bile beni derinden etkilemiştir. Devrimcilerin bu hayatı boşuna yaşamadıklarını düşündüğüm için bu mücadelenin bir parçasıyım. Devrim yapmaya soyunmuş genç kadınlar ve genç erkeklerdik. Yola çıkmıştık. Hâlâ aynı yoldayız. Ömrümüz ne kadar yeterse, devrimcilikten emekli olunmadığının bilinciyle, bu uğurda, elim ayağım tuttuğu, enerjim yettiği sürece sosyalizm mücadelesinin parçası olmaya devam edeceğim. Bu amaçla şu an yaşamımı Sosyalist Parti'de sürdürüyorum. Sosyalizm mücadelesinin yanında kadınların kurtuluşunun ayrı, bağımsız bir kadın mücadelesiyle olacağının bilincindeyim. Cinsiyetçiliğe karşı mücadelenin sosyalist örgütlerde de verilmesi gerektiğini düşünüyorum ama tek başına bunun yetmeyeceğini, bağımsız feminist bir örgütlenmenin bir neferi olmak gerektiğini düşünüyorum.

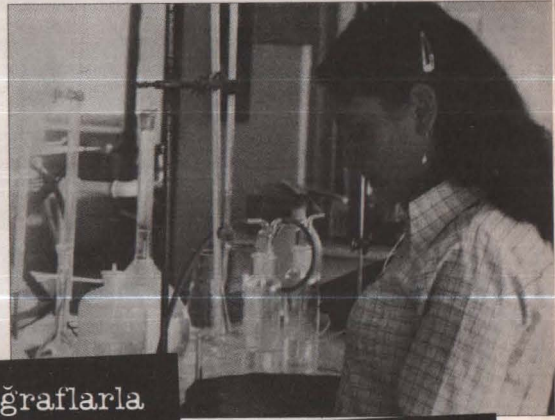
Kendimize kendi gözümüzden bakmak

Yazmak istiyorum. Geçmişte bulduğum bütün partiler ve örgütler içerisinde yazma yeteneğimi de geliştirmeye çalışsam da bunda çok başarılı olduğumu söyleyemeyeceğim. İlk yazımı heyecanla yazı kurulundan arkadaşaya götürdüm, cinsiyetçilik meselesi üzerineydi. Kapitalizmle erkek egemenliğinin eklemlenmiş olduğuna dair bir not vardı yazımın içerisinde. Erkek yoldaşımız bizim teorisyenlerdendi. Yazımdaki erkek egemenliğinin kapitalizmle eklemlenmiş olması meselesine karşı çıktığını söyledi. O yıllardaki politik bilincim, teorik düzeyim gelişkin değildi, ona karşı sözümü yeterince savunamadım. Yazımı çok kötü bulduğunu, beğenmediğini söyleyip, böyle yazı yazılır mı diye üstüne hırpaladı. Buna rağmen yazımın basılmasını istedim. Teorik olarak eklemlenme meselesine ilişkin ne kadar savunamasam da yazımın basılması konusunda ısrar ettiğimi söyledim. Yazım basıldı. Yazımın basılmasını becermiştim fakat yıllarca yazı yazmaktan ürktüm. Yazmak için her oturduğumda karşımda

yeterli, yetenekli, çok bilen teorisyen arkadaşlar olacak, yazılarımı eleştirecekler korkusuyla yıllarca yazmadım. Şimdilerde fırsat buldukça politik yazılar yazıyorum. Keşke yıllar önce o arkadaş beni yazmaya teşvik etseydi, belki bugün kalemim oldukça iyi olabilirdi.

Kurtuluşçu kadınların hayatına ilişkin uzun uzun çalıştım, yazmak istediğim deneyimler olmasına, bu deneyimleri bir kitaba dönüştürme isteği-me rağmen hâlâ bu işe el atamadım. Kararlıyım, yazacağım. Kadınlar kendi tarihlerini yazarsa ancak gerçekler gün yüzüne çıkabilir ve biz kendimize erkeklerin değil, kendimizin gözünden bakabiliriz. Bunu çok önemsiyorum.

Fotoğraflarla

Gülseren PUSATLIOĞLU

sosyalist demir

Çocukluk yıllarında kardeşleriyle (Sağda)

Ortaokul arkadaşlarıyla. (Soldan ikinci)

kadınlar piknik yaparken

Üniversite yılları, kadın ağırlıklı kimya bölümü öğrencileri. (Duranlardan ortadaki)

Oğluyla beraber bir gezide

1990'lı yıllarda Birleşik Sosyalist Parti (BSP) üyesiyken.

GÜLFER AKKAYA

Sanki Eşittik

70'li yıllarda

devrimci mücadelenin

feminist devrimi

İnsiyetçi aklın en büyük marifeti,
İnsiyetçiliğini gizleyebilmesindedir.
İçeride koşulların gücüne sığınabilmesinde.

Kadınlar yoktu "masum" cümlesine uzun yıllar biz kadınlar bu nedenle
ıkna olmuş, kanmıştık. Oysa bu ideolojik yalan, erkeklerle kadınlar arasında verilen
kurtuluş mücadelesinde egemen tarafı temsil eden erkeklerin,
egemenlikleri altında ezip sömürdükleri kadınları mücadele alanında,
onları daha alana inmeden ideolojik olarak teslim almaktan başka bir şey değildi.

Tarihsel açıdan var olamamak, ancak yaşamamış olmakla mümkün.
Aynı kaderi yaşayan toplumsal bir grubun mutlaka geriye bıraktıkları olacaktır.
Kadınlar da yaşadılar. Üstelik toplumsal bir grup olarak yaşadılar.
Mademki kadınlar var ve yaşadılar, bir de tarihleri olmalıydı. Oysa görünürde yoktu.
İvet, ama görüneni kim, nasıl görüp, gösteriyordu?
Neyin görüneceğine ya da görünmeyeceğine kimler karar veriyordu?
Kadınların tarihini kimin, hangi iktidarı, ne için gizliyordu?

İnsan akıllı bir kere yola koyuldu mu, onu durdurmak mümkün olmuyor.